

СЕЛО У ПОГРАНИЧЈУ

Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ, књига прва
Оснивач Драгољуб Б. Ђорђевић

СЕЛО У ПОГРАНИЧЈУ ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ
ЗБОРНИК РАДОВА ОД ВОДЕЋЕГ НАЦИОНАЛНОГ ЗНАЧАЈА

Приређивачи

Драгољуб Б. Ђорђевић, Ђура Стевановић и Драган Тодоровић

Издавачи

Службени гласник, Београд
Завод за проучавање села, Београд

За издаваче

Слободан Гавриловић
Ђура Стевановић

Рецензенти

Милован Митровић
Срђан Шљукић

Компјутерска опрема и џрелом

Јасмина Живковић

Корице

Томислав Радовић

Штампа

Службени гласник

Тираж

300

ISBN 978-86-87067-11-0

ISBN 978-86-519-1213-2

Село у пограничју источне и југоисточне Србије

Приредили

ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ

ЂУРА СТЕВАНОВИЋ

ДРАГАН ТОДОРОВИЋ

Зборник од водећег националног значаја припремљен је у оквиру пројекта 179013

ОДРЖИВОСТ ИДЕНТИТЕТА СРБА И НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА
У ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет,
а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије

© Завод за проучавање села

© ЈП *Службени гласник*

www.slglasnik.com

Садржај

Предговор

Драгољуб Б. Ђорђевић, Ђура Стевановић, Драган Тодоровић
Погранично село – рак-рана српске државе | 7 |

Милован Вуковић, Ивана Илић Крстић
Тополовник (Велико Градиште) | 13 |

Нинослав Голубовић, Предраг Цветковић
Добра (Голубац) | 35 |

Данијела Воза, Весна Милтојевић
Влаоле (Мајданпек) | 57 |

Његош Драговић, Весна Трифуновић
Брза Паланка (Кладово) | 77 |

Данијела Гавриловић, Милош Тасић
Рогљево (Неготин) | 105 |

Дејан Крстић, Драган Коковић
Грлиште (Зајечар) | 125 |

Дејан Крстић, Борислав Станојевић
Ошљане (Књажевац) | 149 |

Лела Милошевић Радуловић
Драгана Стјепановић Захаријевски
Бели Поток (Књажевац) | 181 |

Наташа Голубовић, Срђан Голубовић
Брлог (Пирот) | 215 |

Јасмина Петровић, Зоран М. Јовановић
Жељуса (Димитровград) | 237 |

Марија Цветковић, Драган Тодоровић
Александровац (Бабушница) | 263 |

Сузана Марковић Крстић, Милош Јовановић
Преслап (Црна Трава) | 289 |

Душан Стаменковић, Марија Станковић
Масурица 1 (Сурдулица) | 315 |

Ивана Влајковић
Масурица 2 (Сурдулица) | 333 |

Видоје Стефановић
Доња Љубага (Босилеград) | 349 |

Милан Д. Тасић, Данијела Здравковић
Радовница (Трговиште) | 369 |

Јован Живковић, Александра Костић
Лопардинце (Бујановац) | 395 |

Драгољуб Б. Ђорђевић, Владан Петровић
Цакановац (Прешево) | 417 |

Индекс | 447 |
О приређивачима | 449 |
О писцима | 451 |

Предговор

Погранично село: рак-рана српске државе

Како се дошло до зборника од водећег националног значаја *Село у пограничју источне и југоисточне Србије*, који је у читаочевим рукама? Тако што су се преклопила два научна интереса и сусрели, пријатељски и академски, њихови главни заступници.

Завод за проучавање села, Српско удружење за социологију села и пољопривреде и Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде, све три институције смештене у престолном граду, већ 17 година заредом успешно организују „Власинске сусрете“ посвећене истраживању села. Овог лета (1. и 2. септембра 2011) била је истакнута тема о учествовању становника у обнови и развоју руралних станишта. За ту прилику, сматрајући да на дневни ред треба ставити, па и озбиљније размотрити питање самоангажовања сељана, Ђура Стевановић је спремио *Подсетник за прикупиљање грађе*, помоћу којег је требало крочити у што већи број села, „сликати“ их и изнети на видело њихово стварно стање.

Како је Драгољуб Б. Ђорђевић већ написао (Цакановац, стр. 419): „Подсетник је веома брижно сачињен, прилагођен савременом стању наших руралних подручја и јесте новина у односу на, примерице, упутства за истраживање села од пре неколико деценија.^[1] Наравно да је ту и тамо мањкав, кадикад и преоптерећен ситничавим захтевима. Састоји се из два дела. 'Први део – Инфраструктурна опремљеност' – тражи информације о географским карактеристикама и просторном изгледу села, саобраћајној повезаности, стамбеној и комуналној опремљености, економском карактеру насеља и структури становника, привредним организацијама, здравству, школству, културним институцијама, објектима физичке културе, друштвима и удружењима грађана, трговини, о угоститељству и осталим услугама; док 'Други део – Обнова и развој села' – циља на бележење годишњег празничног циклуса и активности становника у свеукупном развоју села. – Остављена је празна страница за додатне утиске.

---

[1] Консултовати једно такво од последњих из средине седамдесетих, које је спремио др Јован Ђирић, дугогодишњи професор Социологије насеља на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (Ђорђевић и др. 2010, стр. 251–260).

Састављач 'Подсетника' или боље 'Упитника', очито жели да исцрпним материјалом омогући тумачима целовито сагледавање села у трима структуралним сферама друштва, у социјално-економском пољу, правно-политичкој надградњи и области културе. Треба одговорити на неколико кључних упитности. Колико кретања у глобалном друштву утичу на сеоску локалну заједницу и има ли она од њих некакву корист – доносе ли јој бољитак или је и даље скрајнују до урушавања? Да ли је забрињавајући положај руралних места директна последица утицаја друштвеног, политичког и културног контекста или кривица малкице пада и на душу мештана, тј. назадовању сами доприносе јер су неоправдано пасивни? Утемељени одговори се неће добити анализом једног села, али хоће мноштвом, ако је већ немогуће, можда и методолошки неоправдано, обрадити ама баш сва.“

Друга научна потреба налази се у задацима пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије. Шеснаест је пограничних општина у ова два повезана српска пограничја: Велико Градиште, Голубац, Мајданпек, Кладово, Неготин, Зајечар, Књажевац, Пирот, Димитровград, Бабушница, Црна Трава, Сурдулица, Босилеград, Трговиште, Бујановац и Прешево; у њима на стотине големих, средњих и малих, планинских и низијских, опустошених, сиромашних и богатих, засељених и напуштених села. А, баш су погранична села махом девастирана, запуштена, исељена или пред гашењем. „Снимак села у пограничју – уједно је слика целокупне ситуације на српској граници“ (Д. Б. Ђорђевић).

Д. Б. Ђорђевић, руководилац пројекта 179013, уз сагласност пројектног тима (Јасмина Петровић и Драган Тодоровић), одлучио је и предложио да се у свих 16 општина пограничја испита по једно село, рачунајући да се онда могу донети уопштавајући и важећи закључци. Тридесет троје истраживача – већином социолога, али и психолога, педагога, етнолога, лингвиста, правника, економиста – сврстаних у парове, детаљно је представило 17 села (у Књажевцу два): Тополовник, Добра, Влаоле, Брза Паланка, Рогљево, Грлиште, Ошљане, Бели Поток, Брлог, Жељуша, Александровац, Преслап, Масурица, Доња Љубата, Радовница, Лопардинце и Цакановац.

Одавно и на једном месту у домаћој социологији села нисмо имали обиље података о толико насеља која су повезана суштинским особинама. То су села:

- на граници, шире – у пограничју;
- у додиру с Румунијом, Бугарском и Македонијом;
- у простору етнички, негде и верски мешовитом;

- где се чувају верски и народни обичаји;
- већма у најсиромашнијим општинама са границе;
- у већини на ивици опстанка;
- са субјективним осећањем мештана о напуштености од стране државе;
- слабе самоорганизованости и активизма становника;
- чије сељане не напушта нада; и
- која, поред свега, штите границу, идентитет Срба и националних мањина.

Нека читаоци сами пресуде да ли је наш сводни закључак, стављен и у наслов кратког предговора, преоштар. *Je ли је заиста погранично село рак-рана српске државе?*

У Нишу и Београду,
децембра 2011.

Драгољуб Б. Ђорђевић
Ђура Стевановић
Драган Тодоровић

UDK 316.334.55 (497.11-18 Тополовник)
911.373 : 30 (497.11)

ТОПОЛОВНИК (Велико Градиште)^[2]

Милован Вуковић
Ивана Илић Крстић

---

[2] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Уводна разматрања

Новија демографска, социолошка и слична истраживања показују да су села у региону југоисточне Европе доживела својеврсни демографски суноврат у периоду после Другог светског рата. Неповољна демографска кретања (посебно депопулација) убрзала су се деведесетих година прошлог века, мењајући непосредно социјалну структуру села, односно његову културну и економску основу. Тенденције деаграризације и јаке урбанизације захваљујући раније оствареном индустријском развоју, а у последње време јаком терцијарном сектору, испољавају се у миграцијама руралног становништва (посебно млађег), како унутар националних граница (према већим градовима), тако и у међународним размерама (Дилић 1971, 1975).

То, са друге стране, доводи до депопулације области које располажу компаративним предностима за пољопривредну производњу, старења становништва, те губитка критичке масе становника са предузетничким духом. У селима земаља Западног Балкана све је мање становништва које се бави пољопривредом. Веће могућности за запошљавање и бољи услови живљења у урбаним срединама опредељују све више младих људи да напусте село и оду у град. Србија у том смислу није изузетак.

У Србији је процес депопулације почео 1989. године на подручју Војводине, да би 1992. године захватио и централни део Републике. Самим тим, села у Србији могу се описати различитим степеном њиховог развоја почев од: (1) ишчезавања, (2) борбе за опстанак, (3) декомпозиције, (4) рекомпозиције, па до (5) развоја. Но, на развојне могућности села утиче и регион коме оно припада, ниво хетерогености социјалне и економске структуре, локална култура, начин реаговања на процес транзиције и глобализације. Многа села у Србији, посебно она у пограничним руралним областима, напосто вапе за демографском ревитализацијом и економском обновом. Под ревитализацијом се подразумева комплетна обнова неке области – економска, биолошка и културна – при чему се људском фактору (посебно обнови младог становништва) придаје највећи значај.

С обзиром на то да младима припада централно место у обнови села, неопходна су истраживања о статусу и перспективама младих људи у руралним областима. Ово је могуће утврдити испитивањем осећаја младих на селу о њиховој припадности друштву. Осећај ове припадности, међутим, зависи од четири система социјалне укључености (инклузије), односно од:

(1) интеграције у цивилно друштво (идеја једнакости, слободан приступ грађанина информацијама и центрима политичке моћи); (2) интеграције у тржиште (запосленост, способност за самозапошљавање и сл.); (3) интеграције у друштво (могућност приступа социјалним програмима државе без опасности стигматизације); те (4) интерперсоналне интеграције (породичне, пријатељске и суседске везе, као и друштвене мреже које обезбеђују помоћ у невољи, дружење и моралну подршку) (Jentsch and Shucksmith 2004). Отуда се животни изгледи младих на селу структурирају унутар четири система; то су држава, тржиште цивилно друштво и друштвене мреже.

Животна очекивања младих становника села обликују се под утицајем бројних фактора, како оних који делују у њиховој непосредној околини (породица и локална средина), тако и оних који долазе из ширег окружења (друштво), укључујући и глобално (светско) друштво. Под овим утицајима млади формирају сопствене ставове о селу као повољном/неповољном оквиру за испуњење њихових животних амбиција. Резултати претходних истраживања у Србији упућују на то да социјализација младог руралног становништва (преко породице, локалне заједнице, школа, медија) резултира стварањем негативне слике о селу уопште и пољопривреди (Кораћ 1988; Хоџић 2002).

Упркос управо описаним негативним демографским кретањима, још увек значајан удео становништва насељава рурална подручја. Када је реч о Србији, око 85% њене територије је руралног карактера. У складу с тим, број младих који још увек живе на селу није занемарљив у смислу да они представљају важан потенцијал за обнову села. Перцепције младих који желе да остану на селу, односно да напусте село, о животним могућностима у руралним подручјима, о предностима и недостацима живљења у сеоским заједницама, доспевају тако у жижу интересовања истраживача.

Управо изложено истраживачко питање је у овом раду сагледано на примеру Тополовника, највећег села на територији општине Велико Градиште. У првом делу рада се указује најпре на опште физичко-географске карактеристике краја у коме се налази Тополовник. Потом се предочавају сакупљене емпиријске чињенице, особене за Тополовник, до би се на крају истакли кључни чиниоци од значаја за ревитализацију и обнову овог села.

У методолошком погледу, рад представља примену метода студије случаја у комбинацији са другим техникама, у првом реду испитивања (анкетирање, дубински интервју, теренско испитивање). Већина података који се односе на објекте инфраструктуре добијена је на основу унапред припремљеног упитника.^[3]

---

[3] *Подсешник за њрикуљвање ѣрађе*, који су припремили Завод за проучавање села, Српско удружење за социологију села и пољопривреду и Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреду, састојао се од 117 питања разврстана у два дела овог упитника.

Тополовник и његова околина

Старо село Тополовник (помиње се још 1467. године) налази се у северо-источној Србији, у Браничевском округу (слика 1). Од општинског средишта, Великог Градишта, удаљено је седам километара. Тополовник је једно од 26 насеља великоградиштанске општине коју насељава око 27.000 житеља, а која се простире на површини од 344 км². Иначе, село Тополовник, збијеног типа и површине од 1,7 км², заузима централни део територије општине Велико Градиште (слика 2).

У ширем физичко-географском погледу Тополовник се налази у крају који је на контакту перипанонске и планинско-котлинске Србије, а у ужем, налази се на почетку простране природногеографске целине зване Доње Подунавље (Ђердапска туристичка регија). Брежуљкаст предео атара Тополовника (и оближњих села попут Сиракова, Мајиловца или Љубиња) простире се на контакту две микрорегије: Стига, на западу (равница уз доњи ток Млаве), и Браничева, на истоку (доњи ток Пека до његовог ушћа код Великог Градишта).

Већи део атара села Тополовник простире се брежуљкастим теренима (највећа надморска висина износи 273 м), док оранице доминирају у равничарском делу атара (овде надморска висина износи 81 м). Село се временом померало према северу, односно од брда и шума према нижим теренима (према Куману и Кисиљеву) уз магистрални пут који пролази кроз село, повезујући Пожаревац и Велико Градиште (слика 3). Сам назив села, иначе, изведен је од речи топола.

Према последњем попису становништва из 2002. године у Тополовнику живи 1.098 житеља. Од 1971, са сваким новим пописом број становника је стално опадао; највећи пад десио се у периоду после пописа 1991. године.^[4]

Први и обимнији део односи се на инфраструктурну опремљеност села. Укупно 94 питања груписана су по следећим областима: (1) географске карактеристике и просторни изглед села, (2) саобраћајна повезаност, (3) стамбена и комунална опремљеност, (4) привредни карактер насеља и структура становништва, (5) привредне организације, (6) здравство, (7) школство, (8) културне институције, (9) објекти физичке културе, (10) друштва и удружења, (11) трговина, те (12) угоститељство и остале услуге.

Други део упитника, преостала 22 питања, односио се на обнову и развој села. Добијени одговори на ова питања омогућили су стицање слике о степену интерперсоналне интеграције у селу, као предуслову за обнову и развој места.

[4] Тополовник слови за највеће влашко место на територији општине Велико Градиште. Посматрачу са стране то не може бити неважно будући да се на сваком кораку у комуникацији међу мештанима може чути влашки језик. Ипак, житељи Тополовника се огромном већином по питању националне припадности изјашњавају као Срби. То не значи да се мештани Тополовни-

Истоветни тренд карактерише и остала села на територији општине Велико Градиште (табела 1). Чешљева Бара и Дољашница су, попут Тополовника, великоградиштанска села са значајним присуством припадника влашке етничке заједнице.

Табела 1. Кретање броја становника у великоградиштанским селима

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Тополовник	1977	1924	1850	1901	1840	1824	1098
Чешљева Бара	1057	1059	1062	1039	1064	976	489
Дољашница	872	838	822	815	774	768	409

Извор: <http://pop-stat.mashke.org/serbia-census>.

У структури становништва доминирају Срби (око 83%), а потом Власи (13%), Румуни (1%), Роми (1%) и остали. Специфичност овог села јесте изузетно велика дијаспора. Највећи број исељеника (око хиљаду) из Тополовника иселио се током деведесетих година XX века у Трст (видети прилог 1). Преосталих пет процената тополовничке дијаспоре насељава Аустрију, Немачку, Швајцарску и Француску.

У односу на 1991. годину дошло је до незнатне промене по питању националне структуре Тополовника, што се може закључити из описа овог села у *Географској енциклопедији насеља Србије* (2001, стр. 316) коју је приредио познати српски географ др Србољуб Стаменковић.

„**ТОПОЛОВНИК** (1.824 ст.), ратарско-сточарско (46,1% аграрног ст.) сеоско насеље збијеног типа, на (81 м) самој ивици Рамско-голубачке пешчаре, у подножју Калугара (273 м) и Великог брда (240 м), с обе стране (већи део на левој) савременог пута Велико Градиште – Пожаревац, 8 км ЈЗ од Великог Градишта. Површина атара износи 1.711 ха. Савремена рурална изградња усмерена је дуж поменутог пута. Припада старим насељима. Помиње се у Браничевском тефтеру 1467. (22 куће), а 1892. год. Броји 411 пореских глава (1921. – 1.893 житеља). Ст. је српско – 96,1% (слави Св. Јована, Ђурђевдан, Петковицу, Митровдан, Аранђеловдан, Никољдан и др.). Индекс демографског старења (i_s) креће се у распону од 0,7 (1961) до 1,1 (1991).“

ка не одазивају на повремене позиве на скупове које организује Влашки национални савет или влашке политичке странке. Пре ће бити, како се могло чути у разговору с челним људима места, да не дозвољавају да буду инструментализовани у политичке сврхе.

Инфраструктурна опремањеност села

Општинско стање

Тополовник је село збијеног типа, влажног поднебља са доминантним пољопривредним и ратарско-сточарским пословима. У економском погледу село није довољно развијено: има око 20 запослених и велики број пензионера (230). У насељу постоје само четири производне приватне радње.

У Тополовнику не ради здравствена станица, те становници здравствене потребе задовољавају у Великом Градишту. У селу ради основна четворогодишња школа (46 ученика) с припремним одељењем за школску децу. Активан је фудбалски клуб „Слога“, а у селу постоји и терен за мале спортове: одбојку, кошарку, мали фудбал и рукомет. Центар места је резервисан за продавницу мешовите робе, пошту, аутобуску станицу, две кафане. Изградња цркве Св. Саве, такође у центру, при крају је. Село је електрифицирано (1953), има водоводну мрежу (1973), као и покривеност фиксном и мобилном телефонијом. Водоводна инфраструктура је, међутим, дотрајала и неопходна је реконструкција.

У наставку се разматрају различити елементи инфраструктурне опремањености, почев од саобраћајне повезаности до развоја трговине и угоститељства.

Саобраћајна инфраструктура

Тополовник има повољан географско-саобраћајни положај. Кроз село пролази магистрални пут М-25.1 – од Пожаревца према Великом Градишту, те даље према Голупцу, Доњем Милановцу и Кладову (Ђердапска магистрала). Тополовник је удаљен од Пожаревца 20 км, а од Великог Градишта седам километара.

Мештанима овог места стоји на располагању и железнички саобраћај. Наиме, јужним делом великоградиштанске општине пролази пруга Београд–Зајечар преко атара села Сираково, Гечаница, Љубиње и Чешљева Бара. Најближа станица је Сираково (12 км) која је, међутим, у запуштеном стању. Чешљева Бара, која је од Тополовника удаљена 25 км, остаје једино место за житеље Тополовника у коме могу отпочети путовање железницом.

Стамбена и комунална опремљеност

Премда село не располаже просторним планом, не може се рећи да је његов развој текао стихијски. Новији део места је лоциран с обе стране пута Пожаревац – Велико Градиште, тако да је и центар места смештен преко пута аутобуског стајалишта.

У селу има око 370 домаћинстава, а куће се одликују савременим, за овај крај карактеристичним стилем (слика 4) – најчешће је реч о вишеспратницама које су одвојене од економских зграда, с лепо уређеним двориштима и оградама (слика 5). Највећи број кућа је изграђен у прошлом веку, док је у периоду после 2000. године изграђено тек пет-шест нових зграда.

То не изненађује будући да је око 60 кућа напуштено. Наиме, иако се велики број мештана овог села давно отиснуо у свет, они непрестано улажу у материјални развој села – углавном на индивидуалној основи, што се огледа у изградњи кућа, опремању возног парка својих рођака који су остали у завичају, те у пружању материјалне основе својим потомцима за бављење предузетништвом у селу (видети Прилог).

У табели 2 дат је сумарни приказ различитих елемената стамбене и комуналне опремљености за Тополовник.

Табела 2. Стамбено-комунална опремљеност Тополовника

Број кућа у селу: 370
Број напуштених кућа: око 60
Број саграђених кућа у селу у минулој декади: 5–6
Број улица у селу: 12
Улице имају расвету
Електрификација: уведена 1953. године
Снабдевање водом: водовод спроведен из сеоских извора самоорганизовањем мештана, 1973. године
Гробље: једно, за цело насеље
Одношење смећа: организовано (контејнери)

Привредни карактер и структура становништва

Село располаже идеалним условима за развој различитих видова пољопривредне производње. У новије време најбрже се развијају ратарство и повртарство. На основу наредног табеларног приказа (табела 3) може се јасније сагледати привредна структура становништва Тополовника.

Приметан је мали број чистих пољопривредних домаћинстава, посебно младих којима је то основни извор егзистенције.

Табела 3. Привредна структура Тополовника

Укупан број становника у селу: 1.098
Професионални састав становништва:
– радници у трговини и угоститељству: 10
– административни радници: 3–4
– интелектуалне професије: 4
– пензионери фонда запослених: 48
– пензионери фонда пољопривредника: 172
– пензионери фонда сам. делатности: 10
Укупан број запослених у селу: око 10
Број запослених који путују у друга места: 20
Укупан број незапослених лица: 50
Број радника у иностранству: неколико стотина
Број повратника из иностранства: око 50

Уочава се мали број чистих пољопривредних домаћинстава; посебно младих којима је то основни извор егзистенције, те се, отуда, јавља потреба (у време интензивних пољопривредних радова) за радном снагом из иностранства (углавном су то надничари из Румуније). У селу се примећује и прилив повратника; реч је о мештанима који се, стекавши пензију у Италији или некој другој европској земљи, одлучују да пензионерске дане проведу у завичају. То донекле побољшава укупну економску слику села будући да повратници обично издашно помажу наследнике обезбеђујући им основне потребе или стварајући им услове за развој појединих облика предузетништва – оних који највише обећавају у сеоским условима (видети Прилог 1).

Привредне организације

У Тополовнику послује свега неколико привредних организација. Најзначајније међу њима су аутомеханичарска радња „Лепић“, откупна станица за житарице, једна машинбраварска радња, те салон грађевинског материјала. Пример радње Лепић је илустративан због начина на који је отпочела рад, трансформације активности у циљу опстанка, те рада припадника две генерације (Прилог 1).

Трговина, угоститељство и остале услуге

Трговина у Тополовнику се одвија у десетак објеката – у селу раде четири продавнице мешовите робе, четири самопослуге, као и две специјализоване продавнице. Угоститељска делатност је везана за рад две кафане и два кафића. Кафана фудбалског клуба „Слога“, смештена у самом центру села крај магистралног пута, представља стециште окупљања мештана.

Школство

Школство у овом месту има дугу традицију. Школа је отворена у новосазиданој школској згради далеке 1894. године, са два одељења и два учитеља. Рад се обављао у комбинованим одељењима мушке и женске школе. У мушкој школи било је уписано 143 ученика, а у женској 59 ученица. За време ратног периода, од 1912. до 1918. године, ова школа није радила, а када је наставила с радом 1919. године, имала је уписана 204 ученика – седам одељења према данашњим критеријумима за формирање наставних група.

Због недовољног броја ученика, школа у Тополовнику већ је школске 1957/58. године припојена Основној школи „Иво Лола Рибар“ у Великом Градишту. Највећа реконструкција школске зграде обављена је у периоду од 1991. до 1996, када је урађена нова фасада и уведено парно грејање (слика 6). Школу окружује пространо двориште с уређеним травнатим површинама које украшавају руже и остало украсно шибље. На игралишту се одвија настава физичког васпитања.

Последњих година школу похађа између 40 и 50 ученика. Школске 2008/09. године настава у Тополовнику изводила се у једном комбинованом одељењу и три чиста одељења. Организован је наставно-васпитни рад и за децу предшколског узраста.

Култура

Према је Тополовник највеће село на подручју великоградиштанске општине, у њему не постоји дом културе. Места сусретања мештана су објекти физичке културе (терени за мале спортове), ФК „Слога“ (броји око 50 чланова), а десетак мештана су и чланови КУД „Царевац“ у Великом Градишту.

Вредна помена је и изградња цркве Св. Саве, која се приводи крају (слика 7).

Најзад, у селу делује и секција (око 60 чланова) ловачког друштва „Голуб“ из Великог Градишта.

Обнова и развој села

Упркос скромном уделу младих, сељани су пуни оптимизма, тим пре што настављају традицију *завештине*, дводневно окупљање мештана прве недеље после Ускрса.

Такође, већ једанаест година у Тополовнику се организује манифестација „Јепуријада“ (на влашком), односно „Зечијада“ (на српском језику). Сваке последње суботе у новембру, у пространом атару овог села, ловци се такмиче за трофеје. Ловишта око Тополовника, величине 1.800 хектара, погодна су за лов различитих врста дивљачи као што су препелице, фазани, јаребице, зечеви, срндаћи, док дивљих свиња има само у пролазу. Сезона лова на зечеве траје од 16. октобра до 31. децембра, с тим што је од 15. децембра до 31. децембра дозвољено хватати само живе зечеве.

Уз такмичење ловаца за трофеје, организују се и друга такмичења као што су: припремање гулаша од дивљег зеца (уз учешће око 60 такмичара), изложба паса, те избор најбољих литературних и ликовних радова на тему ловства. Наведена такмичења су пропраћена културно-уметничким програмом који негује традицију овог народа. Тиме „Јепуријада“ не представља само повод за окупљање расељених Тополовничана, већ и на најбољи начин промовише рурални туризам доприноси тако и оживљавању села.

Велике заслуге за одржавање „Јепуријаде“ припадају секцији ловачког друштва „Голуб“, са седиштем у В. Градишту, на чијем челу се налази Дракче Миловановић, члан савета месне заједнице. Ова манифестација је ушла и у календар Ловачког савеза Србије (ЛСС).

Упркос истрајавању на одржавању традиције управо описаних окупљања, општи услови за ревитализацију и обнову овог села нису обећавајући. Више него осетан пад броја становника између два последња пописа учесници групног разговора (чланови савета МЗ) приписали су понајвише незапослености, одливу младих људи, те недостацима по питању инфраструктуре (слика 8). Преовладава свест да су проблеми системске природе, те да људи у локалним заједницама, уколико се значајније не промене макроуслови, имају ограничено поље деловања.

Од пројеката који су вредни помена (у смислу стварања бољих услова за живот у селу), учесници разговора су указали на неопходност реконструкције постојећег водовода. Осим планиране реконструкције водоводне мреже, предузете су активности на изради шумских путева. Будућност села се сагледава кроз интеракцију фактора, како националног (државног), тако и локалног карактера. Радује ипак чињеница да око педесет одсто младих људи Тополовника жели да остане у завичају уколико би се превазишао горући проблем – незапосленост.

Закључак

Село Тополовник – са својих 1.098 житеља – смештено наомак Великог Градишта (7 км) и питомог краја Браничева – има добре предуслове не само за опстанак већ и за развој. Место располаже са свим неопходним елементима сеоске инфраструктуре, има веома јаку дијаспору која је спремна да помогне – за сада углавном на индивидуалној основи.

У будућности је неопходно да се тај потенцијал, као и спремност младих да остану на селу, искористи на најбољи могући начин. Предуслов за то је отварање радних места, како у самом селу тако и његовом окружењу. Развојну шансу у том смислу представља повољан саобраћајно-туристички положај Тополовника будући да кроз место пролази магистрални пут М-25.1 (тј. Ђердапска магистрала). У туристичком смислу све популарније Сребрно језеро налази се на само неколико километара удаљености од Тополовника. Имајући у виду предочене могућности, као и већ позиционирано место овог села у понуди Туристичке организације Великог Градишта (захваљујући „Јепуријади“, ловно-туристичкој манифестацији), више је него извесно да Тополовник може постати привлачан за развој различитих посебних облика туризма, као што су, на пример, ловни, излетнички, рурални или екотуризам.

Управо због тога становници села, а посебно млади, не губе наду у будућност Тополовника. Отуда, ово место заслужује наставак продубљенијег проучавања због свог повољног положаја будући да је смештено на почетку Доњег Подунавља, регије која у административном погледу обухвата пет пограничних подунавских општина (Велико Градиште, Голубац, Мајданпек, Кладово и Неготин).

Литература

- Географска енциклопедија насеља Србије*, Београд, Географски факултет Универзитета у Београду и Стручна књига, 2001.
- Е. Дилић, *Друштвени положај и оријентација сеоске омладине: резултати емпиријског истраживања*, Београд, Институт за економику пољопривреде и социологију села, Институт друштвених наука, 1971.
- Е. Дилић, „Миграцијске тенденције сеоске омладине“, *Социологија села* 13, 49/50 (3–4) (1975): 54–67.
- А. Хоцић, „Село као избор?“, *Социологија села* 40, 155/156 (1–2) (2002): 15–22.
- В. Jentsch, and М. Shucksmith, eds. *Young people in rural areas of Europe*. Aldershot: Ashgate, 2004.
- М. Кораћ, „Омладина Јаловика: виђење властитог положаја“, *Социологија села* 26, 101/1102 (3–4) (1988): 247–54.

Прилог

*Мештани влашкој села код Великој Градишћи
у Италији нашли друџи завичај:
У ТРСТУ ПОЛА ТОПОЛОВНИКА*

Од 1.800 мештана највећег села у општини, скоро њих 1.000 годинама живи у граду на северу Италије и нико не размишља о повратку.

Видиш ову слику? Од ових 15 момака, 10 је отишло у иностранство. Код мене су научили занат, а сад странцима поправљају аутомобиле – с мешавином сете и поноса у гласу прича Драгољуб Лепић (45), аутомеханичар и „бошиста“ из Тополовника.

Драгољуб у свом сервису ради са сином Дејаном (28) и двојицом радника. Родитељи су му још 1970. отишли у Трст. Сада су пензионери.

– Ја сам један од ретких који никада није имао жељу да оде 'преко'. Можда зато што су ми родитељи тамо, па су ми помогли да 1990. године отворим ову радионицу. Шта поправљам? Требало би – тракторе, пошто сервисирам бош-пумпе. Али нема трактора. У ствари, има их, чак два-три по домаћинству, али нема ко с њима да ради. Цело село преселило се у Трст! Сад углавном поправљам комбије који возе наше људе у иностранство.

Зашто су Тополовничани од целог белог света одабрали баш Трст? Тополовник је влашко село, па би, по некој логици, пресудна могла бити сличност влашког и италијанског језика. Али, није то у питању. Једноставно, неко је некада стигао до Трста, ту остао, па за собом „повукао“ рођаке, они своје пријатеље... И, тако, сада у Трсту живи скоро 1.000 Тополовничана, више него што их је остало у селу.

Са око 300 домаћинстава и „на папиру“ 1.800 становника, Тополовник је највеће село у општини Велико Градиште. Лепе и велике куће чувају углавном бабе и деде.

Кафана спортског друштва, коју је узео у закуп председник Месне заједнице „Тополовник“ Радиша Пауновић, најчешће је место окупљања мештана, али и гастарбајтера кад дођу овде на одмор.

– Био сам и ја у иностранству, у Трсту и Бечу, али кратко. Видео сам како ови наши тамо живе. По шупама, све на минут. Боље ми је да овде будем сироти газда него тамо богати слуга!

Његов пријатељ Драган Николић (41) био је у Трсту од 1991. до 1995. године. Вратио се – да чува бабу!

– Док је баба могла да чува кућу, ја сам био тамо. Сад ја чувам и кућу и бабу! Ма, шалим се. Ту су ми и жена и два сина. Радим парна грејања. Имам и брата. Он није долазио 20 година.

Куће у Тополовнику углавном су празне. Тек око католичког Божића дођу људи из Трста да их обиђу. Нове више нико не гради. Купују углавном станове у Пожаревцу, Београду или праве викендице на Сребрном језеру.

– Пази, викендице, а село нам је од језера удаљено свега пар километара – са жаљењем каже Радиша Пауновић.

Живе од њомоћи дијаспоре

Док повлачи дим из цигарете, Радиша Пауновић, председник МЗ „Тополовник“, одговара на наше питање како се живи у Тополовнику.

– Шта да ти кажем, живи се некако, углавном од девиза које стижу комбијима сваког викенда. Али не знам докле ће неко, и ко ће овде остати да живи.

Некада је наша четворогодишња основна школа била пуна ђака. По 30 у једном одељењу. Данас – два разреда седе у једној учионици!

Наша деца у Трсту иду у словеначке и италијанске школе. Ко ће од њих да се врати? Добро, није овде баш све замрло – додаје Драган. – Ето, имамо 'Јепуријаду' сваког новембра. Шта је јепур? Зец, на влашком језику. Преведено, то је 'Зечијада', такмичење у припремању гулаша од зечетине.

У разговор се са суседног стола укључује Панта:

– Неће овде људи да се врате. Зашто би кад је Трст ионако наш. Имамо и Тополовничку плажу на Јадранском мору!

Извор: Текст С. Бранковића објављен 30. маја 2010. године на сајту *Vesti – online*; <http://www.vesti-online.com/> (приступ 14. септембра 2011. године)

Слика 1. Тополовник се помиње на мапи Браничевског субашилука још 1467. године

Слика 2. Положај Тополовника на територији општине Велико Градиште

Слика 3. Контејнери за сакупљање комуналног
отпада постављени уз магистрални пут

Слика 4. – Изглед типичне куће у селима Браничева

Слика 5. Кућа и двориште „из бајке“

Слика 6. Основна школа у Тополовнику

Слика 7. Црква Светог Саве у Тополовнику

Слика 8. Кућа у којој нико не живи
– власници су на привременом раду у иностранству

Тополовник (Велико Градиште)

Резиме

Старо село Тополовник (помиње се још 1467. године), у којем према последњем попису из 2002. године живи 1.098 становника, удаљено је осам километара од Великог Градишта као општинског места. У структури становништва доминирају Срби (око 83%), а потом Власи (13%), Румуни (1%), Роми (1%) и остали; већ годинама неколико стотина људи из овог села живи и ради у Италији (сви у Трсту).

Село је збијеног типа и у влажном је поднебљу, са доминантним пољопривредним и ратарско-сточарским пословима. Село је слабо развијено: има око 20 запослених и велики број пензионера (230). У месту постоје само три производне приватне радње.

У селу ради основна четворогодишња школа (46 ученика) с припремним одељењем за школску децу. Активан је фудбалски клуб „Слога“, а у селу постоји и терен за одбојку, кошарку, мали фудбал и рукомет. Центар је резервисан за продавницу мешовите робе, пошту, аутобуску станицу, две кафане. Изградњу цркве Св. Саве, такође у центру, при крају је. Село је електрифицирано (1953), има водоводну мрежу (1973), као и покривеност фиксном и мобилном телефонијом. Водоводна инфраструктура је, међутим, дотрајала и неопходна је реконструкција.

Упркос скромном уделу младих, сељани су пуни оптимизма тим пре што поред поштовања традиције која их окупља и зближава у пролеће (Заветина) – прва недеља после Ускрса – већ 11 година се организује манифестација „Јепуријада“ (Зечијада) последње суботе у новембру. Реч је о такмичењу ловаца у припремању зечјег гулаша, избору ловачких трофеја, изложби паса, те вредновању литературних радова на тему ловства. Ипак, потенцијал за обнову села мали је због изразито неповољне старосне структуре села.

Кључне речи: Тополовник, Велико Градиште, североисточна Србија, слабо развијено село, Јепуријада.

Topolovnik (Veliko Gradište)

Abstract

The old village of Topolovnik (first written record appeared in 1467), with its 1098 inhabitants (according to the last census from 2002 year), is located eight km from Veliko Gradište, the seat of municipality, as well as other towns and cities along the highway or Corridor X. In the village population structure, the Serbs dominate, then the Vlacs (13%), Romanes (1%), Roma (1%) and others; several hundreds of people from this village have lived in Italy (the all of them in Trst) since the year of 1991.

This village is entrenched in type and wet in climate with predominant agricultural and agricultural-livestock activities. It is less developed: it has around 20 employis and a large nuber of retired people (even 230). There are only three private enterprises.

A primary school works only for the first four grades (46 pupils), with a preparatory department for school children. The soccer club „Sloga” is active, and there is a playground for small sports (voleyball, basketball, small soccer and handball). In the center of the village are grouped: one variety shop, a post-office, a bus station, two pubs. The building of the Church of St. Sava is almost completed. This village is electrified (1953), has a water supply network (1973), and landline and mobile telephony coverage, but there is no sewage system. However, the water supply system is seriously damaged and it needs a reconstruction.

Despite a small contribution of youth, the villagers are still optimistic and nurture a common spirit through gatherings such as the Easter Day and the Jepurijada (the Rabbits' day).

Key words: Topolovnik, Veliko Gradište, north-east Serbia, medium developed village, The Rabbits' day.

UDK 316.334.55 (497.11-12 Добра)
314.83 (497.11)

Добра (Голубац)^[5]

Нинослав Голубовић
Предраг Цветковић

---

[5] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Увод

Проучавање историје села и сеоског живота започето је крајем прошлог века истраживањем Јована Цвијића, и касније његових ученика, али је убрзо и прекинуто организовано истраживање настајања и историје села, као и појединих породица.

Између два светска рата ретки су појединци који су писали историју, односно хронику села. Најчешће су то чинили сами, као ентузијастички љубави према завичају.

После 1945. године више се поклања пажња унапређивању организационих форми и технологије, изградњи села, а готово и да није постојала никаква иницијатива да се истражују и описују историја села, демографски и културни проблеми, етнологија, антропологија, социологија итд. Више су проучавани проблеми организације производње, удруживања, техничко-технолошка и организациона питања, а село и сељак су свуда запостављани. Сељак је био произвођач материјалних добара, а запостављен је друштвени карактер сељачке производње. Ретки су били они који су истраживали села и сеоски живот, попут Сретена Вукосављевића који је руководио Институтом за село у САНУ, Милана Влајинца, неуморног сакупљача народних обичаја и умотворина и других.

У селима су уништаване богате архиве, документи су коришћени за потпаљивање ватре у пећима и просторијама у којима се налазила општинска управа и бирократија, препуштане су зубу времена стара архитектура и друге старине. То је доприносило многим промашајима у аграрној политици, а готово и да није било планске политике у односу на село, бриге о његовом просторном уређењу и организацији живота.

Град је увек био у првом плану, као и непољопривредне делатности у њему. Пренаглашено демографско пустошење села, праћено старењем, било је последица једностраног развоја, гашења многих вредности села, запостављања његове богате културе и историје.

Након 1945. оформљено је неколико десетина пољопривредних научних установа – агроекономских, економско-технолошких и неколико агросоциолошких. Ниједна научна установа, међутим, није се бавила проучавањем историје села и израдом хронике села. Нешто је покушано радом Института за проучавање села САНУ, под руководством Сретена Вукосављевића, али је напор био кратког века.

После више од четири деценије та празнина у науци о нашој народној баштини попуњена је иницијативом Одбора за проучавање села САНУ (председник академик Радомир Лукић) да организовано отпочне писање хроника села. Иницијативу за писање хроника села дао је Милојко П. Ђоковић, публициста, члан Одбора за село. Почетком 1989. године, Одбор за проучавање села Српске академије наука и уметности, у заједници са Заводом за проучавање културног наслеђа – развоја Србије, организовао је састанак потенцијалних писаца хроника села. На састанку САНУ окупило се 87 писаца из целе Србије.

Географски положај насеља

Добра, као део Ђердапске клисуре, у географском погледу је предео североисточне Србије. Тачније, Добра заузима простор између Дунава, Хомоља, Мироча и браничевске области. У административно-територијалној организацији Србије, Добра припада општини Голубац, која је саставни део Браничевског округа.

Налази се на долинским странама Добранске реке, код њеног ушћа у Дунав, с обе стране Ђердапске магистрале, 24 км источно од Голупца (*Географска енциклопедија насеља Србије*, 2001).

Као и већина села у Ђердапском Подунављу, и Добра је село збијеног типа, с кућама изграђеним од тврдог материјала. Село има изузетно простран атар који захвата површину од 14.000 хектара. Окружен је атарима села Брњице, Раденке и Бољетина. Северна граница атара је река Дунав. Највећи део територије атара, 12.728 хектара, налази се под шумама, од чега у приватном власништву 1.295 хектара, а у државном 11.433 ха. Мањи део територије атара чине оранице – 611 ха, ливаде 604 ха, пашњаци 312 ха и воћњаци, виногради и баште 97 хектара.

Поред великог пространства и шумског богатства, атар карактеришу и друге специфичности, нарочито у физичко-географском погледу. Испресецан је са 110 дубљих и плићких долина, у којима се налазе изворишта пет река, 86 потока, док је 19 сувих долина.

Историјски развој насеља

Географски положај атара у комбинацији с његовим физичко-географским карактеристикама утицао је да овај простор буде од давнина насељен. То се нарочито односи на његов долински, односно подунавски део. Византијски историчар Прокопије наводи у свом делу *О праговима* да је на релацији

Трпичево–Песача постојало девет кастела и два развијена насеља, *Novea* (Чезава) и *Ad Scrofilam* (Добра) из римско-византијског периода. Податке о овим насељима налазимо и у делу Феликса Каница *Србија и сџановништво*, што је и потврђено теренским истраживањима Археолошког института из Београда 1967. и 1969. године (Петрашковић 1988).

Поред ових утврђења и насеља, на локацији Госпођин поток – Песачка река откривено је и постојање четири табле с натписима везаним за изградњу путева за време римских императора Тиберија и Доминицијана. По величини, откривена утврђења била су различитих димензија. Нека од њих досезала су величине мањих караула, док су се друга одликовала већим размерама и посебним темељним основама. Тако је град на ушћу Чезавске реке у Дунав, поред правоугаоног облика и зидова димензија 150 x 140 м и дебљине 2,5 м, имао и девет кула, од којих су четири биле угаоне, а пет округлог облика. За ово утврђење се сматра да је грађено у неколико фаза, почев од I. до средине VI. века, те да је представљало једну од већих људских насеобина на овом делу Дунава. Откривена су и утврђења на локалитету Салдум–Градац, утврђење на ушћу Кожичке реке, утврђење на Босману, на Зидинцу и Турском потоку. Остаци римске грађевине на ушћу Добранске реке у Дунав нису детаљно испитани, због чега су и њене димензије и облик остали непознати (Лепенски вир 1979).

Изградњом објеката у делу села званом „Влашка мала“ редовно се налазило на остатке циглом озиданих зидина. Њих је и река, после сваке веће бујице откривала, тако да су се на зиду према реци јасно распознавала два већа и више мањих полукружних отвора, који су могли бити улази у тврђаву, односно пушкарнице за одбрану од непријатеља.

У споменике далеке прошлости неопходно је убројати и рудник каменог угља „Босман“, чија историја постојања потиче из периода владавине римских императора на овим просторима и који су га експлоатисали за све време свога боравка у ђердапском Подунављу. Потврда томе су 15 откривених рударских јама из тог периода, чија је дужина износила преко 8.000 м (Петрашковић 1998).

На овом простору Добра је постојала више од 550 година. Стара Добра је изградњом хидроелектране „Ђердап“ потопљена и заувек нестала. Старо село је било смештено на издуженом платоу уз саму обалу Дунава, на ушћу Добранске реке. Река је својим током делила село на српску и влашку малу. Унутар ових мала постојали су делови који су имали своје називе. У Српској мали то су били: Цветин, Широки, Пруга, Велика врба, Котлук, Јендек, Бугарска мала, Стенка и Млака, а у Влашкој мали Црквено сокаче, Царина, Старогробљанска мала, Зрека и Вртоп. Поред наведених мала, старо село је имало у пределу реке Чезаве и свој засеок Малу Чезаву (Петрашковић 1998). Засеок је био насељен досељеницима влашког порекла.

По измештању села, засеок је изгубио своју функцију јер је већина његових житеља прешла у новосаграђено село. На месту овог засеока данас се налазе салаши које становништво користи у време сезонских радова (слика 1 и слика 2).

Тачно време настанка села историјски није могуће утврдити. Може се претпоставити да је настало у другој половини XIV века, с континуитетом постојања до данашњих дана. Први помен села датира из 1427. године, када се у турском попису села Пожаревачке нахије познатих по рудном богатству налазила и Добра. Следећи помен потиче из 1443. године, када италијански хуманиста Чиријак од Анконе у свом путопису истиче стратешку улогу Дobre у турском одбрамбеном систему на Дунаву (Перуничих 1979).

Добра од 1945. године

Послератне активности резултат су ентузијазма појединих становника насеља за стварање бољих услова за живот. Електрификација насеља у потпуности је урађена 1947. године, чиме је Добра постала прво електрифицирано село на простору некадашњег Рамског среза. Након електрификације, монтирана су три услужна погона: млин за кукуруз и пшеницу, вуновлачара и стругара. Напорима мештана 1948. године је изграђен задружни дом, на преко 1.400 квадрата. У оквиру дома постојала је велика сала са позорницом, две продавнице, амбуланта, пекара и просторије задружне администрације.

Један од најзначајнијих тренутака у дугој историји постојања Дobre десио се средином шездесетих година XX века. Изградњом хидроенергетског система Ђердап, планирано је потапање села. У периоду од 1963. до 1966. године вођени су преговори с мештанима о даљој судбини села, након чега је одлучено да се село измести на нову локацију, у сливу Добранске реке (слика 3). У ту сврху су поравнате стране Српског и Влашког брда и насипани платои на којима је пројектовано и изграђено насеље. Градња насеља је трајала од 1966. до 1971. године (Милосављевић 1973). Упоредо с процесом изградње, одвијало се и исељавање становништва. Добру је у том периоду напустило 138 домаћинстава са 552 члана. Највећи део њих се населио у Голупцу, Великом Градишту и Пожаревцу. Новоизграђено насеље је модерно, плански обликовано и структурирано. Изграђене су школа, пошта, амбуланта, зубарска ординација, биоскопска сала, мотел, водовод и канализација, утврђено је речно корито, мостови, паркови, телефон. Улице су праве и широке са тротоарима и дрворедима (слика 4).

Комплетан друштвени, просветни, духовни, културни и спортски живот села одвијао се преко организованих институција. Посматрајући

их по времену настанка и континуитету рада, може се запазити да неке од њих имају дугу историјску прошлост.

Школство у Добри има дугу традицију. Први поуздан податак о школи потиче из 1850. године (Петрашковић 1998). Школска зграда се налазила у центру села и у свом саставу имала библиотеку и читаоницу. У овој згради школа је радила од 1850. до 1909. године, када је пресељена у нову зграду. Школа је до 1954. године била нижеразредна, а онда прераста у основну осмогодишњу школу. Због потапања насеља школа је пресељена 6. септембра 1968. године у нову школску зграду (слика 5). У време када је грађена, школа је важила за једну од боље опремљених, не само на сеоском подручју већ и градском. Школа поседује савремено опремљене кабинете и учионице, фискултурну салу и полигон.

Црква, посвећена Светом Стефану Првовенчаном, изграђена је 1972. године (слика 6). Овај објекат је у потпуности задржао изглед старе цркве, која је потопљена изградњом акумулације. Стара црква грађена је од 1863. до 1873. године и била је такође посвећена Светом Стефану Првовенчаном.

Један од лепших објеката у насељу је зграда Дома културе. Својим изгледом и величином издваја се од околних зграда. Некада су се у овом објекту налазиле библиотека, биоскопска сала, читаоница и просторије у којима се одвијао друштвени живот мештана. Данас се у њој налази седиште месне канцеларије (слика 7). Залагањем и напорима мештана да отргну од заборава формирана је збирка предмета који су се некада користили на овом простору (слика 8).

Комунална опремљеност насеља је добра. Све улице су асфалтиране и осветљене, изграђени су водовод и канализација, бујични ток Добранске реке укроћен је изградњом каменог насипа, организован је одвоз смећа. Одржавање парковских површина и гробља је у надлежности месне заједнице. Међутим, недостатак средстава и слабо ангажовање мештана довело је до тога да је гробље данас запуштено и зарасло у коров (слика 9).

Економска активност у насељу од деведесетих година XX века је у стагнацији. Од многих некадашњих производних погона који су радили у селу, остали су само предузеће „Ревир“ које послује у оквиру Националног парка „Ђердап“ и предузеће за сакупљање и откуп лековитог биља „Спонтанела“. Делатност предузећа „Ревир“ је експлоатација шума (слика 10).

Добра је специфична још по нечему. Пољопривреда никада није била доминантно занимање мештана, као што је то случај с већином сеоских насеља. Велико рудно богатство, изобиље шума и близина Дунава одредили су правац развоја. Експлоатација угља високе калоријске вредности престала је 1951. године иако су резерве процењене као довољне за наредних двеста година (Петрашковић 1996). Дobar део становништва је живео од Дунава, бавећи се риболовом, а постојало је и десетак тзв. пилота који су преводили бродове кроз Ђердапску клисуру.

Становништво

Промена броја становника Добре била је честа јер су се смењивали периоди демографског и привредног просперитета с периодима рецесије и депопулације, што се одразило и на бројност становништва насеља. Крупне демографске промене изазиване су: сеобама народа, бројним ратовима, епидемијама и истребљивањем, стихијским и организованим миграцијама, променама држава и државних граница, различитим економским променама, индустријализацијом, урбанизацијом и др. (Кицошев 2005). Поједини од ових демографских фактора деловали су позитивно, а поједини негативно на бројчано стање добрањске популације. Све ове промене веома су интересантне за географска истраживања, али их онемогућавају ретки, непотпуни и непоздани подаци о становништву, па је немогуће континуирано праћење промене бројности становништва овог насеља дубље у историјску прошлост.

Први веродостојнији податак о бројном стању популације Добре потиче из 1884. године. На основу података пописа може се утврдити да је у Добри живело 646 становника у 161 домаћинству. Наредни пописи становништва бележе континуирано повећање броја становника, док подаци из 1935. године указују да је у Добри живело већ 1.392 становника у 348 домаћинстава, двоструко више протоком пола века.

Табела 1. Кретање броја становника и домаћинстава од 1427. до 1935. године

Год.	Број домаћинстава	Број становника	Год.	Број домаћинстава	Број становника
1427.	17	–	1895.	165	661
1455.	26	–	1900	186	744
1675.	84	–	1905	199	796
1718.	30	–	1910	255	885
1735.	30	–	1921	271	1.080
1782.	36	–	1924	325	1.301
1818.	84	–	1935	348	1.392
1819.	86	–			
1822.	94	–			
1846.	111	–			
1863	123	–			
1874.	140	–			
1884.	161	646			

Подаци о броју домаћинстава могу се пратити од 1427. године на основу турских пописа пореских обвезника. Те године у насељу је било 17 домаћинстава, од којих девет српских и по четири влашка и турска.

Први попис становништва после Другог светског рата обављен је 1948. године. Њиме је забележен пораст популације на 1.495 лица. Наредни попис становништва извршен је 1953. године, када је у Добри живело 1.539 становника. У међупописном периоду број становника се увећавао по просечној годишњој стопи од 1,3%. Следећи попис (1961) бележи повећање становника за 64 нова лица, тако да је у овом насељу живело 1.603 становника. Иако је у овом периоду дошло до повећања броја становника, просечна годишња стопа повећања смањена је на 0,5%. Пописом 1971. године забележено је драстично смањење броја становника за 464 лица, тако да је Добра имала свега 1.139 становника. Ово смањење бројности популације последица је измештања насеља на нову локацију, при чему се изванредан број мештана одлучио да се настани у оближњим градским центрима. На овај корак се углавном одлучило становништво млађих старосних група. У наредним пописима (1981, 1991. и 2002) број становника се континуирано смањивао, са 918 колико је било 1981, на 678 2002. године. У периоду од 1971. до 1981. просечна годишња стопа смањења износила је 2,4%, од 1981. до 1991. – 2,3%, од 1991. до 2002. – 0,8%. Разлог оваквом кретању броја становника треба тражити у чињеници да су село напуштали млади људи способни за репродукцију, чиме је поремећена старосна структура становништва; у домовима су остала старачка домаћинства неспособна за репродукцију.

Табела 2. Кретање броја становника од 1948 до 2002. године

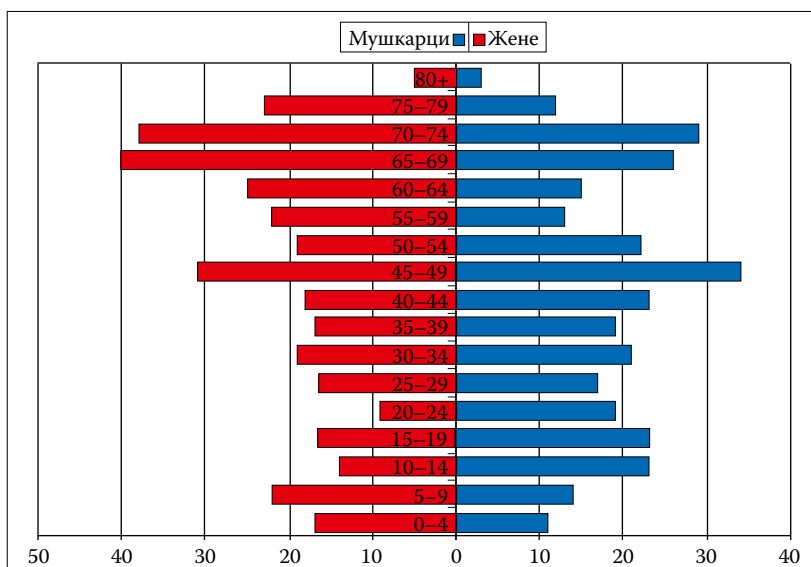
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002
Сеоско станов. (Србија)	–	–	3.460.994	3.096.357	2.962.357	2.672.388	2.392.408
Добра	1.495	1.539	1.603	1.139	918	745	678

Анализа становништва по великим старосним групама указује на доста лоше стање у овом периоду. Промене у старосној структури становништва огледају се у смањењу удела младог (0–19) и повећању удела средовечног (20–59) и старог становништва (60 и више година). Пописом 2002. године забележено је да највеће учешће у укупном становништву има категорија средовечног становништва (47,05%), затим следи категорија старог становништва (31,86%), док категорија младог становништва има најмањи удео (20,65%).

Табела 3. Становништво Добре по великим старосним групама и просечна старост 2002. године

	Укупно	0–19	%	20–59	%	60 +	%	Непознато	Просечна старост
Мушкарци	326	71	21,78	168	51,53	85	26,07	2	41,9
Жене	352	69	19,60	151	42,89	131	37,21	1	46,3
Укупно	678	140	20,65	319	47,05	216	31,86	3	44,2

Графикон 1. Старосно-полна структура становништва Добре 2002. године

Број домаћинстава има исту тенденцију кретања као и број становника. Након постепеног позитивног раста у периоду од 1948. до 1961. године, дошло је до наглог смањења броја домаћинстава. Највеће смањење броја домаћинстава десило се у периоду од 1961. до 1971. године, када се њихов број смањио са 398 у 1961. на 311 домаћинства у 1971. години.

Табела 3. Број домаћинстава и просечан број чланова по домаћинству од 1948. до 2002. године

Година пописа	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Број домаћинстава	330	334	398	311	302	274	264
Просечан број чланова	4,5	4,6	4,0	3,5	3,0	2,7	2,6

Просечан број чланова по домаћинству се у периоду од 1948. до 2002. године, након незнатног почетног повећања 1953. године, смањивао током целог посматраног периода. Највећи број чланова по једном домаћинству забележен је 1952. године када је износио 4,6 члана, а најмањи 2002. – 2,6 чланова.

Табела 4. Домаћинства према броју чланова 2002. године

Бр. чланова	1	2	3	4	5	6	7	8 и више	Просечан бр. чланова
Бр. домаћинстава	88	71	29	39	23	11	1	2	2,6

У структури домаћинстава према броју чланова 2002. године, највеће учешће имају домаћинства с једним чланом, а затим следе домаћинства са два члана. Ова домаћинства чине 60,2% од укупног броја домаћинстава.

Могућности развоја

Поред изнетих чињеница из ближе и даље историје развоја насеља, рад има за циљ да укаже на потенцијале које овај простор пружа за његов економски, културни и демографски опоравак.

Посебан аспект треба ставити на афирмисање и упознавање материјалних и духовних вредности које су везане за овај локалитет. Бољим коришћењем природних ресурса из Дунава и планина може се остварити већа материјална основа за даљи развој села.

1. Археолошка налазишта која се могу валоризовати:
  - а) Кожица, насеље бронзаног доба,
  - б) Солдум, римско и рановизантијско утврђење,
  - в) Турски поток, утврђење,
  - г) Чезава, ауксилијарни логор од I до VI в. н. е,
  - д) Госпођин вир, римска и рановизантијска тврђава,
  - ђ) Босман, римско и рановизантијско утврђење,
  - е) Зидинац, утврђење из VI в. н. е,
  - ж) Песаша, римска осматрачница.

2. Привредне и индустријске активности базиране на локалним ресурсима:
  - а) развој дрвне индустрије,
  - б) риболов,
  - г) производња здраве хране,
  - д) бесцаринска зона,
  - ђ) развој ловног, риболовног, наутичког и излетничког туризма.

Народни обичаји и веровања

Као и у другим местима североисточне Србије, и у Добри су се до данашњих дана задржали обичаји преко којих се људи обраћају Богу и другим божанским бићима.

Славско празновање траје три дана. Отпочиње увече уочи дана славе и зове се „славске навечери“. Други дан је дан славе, а трећи дан „славских појутрица“ – испраћања славе на пут. На навечерима се приређивала вечера и позивани су гости ношењем здравице. Госте би дочекао домаћин и уз поздрав и пољубац пожелео им добродошлицу речима „Добро ми дошли“, на шта су гости одговарали „Боље те нашли и нека је срећна слава“. По скупљању гостију, палила се свећа и резала поскура, уз молитву Богу и здравицу гостима: „Нека Бог и слава помогну моме дому и мојим гостима, нека нас сачувају од сваког зла и болести, а стоку и поља наша од несреће и непогода“, на шта би гости одговарали „Дај Боже“. Након тога, домаћица би, целивајући један крај софре, наменила вечеру долазећој слави. За дан славе припремани су ручак и вечера на које су позивани гости, и за ту прилику мешена су два хлеба, један од житног брашна, а други од кукурузног, што је представљало култ родности. Појутрица славе дан је завршетка тродневне свечаности славе.

Ђурђевдан је дан посвећен ситној стоци, овцама и козама, па су и сви обичајни ритуали обављани око струге. Пре зоре овце и козе се истерују на пашу, „попасаку“. Жене и девојке плеле су венце од цвећа и месиле чесницу. Домаћин је, уз речи „Колико воде толико млека“, поливао стоку водом. Домаћинства која нису имала стоку славила су Ђурђевдан код куће уз обреде какви су о ручку били и код сточара. Један део мештана славио је овај празник на уранку на Српском брду. На овај дан, чобани су били ослобођени обавеза.

Обичаји на Спасовдан били су посвећени заштити поља од непогода и молби Свевишњем да година буде берићетна. По завршеној литургији носила се литија до сеоских записа за које се веровало да су заштитници поља. Након тога се, пошто је Спасовдан истовремено био и заветина, приређивао ручак у порти цркве.

Карактеристично за тројичке обичаје било је прављење *краљица*. Оне су симболизовале чуваре жена од злих духова и њихове жеље за плодношћу. У групи од седам жена две су имале улогу краљева, по једна улогу краљице и њене дворкиње, док су остале три биле пратиље. Све су биле обучене у белу, везом и чипком украшену одећу. Овако обучене ишле су селом и испред кућа обављале пригодне ритуале, за шта су биле награђиване од домаћина.

Обичај „давање теткама“ везан је за култ одбране села од опаких болести и епидемија. Обичај је практикован три пута годишње: суботом пред Младенце, уторком пред Петровдан и суботом пред Крстовдан. Носиоци обичаја биле су искључиво жене. После намењивања вршила се размена јела и обављао ручак на трави. Увече су на раскрсницама села паљене ватре и настављан ритуал.

Литература

- Браничево*, часопис за културу, уметност и друштвена питања, Пожаревац, Културно-просветна заједница општине Пожаревац, 1984.
- Географска енциклопедија насеља Србије*, књига 1 (А–Б), Географски факултет Универзитета у Београду и Стручна књига, 2001, стр. 465.
- Лейенски вир*, Београд, Народни музеј, 1979.
- Милосављевић, М., *Белешке виђења дојађаја 1972*, Пожаревац, Скупштина општине Пожаревац, 1973.
- Кицошев, С., *Становништво Баната*, Нови Сад: Природно-математички факултет Универзитета у Новом Саду, 2005.
- Перуничкић Б., *Пожаревац и његово ујравно њодручје*, Пожаревац, Скупштина општине Пожаревац, 1979.
- Петрашковић З., *Прејходна сјудуја мојућносји развоја Добре*, Београд, Општина Пожаревац, 1996.
- Петрашковић, З., *Добра на Дунаву* (Библиотека хронике села), Београд, Одбор за проучавање села САНУ, 1998.
- Републички завод за статистику Србије, *Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, Упоредни преглед броја становника од 1948. до 2002.* књига 9, Београд, 2004.
- Републички завод за статистику Србије, *Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, Пол и старост*, књига 2, Београд, 2003.

Слика 1. Стара Добра – Српска мала

Слика 2. Стара Добра – Влашка мала

Слика 3. Уређено корито Добранске реке (Н. Голубовић, 2011)

Слика 4. Улица у Добри (Н. Голубовић, 2011)

Слика 5. Основна школа „Бранко Радичевић“ (Н. Голубовић 2011)

Слика 6. Месна канцеларија и Дом културе у Добри (Н. Голубовић, 2011)

Слика 7. Црква у Добри (Н. Голубовић, 2011)

Слика 8. Етно-збирка (Н. Голубовић, 2011)

Слика 9. Гробље у Добри (Н. Голубовић, 2011)

Слика 10. Зграда предузећа „Ревир“ (Н. Голубовић, 2011)

Добра (Голубац)

Резиме

На средини пута између Голупца и Доњег Милановца, у долини Добранске реке, код њеног ушћа у Ђердапско језеро, у подножју Српског и Влашког брда, смештено је село Добра. На садашњој локацији село се налази од 1971. године када је због изградње хидроенергетског система Ђердап потопљено старо село. Као и већина села у ђердапском Подунављу, и Добра је село збијеног типа. Атар села је простран и захвата површину од преко 14.000 хектара. Граничи се с атарима села Брњице, Раденке и Бољетина, док је на северу Дунав.

Добра је данас модерно, комунално добро опремљено насеље јединственог урбанистичког склада. Паркови, травњаци, отворени базен, водовод, канализација, улична расвета, телефонска мрежа, комплетно асфалтиране улице и тргови, црква, осмогодишња школа, амбуланта, дом културе, читаоница, биоскоп, ресторани, марина за рибаре, аутобуска стајалишта са великим бројем дневних међуградских линија, указују на богат привредни, културни и друштвени живот који се одвијао у овом селу.

Кључне речи: Добра, Голубац, југоисточна Србија, депопулација, старење становништва.

Dobra (Golubac)

Abstract

Half-way between Golubac and Gornji Milanovac, in the valley of the Dobranska River, where it enters Lake Djerdap, at the foot of the hills Srpsko and Vlasko, lies the village Dobra. The village has been at its present location since 1971, when the old village was submerged as a result of the building of the hydroelectric system Djerdap. Like most villages in the Podunavlje of Djerdap, Dobra is a village of the compact type. The village territory is spacious and encompasses over 14 000 hectares. It borders the territories of the villages of Brnjica, Radenka and Boljetina, while the Danube lies to the north.

Today Dobra is a modern, communally well-provided village of a unique urban harmony. Parks, green spaces, an open pool, water supply, sewage system, street lighting, telephone network, completely asphalted streets and squares, a church, elementary school, healthcare center, house of culture, reading room, cinema, restaurants, a marina for fishermen, bus stops with a large number of inter-city lines are indication of the rich commercial, cultural and social life which has taken place in this village.

Key words: Dobra, Golubac, Southeast Serbia, depopulation, population ageing

UDK 316.334.55 (497.11-11 Влаоле)
314.145(497.11)

Влаоле (Мајданпек)^[6]

Данијела Воза
Весна Милтојевић

---

[6] Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост и идентитет Срба и националних мањина у пограничним околностима источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

УВОД

У североисточној Србији, на територији општине Мајданпек, на надморској висини између 480 и 700 метара налази се планинско село Влаоле. Смештено у алувијалној равни горњег дела слива реке Пек, прецизније, на обали њених притока Божине и Липа, заузима простор површине 43,29 км². Атар овог сеоског насеља простире се дужином од око 17 километара и ширином од двадесетак километара.

Општина Мајданпек припада појасу умереноконтиненталне климе. Међутим, постоји значајна разлика у микроклими дунавског приобаља и Мајданпека и његове околине, у коју се убраја и село Влаоле. Подручје Дунава има умерену климу с великим бројем сунчаних дана у току године, док је клима у брдско-планинском делу оштрија са зимама које доносе доста снежних падавина. О годишњој количини падавина и просечној температури у селу нема прецизних података, јер у селу нема климатолошких ни кишомерних станица, већ се користе подаци с околних станица (Црни врх, Бор, Мајданпек, Кривељ). Како је село готово подједнако удаљено од Мајданпека и Бора, ваља имати у виду податке обе мерне станице. Према подацима мерне станице Бор, количина падавина је 680 мм, а просечна годишња температура 10,2°C за Бор и околину, док према подацима преузетих са званичног сајта Општине Мајданпек, просечна годишња температура износи 7,73°C, док је годишња количина падавина у Мајданпеку и околини 890 мм.

Од самог оснивања Влаоле је заузимало простор на коме се и данас налази. Настало је после Другог српског устанка када западне падине Малог крша, како се наводи у *Географској енциклопедији*, насељавају „влашке породице из Црне реке (Кривељ, Бучје, Бор, Лука, Топола и Дубочине)“ (Бодирога 2001, 1). У време настанка бројало је десетак домова. Услови погодни за ратарство и сточарство, друштвено-економски и политички догађаји, као и демографска кретања утицали су да се број домаћинства у селу мења, те је село на основу пописа 1971. имало највећи број домаћинства 357, који се постепено смањило на данашњих 176 (табела 1).

О самом селу, животу и обичајима има мало записа. Подаци који се износе претежно су резултат рада на терену (29. и 30. јун 2011) и вођења разговора с мештанима (шефом Месне канцеларије, његовим замеником и тројицом пољопривредних пензионера) на основу *Погледа за*

Ирикуйлање грађе о учешћивовању становника у обнови и развоју села, сачињеног у београдском Заводу за проучавање села, Српском удружењу за социологију села и пољопривреде и Балканској асоцијацији за социологију села и пољопривреде, израђеном под руководством др Ђуре Стевановића.

Просторни изглед села, саобраћајна повезаност и стамбена и комунална опремљеност

Карактеристика већине сеоских насеља општине Мајданпек јесте груписаност по засеоцима, тзв. кулмјама. Реч *кулмје* потиче из влашког језика и означава брег, падину, косу, вис. У погледу типа насеља према груписаности, Влаоле не одступа од околних села (слике 1 и 2). С тим у вези може се поделити на три засеока и осам кулмја. Најмногољуднији део села, у коме се налази 68 кућа, јесте засеок који се једноставно назива – Село. Он представља центар друштвеног, културног и образовног живота мештана Влаола (слика 3). Разлог је једноставан. У Селу је лоцирана школа, а ту су и дом културе, месна заједница и црква. Ваља Сатулуј је назив другог по величини засеока који броји 16 кућа. Последњи је Преко реке, засеок с најмање мештана, али са изузетним природним богатством – два чиста и свежа планинска извора с којих се читаво село снабдева пијаћом водом.

У удаљеним периферним деловима села налази се на одређени број напуштених кућа, док је доста њих претворено у викендице које се посећују током пролећа и лета. Становници влаолских кулмја током зимског периода сусрећу се с великим проблемима због лошег одржавања и стања локалних путева, те напуштају своја огњишта и селе се у центар села, док неки чак одлазе у Бор. Према броју кућа највећа је Бугарска кулмја са око тридесетак кућа, затим следе Бучанска (28), Корњет (17), Меје (16), Липа (11), Врац (10), Погаре (8) и Лунгулуј (2). Ваља поменути да кроз кулмју Липа протиче истоимена река, да се Погаре налази покрај рудника Церово, да је Врац смештен тик уз пругу Бор–Мајданпек, а да се у кулмји Корњет налази водоводни резервоар, као и две пећине.

Село Влаоле лоцирано је с обе стране пута и железничке пруге Бор–Мајданпек. Путеви који воде до Влаола могу се углавном сврстати у категорију локалних путева, са изузетком пута Р-104а (Јасиково–Влаоле–Горњане–Бор), који спада у регионалне путеве. Нема прецизних података о годинама изградње и дужинама путева у самом селу. Најзаступљенији су макадамски путеви, око 30 километара дужине, изграђени шездесетих година прошлог века. Асфалтних путева има око 15 километара и изграђени

су осамдесетих година XX века. Најмање има најстаријих, земљаних путева са свега десетак километара дужине.

С обзиром на то да је друмска инфраструктура у јако лошем стању, нарочито током зимских месеци, мештанима је железница најбоља веза, првенствено са гравитационим центром Бором. Иако је Мајданпек нешто ближи селу (28 км) и представља његов општински центар, становништво своје разноврсне потребе задовољава у Бору удаљеном 33 километара. Објашњење за овакву појаву може се наћи у чињеници да је већина мештана запослена у Рударско-топионичарском басену у Бору. Из Влаола постоје три поласка воза за општински центар (Мајданпек) и четири за гравитациони (Бор), а аутобуска веза постоји само с општинским центром (четири пута током дана). Углавном се до Мајданпека иде аутобусом, јер је железничка станица неких десетак километара удаљена од града. Најближе насеље, село Јасиково, удаљено је свега пет километара од Влаола.

Насупрот проблемима у друмском и железничком саобраћају, мештани села немају те проблеме с поштанским саобраћајем. Село има пошту од 1989. године. Телефонска мрежа је дигитализована 2006, а сигналом мобилне телефоније покривена је цела територија.

За стамбену и комуналну опремљеност можемо рећи да је, у поређењу са осталим селима овог краја, на задовољавајућем нивоу. Просторни план села, међутим, не постоји. У селу има 176 кућа и чак 60 викендица. Период 1991–2000. карактерише већи број новоизграђених кућа (17), док је тај број смањен на шест нових кућа подигнутих у периоду од 2001. до 2010. године.

Четири улице, колико их има у овом селу, поседују уличну расвету и све се налазе у самом центру (слика 4). Електрификација је делимично спроведена 1963, а 1978. године читаво село добија електрично осветљење. Делимичну водоводну мрежу село је изградило 1971, а 1983. је изграђен сеоски водовод спроведен из сеоских извора самоорганизовањем мештана, док су 1986. завршени радови на канализацији Влаола.

Влаољани се могу похвалити парком који краси центар њиховог села. Заједничким снагама, бригу о њему воде запослени у месној заједници, радници школе и ђаци. Радници месне заједнице, заједно с мештанима села, одржавају и гробље које је јединствено за цело насеље.

Осавремењивање начина живота на селу довело је до наглог повећања комуналног отпада. С обзиром на то да Влаоле, као ни преостале три месне заједнице које припадају тзв. потезу села Горње Реке – Дебели Луг, Јасиково и Лесково немају одређена места за одлагање смећа, створене су дивље депоније и сметлишта дуж водотокова. На територији села, према налазима Одељења за урбанизам, грађевинарство и стамбено-комуналне послове општинске управе Мајданпек за 2009. годину, постоје чак четири дивље депоније (једна површине 175 м², две од по 300 м² и једна од 1.050 м²).

Овакво алармантно стање је примећено, али осим неколико иницијатива и краткорочних активности ништа конкретно још увек није предузето. Оно што је неопходно јесте да се подигне еколошка свест мештана, али и обезбеди простор на коме би се одлагао комунални отпад овог краја и који би задовољавао све прописане критеријуме за заштиту и очување животне средине и природе.

Привредни карактер насеља и структура становника

Привредне организације

Скоро половина мештана Влаола бави се пољопривредом. Узевши у обзир природне одлике села и околине, услови који се пружају најпогоднији су за бављење ратарством и сточарством. Поред већинског аграрног становништва, 48,3% (367 становника), скоро једну четвртину укупног броја мештана чине пензионери. Углавном су то некадашњи радници Рударско-топионичарског басена Бор, а није занемарљив ни број пољопривредних пензионера (56). Радноактивно становништво се, поред пољопривреде, бави занатством или су запослени у индустријским погонима (72), док је број трговаца, угоститеља, административних радника и интелектуалаца незнатан. У самом селу ради 19 мештана, док 72 свакодневно путује на своја радна места која се налазе у Бору или Мајданпек.

У селу живи 36 незапослених особа, од којих је 20 пријављено служби за запошљавање. Скоро половина њих је без посла остала добровољно, прихватањем отпремнине коју је својевремено нудио РТБ Бор. Један број мештана (њих 11) у овим турбулентним временима изнова је почео да се бави пољопривредом. Други су пак, њих 16, у потрази за бољим животом напустили свој завичај и отишли у иностранство, претежно западноевропске земље. Мада је овај крај одвајкада био печалбарски, у селу живи свега 18 печалбара (Првановић 1963). Данас у селу живи и троје повратника из иностранства. Иако припада пограничној општини, село нема потребе за радном снагом из суседне Румуније.

Структура становништва општине Мајданпек је током друге половине XX века почела знатно да се мења, а тај тренд се наставља и данас. Наиме, долази до повећања градског и смањивања сеоског становништва (табела 2). Процес депопулације становништва није заобишао ни Влаоле. Из података исказаних у табели 2 види се да се почев од седамдесетих година прошлог века број становника непрестано смањивао. Према попису из 1961. у селу је живело 1.287 становника, док их данас има свега 803.

Просечна старост становника је према последњем попису око 44 године (43,9 за мушкарце и 44,8 за жене) и највише је било двочланих и једночланих домаћинстава (табела 3). По подацима из пописа обављеног 2002. године, у селу је било више него duplo нежењених (80) у односу на неудате (39) и скоро duplo више удовица (62) него удоваца (37).

Становништво је углавном влашко, 67,92%. У селу живи нешто више од 20% Срба, а по мање од 1% Бугара и Румуна. Мештани Влаола су православне вероисповести, а најчешће славе Св. Јована, Св. Аранђела, Св. Николу, али и друге славе.

У Влаолу не постоји ниједан облик привредне организације. Пољопривредна апотека је отворена тек 2009. године. У Земљорадничкој задрузи, која је изграђена 1989. године, Ветеринарска станица „Мајданпек“ има пријемну салу и канцеларију, али не и сталног ветеринара, те се мора до Мајданпека. У селу не постоји ни бензинска пумпа. Најближа је у Мајданпеку.

Здравство

Влаоле поседује здравствену амбуланту (слика 5), али само са једним лекаром, који је ту повремено. Да би дошли до најближе здравствене амбуланте са сталним лекаром и апотеком, Влаољани морају да се упуте у Јасиково. Иако је удаљеност од Јасикова свега пет километара, оваква ситуација представља велики проблем за мештане, нарочито старије и болесне. Дом здравља и болница лоцирани су у општинском центру.

Школство

Све до 1959. године Влаоле је било седиште истоимене општине за три насеља: Влаоле, Јасиково и Лесково. Стога и не чуди податак да се као година оснивања школе у Влаолу спомиње далека 1896. година. Зграда осмогодишње основне школе „Миладин Бучановић“ 1979. је реновирана, тако да данас изгледом нимало не заостаје за градским школама (слика 6). Школа је од свог настанка укључивана у разне програме. Тако је рецимо шездесетих година XX века била укључена у програм здравственог васпитања народа Завода за заштиту здравља „Тимок“ (Пауновић 2010), а маја ове године су ученици учествовали у радионицама: „Моја породица – снаге и слабости“, „Лични и породични идентитет“ и „Дечије потребе“, које је водила представница Центра за социјални рад.

Спортски терени школског дворишта изграђени 2009. године пружају, и то не само ђацима, услове за спортске игре и рекреацију, а засађени

четинари додатно улепшавају простор у коме најмлађи мештани проводе већи део свог времена.

Поред осам разреда и предшколског одељења, постоје и четворогодишњи огранци школе у Лескову и Јасикову. Осим предшколског програма који се реализује у матичној школи, због специфичности насеља и чињенице да би полазници припремног предшколског програма требало да препешаче и до 10 км у оба правца и разуђености терена који онемогућава организован превоз, овај програм се реализује и у подручном одељењу у Лескову. Данас школа броји 124 ђака којима наставу држи 30 запослених учитеља и наставника.

Након завршеног основног образовања, млади који желе да наставе своје школовање, најчешће одлазе у Мајданпек. Ту им се пружа могућност избора између две средње школе: Гимназије „Миле Арсенијевић Бандера“ и Техничке школе.^[7]

Културне институције

Недостатак библиотеке, музеја, биоскопа и задружног дома чини да се културни живот Влаољана налази на незавидном нивоу. То је један од проблема који мештани истичу и за чије реализовање није потребна само њихова добра воља већ и самоорганизовање, предузимање иницијативе, али изнад свега постојање финансијских средстава. Од културних институција у селу постоји једино Дом културе „Спасоје Станковић“, место збивања углавном свих прослава, приредаба, светковина.

Своје верске потребе мештани задовољавају у православној цркви „Св. апостоли Петар и Павле“, подигнутој 1890. године и лоцираној у центру села. Најближи манастир је удаљен чак 36 километара и налази се код Петровца на Млави.

Књига Милојка Станојевића Фурија *Историјски и етнографски записи о Влаолу, Јасикову и Лескову* представља једину мештанима познату књигу која говори о њиховом селу.

У селима овог краја се, једанпут годишње, одржавала приредба под називом „Сусрети села“. Овај догађај је био изванредна прилика за дружење сељака мајданпечке општине. Организоване су разне спортске игре (фудбал, кошарка, навлачење конопца), али и такмичења културно-уметничких друштава. Последњих година се та традиција, нажалост, угасила.

[7] Све до 1969. године у Мајданпеку није постојала ниједна средња школа, већ су се све налазиле у Бору који је тада представљао општински центар. Након оснивања, ове две школе су функционисале у саставу ОУР-а, а у данашњем облику постоје од 1991. године. Гимназију похађа 149 ђака и у њој ради 19 наставника, док је Техничка школа, према броју ђака (466), актуелнија међу младима и наставу у њој држе 42 запослена.

Разне свечаности, приредбе и празници догађаји су којима се мештани Влаола посебно радују. У прилог томе говори и чињеница да се годишње у селу одржавају чак четири вашара (25. априла, 12. јула, 10. септембра и 20. октобра). На простору посебно намењеном за ту сврху – вашаришту, овим данима се окупљају трговци са свих страна који продају своју робу, а поставља се и луна-парк за забаву најмлађих.

Сваке године на дан Светог Саве, 27. јануара, ученици школе „Миладин Бучановић“ у сеоском Дому културе изводе приредбу за коју се пажљиво припремају. Програм се састоји од наступа хора, рецитатора и других школских секција. По завршетку приредбе, родитељи учесника доносе разноврсне специјалитете и постављају богату трпезу. Након ручка, сви посетиоци настављају са игранком. Петровдан (12. јул) сеоска је слава коју читаво село заједно прославља у просторијама Дома културе. Мештани уживају у наступима културно-уметничких друштава из околине села, као и у програму који су специјално за ту прилику припремили најмлађи. Следи музика уживо и славље до касних вечерњих часова. Организована вечера уз музику је начин на који мештани Влаола са својим лепшим половинама обележавају 8. март – Дан жена.

Друштва и удружења

Месна канцеларија (слика 7) основана је почетком седамдесетих година. За организовање већине активности, као и за многе иницијативе везане за друштвене и културне догађаје у селу задужени су, углавном, њени запослени.

У Влаолау не постоји ниједно спортско друштво, али зато на територији целе општине Мајданпек егзистира чак 16 спортских клубова и спортских друштава. Ту су фудбалски, кошаркашки, рукометни, одбојкашки, клубови каратеа и многи други. Најближе културно-уметничко друштво „Јасиково“ у истоименом селу је основано тек 2006. године. Познати као добри ловци, Влаољани су поносни на постојање ловачког удружења, а у селу функционише и удружење пољопривредника.

Трговина

Што се трговине тиче, можемо рећи да ово сеоско насеље не оскудева једино у мешовитим радњама. Све три се налазе у центру села. Чак постоји и једна пекара. Остале специјализоване радње (месаре, пијаца и слично) лоциране су у Мајданпеку. Међутим, због нижих цена и приступачности, намирнице за своје домаћинство мештани набављају претежно у Бору.

Ујосџишџељсџиво и осџале усџује

Занимљиво је да Влаоле, иако није баш тако мало село, нема ниједан угоститељски објекат. Чак ни сеоска кафана, која важи за омиљено место окупљања и дружења сељака, овде тренутно не постоји. Једина која је радила, затворена је неколико месеци пре нашег истраживања. Стога, сви они којима затреба мало кафанске атмосфере морају да се упуте у 10 километара удаљено Лесково.

Објект у којима се пружа неки други вид услужне делатности (фризер, банка, мењачница и сл.) лоцирани су у Мајданпеку. Иако се становништво сеоских насеља општине Мајданпек бави претежно пољопривредом, сваки квар на пољопривредним машинама може се отклонити једино ако се оде у Зајечар (удаљен шездесетак километара), где се налази најближи сервис, док поправку апарата за домаћинство обављају нешто ближе, у Бору.

Обнова и развој села

Без обзира на то што проблеми који се огледају у инфраструктурним недостацима, незапослености, одласку младих и малим могућностима учешћа у културним догађајима, људи у Влаолу тврде да живе нешто боље него у претходној деценији. Такође, може се рећи да је ово село са свим својим манама, ипак, развијеније у односу на друга сеоска насеља у општини, што довољно говори о лошим животним условима становништва овог краја.

Направи ли се паралела између животних услова у селу у периоду од пре двадесет година и данас, закључак је да бољитка и напретка има, али да је он мали и недовољан. Мештани нису задовољни. Они се још увек осећају, према њиховим речима, „одсечено од света“. Инфраструктурна мрежа која је и пре двадесет година била у лошем стању, таква је и данас. То је оно што им највише отежава живот. Додуше, активности на санацији је било, али су друмови који воде до Влаола и околних села и даље уски, непрегледни и пуни рупа, што наводи мештане да избегавају друмски саобраћај кад год је то могуће и да користе железнички. Овај проблем је још израженији у зимском периоду, с настанком сметова и леда на путевима, а све то услед лошег одржавања путева.

Слаба електрична мрежа, непостојање телевизијског сигнала и лоше телефонске везе недостаци су који су обележили живот у Влаолу пре двадесетак година. Данас, дигитализовањем телефонских линија, спровођењем сигнала мобилне телефоније и увођењем интернета створени су знатно боље околности које погодују, пре свега, младима. Ипак, они и даље масовно напуштају село у потрази за послом и урбаним окружењем.

Као највеће проблеме мештани су навели: незапосленост, мало приредби за разоноду, мале могућности учешћа у култури и све мање младих људи у селу.

Зграда Дома културе, центар већине културних дешавања у селу, налази се у јако лошем стању (слика 8). Иницијатива за њену обнову је било, али су све оне остале нереализоване услед недостатка финансијских средстава. На исти начин су прекинуте и иницијативе за реконструкцију водоводне мреже, која се налази у изузетно лошем стању.

Коришћење средстава самодоприноса је један од начина којим село успева да одржи и побољша своје тренутно стање. Са процентом сељачког учешћа од 20%, из средстава самодоприноса врше се санације на сеоском водоводу, као и насипавање путева. Године 1985. овим средствима подигнута је зграда у којој је данас смештена здравствена амбуланта са повременим доласком лекара.

О интересима села и организовању различитих активности највише брине Месна заједница села Влаоле. Израђен је план развоја према коме се покрећу акције и иницијативе чији је циљ побољшање животних услова у селу. У периоду теренског истраживања спроводиле су се акције насипања локалних путева и радило се на решавању питања одвода атмосферских вода. Будуће активности би, према плановима, требало да се усмере ка завршетку реконструкције водоводне мреже, обнови зграде Дома културе и уређењу корита Божине реке.

Међутим, осим организованости самих мештана, за напредак у селу неопходна су финансијска средства. Тако је обнову школе и набавку рачунара, реконструкцију електричне мреже и слично својим донацијама омогућила међународна организација CHF International,^[8] а неопходна је финансијска подршка општине Мајданпек.

Закључак

Данас се у Влаолу не живи лако. Лоши путеви (претежно макадам и земљани) и повезаност с околним местима, нема сталног лекара ни апотеке, нема библиотеке и биоскопа, хотела и кафана, нема сталне ветеринарске станице... Али, сама локација села и природни потенцијали, скоро нетакнута природа, Мали крш са врхом Гарван, лековито биље (мента, тамјан, лаванда), као и напуштене појате и терени основне школе заслужују да

---

[8] CHF International се бави развојем и помаже људима широм света да унапреде своје животе кроз развој заједнице, побољшање животних услова и финансијску подршку, а током 2002. године је иницирала програме у 20 земаља широм света (www.chfserbia.org). Међу тим земљама нашла се и Србија, првенствено њен источни и југоисточни део. У своје пројекте, организација је уврстила и пројекте у селу Влаоле.

нађу своје место у стратешким документима и да буду сагледани у развојној политици општине Мајданпек. Примера ради, мада се у Програму развоја туризма у општини Мајданпек, усвојеном 2005. године, наводи као могућност укључивање локалног становништва у пружање туристичких услуга и развој сеоског туризма, у самом селу се не чини много, као ни од стране Општине. Изгледа да је и овде самоиницијатива најважнија, па је тако Радинка Мијуџић, преко Туристичке организације огласила за издавање гостима пет лежаја у две двокреветне собе и једној једнокреветној соби. Мада је представник села учествовао у изради Стратегије локалног економског развоја, само село је сагледано једино кроз инфраструктурне пројекте (путеви, канализациона и водоводна мрежа, висићи мостови, телефонска мрежа и сл.).

Причу о селу Влаолу можда треба завршити делом записа Петра Пауновића^[9] о посети једној појати у околини села, коју је написао поводом 110 година од смрти Васе Пелагића и запитати се да ли његова констатација и даље важи:

„/.../Али без обзира на то што постоји веза железницом и аутобусом до суседних градова, па чак и до Београда, у суштини овде се живи далеко од цивилизације /.../“

Према мишљењу истраживача, село Влаоле с његовим природним потенцијалима, начином живота и обичајима заслужује да буде предмет даљих истраживања.

Литература

- Бодирога, Весна, *Географска енциклопедија насеља Србије*, књига 3 (М-Р). Београд, Географски факултет Универзитета у Београду и Стручна књига, 2001.
- Златановић, Сања, „Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима“, *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII (2010), стр. 129–39.
- Локални план управљања општинском територијом Општине Мајданпек*, 2010. <http://www.majdanpek.rs/> (приступљено 15. августа 2011).
- Пауновић, Петар, *Јубилеји српских просветитеља: о Васи Пелагићу*, 11 септембар 2010. http://www.treciput.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=54:vasapelagi&catid=37:istorija-zdravlja&Itemid=57 (приступљено 1. августа 2011)

[9] Доктор Петар Пауновић био је члан екипе која је радила на здравственом просвећивању народа и сваког месеца одлазио у основну школу у Влаолу ради реализације програма који је подразумевао и обилазак ђачких домаћинстава.

- Пауновић, Петар, *Здравствено васпитање ученика у оједним школама на јодручју Тимочке крајине осамдесетих година ХХ века*.
<http://www.tmg.org.rs/tmd2313.htm> (приступљено 5. септембра 2011)
- Првановић, Светислав, *Тимок и Тимочани*, Зајечар, 1963.
- Пројрам развоја туризма оштинине Мајданпек*, 2005. <http://www.majdanpek.rs/>
(приступљено 15. августа 2011).
- Становништво, ујоредни прејлед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, јодаци јо насељима*, књига 9, Републички завод за статистику, Београд, мај 2004.
- Становништво, јол и сјаросј, јодаци јо насељима*, књига 2, Републички завод за статистику, Београд, фебруар 2003.
- Учесјовоње становника у обнови и развоју села: Подсешник за јрикуљње јрађе* (XVII мејународни научни скуп „Власински сусрети“ 1. и 2. септембар 2011) Београд, Завод за проучавање села, Српско удружење за социологију села и пољопривреде, Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде, 2011.
- Чижевски, Кшиштоф, *Ејос јојраничја*, Београд, Библиотека ХХ век и књижара Круг, 2010.

Слика 1. Настањена сеоска кућа (Д. Воза, 2011)

Слика 2. Напуштена кућа (Д. Воза, 2011)

Слика 3. Центар села (Д. Вога, 2011)

Слика 4. Улица у Влаољу ([http:// www.istmedia.rs](http://www.istmedia.rs))

Слика 5. Здравствена амбуланта (Д. Воза, 2011)

Слика 6. Основна школа „Миладин Бучановић“

Слика 7. Месна канцеларија

Слика 8. Зграда дома културе (Д. Вога, 2011)

Табела 1. Број домаћинстава у селу Влаоле

Година	1830	1863	1910	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Број домаћинстава	10	64	220	253	262	302	357	288	258	261

Извор: <http://www.oszagubica.edu.rs/polozaj.htm> и *Становништво, ујоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, њодаци њо насељима*, књига 9, Републички завод за статистику, Београд, мај 2004.

Табела 2. Број становника по насељима 1948–1991.

	Број становника						Индекс раста 91/48	Индекс раста 91/81
	1948.	1951.	1961.	1971.	1981.	1991.		
Бољетин	1.257	1.331	1.334	1.172	987	795	63,2	80,5
Влаоле	1.202	1.206	1.287	1.204	1.100	951	79,1	86,5
Голубиње	1.907	1.983	2.073	1.755	1.566	1.302	68,2	83,1
Дебели Луг	448	717	543	801	666	499	111,4	74,9
Д. Милановац	2.274	2.629	2.669	2.595	2.996	3.258	143,3	108,7
Јасиоково	1.032	1.071	1.071	1.049	963	830	80,4	86,2
Клокочевац	1.454	1.472	1.422	1.244	1.132	879	60,4	77,6
МАЈДАНПЕК	1.914	2.244	3.746	8.065	9.489	11.811	615,5	124,5
Лесково	787	788	790	698	641	512	65,0	79,9
Мироч	609	678	642	624	501	464	76,2	94,6
Мосна	923	966	1.027	905	920	911	98,9	99,1
Рудна Глава	2.863	3.010	3.215	3.088	2.887	2.573	89,9	89,1
Топлоница	1.522	1.587	1.649	1.577	1.450	1.285	84,4	88,6
Црнајка	1.413	1.460	1.554	1.343	1.330	1.526	88,9	95,5
Укупно	19.610	21.155	23.022	26.120	26.628	27.326	139,3	102,6

Табела 3. Домаћинства по броју чланова

Број чланова	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10+	Просечан бр. чланова
Бр. домаћинстава	52	78	49	34	22	20	3	2	1	–	2,94

Извор: књига 2, *Становништво, њол и стјаросј, њодаци њо насељима*, Републички завод за статистику, Београд, фебруар 2003.

Влаоле (Мајданпек)

Резиме

Планинско село *Влаоле*, површине 43,29 км² налази се у источној Србији између Бора и Мајданпека. Мада административно припада општини Мајданпек, од које је удаљено 28 км, мештани због бољих саобраћајних веза, своје разноврсне потребе задовољавају у Бору удаљеном 33 км. Од 1961. до 2002, на основу података из пописа становништва, уочљив је процес депопулације становништва (1961. – 1.287 становника, 2002. – 767 становника). Данас у три засеока (Ваља Сатулуј, Преко реке и Село) и осам „кулмја“ – махала (Бугарска, Бучанска, Меје, Лунгулуј, Липа, Погаре, Врац и Корњет), живи око 803 становника, већином Влаха. Скоро четвртину становника чине пензионери. Радно активно становништво се претежно бави ратарством и сточарством, а један број занатлија и индустријских радника свакодневно путује на посао у Бор и Мајданпек. Како се живи? Не баш лако. Лоши путеви (претежно макадам и земљани) и повезаност с околним местима, нема сталног лекара и апотеке, нема библиотеке и биоскопа, хотела и кафана, нема сталне ветеринарске станице... Али, постоји основна школа са теренима за фудбал, кошарку, одбојку и рукомет, одржавају се четири вашара (25. априла, 4. јула, 9. септембра и 20. октобра) и што је најважније село Влаоле с окружењем пружа могућности за развој сеоског и еко-туризма.

Кључне речи: Влаоле, Мајданпек, источна Србија, неразвијено село, вашари.

Vlaole (Majdanpek)

Abstract

Mountain village Vlaole, with an area of 43,29 km², is located in eastern Serbia between Bor and Majdanpek. Although administratively it belongs to the municipality Majdanpek which is 28 km away, because of better transport links residents satisfy their diverse needs in 33 km away Bor. Based on the census data since 1961. until 2002. There is a visible process of depopulation (1961. – 1.287 inhabitants, 2002. – 767 people). Today in three hamlets (Valja Satuluj, Preko reke i Selo) and eight „kulmija“ – quarts (Bugarska, Bucanska, Meje, Lunguluj, Lipa, Pogare, Vrac and Kornjet) live about 803 inhabitants, mostly of Vlachs. Almost a quarter of the population is retired. Working-active population is mainly engaged in farming and animal husbandry and a number of artisans and industrial workers daily commute to work in Bor and Majdanpek. How do they live? Not so easy. Poor roads (mostly gravel and earth) and connections to surrounding areas, no libraries and cinemas, hotels and inns, no permanent veterinary stations... But there is primary school with grounds for football, basketball, volleyball and handball, are held four fairs (25 of April, 4 of July, September 9 and October 20) and most importantly environment of the village Vlaole provides opportunities for rural and eco-tourism.

Key words: Vlaole, Majdanpek, eastern Serbia, undeveloped village, fairs.

UDK 316.334.55 : 338.483.1
(497.11 Брза Паланка)

Брза Паланка (Кладово)^[10]

Његош Драговић
Весна Трифуновић

---

[10] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Уводна разматрања

У источној Србији, у општини Кладово, смештено је село Брза Паланка, које по својим основним карактеристикама представља типичан пример сеоског насеља у савременом српском друштву, друштву које су снажно уобличавали процеси индустријализације и урбанизације до деведесетих година прошлог века, а затим бурни догађаји у последње две деценије, чији исход је деиндустријализација земље, њено осиромашење, незапосленост, економска несигурност и др. као последице прихватања неолибералног модела развоја. Све оно што се дешава на глобалној друштвеној равни, дешава се и у њеним локалним срединама, а посебно су видљиве негативне промене у димензији развоја села.

Српска села се већ деценијама носе са теретом депопулације становништва из два разлога: (а) економске миграције радно активног становништва усмерене ка развијеним градским центрима и, све чешће, ка другим развијеним економским друштвима; (б) појавом тзв. беле куге, тј. смањења наталитета, тако карактеристичне појаве за источну Србију.

Истраживање села – предмет и циљеви

Избор Брзе Паланке за истраживање извршен је на основу културне ризнице из ранијег периода, у којем су постојале ране цивилизације и на основу односа који према њој негују садашњи мештани, а који могу да унапреде културни статус целе општине Кладово. На темељу примарних информација у које смо имали увид, ово село је било идеалан репрезент стања у којем се српско село нашло у процесу транзиције. Бележење животних, а по некоем и само статистичких података покренуто је с намером да се представи реферат о овом селу на Међународном научном скупу „Власински сусрети“.^[11]

Подсетник са грађом коју смо добили садржао је 117 питања, на 14 страна куцаног текста, с отвореним позицијама за попуњавање, подељен

---

[11] Организатори XVII међународног научног скупа „Власински сусрети“ (1. и 2. септембар 2011. године у Власотинцу и на Власинском језеру), јесу Завод за проучавање села, Српско удружење за социологију села и пољопривреде, као и Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде.

у два дела: Инфраструктурна опремљеност и Обнова и развој села. Мора се истаћи податак да је на питања, иако веома конкретна, било немогуће прецизно добијање одговора; заснована су на намери да се спознају све мане и проблеми живота на селу како би се они решавали или се указало на њихово постојање.

Циљ је био да се што више мештана укључи у разговор и да се погледају отворено у очи, јер када истраживачи оду, једини који остају да живе у Брзој Паланци и њеним махалама јесу они сами; они ће морати да нађу решења за проблеме које су сами створили или који су наслеђени. У договору с представницима Месне заједнице (МЗ) Брза Паланка, које смо контактирали најпре телефоном, добили смо уверавања да ће се поводом 7. јула, који заједно обележавају са сеоским борцима, окупити већи број мештана и тиме узети учешће у попуњавању упитника. Можда су очекивања била превелика, али када смо крочили у Брзу Паланку, затекли смо мирну средину са не тако великим бројем становника, с обзиром на поменуто обележавање празника.

Целу организацију истраживања, или како бисмо рекли, логистичку подршку, добили смо од председника МЗ, господина Томислава Ђорђевића (слика 1),^[12] који се поред пољопривреде ангажовао и као члан општинског већа општине Кладово. Једна таква личност, као што је електроинжењер Ђорђевић, иначе социјалиста по политичком опредељењу, била је заиста од велике помоћи. Уз њега, спомену бих и секретара МЗ, господина Ивана Подолског (слика 2, трећи слева), који се после пензионисања, вратио из Аустрије да живи на својој родној грудџи, у питому Брзу Паланку. Као искуснију особу и личност од угледа у овом крају, председник Ђорђевић нас је упутио на сведока прошлих времена и културно-туристичке експанзије Брзе Паланке, господина Милорада Милојковића (слика 2, у средини), иначе некадашњег председника Туристичког друштва у Брзој Паланци, и председника кампа на Бисерној обали Дунава, у истом месту.

За попуњавање упитника било је потребно неколико сати константног разговора, који се одвијао у просторијама месне канцеларије у пријатној атмосфери. Присуствовао је учитељ, радници који одржавају јавне површине, првоборци, пензионери и челни људи ове сеоске средине.

Разговор с учесницима на овом скупу у просторијама месне канцеларије био је прожет конструктивним дијалозима, у којима су подаци били подређени стварном животу. Осим у просторијама, цењени господин

---

[12] На овом скупу, један од петорице првоборца из Другог светског рата, који се сматрају родоначелницима развоја ове средине, поздравио је присутне и подсетио на све погинуле у ратовима после 1913. године. Затим је председник МЗ Томислав Тома Ђорђевић предложио да се посете споменици и положи цвеће на споменике.

Милорад Милојковић, је улогу домаћина одиграо проводећи нас кроз најрепрезентативније делове овог села: од аутокампа на обали, до моста који становницима преко реке у планинском делу Брзе Паланке много значе, старих кућа које су сачуване као галерија (слика 3), наткривени бунар у истом делу (слика 4), те обале Дунава, стамбених објеката са децијим игралиштем, као и простора на коме се налази црква.

Историографија и ток развоја Брзе Паланке

Због умерене климе, богате шуме и плодова природе, реке Дунав и других природних ресурса, простор данашње Брзе Паланке одувек је био изузетно погодан за живот, што доказују и археолошка налазишта о људским насеобинама у свим историјским епохама.

Историја и становништво Брзе Паланке

Налазиште на Алуну, десетак километара даље од Брзе Паланке, као и друго налазиште удаљено пет километара, доказују присуство преисторијских цивилизација на овом простору. Римско упориште, звано *Eieia*, настало је на данашњем подручју Брзе Паланке. Ово утврђење састављено је од три кастела, веома важних у одлучујућим борбама Римљана против Дачана, које су вођене у другој половини I века нове ере, а нарочито током освајања цара Трајана. Кроз Егету је пролазио римски пут, од реке Бледерије ка Мирочу, и даље ка римском граду Талијати на ушћу Поречке реке у Дунав, као и друга веома важна рута, од Ниша долином Тимока, па даље обалом Дунава.

У време турских освајања постоје противречни записи о постојању овог насеља: према неким изворима ове делове је запосела турска војска крајем XIV века, док се према другима, попису Видинског санџака средином XV века, ово насеље не помиње као турско све до коначног освајања Србије 1459. године. Колонизација опустелих предела тимочке долине влашким становништвом и војницима вршена је давањем привилегованог положаја сточарима, који су плаћали минималне порезе тадашњим властима. Ово је произвело већи прилив српског становништва, које многи називају власи – сточари и војници, који се разликују од Влаха као етничке групе.

Пожаревачким миром је Брза Паланка припала Аустрији, с подручјем од Подриња до Западне Мораве и долином Моравице до Тимока и Дунава, када се због изговора бележи као Перса (или Берса, Бурса, Бирса) Паланка.

Након многих превирања, отимања и аустро-турске окупације, Брза Паланка је 1810. године ослобођена од Турака од стране српске војске под командом Петра Добрњца, уз подршку руских трупа. Значај Брзе Паланке стално расте у Карађорђевој Србији, о којој је Вук С. Караџић оставио писана сведочанства, прво, у својству управника царинарнице у Кладову, а потом и као судијски секретар за Брзу Паланку; он касније добија и саму позицију судије у рангу војводе, али најчешће је користи за бележење непознатих речи из овог краја.

У време Милоша Обреновића, Брза Паланка је постала варошица, због стратегијског положаја, када је створена и прва српска бродоградилшна индустрија на Дунаву. Средином XIX века Брза Паланка од места са војностратегијским значајем прераста у зону од економског значаја, нарочито досељавањем породица из целе Србије, Бугарске, Грчке, Црне Горе и Македоније, који су донели капитал, знање и искуство неопходно за нове радње занатског и трговачког типа. Након многих административних подела у Србији XIX века, Брза Паланка је увек остајала општина у брзопаланачком срезу, чије је средиште било у Неготину.

О свим овим историографским подацима о Брзој Паланци информације смо потражили од најпућенијег Томислава Ђорђевића, који нам је поклонио и вредну литературу која сведочи о културном доприносу ове средине и њених житеља. Књига је мањег формата, изашла из пера Момчила Станковића (Станковић 1997), на коју је председник МЗ ударио печат и написао посвету истраживачу на пројекту, Његошу Драговићу.^[13]

Истраживања која је од 1914. до 1925. године вршио професор Коста Јовановић, остављајући податке о овом насељу, показују да је: „Брза Паланка подељена у пет издвојених крајева: Чаршија, Суваја, Унгурјани, Коритарци и Планинци. Последњи је крај разбијеног, а остали збијеног типа“.

Испитивање порекла 61 рода са 270 кућа показало је да су: 16 родова непознатог порекла (146 кућа), да од Румуна и Срба који су румунизирани потиче 15 родова са 63 куће, да су два рода са три куће косовски Срби, један род је динарског порекла, седам родова са 28 кућа имају браничевско-тимочко порекло, седам родова је шопског, а 16 родова моравско-вардарског порекла са 11 кућа (Јовановић 1940). Допуну ових истраживања изнео је Душан Дрљача у свом раду „Етнолошка грађа о становништву Брзе Паланке у последњих сто година“: из Влашке и Румуније је пет родова са девет кућа, док су три рода са Косова, а из Црне Горе једна кућа. Из Македоније је седам родова са девет кућа, из Бугарске је седам родова

---

[13] „Истраживачу Његошу Драговићу у нашем месту за успомену и дуго сећање од председника МЗ Брза Паланка, Томислава Ђорђевића. Желимо му успешну одбрану докторске дисертације. (Датум 7. јул 2011. у Брзој Паланци. Потпис: Т. Ђорђевић)

са по једном кућом, а из Грчке једна кућа, док је у непосредној или даљој околини 30 родова са 131 кућом.

Ови подаци су ипак преузети из ранијег периода, који је са ове временске дистанце доста дискутабилан за разматрање, што јасно доводи до закључка да су емпиријске чињенице са терена, како оне значајне за статистику тако и за реалан живот у коме се ствари свакодневно мењају, ипак много битније.

Брза Паланка: просторне појединости

Брза Паланка се налази на источним падинама планине Мироч, на надморској висини од 40 до 550 метара; крај обале Дунава, који овде прелази свој 1968. километар на путу од изворишта у планини Шварцвалд, до утока у Црно море. Назив је сложен из имена речице Брзе, која протиче јужним делом села и утиче у Дунав крај остатка римског града Егете и турског назива за утврђење од пружа: палисад – паланка. Претпоставља се да је речица добила назив по многим брзацима који чине Дунав пошто обиђе Кључ и крене ка западу.

У појасу око Брзе Паланке постоји извориште трију речица. На граници њеног атара протиче Бледерија, коју чешће називају Река, а кроз насеље протичу Суваја и Брза – Хајдучки поток.

Што се тиче атмосферских падавина, мора се истаћи да су атмосферска мерења (Републички хидрометеоролошки завод) показала да највише воденог талога има у мају – око 82 мм, у децембру око 76 мм, а затим у јуну, новембру, априлу и јануару, а најнижи ниво је забележен током јула – око 33 мм. Може се рећи да је овај крај, у просеку, веома сушан јер је годишња количина падавина 650–750 мм.

Изнад села Река, у некадашњој општини Брза Паланка, налазио се рудник Аликсар, који је назван према потоку који је протицао у близини. Овај рудник, био је још 1885. године истражен, када је потврђена висококалорична вредност угља, са преко 6.500 калорија. Међутим, иако је постојала предност близине Дунавског слива за извоз угља, те за снабдевање пароброда овим горивом, услед неправилног система раубовања овом руднику је нанета огромна штета, као и целом крају.

Инфраструктура и комуникације у Брзој Паланци

Чини се да је најтежи период Брзе Паланке био када се пред становницима насеља поставило питање пресељења. Са почетком изградње хидроелектране „Бердап II“ и стварањем новог Дунавског језера, које су покренули тадашњи председници СФРЈ и СР Румуније, становници су морали да одлуче о својој будућности. На збору Месне заједнице „Брза Паланка“, биле су две опције: да се брани угрожено насеље великим насипима или да се изгради ново насеље на другом месту. Прихваћен је предлог да се насеље измести на нову локацију, уз благу падину поред ушћа Реке у Дунав. Тиме је решен проблем експлоатације хидропотенцијала, смештаја становника и делимичне урбанизације нове Брзе Паланке; премештени су и споменици и културна баштина која је значајна за историју. Нова Брза Паланка је осим грађевинских објеката новог типа добила и топлану, здравствену станицу и школу, као и нову цркву, са димензијама и стилем градње попут старе цркве.

У рејону Брзе Паланке, од 1998. године, постоји телефонска централа која покрива цело село. У контексту саобраћаја, за путнике је најзначајније што у средишту Паланке постоји аутобуски превоз четири до пет пута дневно до општинског центра; железничка линија у Неготину удаљена је 31 километар од села.

Средиште Брзе Паланке се налази на магистрали и регионалној деоници пута, док се локални путеви, који постоје у селу, гранају на 39 улица, већим делом осветљене уличном расветом.

Село има око 11 викендица (слика 5), и око 500 кућа (слика 6), које су стално настањене или сезонски, али забрињава податак да је око 70 кућа напуштено, и то већином у брдском делу насеља, које је добило електричну енергију у последњем проширењу 1976. године.

Сигнал телевизије је стабилан, као и покривеност мобилним оператерима. Водоснабдевање је обезбеђено 1984. године и део је комуналне делатности општине Кладово, а постоји и делимични канализациони систем.

Уређење простора Брзе Паланке налази се у надлежности Месне заједнице, која се брине о парку, одвожењу смећа, гробљу, али нема просторни план, те се у томе огледа и могућа контрадикторност права и обавеза становника, као и потенцијалних основа за развој индустрије и предузетништва, као и новоградње.

У селу постоји здравствена амбуланта с лекаром, чији долазак зависи од сезонских временских прилика и потреба сељана. Пошто су болница и Дом здравља удаљени 26 километара и налазе се у Кладову, село је опремљено и једном апотеком.

Активности у Брзој Паланци: аграр и туризам

У Брзој Паланци, због географских и климатских фактора, преовладава ратарско-повртарска култура у пољопривреди иако је заступљена и виноградарска и сточарска, па чак и пчеларска радиност.

Привређивање и зајошљавање сџановнишиџва

Од укупног броја становника – 1.557, од којих 1.100 стално живе у Брзој Паланци, највећи број се бави пољопривредом. Укупно је запослено 311 особа, и то 194 у селу, а остали у оближњим насељима и у Кладову. У иностранству ради 457 становника, а повратника је 80 – то су радници који су стекли пензију. Због недостатка радне снаге, овде долази и око 20 радника из Румуније. У Заводу за незапослене у Кладову води се 350 лица из Брзе Паланке.

У селу постоји једна занатска радња чија је основна делатност производња бетонских елемената и блокова, иначе у приватној својини. Пошто је пољопривредна производња у овом насељу доминантна, а нарочито у области сточарства, ограничавајући фактор је што у селу не постоји ветеринарска станица, као ни пољопривредна аптека. За снабдевање енергентима за превоз и обраду пољопривредног земљишта, 1976. године изграђена је бензинска пумпа, која знатно олакшава живот мештана. Међутим, како би поправили своје пољопривредне машине и кућне апарате, мештани одлазе у село удаљено три-четири километара, Грабовицу, или у још удаљеније Кладово, што представља велики проблем и новчани издатак.

Животним намирницама сељани се снабдевају у једној радњи мешовите робе и три продавнице, које раде на принципу самоуслуживања. Највећа мана је што не постоји ниједна специјализована продавница попут пекаре или месаре. Охрабрујуће, међутим, изгледа скоро реконструисана пијачна инфраструктура, опремљена савременим тезгама, коју мештани посећују током једног дана у седмици, и то петком.

Сфера угоститељства је на нетипично високом нивоу за једну малу средину: Брза Паланка се може похвалити одмаралишним кампом „Мирочка вода“, затим, овде се налази „Ресторан код Макс“ и мотел „Шаран“. За добру забаву и понеко окрепљујуће пиће, у складу с личним жељама, мештани и гости у Брзој Паланци могу свратити у кафане „Егета“ (слика 7), „Гурман“, „До“, „Кул кафе“, а ту је и један кафић у припреми (слика 8), близу Мезулане.

Овде постоје и бројне радње које пружају различите услуге: фризерске радње, козметички салони који нису регистровани; али зато не постоје

радње или услужна места за изнајмљивање чамаца, скутера, штапова за пецање или предмета који би могли да користе туристима; не постоје мењачнице ни банкомати. Не постоје радње за продају сувенира, разгледница или било каквих сентименталних ствари које би могле да подсећају на боравак у овом месту.

Институције образовања и културе у селу

Школовање у мањим срединама заиста је тешко, нарочито ако се имају у виду ограничени материјални ресурси и проблем укидања мреже школа због смањења броја ученика. У Брзој Паланци је у текућој години (2011) затворено обданиште због малог броја деце. Четворогодишњу школу основану 1847. године тренутно похађа девет ученика с којима ради један учитељ, док осмогодишњу школу похађа 180 ученика, са ђацима из околних села, а с њима ради 30 наставника. Школа за средње образовање не постоји, док је најближа она у Кладову, удаљена 26 километара.

Пошто у селу постоји Дом културе (слика 9), објекат који се користи и за мини спортове, чини се да постоји добра шанса за организовање културних манифестација. Међутим, у насељу не постоје ни библиотека ни биоскоп. У селу постоји православна црква Свете Тројице (слика 10), основана још далеке 1872. године.

Објекти који могу заинтриговати посетиоце су: (а) Мезулана, која се тренутно обнавља, има драж места-сведока у коме је радио Вук С. Караџић; (б) Егета – међусобно повезана утврђења, тј. лимеса, који су познати као дунавски лимес.

Село располаже и уређеним просторима за физичку активност и разоноду. Стадион за фудбал је саграђен 1998. године, као и терен за кошарку у школском дворишту, годину дана касније. Да би заокружили спортске терене и организацију, становници су основали многа спортска друштва, као што су фудбалско, ловачко, риболовачко, стрељачко и др. Од 1954. године до данас постоји фудбалско спортско друштво „Егета“ (основано 1919, и радило је с прекидима), као и стрељачка дружина „Стефанија Михајловић“. Спортско риболовачко удружење „Шаран“ је настало 1962, са бројем чланова који тренутно варира од 20 до 60. Назив риболовачког друштва је дат према најзаступљенијој врсти у овдашњим водама, а на истом принципу најзаступљеније врсте добило је име и ловачко удружење „Јастреб“.

Окупљања на селу и развој

Скујови и обележавање свейковина

Менталитет нашег човека захтева окупљања у средини где живи, када може да се дружи и размењује мишљења, па често и да противуречи другима. Иначе, састанци месне заједнице се овде одржавају више пута у току године, а Савет се састаје скоро два пута недељно. Спортска друштва имају своја заседања два пута годишње, а ловачко удружење има најфренквентније скупове. У просторијама Спортског дома, који је планиран за весела и спортске утакмице (слика 9, иста зграда), данас најчешће долазе млади да размене коју реч и одиграју неку партију стоног тениса.

У организацији Месне заједнице Брза Паланка и учешће становника и културних радника, током зимског периода прославља се Нова година и тзв. српска Нова година, када се мештани окупљају да би се међусобно поздравили и честитали једни другима наступајућу годину. У пролећном периоду, у овом месту се посебно обележавају Ђурђевдан (мај) и слава Месне заједнице Св. Тројице – Духови (јун) у истоименој православној цркви, након чега следи свечана гозба у просторијама МЗ уз пригодне културно-уметничке садржаје. Становници Брзе Паланке организују Вашариште (26. јул), који је у црквеном календару посвећен Сабору Св. архангела Гаврила, на који долазе продавци и купци различите робе; становници су поносни на вашарни дан, дочекују госте у пријатељској атмосфери и сећају се ранијих времена. У насељу се посебно обележава велики црквени празник Велика Госпојина (28. август). Становници организују још један вашар, 16. октобра, на дан Св. свештеноченика Дионисија Ареопажита, када им у госте долазе привремено одсутни становници који раде у иностранству.

Са много сете и успомена, становници се радо сећају „Сусрета села“, манифестације која се некада организовала у свим месним заједницама општине Кладово, на којима су се слушала извођења сеоских песника, певача и уметничких друштава, износиле ношње с етно-мотивима, припремала јела са специфичним традиционалним укусима, такмичило се у традиционалним играма и вештинама.

Идеје и њланови за развој Брзе Паланке

Обилазак Брзе Паланке показује да је то у приличној мери урбанизовано насеље које мало подсећа на типичну сеоску средину. Насеље се налази на месту које је природно богато и има ресурсе које је могуће искористити.

Пресељавање је допринело урбанизованијем изгледу, али без могућности да се насеље „саморазвија“. Иако се у разговору с надлежнима из села примећује да заиста имају идеје и жељу да раде на побољшавању укупних услова живота у селу, чини се да их нешто спутава. Могућности, природне и економске које постоје јесу велике, али због менталитета српског села и странчарења мештани се не приближавају остварењу добрих замисли. Проблеми за решавање који су на врху приоритета јесу незапосленост, нарочито младих, и неки инфраструктурни недостаци.

У протеклим деценијама у насељу је урађено много: пресељено је старо насеље, електрификован је део насеља у брдско-планинском делу; уведена је водоводна мрежа и, делимично, канализација; спроведено је прикључивање телефона (1994), а у засеоку Стара Брза Паланка су 2004. године спроведени оптички каблови. Данас се остварују пројекти попут изградње новог моста (слика 11), који ће помоћи прелазак мештана на другу страну реке; обнавља се Мезулана (слика 12), у којој је Вук Караџић једно време боравио, и то све према сликама и нацртима из прошлих времена.

Мештани су свесни да се у њиховој средини живи много боље него у осталим местима у општини Кладово, али то није довољно с обзиром на квалитативне предности које Брза Паланка поседује. Мештани су издвојили чланове Савета месне заједнице Брза Паланка и председника Скупштине општине Кладово као битне актере развоја овог села.

Пре више деценија, највећи проблеми су били одржавање чистоће на улици, одношење смећа и експанзија депонија, водоснабдевање и снабдевање електричном енергијом, док су сада проблеми око издавања сагласности за изградњу ти који задају много бриге становницима села.

Постоји иницијатива да се изгради спомен-комплекс страдалима у Првом светском рату, који је у ранијем насељу постојао, али није пренет пре потапања, о чему се причало на скупу током обележавања 7. јула. Месна пијаца (слика 13) срећена је по свим стандардима за тржнице и зелене пијаце, те се становници могу снабдети квалитетном робом. Проблеми који траже решење јесу неуређена обала Дунава и хигијенско-санитарна питања (нпр. недостаци туш-кабина), као и нередовно електроснабдевање у ауто-кампу (слика 14).

За проблеме из претходних деценија, до 2000. године, мештани су морали да иступају пред политичким организацијама и да их решавају уз интервенцију надлежних државних органа; постојали су зборови грађана на којима су они могли да излажу своје проблеме и проналазе одговарајућа решења. За разлику од тог периода, данас се самоиницијативно окупљају и штрајкују или негодују, али их нико од надлежних не чује, те им остаје нада да ће иступањем у органима општинске управе, као одборници или чланови Општинског већа, моћи да допринесу решавању текућих

проблема у свом селу. Покренуте су идеје да се изврши пренос надлежности за просторни план из општинског центра на локални ниво; да се обнови регионални пут другог реда Брза Паланка – Мироч; да се у старом насељу као пијаћа користи изворска вода. Интересантно је да нису добијене дозволе за градњу канализације и водовода од општинске самоуправе, те да се не зна ко заиста управља обалом Дунава.

Зграде које су се наменски градиле у доба социјализма, попут Дома културе, након распада тог система и саме се распадају. У овом селу, постојећу салу дома планирају да користе као место за прославе, весеља и свечаности; планирају да један део користе као салу за конференције и за пријем туристичких и научних посленика, који би ово место изабрали за одржавање научних конференција или симпозијума.

Чињенице о култури на селу

Разнолика значења која придају појму *култура села* указују на постојање широког спектра појава чија заборављена симболика представља одговоре на егзистенцијална питања у руралној средини. О сеоској култури, може се говорити, према М. Митровићу, као једном особеном типу културе или поткултуре савременог друштва.

Сеоска култура је историјски формирана целина друштвених значења (умећа), вредности и норми које усмеравају и регулишу према постојећим или потенцијалним потребама људи типичне друштвене делатности и односе у селу: сељачке радове, односе у сеоској породици и локалној заједници, као и друге међуиндивидуалне и међугрупне односе, деловања и понашања у селу (Митровић 1986, 129).

Сеоска култура је, дакле, производ сеоског начина живота који је, у савременим друштвима, све више условљен културом несеоског порекла. Данашња култура села представља често веома противуречан склоп елемената аутохтоне сеоске културе, културних иновација несеоског порекла и наметнутих културних садржаја чије је деловање значајно, али који функционишу као сурогати културе.

Сеоска култура, обликована судбином села и сељаштва, представља трагање за аутентичношћу. Сеоска култура је део структуре традиционалног сеоског друштва. Основна обележја и облици понашања по којима се ова друштвена средина препознаје и који граде укупност живота/културе сеоске заједнице јесу:

...затворена или скоро затворена, самодовољна економска целина, локација и просторна организација усклађени условима распореда производње; друштвена структура коју чини релативно стабилан систем веза и односа између појединаца и група у склопу заједнице; претежна зависност и упућеност на услове и сугестије природне средине; патријархалност; социјална хомогеност; аутархичност; потчињеност и живавост; традиционалност (Ђирић 1979).

Сада, у традиционално сеоско друштво продире глобално друштво настојећи да прошири тзв. урбану културу. На делу је процес који доводи до трансформације културе сеоске средине. Изразите су промене у сфери материјалне културе, село је прихватило тежњу за цивилизацијским прогресом; истовремено, развој друштвених институција прати нове потребе сеоског становништва учествујући тако у друштвеном/културном развоју руралних подручја. Сеоско друштво се обликује у процесу акултурације, у коме село задржава нека традиционална обележја али, не успевајући да избегне свеобухватни процес урбанизације, прихвата и нове обрасце живота/ културе.

Под налетом творевина индустријског друштва, које свуда убрзано смањује релативну заступљеност сељаштва у друштву, а сељачки живот излаже законитостима тржишта и индустријског начина производње, мало тога може остати нетакнуто и очувано у традиционалним облицима. Раширено је схватање да сеоска култура нема више додира с елитном културом традиционалног преиндустријског друштва. Стварају се нови модели културе под снажним утицајем масовне културе, што често доводи до дезорганизације сеоског друштва. Вредности традиционалне културе садржали су елементе, који нису комплементарни вредностима тзв. нове културе, што доводи до раздвајања старих и нових културних вредности и подстиче дезорганизацију тзв. сеоског друштва и својеврсно заостајање културе на селу.

Разумевање културе као „свеукупности начина живљења одређене људске скупине“, постаје расправа о култури која у односу на доминантну (глобалну) културу друштва има обележја поткултуре.

„Култура села превазилази границе саме пољопривредне производње и начина живота становника села и, уз то обухвата разноврсне аутентичне облике живота/културе на селу, почев од традиционално ритуалних, митолошко-религијских образаца па до савремених урбаних садржаја и промена традиционалног сеоског начина живота (Илић и сар. 1992, 37).

Односе између глобалног и сеоског друштва обележавају два процеса: прво, намера глобалног друштва да продре у сеоско друштво, и, друго,

настојање сеоског друштва да постане део глобалног, а да, ипак, осигура очување своје културне аутономије. Реч је, дакле, о сукобу између локалне културе и културе глобалног друштва које има универзалистичке амбиције.

Између силе пенетрације глобалног друштва и силе отпора сељачког друштва успоставља се равнотежа која, према приликама, може бити статичка или динамичка, али је увек основни покретач функционирања једног и другог (Mendras 1986, 138).

Успостављањем ове равнотеже стварају се повољни услови за прихватање иновација и увођење промена у традиционалним друштвима, чиме се обезбеђује пресудан утицај глобалног друштва.

Значајан показатељ опште културне трансформације данашњег села представља распрострањеност мреже друштвених/културних институција, чијим посредством могу бити задовољене нове друштвене/културне аспирације сеоског становништва. У овој мрежи институција, по свом значају, посебно се издвајају земљорадничке задруге, трговинске радње, поште, здравствене станице, културне институције у ужем смислу – домови културе, библиотеке, читаонице, културно-уметничка друштва, затим спортска друштва, технички клубови, као и друштвене и политичке организације. Подаци показују да се у селима програми ових институција све више дистрибуирају, али још увек их нема у оптималном броју, тако да сеоско становништво многе своје друштвене и културне потребе задовољава у развијеним градским институцијама. Оваква ситуација може се објашњавати терминима маргиналитета. Неповољан друштвени положај сеоске заједнице представљен је маргиналном позицијом на рубу глобалног друштва; припадници ове заједнице имају депривилеговане положаје (и улоге), и зато, најчешће, настоје да постану део развијених средина у којима ће покушати да испуне сопствена очекивања.

*Од традиционалној до савременој:
развој културе села*

Култура села је производ начина живота чије се карактеристике умногоме разликују од урбаног, како по начину производње тако и по облицима друштвене организације.

У српском друштву донедавно је постојао континуитет у развоју сеоске културе, као антипод репрезентативној култури у градовима, који последњих неколико деценија све више економски и политички јачају. Данас, међутим, под утицајем социјалне и културне организације глобалног друштвеног система, сеоска култура нема аутономан пут развоја.

Начин сеоског живота... све више је одређен културом која не настаје у селу и коју не стварају сељаци, и то је једна од најизраженијих противречности тог начина живота (Митровић 1986, 130).

Општи привредни и културни развој друштва, чије су основне одреднице убрзана индустријализација и експанзија урбаних вредности, посебно преко разнородних облика масмедијалног културног стваралаштва, трансформише елементе традиционалне сеоске културе и ствара подлогу за увођење нових вредности. Разлике између традиционалне културе села и данашње културе села могу се пратити у сфери њиховог самоодређења према новим вредностима: традиционална култура села је производ традиционалног начина живота у сеоским срединама; актуелна култура села је производ утицаја новог урбаног начина живота који постаје доминантан и у сеоским срединама.

Доминација традиционалног сеоског начина живота (у Србији се тај облик квалитативно мења почев од педесетих година овог века), у културној димензији је представљена вредносно-обичајним комплексом у коме се посебно истичу: везаност за земљу, посвећеност физичком раду и повезаности са природом, посвећеност породици. Развојем индустријског друштва и ширењем градског начина живота нестаје традиционални однос према земљи, раду и породици. Српско село које је навикло да се у социјализацији културе ослања искључиво на традицију, сада је приморано да прихвати захтеве модерног друштва, да усваја културу несеоског порекла. Испоставило се да је заостреност сукоба који се појавио у додиру културне *традиције* и културне *иновације* тако велики да изазива читав комплекс проблема где се, посебно, издваја: *разликовање њројресивне културне иновације од рејресивне културне иновације*. Читав проблем се, условно речено, своди на то да су *ауџенџичну културу села* дезинтегрисали неки елементи (садржаји, творевине) масовне културе – извршен је прелаз из традиционалног квалитета у масовни квантитет.

Критички приступ култури села, која се обликује у измењеним друштвеним приликама *њрелазној њериода*, не може да порекне прогресиван карактер продору савремених урбаних садржаја у традиционални сеоски начин живота. Промене у областима материјалне културе, духовне културе и систему потреба *културу села* представљају као поткултуру способну да се прилагоди савременим кретањима.

У посттрадиционалном селу многи аспекти практичног живота захваћени су одређеним променама и трансформацијама. Промене обухватају различите аспекте друштвеног, економског, еколошког живота, па се могу, извесно, издвојити следеће димензије: (1) *њромене у њроизводњи* – повезивање с индустријском цивилизацијом у глобалном друштву довело је до

развијања тржишне пољопривреде, до одустајања од модела самодовољне, аутархичне и затворене пољопривредне производње; (2) *ѝромене у ѝородици* – многе традиционалне функције породице^[14] преузеле су на себе институције глобалног друштва; појединац је добио већи степен самосталности у оквиру породице, а и сама породица има већи степен самосталности и независности у оквиру сеоске заједнице као целине; (3) *ѝромене у сфери неїовања ѝтрадиције* – митови, игре, обреди, обичаји, веровања, народна предања, језик, схватања, одевање, исхрана, снажно су измењени под утицајем културних елемената глобалног/урбаног друштва, који су се инфилтрирали у сеоску средину; овај процес је, нарочито, подстакнут утицајем масовних медија; (4) на селу се одигравају и *ѝромене у сфери социјалне ѝокреїљивосїи*, слободног времена, комуналног уређења и др.

Све ове промене упућују на закључак да обрасци градског начина живота на свом путу до сеоског друштва, доживљавају модификације и прилагођавају се потребама нове средине. Остаје, међутим, утисак да би се изменом глобалне стратегије развоја, која би у свој програм укључила и целовит развој села, становницима села омогућило досезање цивилизацијског квалитета живота типичног за његов антипод – град, као и развијање аутентичне културе.

Уместо закључка

Дешавања у глобалном друштву изазивају промене у локалним друштвима, које мењају њихову социјалну структуру, економску организацију и начин живота, тј. културу. Локалне средине, које су тзв. мале средине приликом *сусреїа* са доминирајућим обрасцима живота доминантне (глобалне) културе могу да изаберу два типична начина понашања: (а) прихватање новина које битно мењају карактер њихове дотадашње социјалне, економске и културне организације доводећи у опасност очување посебности (различитости); (б) одбацивање новина, усмереност ка очувању достигнутог начина укупне друштвене организације, доводећи себе у опасност од изолационизма. Српско село као свој одговор на нове друштвене изазове бира средњи начин или пут: покушавајући да очува властите значајне карактеристике, притиснуто неумољивом тежином споља наметнутих захтева, чини се, брзо се прилагођава „новом времену“ и успева да успостави какву-такву равнотежу између старог и новог. Брза

[14] Породица је пружала својим члановима: „прехрану и становање, одећу и заштиту од болести, одгој и мировину. Она га је бранила и кажњавала. Она је над њим вршила готово тоталитарну социјалну контролу“ (Šuvar, 1973, 67).

Паланка, село у источној Србији, представља пример успешне акомодације на нове економске изазове у друштву и преоријентацију с претежно пољопривредне производње на услужне делатности, које су нераскидиво повезане с начином живота насеља поред „велике воде“.

Смањење броја становника и њихово старење јесу појаве које остварују битан утицај на културу села. Она полако ишчезава, уступајући, тихо, под налетима утицаја масовне културе, негујући још неке елементе традицијске културе (религијске), али и неке елементе празничне културе, који представљају избледеле остатке урушене идеологије на овим просторима (социјалистичке и револуционарне) – нпр. 7. јули као дан обележавања устанка против фашистичког окупатора у Србији.

Попут других села у овом подручју, Брза Паланка се среће с проблемом миграције становништва чији је узрок економски, као и са смањењем natalитета, који већ доводи до забрињавајућих последица – смањење броја школске деце, а тиме и потребе за развијенијом образовном инфраструктуром. Несумњиво побољшање цивилизацијског квалитета живота, успешна заштита традиционалних елемената културе и препознавање нових културних потреба насељима попут Брзе Паланке дају једну нову димензију привлачности. Ипак, она морају да пронађу начине да очувају сопствене људске ресурсе и да обнављају становништво. У српском селу реч је о томе да треба „спасити“ људе, а они ће већ, на себи својствен начин, „спасити“ друштво.

Литература

- Илић, Веселин и сар., *Школа средишње културе*, Ниш и Београд, Просвета и Завод за проучавање културног развитака, 1992.
Mendras, Henri, *Seljačka društva*, Zagreb, Globus, 1986.
Митровић, Милован, *Парадокси културе и културе села*, Идеје, Београд, 1986.
Станковић, Момчило, *Брза Паланка*, Брза Паланка, МЗ Брза Паланка, 1997.
Ђирић, Јован, *Основи социологије насеља и социологије села*, Ниш, Градина, 1979.
Šuvar, Stipe, *Između zaseoka i megalopolisa*, Zagreb, Školska knjiga, 1973.

Слика 1. Првоборац са председником Ђорђевићем (Њ. Драговић, 2011)

Слика 2. Полагање венца на споменик погинулима (Њ. Драговић, 2011)

Слика 3. Галерија или етно-кућа (Њ. Драговић, 2011)

Слика 4. Сведок времена – бунар са плочама (Њ. Драговић, 2011)

Слика 5. Поглед на викендице (Њ. Драговић, 2011)

Слика 6. Најнасељенији део Брзе Паланке (Њ. Драговић, 2011)

Слика 7. Кафана „Егета“ на улазу у село (Њ. Драговић, 2011)

Слика 8. Новосаграђени кафић (Њ. Драговић, 2011)

Слика 9. Дом културе и спорта (Њ. Драговић, 2011)

Слика 10. Духовно здање у Брзој Паланци (Њ. Драговић, 2011)

Слика 11. Изградња новог моста (Њ. Драговић, 2011)

Слика 12. Обнова здања Мезулане (Њ. Драговић, 2011)

Слика 13. Уређена пијаца, која ради петком (Њ. Драговић, 2011)

Слика 14. Бисерна обала Дунава (Њ. Драговић, 2011)

Брза Паланка (Кладово)

Резиме

Иако се чини као урбанизовано насеље, Брза Паланка је село, али у срцима паланачких мештана који се боре да буду варошани општине Кладово, она је један посебан „вилајет“. Са одликама једног сасвим приступачног краја за живот, у којем су становници, њих око 1.100 који стално живе овде, и укупно 1.557 – са онима који привремено раде у иностранству, тако непосредни и жељни да се укључе у све токове нове привредне климе, али без много дара за самоорганизовање.

Пресељено након потапања зарад хидроцентрале „Ђердап“, Брза Паланка је успела да одржи скроман број становника, али не и статус општинског центра. Млади све чешће одлазе не налазећи перспективу у овој средини, која, ипак, има много тога да понуди: близина Дунава (40 метара) пружа простор за рекреацију и камповање; ту је и археолошко налазиште – утврђење Егета; повољне могућности за развој пољопривреде, риболова и рударства; затим, могућности за развој различитих производних делатности, и то у објектима који већ постоје али су запуштени. Евидентна је тенденција неодрживог опстајања и „растакања“ идентитета старих Паланчана. Старе и нове идеологије, српске и влашке, ромске и црногорске партије и „старе заваде“ продубљује кризу у коју Брза Паланка и њени становници нису заслужили да западну.

Кључне речи: туризам, Дунав, Егета, развијеност, култура.

Brza Palanka (Kladovo)

Abstract

Although it seems as urbanized area, Brza Palanka is a village in the hearts of Palanka's resident, who struggle to be townspeople of Kladovo. With character of very affordable area of life, in which the inhabitants, around 1100 live permanently here, and a total of 1557 with those who are temporarily working abroad, so immediate and eager to get involved in all the achievements of the new economic state, and that many do not want to go away and begin to organize. It appears, however, that tourism in this area has only perspective.

Moved after the sinking of water potential for the sake HE Djerdap, Palanka has managed to maintain a modest living, but not the status of the municipal center. Young people tend to go, not finding prospects in this environment, which can be a lot to offer: proximity to the Danube bank of 40 meters, for recreation, camping, and archaeological sites, a stating Egete, fishing and agriculture, mining, and manufacturing activity, as it has vast areas of derelict buildings. There is a tendency in unsustainable state of „disintegration“ of identity and the cult of old Palanka peoples. The ideology of old and new, Serbian and Vlachs, Romas and Montenegrans, and with language and parties, only deepens the crisis at the Brza Palanka and its residents did not deserve to go.

Key words: tourism, Danube, Egeta, developing, culture.

UDK 316.335.55 (497.11-11 Рогљево)
338.431 (497.11-11 Рогљево)

Рогљево (Неготин)^[15]

Данијела Гавриловић
Милош Тасић

---

[15] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

УВОД

Положај села у Србији и проблеми који се јављају у вези с његовим стањем и преживљавањем честа су тема вајкања како у стручним социолошким круговима, тако и у предизборним политичким говорима. Са друге стране, говори се о државним, регионалним и локалним стратегијама које за свој предмет бављења имају и живот на селу. Све то нам указује на чињеницу да постоје озбиљни проблеми у вези са селом у Србији. Опет, не можемо генерализовати, има села у којима живе млади људи и у томе виде своју перспективу. Можемо, ипак, поставити јеретичко питање, да ли је могуће да таква форма друштвеног живота преживљава у савременом друштву у контексту економских и друштвених промена или је друштвени развој села заправо скопчан с низом неизбежних трансформација и промена? Традиционални живот српског села данас, онако како је он некада давно постојао, на неки начин представља део традиције и фолклора.

Село Рогљево показује све тенденције које се и иначе сматрају доминантним карактеристикама великог броја села у Србији: старење становништва, његов одлив, гашење школа и других институција друштвеног живота. Занимљиво је да се и на читавом подручју општине Неготин смањењује број становника и повећава број старих становника. Подручје Неготина спада у ретко насељена подручја. Можемо рећи да је читав погранични појас, који је предмет нашег проучавања а лоциран је у делу источне и јужне Србије, суочен са старењем и депопулацијом села. То рађа специфичне проблеме, па је за њихово решавање у Србији потребно заступати диференциран однос према специфичним проблемима региона. Многе мере које нису довољно специфичне или диференциране, а спроводи их држава са жељом да поспешује живот на селу, промашују свој циљ управо зато што не одговарају животним потребама његових становника.

Упркос свему, уочава се нада да неће доћи до најцрњег сценарија, с којим су суочена нека села у Србији која су потпуно замрла. Има још довољно импулса који говоре у прилог оживљавања овог села, наравно не у већ преживелим формама друштвеног живота, али кроз нове облике делатности. Виноградарство, као и туризам, представљају највеће потенцијале овог краја, па се и шанса Рогљева види управо у њиховом поспешивању.

Социолози се селом баве из различитих мотива: онда када проучавају сиромаштво, депопулацију, старење становништва или када бележе

преживеле форме друштвеног живота. Остарела српска села су данас плодно истраживачко тле за етнологе који бележе преостале форме друштвеног живота, фолклора, обичаја.

Село Рогљево^[16] је постало предмет нашег бављења управо захваљујући тој карактеристици да се, као и читава Неготинска крајина, налази на граници Србије, Румуније и Бугарске. Битисање на граници носи низ специфичности које се одражавају у начину живота људи. Међутим, Рогљево не поседује главну очекивану карактеристику када су у питању погранична села, наиме нема мешавине етничких група већ је село већински српско. У разговору ипак сазнајемо да мешовитих бракова има и да се у случају Рогљева дешавало да су углавном зетови долазили у куће рогљевских домаћина, где су се женили њиховим ћеркама. Они су углавном асимиловани у српске породице. Наш саговорник из Рогљева нам говори да се у случају мешовитог брака, где је жена влашког порекла долазила у кућу, много чешће дешавало да превагне влашки етнички идентитет, док су се зетови приклањали домицилном идентитету, што значи да су жене биле носиоци доминантног идентитета и културе, а не мушкарци! Како је овај налаз у супротности с оним што постоји као уврежено мишљење у балканској патријархалној култури, Бранимир Жикић, један од хроничара Рогљева и заљубљеник у њега, ову појаву тумачи тиме да су мајке децу училе свом матерњем језику и културним обрасцима, па наводи пример села Вељкова које се налази у близини и где су снахе влашког порекла учиниле да оно, иако некада доминантно настањено српским становништвом, данас постане доминантно влашко (Жикић 2007, 10). Рогљевски младићи су се углавном женили девојкама српског порекла из околних српских села.

Рогљево је, иначе, смештено на двадесетак километара удаљености од Неготина и ради се о једном од најстаријих насеља у неготинском крају (слика 1). Неготинској крајини се приписују следеће карактеристике које налазимо као значајне и за Рогљево: брежуљкасто земљиште и континентална клима, што погодује развоју ратарства и виноградарства.

Становништво и привреда

Село је насељено досељеницима са Косова који су у ове крајеве стигли селећи се пред најездом Турака (у највећој мери око 1695. године), али

---

[16] За многобројне податке о селу Рогљеву, као и за дивне фотографије села, желимо да захвалимо господину Бранимиру Жикићу, правнику, пореклом из Рогљева, који и данас проводи викенде у својој породичној кући у овом селу, пише о њему и прикупља остатке артефаката који сведоче о историји овог краја.

се сматра да има и староседелачких породица (од староседелаца су до данас очуване две породице). Делови становништва које се селило у истом таласу насељавају и друга места у Неготинској крајини, а један крак се зауставља на реци Јантри у селу које се данас зове Косово, на територији данашње Бугарске (Жикић 2007). Најранији подаци о овом селу се могу наћи у турским пописима као једно од насеља у хасу формираном између 1491. и 1521. године. По подацима из Видинског санџака из 1530. године, ово село је бројило 56 кућа.^[17] Постоје подаци још из XVI века о производњи вина као основној карактеристици овог села. Подаци о именима породица показују да је у селу традиционално живело српско православно становништво.^[18] Попис говори о томе да је било и неколико породица Рома муслиманског порекла. Остаци старина у атару насеља налазе се на местима Латинско Гробље, Селиште и Старо Гробље (Историјски архив Неготина 2011). По неким тумачењима насталим на основу налазишта у околини Рогњева, ово место је било настањено и у време Римљана, мада ова теорија није у потпуности потврђена упркос археолошким налазима (Жикић 2007, 11). Од првих трагова, каснија сведочења показују да село никада није било пусто иако је у њему број кућа драстично варирао (у једном тренутку је у селу било само осам кућа, што због куге, а што због немаштине и ратова). У село су се досељавале и неке румунске и бугарске породице, али су оне асимиловане и попримиле српски идентитет.

Од Неготина се до овог насеља може стићи директним асфалтним путем локалног карактера, а оно је са остатком света повезано и железничком пругом. Аутобус данас саобраћа три пута дневно, док се возом из града у село и обрнуто може два пута (слика 2). Данашње насеље повезује две одвојене физиономске целине: Рогњево, главни део насеља са два „краја“ (Горњи и Доњи) и Рогњевске пивнице (сезонско насеље где се прерађује грозђе и држи вино и ракија). Доњи и Горњи крај се не разликују ни по типу ни по саставу становништва, док се у данашњем Рогњеву издваја и махала Џибиш која је углавном настањена онима који су се касније населили. Број становника у овом насељу се мењао, од близу седам

[17] 1586. године – 14 кућа, 1723. – 61 кућа, 1736. – 12 кућа, 1846. – 60 кућа, а 1866. године – 89 кућа.

[18] У Рогњеву су, између два светска рата, живеле следеће фамилије: Мутулови или Мишићи (слава Св. Никола), Паликућани, Лазићи, Петровићи или Жикићи (слава Ђурђевдан), Шиљкови, Недељковићи или Младеновићи (слава Св. Јован), Милошевићи или Стојановићи (слава Св. Петка), Миловановићи, Илићи и Станојевићи (слава Св. Никола), Ђуричићи (слава Св. Јован), Рајићи, Даниловићи и Мишићи (слава Св. Тома), Мицинчићи и Гавриловићи (слава Ђурђевдан), Дусанчићи, Лукићи, Првуловићи, Алексићи и Боџићи (слава Св. Никола), Цокинчићи или Цокићи (слава Св. Никола), Попићи (Петровићи) и Мијајловићи (слава Св. Петка), Николићи, Станковићи, Никољкићи и Благојевићи (слава Обретење), Станојевићи или Ђорђевићи (слава Петровдан), Јоновићи (слава Св. Алимпија), Милосављевићи (слава Ђурђевдан), Радосављевићи (слава Св. Никола) и Здравковићи (слава Св. Василија), (Историјски архив Неготина 2011).

стотина људи у најбољим данима развоја до садашњих нешто више од једне стотине махом старијих људи. „Године 1921. насеље је имало 137 кућа и 625 становника, 1948. године 151 кућу и 633 становника, а 2002. године 122 куће и 183 становника. Године 2007. у иностранству из овог насеља ради 11 становника (у САД – четири, Аустрији – три, Швајцарској – два и Немачкој – два становника)“ (Историјски архив Неготина 2011). Ово село је великим делом насељено Србима (према попису из 2002. године), а у последња три пописа примећен је пад броја становника. У насељу Рогљево, према последњем попису, живи 169 пунолетних становника, а просечна старост становништва износи 55,3 године (53,3 код мушкараца и 57,1 код жена). У насељу има 69 домаћинстава, а просечан број чланова по домаћинству је 2,65 (Историјски архив Неготина, 2011). По речима становника који тренутно живе у Рогљево, овај тренд се и даље наставља, те је тако од последњег пописа до данас број становника пао на око 130 стално настањених, колико се процењује да је распоређено у педесетак кућа. Нови попис који нас ускоро очекује сигурно ће бити прилика да се суочимо са даљим трендом пада броја становника, њиховим старењем, па самим тим и замирањем живота у традиционалним српским селима.

У селу и око њега нема много викендица, али има породичних кућа које су некада биле настањене, а данас се користе као викендице јер некадашњи становници ту проводе викенде и одморе, док се неки након одласка у пензију враћају да старост проведу у свом родном селу (слика 3 и 4). По речима становника осамдесетак посто становништва данас чине пољопривредници, док су остали индустријски и пољопривредни пензионери. Само једна особа се бави трговином у локалној продавници која је уједно и једини трговински објекат у селу. У Рогљево живи и неколико незапослених људи, док је једна особа технолошки вишак, али како се ради о старијем становништву, то није доминантан проблем који мучи ову популацију. Има и неколико повратника из иностранства мада се углавном не ради о онима који би могли да покрену привредни живот у свом родном селу, док је десетак њих још увек у иностранству. Рекли бисмо да Рогљево није класично гастарбајтерско село, каква су специфична за Неготинску крајину у погледу броја радника на раду у иностранству. Када је сезона бербе грожђа, користи се радна снага сезонских радника који долазе углавном из Бугарске. Данас се становници Рогљева углавном баве ратарством, воћарством и виноградарством (слика 5). Иако некадашњи подаци говоре о Рогљево и као сточарском селу, данас је сточарство замрло, а по речима становника у селу данас обитавају тек две краве.

Основна школа (која је почела с радом 1846, а обновљена 1904. године) до 1964. радила је као четвороразредна, па потом осмогодишња школа, све до 1969. године када је премештена у суседно насеље Рајац. Судбина школе

лепо оцртава и судбину села показујући пораст броја становника, што је резултирало увођењем осмогодишње школе, али и опадање броја, које је довело до затварања школе (данас у селу живи неколико деце предшколског и исто толико школског узраста). Земљорадничка задруга у Рогљеву основана је 1898. године (обнављана 1920. и 1947. као Земљорадничка набавно-продајна задруга), а Сељачка радна задруга „Станоје Станојловић“ у истом насељу радила је од 1949. до 1953. године (престала с радом одлуком скупштине задругара). До половине деведесетих година у селу је постојала земљорадничка задруга „Виногор“. Задружни дом у Рогљеву изграђен је 1936. године, освећен и почео с радом 1937. године, а ова зграда и данас пркоси зубу времена (слика 6). Електрификација насеља урађена је 1952, асфалтни пут направљен 1976, телефонске везе са светом 1979, а сеоски водовод 1986. године.^[19] До средине осамдесетих година у селу је чак радио и биоскоп!

Иако се у неким документима Рогљево помиње као ратарско-сточарско село, данас је сточарство у овом селу замрло, док се ратарством преостали сељани још увек баве.

Некада су у Рогљеву радиле и амбуланта и ветеринарска станица. Стање свих ових елемената квалитета живота говори о живости самог села. У селу живи лекар, др Богдан Ђорђевић, који је пореклом Рогљевац и који је радник Медицинског центра у Неготину, али је задужен да своју лекарску праксу обавља у Рогљеву и селима која су у окружењу. Данас у селу нема задруге, нема ветеринарске амбуланте, нема занатлија, нема школе. Све ово посредно говори о потребама становника села, као и њиховим годинама.

Једино што је живо у овом селу, по речима мештана, јесу политичке страсти и борбе. Политичке партије и овде имају своје изасланике који се сете села нарочито у време предизборне кампање. Било је и неких еколошких пројеката који су имали за циљ да реше проблем канализације у селу и чишћења потока који је запуштен, али када је с положаја отишла политичка снага из овог краја која је могла бити заинтересована за решавање тог проблема, нестало је и воље да се на њему поради. Нажалост, то је чест пример одређивања приоритета у нашој земљи.

Религија и култура

Становништво Рогљева, као и Неготинске крајине уопште, доминантно је православно. И Срби, и Власи, и Румуни и Бугари су православне вероисповести. Заветина насеља је Света Тројица. Православни храм посвећен

[19] Осим из разговора са мештанима, подаци о раду појединих институција преузети су и са сајта sr.wikipedia.org.

Светој Тројици у насељу је саграђен 1870, а освећен 1881. године (слика 7). Црква слави Св. Илију. Овај празник је веома значајан за живот села, јер постоји традиција његовог обележавања када се у Рогљево слију сви они који су одавде потекли и селили се у све крајеве Србије, али и у иностранство, где су многи одлазили за бољим животом. Оно што данашњи становници сматрају за важно јесте да су успели да однегују својеврсну културу окупљања у Рогљево на овај велики православни празник, како оних који су ту некада живели, тако и њихове деце која су рођена у српским и иностраним градовима, где родитељи раде као гастарбајтери. Иако данас ова прослава нема обим и садржај некадашњих, када се окупљало много народа који је прослављао уз музику и коло, ипак они који данас гравитирају ка селу управо у овом прежитку некадашњег културног живота виде шансу да се његовом популаризацијом и оживљавањем врати део старе славе како Рогљевоу, тако и пивницама у којима се види шанса за поновно покретање производње вина и туризма. Из доступних података увиђамо да су породице у великој већини православне и да славе крсну славу.

Још један празник је био значајан за становнике овог краја. То је традиција прослављања 7. јула, Дана устанка. Овај датум се обележавао под патронатом борачке организације. Тог дана су се становници овог и околних села окупљали на уранку на оближњем брду званом Алија, где је некада био активан и планинарски дом. Постоји идеја да се и ова традиција оживи из колективног сећања оних који данас живе или су некада живели у овом крају, што такође представља потенцијални импулс развоју туризма у нетакнутој природи овог краја. И једна и друга идеологија у овом селу су представљале интегративну снагу и функционисале једна поред друге.

Ове године је у селу Рогљево одржана ликовна колонија „Ехо музике“, где је девет уметника инспирисано лепотом краја, али и амбијентом села, створило тридесетак дела. Занимљив је коментар на који наилазимо у *Вечерњим новостима*^[20] *да су се уметницима њоред ’урушених кућа у најуштеном селу (...) њивница и њихове архитектуре’ дојмиле и ’ирелеје куће у варошком стилу изирађене њочешком ХХ века, у време када је село Рољево и њеови мештани захваљујући извозу вина на евројско тржиште доживљавало своје златне тренујке’ (Вечерње новости, 2011).* Ова манифестација је део ширих дешавања и увертира у Мокрањчеве дане који се одржавају у септембру у Неготину:

Измештени у времену и простору, далеко од својих атељеа, подаље од буке цивилизације, у околину Неготина, за коју неко рече да га подсећа на Панонску низију, исписивало је своја сликарска платна деветоро уметника

[20] Склад слике и музике на колонији у Рогљевоу, *Вечерње новости*, 13. август 2011.

које је љубав према сликарству и колонијама спојила овог лета и довела у село Рогљево и Рогљевачке пивнице у рејону познатог крајинског виногорја. Осам дана заједничког рада, дружења и приче родило је тридесетак сликарских рукописа, различитих техника и приступа, промишљања и доживљаја. Уља на платну, акварели, нови покушаји и приступи, уметничка фотографија као документ да је село Рогљево оживело пар дана захваљујући својим необичним гостима, радозналим и креативним, овековечени тонирани записи, усклађени с емоцијама и инспирацијом својих креатора – биланс је овогодишње 12. по реду ликовне колоније Дома културе „Стеван Мокрањац“, која од пре пет година носи назив „Ехо музике“. Тиме се и именом потврдила као део септембарског фестивала „Мокрањчеви дани“, у најширем смислу, доводећи у везу и склад музику и ликовно стваралаштво. (www.negotin.rs)

Пивнице

Упркос свему што смо изrekli, што је створило слику о Рогљеву као о још једном селу које полако броји своје дане, Рогљево има нешто што га чини специфичним и што отвара перспективе сеоског туризма означеног као велика развојна шанса српског села. Рогљевске пивнице, специфичност овог и неких околних села,^[21] настале су у XIX веку када су изграђене да би се у њима правило и чувало вино. Ове камене кућице су у власништву становника Рогљева и има их око 150. Могу се пронаћи подаци о њиховој изградњи и старости који казују да нису све настале у исто време, да има старијих камених, али и оних касније грађених од цигле (слика 8 и 9).

Њихов центар се налази на пространом платоу где и дан данас стоји наткривен бунар. Некада су тамо радиле две месаре и пекара, када их у самом Рогљеву није било, што показује колики је значај одгајања грожђа и прављења вина био за житеље овог и околних села. Многи људи који су се одселили одавде сведоче да су се млади одгајали и школовали управо захваљујући овој традицији.

Општина Неготин види потенцијал Рогљевских пивница, па тако на званичном сајту Општине можемо читати о покушају да се Рогљевске, као и Рајачке и Штубичке пивнице, под заједничким називом Неготинске пивнице, уведу на листу светске културне баштине.^[22] Оживљавање Рогљевских

[21] У близини су много познатије Рајачке, као и још недовољно откривене Смедовске пивнице.

[22] „Лаурен Бохатка и Ваили Мерото из Унескове канцеларије у Венецији, у пратњи др Сузане Ђорђевић Милошевић, менаџерке пројекта за рурални развој ФАО програма, Драгана Стефановића, представника УНДП-а и Маријане Ђорђевић, испред Општинске управе Неготин, обишли су јуче комплексе Рогљевских и Рајачких пивница које се, заједно са Штубичким пив-

пивница део је пројекта под називом „Одрживи туризам у функцији руралног развоја“, који се осим у источној Србији имплементира у још три региона – јужном Банату на Дунаву, централној Србији и доњем Подунављу. Главни национални партнери програма су Министарство економије и регионалног развоја, Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства и Туристичка организација Србије. И други контакти су учињени да би се на прави начин промовисао овај феномен, па је и експерт Светске туристичке организације обишао Рајачке и Рогљевске пивнице.^[23] Он је замерио лоше путеве који воде до села и пивница, што утиче на могућност развоја туризма.

Још једна занимљивост је везана за Рогљевске пивнице. Наиме, један Француз је са својом супругом закупио две пивнице и почео да производи вино које извози у Француску и широм света. Последњих година он се бави откупом старих и подизањем нових винограда, а почео је и да на пивницама гради кућу у традиционалном стилу (слика 10). Чујемо да је на пивницама познати златар из Неготина, пореклом Рогљевац, купио десетак пивница, и кренуо у њихово реновирање и претварање у туристичке објекте (ресторан, апартмани за преноћиште).

Књиге које су написали заљубљеници у своје село

Постоји још једна специфичност Рогљева коју треба истаћи: Рогљево је предмет неколико студија које су написали људи на неки начин повезани с њим и заљубљени у свој крај. Бранимир Жикић је 2007. године написао студију под називом „Рогљевски родослови“, која прати развој (нажалост и опадање) рогљевских породица, и доноси низ информација и занимљивих фотографија које добро одсликавају живот у Рогљеву. У овом напорном послу који је подразумевао анализу свих доступних докумената и података из пописа, као и разговоре са становницима Рогљева, он реконструира породична стабла рогљевских фамилија и родова, вођен, по сопственим речима, мотивом да иницира интересовање млађих Рогљеваца да се баве даљим истраживањем својих корена и порекла.

ницама под заједничким именом Неготинске пивнице, налазе на прелиминарној листи за упис у светску културну баштину“. (www.negotin.rs)

[23] Џим Фланери, експерт Светске туристичке организације са својим сарадником Владимиром Пилиповићем, обишао је Рајачке и Рогљевске пивнице. Том приликом они су разговарали са директором Туристичке организације општине Неготин Душаном Петровићем и Маријаном Ђорђевић, самосталним стручним сарадником Одсека за развој општине Неготин. (www.negotin.rs)

Постоје и две студије мр Александра Д. Жикића објављене у оквиру библиотеке „Хронике села“ Одбора Српске академије наука и уметности за проучавање села, које нас упознају са географским и статистичким подацима о овом селу – „Насеља и демографска обележја Неготинске крајине“ (1997) и „Крајинска насеља доњег Тимока – Рогљево, Смедовац и Вељково“ (1997).

Рогљево на интернету

Данас, може се рећи да не постоји оно што не егзистира на интернету. Село Рогљево обезбеђује и ту врсту егзистенције. Када у претраживач укуцате име села Рогјева, добијате богату продукцију различитих садржаја које можемо сврстати у неколико група: општи подаци и географски положај, представљање политичких партија и доминантан садржај – пивнице, о њима и поводом њих. Занимљиви су коментари које можемо наћи, а доносе утиске оних који су случајно или намерно боравили у Рогљеву. На сајту под називом „Клуб путника“ можете наћи утиске људи које своје рогљевско искуство описују речима: вино, тишина, искреност. И како то обично бива, развија се дискусија – Рајац или Рогљево? Рогљево егзистира и на Фејсбуку где се у поменутој дебату укључују поједини посетиоци с аргументом: Рогљево има душу!

Закључак

Тек површни поглед на Програм развоја општине Неготин нам показује да Рогјева у овим плановима нема, ни када је реч о побољшању путне инфраструктуре и канализације, ни када је реч о регулацији корита потока који протиче кроз село. Ипак, на сајту Општине пронашли смо информације о пројектима који имају у виду туристичке потенцијале села, али њих, наравно, није могуће остварити без побољшања свеукупне ситуације у овом насељу.

Рогљево, по многим карактеристикама типично српско село, али на основу још више одлика и сасвим нетипично, живи свој живот у промењеним друштвеним условима, са својим пивницама и хроничарима, и чека да се сперу наслаге времена с многих елемената његове историје, од Римљана (чији се артефакти и данас налазе у околини села), преко златног периода између два светска рата, па све до данашњих дана, који су, надамо се, зачетак новог поглавља у животу овог села.

Литература

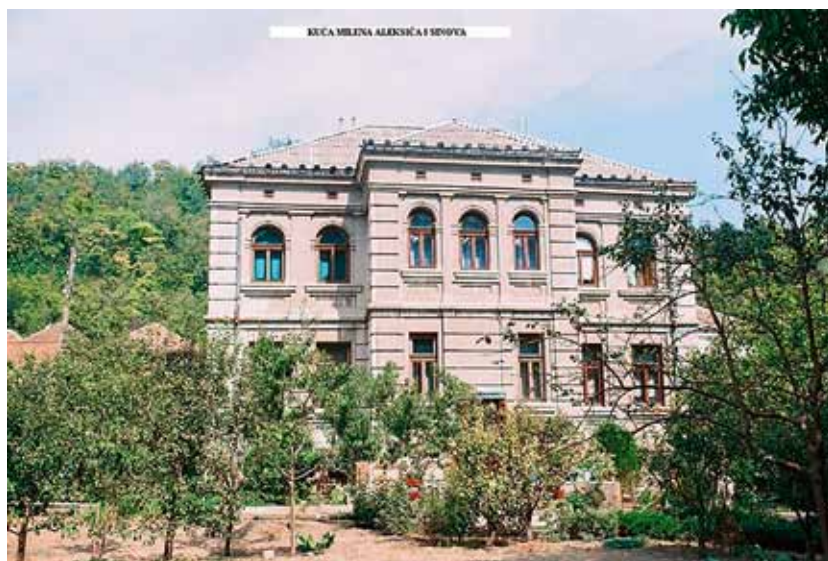
- „Експерт Светске туристичке организације обишао Рајачке и Рогљевске пивнице“, 31. март 2011. године, преузето 14. септембра 2011. са <http://www.negotin.rs/article.php?lg=cr&id article=3139>
- Жикић, Александар Д., *Крајинска насеља Доњеї Тимока: Роїљево, Смедовац и Велково*, Београд, Одбор српске академије наука и уметности за проучавање села, 1997а.
- Насеља и демоїрафска обележја Неїоїинске крајине*, Београд, Одбор Српске академије наука и уметности за проучавање села, 1997б.
- Жикић, Бранимир, *Роїљевски родослови*, Неготин, Самиздат, 2007.
- Историјски архив Неїоїина*, податке сакупио Миодраг Велојић, преузето 15. септембра 2011. са <http://sr.wikipedia.org/wiki/Рогљево>. Страница последњи пут измењена 13. јануара 2011.
- „Ликовна колонија 'Ехо музике' у неготинском виногорју“, 11. август 2011. године, преузето 14. септембра 2011. са <http://www.negotin.rs/article.php?lg=cr&id article=3318>.
- „Представници Унеска обишли Рогљевске и Рајачке пивнице“, 30. септембар 2010. године, преузето 15. септембра 2011. са <http://www.negotin.rs/article.php?lg=cr&id article=2911>.
- „Склад слике и музике на колонији у Рогљеву“, *Вечерње новостии*, 13. август 2011.

Слика 1. Знак на улазу у село (М. Тасић, 2011)

Слика 2. Железничка станица Рогљево (Б. Жикић, 2011)

Слика 3. Кућа Милена Алексића и синова (Б. Жикић, 2011)

Слика 4. Кућа Гаврила Пајића (Б. Жикић, 2011)

Слика 5. Рогљевски виногради (М. Тасић, 2011)

Слика 6. Обновљена зграда Задружног дома (Б. Жикић, 2011)

Слика 7. Црква Свете Тројице (Б. Жикић, 2011)

Слика 8. Напуштена пивница (Б. Жикић, 2011)

Слика 9. Камена пивница у функцији (Б. Жикић, 2011)

Слика 10. Пивница француског произвођача вина (М. Тасић, 2011)

Рогљево (Неготин)

Резиме

Село Рогљево, некада пуно живота, о чему говоре и Рогљевске пивнице,^[24] са 150 објеката, данас представља само бледу сенку некадашњег друштвеног живота који се у њему одвијао. Село је веома старо (помиње се још у XV веку) и настало је углавном од досељеника с Косова који су највећим делом у ове крајеве стигли у XVII веку. Према попису из 2002. године, село има 183 становника, али сада их је још мање. О некадашњем животу у селу говори и постојање осмогодишње школе, ветеринарске станице (сада село има само две краве), као и пекаре и месаре стациониране још пре II светског рата на Рогљевским пивницама, које су у време бербе грозђа и прављења вина биле важније и од самог села. Данас пивнице немају славу много познатијих Рајачких, а у селу су доступни само основни животни услови – струја, вода, пошта и асфалтни пут. Становници села велику шансу виде у развоју виноградарства које је традиционално било основна делатност и извор прихода. У периоду социјализма вина из овог села су се продавала у Словенији и другим земљама и била веома цењена, па се верује да би она могла да буду шанса за обнову. Пивнице притом представљају специфичан културни споменик и саме по себи могу да буду туристичка атракција.

Кључне речи: Рогљево, Неготин, источна Србија, неразвијено село, пивнице.

---

[24] Аутори су одлучили да у тексту користе назив *пивнице* иако се у свакодневној употреби све чешће користи назив *пимнице*. Упркос томе што мештани овог и других села у Неготинској крајини у којима постоје пивнице објашњавају порекло назива *пимница* тиме што он наводно потиче од глагола *пийи* и локалног израза „идемо да пи’мо (пијемо)“, те отуда и *пимница*, а не *пивница*, ради се заправо о специфичној карактеристици косовско-ресавског дијалекта који се говори у овом крају, односно о честој промени консонантске групе *вн* у *мн*, нпр. *їувно-їумно*, *Дрвно-Дрмно*...

Rogljevo (Negotin)

Abstract

The village of Rogljevo, once full of life, which can be seen in the Rogljevo pivnice with 150 buildings, today represents only a faded image of past social life that took place in it. The village is very old (it was first mentioned back in the 15th century) and it was mainly composed of immigrants from Kosovo, while immigrants from Macedonia (the area of Tetovo) inhabited the place later on. The population is 183 according to the 2002 census, although there are even less people living in the village now. The former life of the village can be evoked from the existence of a primary school, a veterinary station (there are only two cows in the village now), as well as a bakery and butcher shops which could be found in Rogljevo pivnice even before World War II, which played a role more important than the village itself during the harvesting of grapes and the making of wine. Today, the pivnice do not enjoy the glory of the much more famous Rajac pivnice, and only the basic life conditions are present in the village – electricity, water, post office, and asphalt roads. Village inhabitants see a great opportunity in the development of viticulture which was traditionally the basic activity and source of income. During the socialist period, the wines from this village were sold in Slovenia and other countries, and they were regarded highly, which provides room for believing that this is the chance for renewal. The pivnice also represent a specific cultural monument which could become a tourist attraction on their own.

Key words: Rogljevo, Negotin, Eastern Serbia, Undeveloped Village, Pivnice.

UDK 911.373 : 30 (497.11-11 Грлиште)
314.82 (497.11-11 Грлиште)

Грлиште (Зајечар)^[25]

Дејан Крстић
Драган Коковић

---

[25] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Географске карактеристике

Село Грлиште^[26] налази се у јужном делу територије града Зајечара, поред (са једне и друге стране) Грлишке реке, леве притоке Белог Тимока, који протиче и кроз његов атар. Од Зајечара је удаљено 14 км (слика 1).

Површина грлишког атара је 2.861 хектара. Атар је брдског карактера, а ови брежуљци представљају северни наставак планине Тупижнице. Источни део атара простире се до обронака најсевернијег дела Старе планине (недалеко од њеног почетка – Вршке Чуке). Атар се граничи са атарима села Вратарница, Заграђе, Горња Бела Река, Лесковац, Шљивар и Грљан (слика 2).

Село Грлиште се налази на надморској висини од 175 до 190 метара. Насеље је збијеног типа и састоји се од десет делова (махала): *Сирудак*, *Девéтти реон*, *Колник*, *Бањница*, *Цијанска малá*, *Кошљичка малá*, *Бийар*, *Тичер*, *Албанија*, *Сийара иробишиа*. У самом селу постоје и три термална извора.

Село је са Зајечаром повезано асфалтним путем, и то 10 км од Зајечара магистралним путем Зајечар–Књажевац (односно Кладово–Ниш), који иде тимочком долином, а затим, од места Грлишка река (недалеко од места где се истоимена река улива у Бели Тимок), локалним путем дужине четири километара, који уз реку иде до Грлишта.

Осамдесетих година XX века на месту Грлишка река, око поменутих магистралног и локалног пута, настало је викенд-насеље од педесетак кућа.

Године 1989. Грлишка река је изнад села преграђена и направљена је хидроакумулација Грлишко језеро за потребе водоснабдевања града Зајечара и околних села. Брана је са селом повезана асфалтним путем дугим око један километар. Око језера је забрањена градња, али има око 70 импровизованих, монтажних викендица, са тенденцијом да их буде још више (слика 3).

---

[26] Доста података о Грлишту врвотписани аутор овог рада стекао је дугогодишњим бављењем теренским етнолошким и антрополошким радом у овом крају, али највећи број података у овом раду добијен је од Драгана Митића, Грлиштанца и истраживача прошлости овог села (од 2005. до 2006. године и председника Савета Месне заједнице „Грлиште“), који припрема и његову монографију. За потребе овог рада извршена су и додатна теренска испитивања.

Становништво

У атару Грлишта наилази се на трагове живота из праисторијских, римских и средњовековних времена (нпр. видети: Карић 1887, 87; Првановић 1973, 41; Динић 1974, 44), и то на локалитетима *Осење*, *Застјење*, *Бањица*, *Манастјириште*, *Грлишки манастир*, *Бачиште* и у самом селу.

У турским пописима Видинског санџака 1455, 1466. и 1560. године помињу се села Грлиште, Застење и Бањица (Бојанић 1973, 20; Бојанић Лукач 1978, 26, 27, 28; Боянич-Лукач, Душанка 1975, 72, 127), која су се налазила у атару данашњег Грлишта.

Годину дана по присаједињењу ових крајева Србији, 1834. године, извршен је попис по којем је Грлиште имало 958 становника у 155 домаћинстава. Од тада број становника и домова континуирано расте (што је карактеристика свих села тимочког краја), и то до 1910. године, када број становника достиже максимум од 2.414 становника у 482 дома. После тога, број становника континуирано пада, све до данас када село броји око 1.200 становника у 308 живих домова. Стваран број становника тешко је утврдити јер се у село вратио велики број људи који су у градовима (углавном у Зајечару и Бору, а у мањем броју и у другим градовима) остали без посла, као и они који су отишли у пензију, а још увек се воде да тамо живе. Разлог за то је следећи: ако се воде да живе у селу, морају да плаћају здравствено осигурање као пољопривредници, што им је скупље.

Староседелачко становништво Грлишта у етничком смислу припада регионалној етничкој групи *Торлаци* (видети: Крстич 2000; Крстић 2002; 2004а; 2004б) и има српски национални идентитет.

Грлиште је једно од малобројнијих приградских села источне Србије које у време социјалистичке индустријализације није драстично погођено депопулацијом. Педесетих година прошлог века, имало је прилив миграната из пиротског и лужничког краја. Осамдесетих година истог века долазе расељена лица с Косова, а 1995. избеглице из Крајине у Хрватској. Поред близине града, становништво је ту задржао и погон Кожарско-текстилног комбината из Зајечара (КТК) са 120 радних места, који је у време транзиције угашен. У Грлиште се враћају и многи пензионери, као и они који су остали без радних места.

На територији села има и тзв. привременог или сезонског становништва – викендаша и риболоваца, а до пре неколико година било је и надничара. У селу су радили надничари углавном из Бугарске, али и Румуније. Годишње је било по двадесеторо сезонаца, неки су спавали код газди, а неки су сезонски изнајмљивали куће. Једна Бугарка се удала у селу.

Привреда

Становништво Грлишта је, по традицији, већином пољопривредно. За овај крај, уопштено, карактеристичан је специфичан традиционални пољопривредни систем, чија је одлика тзв. сваштарење, у којем су заступљени ратарство, сточарство, живинарство, воћарство, повртарство, виноградарство, дрварство, а неки појединци као допунско занимање имају пчеларство (два-три домаћинства имају по 50–100 кошница). Просечна величина обрадивог земљишног поседа је око пет хектара. Пољопривредом се мештани баве користећи сопствену механизацију – тракторе и прикључне машине, мотокултиваторе, комбајне – коју има свако пољопривредно активно домаћинство.

Већина становника се, међутим, бави и другим пословима. Још из времена индустријализације земље, од половине XX века до данас, многи Грлиштанци раде у фирмама у Зајечару. Године 1978. у Грлишту је отворен, а до деведесетих је радио, погон Кожарско-текстилног комбината (КТК) у Зајечару – Погон заштитне опреме Грлиште, са око 120 запошљених. Имао је велику улогу у остајању становништва на селу (слика 4).

Данас у селу од привредних фирми постоје: Земљорадничка задруга „Кооперант“ Грлиште, која се бави откупом стоке и млека (шест запослених), Земљорадничка задруга „Уљарица“ Неготин, која држи фарму свиња и продавницу мешовите и пољопривредне робе (немају запослене, већ ангажују раднике ЗЗ „Кооперант“), Одгајивачница украсног биља „Мићко“ (добила субвенцију од државе за покретање приватног бизниса и има стакленике и пластенике), Самостална занатска радња „Јапанац“, која се бави израдом намештаја и кућне столарије од дрвета, паркета и производњом ћумура (око 20 запослених).

Село има и радника који су тренутно на раду у иностранству, и то у Немачкој и Аустрији по један, у Француској и Холандији по три, а у Црној Гори за стално пет и сезонски двадесетак. У селу има и два повратника из Немачке.

Већина житеља бави се пољопривредом, међутим, има и радника који раде углавном у Зајечару, као и пензионера који су се вратили у село, али који се овом делатношћу не баве.

Кућа и привредне зграде

У Грлишту је још увек у функцији један број кућа од чатме, саграђених између два светска рата. Велики број кућа је саграђен шездесетих година прошлог века од ручно прављене цигле. У селу има доста и нових кућа.

Куће су окружене економским објектима. Амбари су углавном од дрвета с кошом за кукуруз и каменим подрумом, и углавном су стари, с почетка XX века или из времена између два светска рата. Има и новијих амбара од цигле, грађених половином истеклог века. Још увек има и штала с плевњама или посебних плевњи из овог периода од камена, чатме и дрвета, али је, као и у стамбеној изградњи, шездесетих година изграђен велики број штала с плевњама од ручно прављене цигле. Осамдесетих година изграђен је један број штала с плевњама од бетонских блокова. Штале с плевњама углавном имају и просторе (шупе) за смештај пољопривредних машина (слика 5).

Комунална инфраструктура

У самом Грлишту три су термална извора: *Бањица*, *Велико врело* и *Мало врело*. Њихова константна температура је 24 степена. Извори су уређени као чесме са бетонским коритима. Одатле Грлиштанци пију воду и у њој жене перу веш, а доскора су и напајали стоку. На месту Бобук, недалеко од села, налазе се три велика и више мањих извора обичне воде, за које у селу постоји идеја да се искористе за флаширање; ради се на проналажењу инвеститора. Извора има и у другим деловима атара, а најзначајнији су они на местима *Бањица*, *Манасџиришиће* и код *Грлишкој манасџира*. Бунара има преко 100, али се због загађења не користе за пиће, већ само за заливање башти (слика 6).

У село је водовод уведен 1971–1972. године. Село је прикључено на зајечарски водовод који се напаја из *Белоречкој врела* (код села Горња Бела Река) и пролази кроз Грлиште. Сеоска водоводна мрежа је израђена из средстава самодоприноса мештана. Тренутно је један од већих комуналних проблема дотрајала водоводна мрежа – потребна је њена реконструкција.

У Грлишту постоји један канализациони вод дужине око километар, на који је повезан центар села, укључујући и Задружни дом, и домаћинства око овог вода (укупно око 50); отпадна вода одводи се у реку. Остали делови села немају канализацију, нити је у изгледу њена изградња. За отпадне воде већина домаћинстава има септичке јаме. У оквиру донације америчке невладине организације ЦХФ у периоду 2001–2005. године извршено је уређење водотокова и канала у атару Грлишта.

У Грлишту је и пре Другог светског рата било струје. На једној воденици је била приватна хидроцентрала породице Виденовић, која је напајала део села, стотинак домаћинстава (струја је коришћена само за сијалице, није било других апарата на струју). Цело село је електрифицирано 1947. године (Јовановић 1975, 128). Током 2001–2005. године, опет захваљујући донацијама

америчке невладине организације ЦХФ, извршена је комплетна реконструкција електричне мреже са израдом три нова трафоа. Данас све улице у селу имају уличну расвету, а она је рађена из самодоприноса мештана.

Као што је већ речено, кроз атар Грлишта пролази магистрални пут Зајечар–Књажевац, односно Кладово–Ниш. Пре неколико година највећи део овог пута од Зајечара до Грлишке реке реконструисан је. Од њега се одваја асфалтни пут Грлишка река – Грлиште у дужини од четири километара. Пут је стар, али су пре неколико година неке деонице пресвучене асфалтом. Постоји иницијатива месне заједнице да се овај пут прошири, пошто је доста узак. Он је, у ствари, део некадашњег регионалног пута Грлиште–Лесковац (и даље према селима Горња Бела Река, Леновац и Ласово), који је потопљен настанком Грлишког језера 1989. године. Већ две деценије постоји иницијатива да се поново направи пут Грлиште–Лесковац поред језера, али није реализована, јер је реч о скупој инвестицији. Донацијом америчке невладине организације ЦХФ, у првој половини 2000. године асфалтиран је пут од Грлишта до бране на Грлишком језеру у дужини од 1,1 км. Тада је, такође из донације, проширен и уваљан пут од бране до Грлишког манастира. У селу су асфалтирани сви сокаци, осим једног дужине око 150 метара. Постоји иницијатива да се и он асфалтира, као и још један, водом руинирани сокак који је, у оквиру кампање за ванредне изборе за Савет месне заједнице Грлиште 2011. године, пошљунчан из средстава града. Сокаци су асфалтирани током дугог низа година углавном самодоприносом мештана, а већина преосталих је асфалтирана донацијом ЦХФ-а у периоду 2001–2005. године. Остали путеви у атару су колски. Постоји потреба за спровођењем акције њиховог уређења.

Начин одлагања смећа у Грлишту, као и у свим селима на територији града Зајечара, није регулисан – сви избацују отпад где стигну по атару. Недавно је, као и у другим приградским селима, постављен у центру села један контејнер за пластичну (ПВЦ) амбалажу, која се одвози у организацији градских служби.

Сеоско гробље, на рубу села, слабо се одржава, боље или лошије, у зависности од агилности тренутног састава Савета месне заједнице.

Грлиште има телефонску линију од седамдесетих година. Аутоматска или дигитална централа, чију су уградњу обезбедили ЦХФ и „Телеком“, 2005. године је пуштена у рад. Она покрива цело село и викенд-насеље „Грлишка река“. Мобилна телефонија ВИП (061) покрива цело село, а „Телеком“ (064) и „Теленор“ (063) покривају само више делове села. Један део села има добар ТВ сигнал а други лош, с тим што 78 домаћинстава има ИПТВ телевизију, преко телефонског кабла, а неки имају сателитске телевизије „Диги“ и „Тотал ТВ“.

Село се у време социјалистичког периода у инфраструктурном смислу развијало у оквиру активности месне заједнице, финансијским средствима

из буџета Општине и из самодоприноса мештана, а сеоска задруга је са финансијским средствима „ускакала“ кад год село није имало довољно пара за одређене веће пројекте. Као што се види из претходно изнесених података, посебну корист, када је реч о комуналној инфраструктури, Грлиште је имало од тога што је, са још два села у општини Зајечар (Звездан и Велики Извор), ушло у програм америчке невладине организације ЦХФ од 2001. до 2005. године (асфалтирање скоро свих до тада неасфалтираних сокака у селу, комплетна реконструкција електричне мреже са израдом три нова трафоа, асфалтирање пута до бране, проширење и ваљање пута од бране до Грлишког манастира, уређење локалних водотокова и канала). ЦХФ је у Грлиште уложио око два милиона долара. За потребе сарадње са ЦХФ-ом, 2001. године је израђен акциони план Грлишта, који садржи и двадесетогодишњи план развоја овог села.

Сеоски јавни објекти

Грлиште у центру села има Задружни дом, који је саграђен 1948–1949. године (Јовановић 1975, 127). Дом има велику салу која може да прими око 600 гостију и петнаестак већих и мањих просторија, у којима су данас месна канцеларија, задруга „Кооперант“, амбуланта и кафић, а планира се и обнова диско-клуба који је ту постојао до пре десетак година. Дом је у добром стању, реновиран је 2010. године од стране градске управе Зајечар (слика 7).

У центру села је школа која има две зграде за наставу, трпезарију и складиште. Школско двориште је асфалтирано из самодоприноса. У двооришту основне школе у центру села су и три терена, асфалтирана седамдесетих година, кад и улице у селу. Један је у оквиру кампање за ванредне изборе за Савет месне заједнице „Грлиште“ 2011. године средствима из буџета Града пресвучен асфалтом, на њему су обележени терени за мали фудбал и рукомет, одбојку, кошарку и тенис, а стављена је и расвета за његово коришћење ноћу (слика 8). Од преостала два терена, један је за кошарку, други за одбојку. На рубу села је терен за велики фудбал, изграђен 1929. године (од када датира и фудбалски клуб „Полет“) (слика 9).

Године 2011, добровољним радом омладине и новчаним прилогом мештана, уређена је једна плажа на Грлишком језеру дужине 70 метара. Планира се уређивање још једне плаже на језеру.

Од јавних објеката треба поменути и следеће споменике: погинулима у Првом светском рату у центру села (подигнут 1921. године), две спомен-плоче на зиду Задружног дома с именима Грлиштанаца страдалим у току Другог светског рата на страни партизана и у немачком заробљеништву, те спомен-чесму Грлиштанцу Тодору Цветковићу Толчи, жртви из Другог

светског рата, која се налази на ободу села, на месту Градињаћи, око које је простор био парковски уређен, али је сада запуштен.

Грлиште у свом атару има већи број светих (култних) места. Већина њих је обележена једним или с неколико култних објеката – култним дрвећем, каменим или дрвеним крстовима: *Сйáсовдан*, у самом селу; *Трóјица*, на месту *Пóдвиз*; *Трóјица* на месту *Циiанáска малá* у самом селу; *Трóјица (груiи дан)*, на месту *Сйáра лоjзá*, шири потес *Карайáнцево*; *Трóјица (груiи дан)* на месту *Бачишiше*; *Врiоломá* на месту *Поjбвац*; *Пеjáк русáлни (Русáлна Свеjа Пéjка)* на месту *Каравáрник*; *Прокóй* на месту *Код Прокóй*, шири потес *Сечинá*; *Свеjи Илиjа*, на месту *Поjáne*; *Свеjи Томá*, у центру села, поред споменика жртвама из Грлишта у Првом светском рату (слика 10); *Боjорóдица*, на месту *Пóдвиз*.

Међутим, посебан значај имају два култна комплекса *Манасiиришiше* и, посебно, *Грлишки мánасiир* (први на око километар, а други на око 1,5 км од села). На месту *Манасiиришiше*, на темељима старе црквине, деведесетих година XX века, на иницијативу једне цркварке, од бетона и бетонских блокова изграђена је црква. Црква је посвећена (као и раније црквица) Светом арханђелу Гаврилу, или, како се у овом крају каже, Светом Ранђелу летњем (слика 11). Поред ње је изграђен звоник од бетона. У њеној околини налази се и пет култних извора. Грлишки манастир, како га локално становништво зове иако више није манастир, садржи манастирску цркву посвећену Светим апостолима Петру и Павлу, која је последњих година у неколико наврата обнављана, гробље свештених лица поред ње (са старим надгробним споменицима), некадашњи конак – зграду од чатме у веома лошем стању и две култне чесме (слика 12). После настанка вештачког Грлишког језера, Грлишки манастир се нашао на обали језера. Поред тога што је туристички интересантан због еколошког окружења (језеро, шуме, чесме са водом), он је и значајно историјско место. Реч је о једном од најстаријих очуваних средњовековних архитектонских споменика источне Србије. У време Првог српског устанка, годину дана после његовог почетка, 1805. године, овде су се састала три народна главара и донела одлуку о ширењу устанка и у овом крају (Крстић 2006). У овом манастиру је још у време владавине Турака радила школа, најстарија у тимочком крају (Милошевић 1978, 78).

Задовољавање животних потреба

Доста животних потреба Грлиштанац може да задовољи у Грлишту, а остале задовољава у Зајечару до којег се аутомобилом стиже за 15 минута, аутобусом за 25–30 минута. Аутобуска станица је у центру села. У току

дана има пет аутобуских веза од Грлишта према Зајечару, и пет од Зајечара ка Грлишту.

О задовољењу животних потреба мештана, као и о комуналној инфраструктури, брине Савет месне заједнице, који се састаје два до четири пута месечно. Грлиште има и своју месну канцеларију са једним запосленим службеником, која је, у ствари, испостава градске матичне службе.

Као што је речено, још у време владавине Турака у Грлишком манастиру је била школа, прва у овом крају. Школа је после ослобођења од Турака основана и у самом селу, 1842. године (Милошевић 1978, 78). Била је самостална до 1992. године, када постаје издвојено одељење Основне школе „Владислав Петковић Дис“ у Грљану (суседном селу према Зајечару). До 1. септембра 2011. године била је осмогодишња са предшколским одељењем, а сада је четворогодишња са предшколским одељењем. Тренутно има седам ученика у сва четири разреда и двоје деце у предшколском одељењу.

Село има амбуланту. Године 2011. реновирана је акцијом мештана села и Здравственог центра Зајечар. У амбуланти ради једна стално запослена медицинска сестра (из Грлишта), која врши мање медицинске интервенције, даје ињекције, врши превијања, као и кућне визите за стара и слабо покретна лица. Једном недељно, сваке среде, овде ординирају два лекара из Здравственог центра у Зајечару. У плану је да од јесени 2011. у село долазе два пута недељно. После ординирања, лекари иду и у кућне визите непокретним и слабо покретним лицима. У Грлишту своју делатност обављају и патронажна служба и кућна нега Здравственог центра у Зајечару, а врши се и превоз пацијената на дијализу. Најближа апотека је у Зајечару, где је и најближа болница.

У Грлишту постоји пошта (број поште 19342) у оквиру Самосталне трговинске радње „Јоковић ММ“. Комерцијална банка два пута месечно организује исплату пензија у Удружењу пензионера.

Ветеринарска станица Зајечар има два стално настањена ветеринарска техничара у Грлишту, који опслужују (иду на позив) Грлиште и околна села (Лесковац, Леновац, Горњу Белу Реку и Ласово). За околна села постоје одређени дани када врше редовну контролу, а у Грлишту су стално. Део домаћинстава опслужује приватна Ветеринарска станица „Виденовић“ из Зајечара. Село је раније имало пољопривредну апотеку, своју бензинску пумпу (у власништву ИНЕ из Загреба), али од деведесетих година она не ради (објекат постоји и данас). Најближа бензинска пумпа је у Зајечару.

У оквиру Самосталне трговинске радње „Јоковић ММ“ постоји и млекара (откупна станица ИМЛЕК-а). Земљорадничка задруга „Кооперант“ из Грлишта има откупну станицу за млеко (такође за ИМЛЕК) и за ситну и крупну стоку.

У селу нема званичних сервиса, али има локалних мајстора за поправку аутомобила и пољопривредне механизације, водоводних инсталација,

електричних инсталација, за увођење парног грејања, за поправку и одржавање рачунара, село има димничара, неколико столара, по једног ковача и вариоца, лимара, кројача (своју робу продаје и по вашарима), два фризера.

У Грлишту тренутно раде три продавнице мешовите робе: продавница (бр. 12) Земљорадничке задруге „Уљарица“ Неготин, СТР „Језеро“ и СТР „Јоковић ММ“. (До деведесетих година село је имало и самопослугу друштвене фирме „Зајечар-промет“.) У оквиру СЗР „Јоковић ММ“ постоји и кафана, печењара, пошта и млекара (слика 13). Постоји и један киоск „Зоки лукс“, у којем се продаје ситна роба и штампа. Такође постоји и једна продавница семенки и ситних слаткиша. Од угоститељских радњи, осим поменуте кафане са баштом поред Грлишке реке у оквиру продавнице СТР „Јоковић ММ“, постоји и кафић „Ugllly соyote“.

Некада је Грлиште имало своју сеоску библиотеку која је касније постала истурено одељење зајечарске библиотеке, али сада не ради (књиге нису враћане у библиотеку). (Постојала је и манастирска библиотека у Грлишком манастиру, али су је спалиле након Другог светског рата комунистичке власти. Део књига су Грлиштанци успели да спасу и сада се налазе у приватном поседу.) Од половине педесетих до деведесетих година Грлиште је имало и биоскоп, али данас не постоји (и данас постоје две апаратуре за пуштање филмова).

Грлиште представља посебну парохију зајечарске црквене општине, али парох борави у Зајечару.

Друштвени живот

Осим личних, комшијских контаката у свим деловима села, свакодневна окупљања људи у Грлишту дешавају се у поменутим угоститељским објектима, у СТР „Јоковић ММ“ и, искључиво младих, у кафићу „Ugllly соyote“.

Поводи за окупљања људи су и породична славља: свадбе, крштења, славе, али и сахране и помени. Дружења постоје и на Грлишком језеру, у импровизованим викендицама. По групама се сваке године организују прославе Нове године и тзв. српске Нове године, мање групе у приватним просторијама, а веће изнајмљују просторије у задружном дому.

Људи се окупљају и у оквиру организација. У Грлишту је 1929. године формиран фудбалски клуб „Полет“, једно време су постојала два клуба: фудбалски клуб „Ветерани“ и Омладински фудбалски клуб „Грлиште“. Овај други и данас постоји и такмичи се у општинској лиги Зајечар (осамдесетих година члан Друге српске лиге). У сезони, када се играју утакмице, клуб има састанке сваке недеље, а ван сезоне једном до два пута месечно. Раније су у селу постојали шаховски и одбојкашки клуб, којих сада више нема.

Грлиште има своју ловачку секцију Ловачког друштва „Краљевица“ Зајечар, која има око 70 чланова, углавном из села, а има и 20–30 из Зајечара. Поред дружења у лову, ловци имају и званичне састанке секције, и то чешће у сезони лова и у летњој сезони заштите усева. Без обзира на то што је у близини села језеро и што има доста риболоваца, Грлиште нема риболовачко удружење (најближе је у Зајечару).

У селу још постоје и Удружење пензионера, Удружење младих и Удружење бораца и потомака бораца у ратовима од 1912. до данас. Раније је село имало Културно-уметничко друштво „Ново доба“, али оно данас више не постоји. Захваљујући његовом постојању, у селу су се у сали задружног дома одржавале приредбе у оквиру манифестације „Такмичење села“, а данас се дом више не користи за јавне приредбе.

У време социјализма у селу су се одржавале прославе Дана Републике, 29. новембра (деца су тада свечано примана у пионире), на Дан борца (4. јул) полагаани су венци на споменик палим борцима и жртвама ратова. Сва околна места су прослављала Дан устанка (7. јул) на брду Братујевац, четири километра од Грлишта. Данас од масовних прослава имамо првомајски уранак и сеоску заветину Петровдан. За 1. мај на уранак на Грлишко језеро дође и по неколико хиљада људи из околине Зајечара, па и шире, наравно, и много Грлиштанаца. На Петровдан се у цркви Светих апостола Петра и Павла, у присуству већег броја верника из околине, одржава литургија, резање колача, литија, а потом, у порти, и култне трпезе. Тога дана скоро сва домаћинства у Грлишту припремају трпезу и дочекују своје рођаке и пријатеље, углавном са стране. У селу се осећа свечарски дух. Грлиште је једно од ретких села у којима је сеоска заветина сачувана у пуном сјају (истим интензитетом је слављена и у социјалистичко време). На овај дан се организује и традиционални петровдански турнир у малом фудбалу. У вечерњим часовима у центру свира народни електрични оркестар (који се плаћа добровољним прилозима мештана), а на другој локацији се организује техно-журка за младе.

Закључак

Грлиште је једно од неколико већих и развијенијих села на територији града Зајечара (од укупно 42 села, осим њега, у ову групу можемо сврстати још и Грљан, Велики Извор, Звездан, Вражогрнац, Рготину и Салаш). Његове географске повољности су приступачан рељеф, близина града, близина магистралног пута, а посебне природне повољности и потенцијали развоја јесу термални и други извори и Грлишко језеро. Оно има и људски потенцијал. За разлику од већине других села источне Србије, у њему демографска слика није лоша, мада је општа тенденција демографског опадања села и у њему

оставила трага. Сliku, у том смислу, позитивно побољшава његова занимљивост за пензионере и сезонске становнике, с једне стране за викендаше на Грлишкој реци и Грлишком језеру, а с друге, за сезонске раднике. Село има релативно добру комуналну инфраструктуру која је у време социјализма континуирано унапређивана, а значајно је унапређена и у првој половини 2000. године донацијама америчке невладине организације ЦХФ. Село има добру стамбену и пољопривредну опремљеност у смислу приватних објеката и пољопривредне механизације. Повољности Грлишта су и јавни објекти – Задружни дом, школа, спортски терени, култна заветна места рачунајући и култне изворе, а посебно зграда погона КТК (напуштена, али у релативно добром стању) и два култна комплекса Манастириште и Грлишки манастир. Иако је транзицијом село изгубило део инфраструктуре (погон КТК, бензинску пумпу, пољопривредну апотеку, самопослугу, један од два фудбалска клуба, одбојкашки и шаховски клуб, културно-уметничко друштво, библиотека, биоскоп), оно је у доста повољнијем положају у односу на друга села: његова земљорадничка задруга добро ради и запошљава неколико људи, на његовој територији делује и једна успешна земљорадничка задруга са стране, има две приватне фирме од којих једна запошљава двадесетак људи, има школу, пошту, испоставу банке, продавнице, откупне станице, фудбалски клуб, кафане, печењару, више занатлија, ловачку секцију, удружења грађана.

С обзиром на то да је источносрбијанско село у веома лошем стању, посебне напоре треба уложити у одржање и унапређење оваквих, не бројних села чија демографска слика није лоша и која имају потенцијале за живот. Но, без обзира на набројане потенцијале, услови нису најбољи, пре свега због угрожене привредне основе становништва – нерентабилности пољопривредне производње и недостатка радних места (незапосленост). Поред ових основних проблема, Грлиште море и други проблеми као што су поједини недостаци у комуналној и другој инфраструктури (лоша водоводна мрежа, недостатак канализације, узак пут од Грлишта до магистралног пута, језером пресечен пут ка селима којима је оно представљало гравитациони центар, неодвожење смећа, неодржавање пољских путева...), низак животни стандард (као и у целој држави), велики број старијих момака (преко 50), алкохолизам (никад није био израженији)...

Будућност Грлишта зависи од политике државе, предузимљивости локалне градске власти и агилности мештана, односно њихове месне заједнице. На његовом унапређивању треба урадити неколико ствари. Треба радити на спречавању депопулације – подстицати останак на селу, враћање људи на село, нове бракове и рађање већег броја деце, а све то уз обезбеђивање повољних услова за живот. Иако поправљање генерално лошег стања у пољопривреди, пре свега, зависи од државе, постоје различити пољопривредни програми које би житељи овог села могли да

искористе. Најзначајнија краткорочна конкретна ствар коју треба урадити јесте оживљавање привредне делатности у згради бившег погона КТК, односно проналажење инвеститора који би то урадио. По речима Драгана Митића, информатора који је дао највећи број података за овај рад, покрећањем производње у овој згради и отварањем радних места Грлишту би била обезбеђена будућност. Могућност за радна места је и фабрика воде за коју се Грлиштанци залажу. Поред тога, треба радити на решавању помених комуналних проблема, посебно на поновном путном повезивању са суседним селима којима је Грлиште било просветни, спортски, културни и привредни центар. Пошто Грлиште има потецијале за излетнички, ловни, риболовни, сеоски и културни туризам (повољан положај и добре комуникације, природни амбијент, језеро, термални и други извори, спортски терени, стамбени објекти, пољопривредни производи, стара архитектура, култна места, а посебно Манастириште и Грлишки манастир /и као историјски споменик/, традиционални обичаји, манфестације првомајски уранак и заветина Петровдан), треба радити на стварању услова за бањање туризмом као додатном привредном граном мештана.

Литература

- Бојанић, Душанка, „Фрагменти збирног пописа Видинског санџака из 1466. године.“, у *Мешовића праћа (Miscellanea)*, књ. 2, 5–77. Београд, Историјски институт, 1973.
- Бојанић Лукач, Душанка, „Зајечар и Црна река у време турске владавине (XV–XVIII век)“, *Гласник Етнографског музеја у Београду* 48 (1978), 23–78.
- Боянич-Лукач, Душанка, *Видин и Видинскијий санџак њез 15-16 век: Документи ои архивише на Цариград и Анкара*, Софија, Наука и изкуство, 1975.
- Динић, Јакша, „Зајечар и околина до 1918. године“, у *Зајечар и околина*, 42–111. Зајечар, Скупштина општине и Новинска установа „Тимок“, 1974.
- Јовановић, Божин, *Основни циљеви њрвој њетноодигишеј ѡлана. Изградња задружних домова у Тимочној крајини 1941–1945*, Бор, Јавно предузеће „Штампа, радио и филм“, 1975.
- Карић, Владимир, *Србија: оиис земље народа и државе*, Београд, 1887.
- Крстић, Дејан, *Кулшина месша средњеј Тимока* (магистарски рад, рукопис), Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2006.
- Милошевић, Жарко, „Прилог познавању рада неких основних школа Тимочке крајине 1833–1850. године“, *Развишак* 8 (3), 1978, 101–09.
- Првановић, Светислав, *Тимочке сшарине и језик*, Зајечар, Новинска установа „Тимок“, 1973.

Слика 1. Положај Грлишта на територији града Зајечара

Слика 2. Село Грлиште (у позадини обронци Старе планине са њеним првим врхом Вршком чуком /лево/) (Д. Митић, 13. март 2008)

Слика 3. Брана на Грлишком језеру (Д. Митић, 18. април 2010)

Слика 4. Зграда некадашњег погона КТК Зајечар у Грлишту
(Д. Крстић, 12. октобар 2011)

Слика 5. Стара кућа у центру Грлишта (Д. Крстић)

Слика 6. Термални извор Мало врело
(Д. Митић, 30. август 2004)

Слика 7. Задружни дом у Грлишту са продавницом ЗЗ „Кооперант“ Грлиште
(бившом самопослугом) (Д. Крстић, 12. октобар 2011)

Слика 8. Утакмица на реконструисаном спортском терену у дворишту основне школе у Грлишту (Д. Митић, 20. август 2011)

Слика 9. Утакмица на терену за велики фудбал у Грлишту (Д. Митић, 30. мај 2007)

Слика 10. Заветни дрвени крст посвећен Светом Томи поред споменика погинулим Грлиштанцима у Првом светском рату (Д. Крстић, 12. октобар 2011)

Слика 11. Црква Грлишког манастира (Д. Митић, 3. април 2010)

Слика 12. Црква на месту Манастириште (Д. Митић, 2. септембар 2004)

Слика 13. „Јоковић ММ“, продавница, кафана са летњом баштом, откупна станица и пошта (Д. Крстић, 12. октобар 2011)

Грлиште (Зајечар)

Резиме

Село Грлиште је једно од већих и напреднијих на територији града Зајечара. Налази се 14 км јужно од градског административног центра, на надморској висини од 175 до 190 м, са једне и друге стране Грлишке реке. Атар му је брежуљкаст. Године 1989. године Грлишка река је изнад села преграђена и направљена је хидроакумулација Грлишко језеро за потребе водоснабдевања Зајечара и околних села. У самом селу постоје и три термална извора.

Грлиште је једно од малобројнијих приградских села источне Србије које у време социјалистичке индустријализације није погођено депопулацијом. Напротив, педесетих година XX века, имало је прилив миграната из пиротског и лужничког краја. Осамдесетих година истог века долазе расељена лица са Косова, а 1995. избеглице из Крајине у Хрватској. Поред близине града, становништво је задржао и погон Кожарско-текстилног комбината из Зајечара (КТК) са 120 радних места, који је у време транзиције угашен. У Грлиште се враћају и многи пензионери, као и они који су остали без радних места. Данас село има око 1.200 становника у 308 домова. Уз то, на магистралном путу Зајечар–Ниш, четири километара од Грлишта, постоји викенд-насеље „Грлишка река“ од око 50 викендица, настало осамдесетих година XX века. На Грлишком језеру има и око 70 привремених монтажних викендица Грлиштанаца и Зајечараца.

Уз рад и у непољопривредним делатностима, домаћинства су углавном пољопривредна. Најзаступљеније је ратарство, а развијено је и сточарство, виноградарство, воћарство и баштованство. Са транзицијом село је од раније инфраструктуре изгубило погон КТК, бензинску пумпу, пољопривредну апотеку, библиотеку, један од два фудбалска клуба. Али, оно данас има сеоску земљорадничку задругу, испоставе једне задруге са стране (са фармом свиња), одгајивачницу украсног биља, радионицу столарије и намештаја, основну четворогодишњу школу са теренима за мале спортове, четири продавнице, печењару, кафану, кафић, више различитих занатлија, фудбалски клуб, четири удружења грађана... Село је од 2001. до 2005. године било у програму америчке невладине организације ЦХФ, те су тада асфалтирани сви преостали сокаци, реконструисана електрична мрежа, асфалтиран пут до бране, сређени водотокови у атару. Село има и две цркве: Светих апостола Петра и Павла и Светог арханђела Гаврила. Ова прва је изузетне лепоте, има и велики историјски значај, а после изградње језера наша се на његовој обали. За њу је везана и сеоска заветина

Петровдан, једна од ретких сеоских заветина овог краја која се и данас одржава у пуном сјају.

Оживљавање бившег погона КТК Грлишту би отклонило највећи проблем – недостатак радних места, и будућност би му била обезбеђена.

Кључне речи: Грлиште, Зајечар, источна Србија, развијено село, заветина Петровдан.

Grlişte (Zaječar)

Abstract

Village Grlişte is one of larger and progressive villages at the territory of city council of Zaječar. It located 14 km southern from the city administration centre, at the altitude of 175 – 190 m a.s.l, at both sides of the Grliška river. The village area is hillock like. In 1989 a huge dam at the Grliška river was constructed above the village for the purpose of water supply of the City of Zaječar and surrounding villages. Three thermal water wells exist in the village.

Grlişte is one of small number of villages that was not depopulated by socialist industrialization, on the contrary during 1950s recorded increase of immigration from Pirot area and Lužnica. In 1980s a certain number of Serbian country families moved from Kosovo to the village, and in 1995 the village welcomed refugees from the territory of Serbian Kraina in Croatia. Although close to the city, a department of KTK leather and textile processing industry from Zaječar employing 120 villagers had been long time present in the village, however it was closed during the transition period. Traditionally many freshly retired people return to the village as well as many younger people that lost their jobs in surrounding towns. Today the population of Grlişte is app. 1200 residing at 308 households. Besides, by the regional road Zaječar – Nish, 4 km from the village, a weekend colony with some 50 weekend houses was built during 1980s. About 70 bungalows owned by people from Zaječar and Grlişte have been temporarily erected around Grliško dam.

The most of the households are farming, although a part of their inhabitants earn for living by various non farming activities. The most dominant agricultural activity is corn growing, however other activities are also frequent as cattle and sheep raising, wine and fruit production and gardening. With

aforementioned transition the village has lost the KTK leather and textile processing department, petrol station, agricultural pharmacy, library and one of two football clubs. However the village succeeded to retain agricultural cooperative, representative office of an agricultural cooperative from other district (with pig farm), decorative plants nursery, small furniture factory, compulsory 4 years elementary school with sport grounds, 4 food and commodity stores, pub, café, several different crafts, football club and four NGOs etc. The village participated in the program of American NGO CHF and succeeded to cover with asphalt all village streets, reconstruct power grid, asphalt the road from the village to the Grliško dam and reconstructed village water supply system. The village has two churches (St Peter and Paul and St Archangel Gabriel). The first one is of outstanding beauty and is historically very important. After the construction of the dam and water level raise, the church is now at the lake shore. The church celebrates the village day – St Peter’s day. It is one of rare country celebrations that takes place every year in complete celebrity.

Revitalizing of industrial activities in the mentioned factory hall would bring opportunity of permanent employment and certain future to this village.

Key words: Grlište, Zaječar, east Serbia, developed village, St Peter’s day.

UDK 316.335.55 (497.11-11 Ошљане)
314.87 (497.11-11)

Ошљане (Књажевац)^[27]

Дејан Крстић
Борислав Станојевић

---

[27] Припремљено у оквиру пројекта *Одрживосћ и идентитет Срба и националних мањина у пограничним ошљанима источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Географске карактеристике

Село Ошљане^[28] налази се у североисточном куту општине Књажевац, на северним обронцима Старе планине, у географској области Тимок, поред српско-бугарске државне границе. Од општинског центра прве куће удаљене су 19 км, а најдаље 25 км; од Минићева, некадашњег административног (до 1967. године), а сада гравитационог центра, најближе куће удаљене су 6 км а најдаље 12 км. Атар Ошљана граничи се са атарима села Селачка, Витковац, Петруша и Ново Корито, а са источне стране његова граница поклапа се са државном границом (слика 1).

Атар је један од већих у општини Књажевац и брдско-планинског је карактера (Рајковић 1990). Најнижа тачка је на око 350 метара надморске висине (место Плоча), а највиши врх Три кладанца висок је 1.106 м. У атару доминирају и врхови Тресак 1001 м, Јаношица 982 м, Смиловица 908 м, Планинџи дел 832 м, Иванска глама 695м, Здравча 687, Вардиште 663 м, Игриште 646 м, Чука 644 м, Градска глама 575 м и Турјачка глама 544 м. У њему постоје зоне кречњачких голети, букових шума, храстових шума, ливада и обрадивих површина. Реч је о живописном еколошком природном амбијенту. Овај део Старе планине налази се у Парку природе друге категорије.

Насеље је разбијеног типа – има три засеока: Старо Село, Белбрадич и Клисур у и седам махала, које гравитирају ка неком од заселака: ка Старом Селу махале Коњџи дел и Река, ка Белбрадичу махале Балдовиновица и Нешковци, Клисур се дели на две веће махале, Горњу и Долњу Клисур у, а Долњој Клисур и гравитира издвојена махала Луково (слика 2). Село је било збијеног типа, а постало разбијеног типа расељавањем из Старог Села на имања половином деветнаестог века (Станојевић 1940, 495, 496). Засеоци Старо Село, Белбрадич и махале Луково и Нешковци збијеног су типа,

---

[28] Првопотписани аутор овог рада је пореклом из Ошљана, а другопотписани је и рођен у њему. Уз то, годинама већ сакупљају грађу о овом селу. Подаци изнесени у овом раду плод су њихових знања насталих, с једне стране, живљењем и борављењем у њему, а с друге истраживањем његове прошлости и садашњости. Њихово занимање за ово село као резултат има и неколико етнолошких радова првопотписаног, у којима се приказује традиционална култура становника овог села, као и неколико чланака обојице аутора у локалном листу „Торлак“, који се односе на савремена дешавања у овом селу (види списак литературе и новинских чланака на крају рада). Наравно, за потребе овог рада извршена су додатна истраживања.

а заселак Клисуре и махале Коњсћи дел, Река и Балдовиновица разбијеног. Уз изузетке (Коњсћи дел и Балдовиновица), насељени делови су смештени уз водотокове три реке: Старо Село и махала Река уз Ошљанску реку, Белбрадич и махала Нешковци уз Белбрадичку реку, а Клисуре са махалом Луково уз реку Клисуре (у коју се претходне две уливају). Засеоци и махале су распоређени у облику четвороугла (његове три стране чине долинице поменутих река), чије су стране у правцу запад-исток око 5 км, а у правцу север-југ 2,5 км. Најниже куће су на око 350 м (Луково), а највише на око 570 м (горњи део Белбрадича). Све куће су на присојним странама, осим мањег броја кућа у засеоку Клисуре. Заселак Клисуре са махалом Луково налази се поред асфалтног пута Минићево – гранични превој Кадибогаз (слика 3). (Овај пут који иде поред реке Клисуре у Минићеву укључује се на магистрални пут Зајечар-Књажевац, односно Ниш-Кладово.) У махали Луково искључује се асфалтни пут који „кружно“ повезује Реку, Старо Село, Коњсћи дел, Балдовиновицу, Белбрадич, Нешковце и поново се укључује у Горњој Клисуре. Село је и пољским путевима повезано са атарима суседних села.

Становништво

У атару Ошљана има трагова људског живота из античког и средњовековног периода. На врховима Јаношица у рејону Старог Села и Градска глама у рејону Белбрадича и Клисуре била су мања војна утврђења из римског периода, која су имала и своја подграђа. Испод Градске гламе је и црквица из касноантичког периода, коју народ зове *Баби-Дођина црква* (Станојевић 1940, 495). У центру Старог Села, око задружног дома и изнад центра, у махали Рт, ископавају се гробови. У рејону Старог Села постоји топоним Селиште, који указује да је ту некада било село, изнад којег се, на брду Свети Илија, ископавају остаци гробља. Гробови су налажени и у дворишту основне школе у Клисуре (Станојевић 1940, 496), као и на месту Белбрадички рт. И у другим деловима атара Ошљана мештани су наилазили на средњовековне гробове (Тимок 1959).

У турским дефтерима Видинског санџака из 1454–1455. године помиње се село Осљан са 10 домаћинстава и две удовице, а и село Белобрадиче са 13 домаћинстава (Боянич-Лукач 1975, 69, 70). Село Осљан се помиње и у турском попису Видинског санџака из 1466. године, када је имало 20 породица, два нежењена и једну удовицу (Бојанић 1973, 35). Осљан и Белбрадич се помињу и у попису Видинског санџака 1560. године, али без података о броју домаћинстава (Боянич-Лукач 1975, 114, 129).

Годину дана после присаједињења тимочких крајева кнез-Милошевој Србији, 1834. године, извршен је попис становништва, према којем је Ошљане

имало 69 домаћинстава и 405 становника. За цео тимочки крај карактеристична је велика демографска експанзија током друге четвртине и друге половине XIX века, те од овог пописа број становника Ошљана континуирано расте све до пописа 1910. године, када достиже број од 1845. Потом мање-више стагнира до пописа 1953. године, од када, па све до данас, континуирано опада. Наиме, 50-их и 60-их година XX века, услед нагле индустријализације земље, дошло је до масовног исељавања у град и запошљавања у непољопривредним делатностима. Потом, у наредним деценијама па све до данас, број становника опада природним изумирањем старије популације која је остала на селу. Јуна месеца текуће године (према пребројавању од стране аутора овог рада) у селу има 216 становника. У Старом Селу са Коњским Делом и Реком има 105, у Белбрадичу са Балдовиновичом и Нешковцима 27 и у Клисури са Луковом 84 становника. Становништво је, осим ретких изузетака, старачко, преко 70 година (слика 4).

Максимални број домаћинстава, 369, село је имало 1948. године, а данас има 103. Старо Село са Коњским Делом и Реком има 52, Белбрадич са Балдовиновичом и Нешковцима 14 и Клисура са Луковом 37 живих домаћинстава. 41 домаћинство има само једног члана (Старо Село 19, Белбрадич 7 и Клисура 15). Већину живих домаћинстава редовно посећују потомци, који живе углавном у градовима Књажевац, Зајечар и Бор. Има и празних домаћинстава које потомци из ових градова одржавају и повремено посећују.

Становништво Ошљана у етничком смислу припада регионалној етничкој групи *Торлаџи* (Крстић 2000; Крстић 2002, 2004а, 2004б) и има српски национални идентитет.

Привреда

Становништво Ошљана било је и остало скоро искључиво пољопривредно. За овај крај уопште карактеристичан је специфичан традиционални пољопривредни систем, чија је одлика тзв. *свашићарење*, у којем су заступљени ратарство, сточарство, живинарство, воћарство, повртарство, виноградарство, дрварство, а неки појединци као допунско занимање имају пчеларство. Просечна величина обрадивог земљишног поседа је око 2,5 до 3 ха. Земљу мештани обрађују сопственим тракторима и прикључним машинама, мотокултиваторима и комбајнима. Производи се скоро искључиво за сопствене потребе, а невелики тржни вишкови су јагњад, телад, млеко и сир. Тренутно у селу има 33 говеда у 19 домаћинстава (Старо Село 13 грла у 9 домаћинстава, Белбрадич 11 грла у 5 домаћинстава, Клисура 9 грла у 5 домаћинстава). Осам ошљанских пчелара има тренутно око 400 кошница (слика 5).

У селу нема привредних организација. Свега неколико људи је запошљено у Зајечару и Књажевцу. Велики је број пензионера (око 80% укупног броја становника), како из Фонда запошљених, тако и из Фонда пољопривредника. Постоји тенденција да се парови, по правилу они који су рођени у Ошљану, после пензионисања враћају у село и почињу да се баве пољопривредом. То су, углавном, пензионери који су били са службама у Зајечару, Бору и Књажевцу. Током 70-их и 80-их година прошлог века било је и радника у иностранству (пет у Немачкој, шест у Француској, три у Шведској) и другим југословенским републикама (један у Словенији и један у Македонији), али су се после пензионисања махом вратили у село (осим двоје из Немачке и двоје из Словеније и Македоније).

Кућа и привредне зграде

У селу је још увек у функцији један број кућа од чатме саграђених између два светска рата, обично са кухињом, две собе и ходником, у доњем нивоу са каменим подрумом (слика 6). Највећи број кућа је саграђен 60-их година прошлог века од ручно прављене цигле, сличног распореда као и претходне, углавном такође са каменим подрумима. У последњој деценији истеклог века у Старом Селу изграђене су две нове куће, а последњих неколико година у изградњи је једна нова кућа у Горњој Клисури. У селу нема викендица.

Куће су окружене економским објектима. Амбари су од дрвета са кошом за кукуруз и каменим подрумом, с почетка XX века или из времена између два светска рата, мада има и новијих од цигле, грађених средином века (слика 7). Још увек има и штала са плевњама или посебних плевњи из овог периода од камена, чатме и дрвета, али је, као и у стамбеној изградњи, 60-их година изграђен велики број штала са плевњама од ручно прављене цигле. Осамдесетих година изграђен је један број штала са плевњама од бетонских блокова. Штале са плевњама углавном имају и просторе (шупе) за смештај пољопривредних машина. Из овог периода од бетонских блокова је и једна већа модерна штала у Старом Селу за тог већег броја јунади (слика 8).

Комунална инфраструктура

Због веће количине снежних падавина (континентална клима, топла лета, хладне зиме) и велике површине речних сливова, село је у пролећним и јесењим данима богато водом, а у летњем периоду, због топлих и сушних лета,

речни водотокови и потоци, често и потпуно, пресахњују. Вода речних водотокова некад се користила за рад 23 мање приватне, обично ортачке, воденице (на Ошљанској реци 10, на Белбрадичкој реци три и на реци Клисуре 10) и за наводњавање башти. Данас је још по неко користи за наводњавање башта. У функцији су данас само две воденице на реци Клисуре (једна у Горњој Клисуре, а једна у махали Луково), али се не користе. Остале су потпуно нестале или су у лошем стању. Уместо воденица, за сточну храну користе се млинови на струју, а за људску исхрану житарице се мељу у Дебеличком млину (код села Дебелица, недалеко од Минићева). Године 2009. у Горњој Клисуре је направљена једна приватна мини-хидроелектрана, која је у систему Електропривреде Србије, и од које власник остварује приходе. Ово је једина хидроцентрала у географској области Тимок (више их има у старопланинским суседним књажевачким областима Заглавак и Буцак) (слика 9).

У атару села има већи број кладенаца, а по количини воде истичу се два већа извора у Старом Селу и Белбрадичу, која носе исти назив – Врело (слика 10). Раније, када је било више људи у селу, сви су одржавани и њихова вода се користила за пиће. Данас се одржава само мањи број. У сушним периодима вода са кладенаца у самом селу користи се за пиће и за појење стоке. Неки кладенци су и уређени каптирањем, а од неких су направљене и јавне чесме. У атару села има 6 јавних чесми, од чега четири у насељима, а две у пољу. Тридесетих година прошлог века направљене су две чесме у засеоку Доња Клисура – на месту Лесковац, близу тадашње жандармеријске станице и на месту Бобук код школе и општине. Седамдесетих година направљена је спомен-чесма Врело у Старом Селу, а осамдесетих у Горњој Клисуре, код скретања за Белбрадич. Од две пољске, једна је близу засеока Старо Село, на месту Топлик (шири потес Селиште), а друга је близу засеока Белбрадич на месту Брес.

У свим засесеоцима и махалама има већи број бунара, прављених углавном половином XX века. Од половине 60-их до краја 70-их година направљено је самоорганизовањем мештана 30 водовода (Клисура 10, Белбрадич 11 и Старо Село 9), каптирањем појединих извора и спровођењем до домаћинства. Ови водоводи су и данас у функцији. Број домаћинства по једном водоводу је од једног до 30.

Село нема канализацију, а само мањи број кућа има септичке јаме.

Електрификација целог села извршена је крајем 50-их година XX века. Електричне водове још увек држе старе дрвене бандере, тако да је електрична мрежа у лошем стању. Сокаци имају уличну расвету само у засеоку Старо Село, и то од 2004. године (Торлак 2005а).

До половине XX века село је имало само колске путеве, о којима је бринула сеоска општина, тачније одржавани су обавезним радом мештана у организацији општине. Педесетих година прошлог века колски пут

Минићево – гранични превој Кадибогаз замењен је макадамом. Потом је макадам направљен и према засеокима Старо Село и Белбрадич. Седамдесетих година ови правци су асфалтирани, а 80-их година (залагањем неких утицајних људи родом из села) направљен је асфалтни пут и од Старог Села, преко Коњског дела и Балдовиновице до Белбрадича, те је тиме село добило „кружни“ асфалтни правац који повезује све засеоке. Последњих година, због одржавања граничног сабора на превоју Кадибогаз код Новог Корита у последњој трећини јула месеца, једном годишње, пред Сабор, правац Минићево–Кадибогаз детаљније се сређује (крпљење рупа и чишћење траве и шибља поред пута), а јула 2007. године је у засеоку Клисуре асфалтом пресвучено и неколико дужих деоница (Торлак 2007в). У исто време је асфалтом пресвучено и неколико дужих деоница до Старог Села и кроз њега (Торлак 2007в). Поред делова села који се налазе на поменутиим путним правцима који повезују засеоке, приликом првобитног асфалтирања из осме деценије двадесетог века, урађено је и око 500 м асфалта према махали Џурцинци у засеоку Белбрадич. Остали сеоски сокаци остали су неасфалтирани. Августа 2004. године у засеоку Старо Село асфалтиран је пут дужине 420 м од центра засеока, преко махале Рт, до излаза према пољу, који користи цео заселак са својим махалама (Торлак 2005а). Године 2007. изграђен је асфалтни пут и према староселској махали Тополовци (види Торлак 2007в). Сви остали путеви у атару су колски. Због одустајања од обраде појединих парцела, поготово у удаљенијим деловима атара, многи путеви се не користе, те их захвата шибље, губе се. Због учесталијег умирања становништва, у инфраструктурном смислу су значајна и два колска пута према гробљу, један из Старог Села, а један из махале Река, из правца Клисуре. Ова два пута су јула 2010. године проширена и пошљунчана (Торлак 2010в).

Иначе, када је реч о сеоском гробљу (иако је село разбијеног типа, оно има једно гробље недалеко од засеока Старо Село на месту званом Крушевица). Месна заједница повремено (на неколико година) организује његово чишћење од дрвећа, шибља и траве (Торлак 2006а).

Извожење смећа није регулисано. Део смећа изгори у шпоретима и казанима за печење ракије, а остатак извози ко где стигне, обично у сеоске потоке. Ипак, због малог броја становника, може се рећи да овом ситуацијом природа није знатније угрожена. Године 2010. месна заједница Минићево је у месту организовала сакупљање пластичних флаша (ПЕТ амбалаже) и направила пункт за њихово пресовање. Да би овај пункт имао стално запослене, потребне су веће количине пластике, па се планира сакупљање и у околним селима, рачунајући и Ошљане.

Село је телефон и до најдаљих кућа добило 1985. године (телефонска централа је смештена у задружном дому у Клисуре). Године 2005, током новембра и децембра, стара телефонска централа за села Ошљане и Ново Ко-

рито замењена је новом полудигиталном, капацитета 380 бројева за оба села (Торлак 2006а). Међутим, због дотрајалости телефонских водова, и данас има честих прекида веза. У Ошљану, према телефонском именику, има 120 претплатника, а од тога 32 броја су у кућама у којима нема сталних житеља. Село је због рељефности терена само делимично покривено мобилном телефонијом (најближи предајник је у Минићеву). Због овакве конфигурације терена често има проблема и са телевизијским сигналом (у зависности од положаја махале или засеока у односу на репетитор на Тупижници).

Село има статус месне заједнице, и њен савет, који чине мештани изабрани на изборима за месне заједнице, бави се искључиво комуналним инфраструктурним проблемима (путеви, електрична мрежа, јавна расвета, телефон, уређење гробља). Међутим Савет (који одржава седнице три-четири пута годишње) није довољно активан због недостатка мештана који су спремни да се активније и на зналачкији начин укључе у реализовање одређених проблема села. Оваква ситуација доводи и до тога да општина Књажевац издваја релативно мала финансијска средства за ову месну заједницу.

Сеоски јавни објекти

У селу има неколико сеоских јавних објеката. У Доњој Клисурси су 1927. године од цигле направљене школска зграда и посебна зграда са два учитељска стана, које су за школске потребе коришћене до гашења школе 1975. године. Ове зграде стоје и данас, али у руинираном стању и пропашће уколико у ближој будућности не дође до санације (слика 11).

Између два светска рата од чатме су изграђене мање задружне зграде – две у Горњој Клисурси и по једна у Доњој Клисурси и Старом Селу. Педесетих година XX века, као део општег таласа изградње задружних домова (Јовановић 2000, 77–206), у Ошљану су саграђена два дома, један већи у Доњој Клисурси за потребе целог села и један мањи у Старом Селу (дом у Старом селу је коришћен и за истурено одељење ошљанске школе 50-их и 60-их година). Због тога су у Старом Селу и Доњој Клисурси током времена порушене старе задружне зграде чатмаре, у Горњој Клисурси једна и данас стоји и повремено се користи, а једна је пресељена у заселак Белбрадич, ради задовољавања потреба овог засеока. Основна намена задружних домова, осим коришћења мањих просторија за сеоске продавнице, амбуланте, месну канцеларију и друге опште потребе, била је одржавање приватних весела – свадби, крштења и испраћаја у војску, као и зборовна бирача. Дуго, и током 80-их, па и почетком 90-их година истеклог века, за ове намене су их користили и потомци из градова. Последње славље (крштење) у великом задружном дому у Клисурси одржано је половином 90-их, касније

није коришћен. Има салу (са инвентаром) која је могла да прими око 700 људи и осам просторија за друге намене. Сада је у руинираном стању и ван функције, осим што се у њему налази телефонска централа (слика 12). Задружни дом у Старом Селу, где има нешто више људи, коришћен је и почетком овог века, мада веома ретко, за прославе „српских“ Нових година, сеоске заветине, организована дружења Ошљанаца и слично. Он има салу (са инвентаром) за око 300 људи и још четири просторије, у релативно је добром стању, али се његове просторије, осим једне за продавницу прехрамбене робе, углавном не користе (слика 13).

У Старом Селу је крајем 70-их година XX века саграђена мања зграда од бетонских блокова за прихват откупљеног млека, која стоји, али се више не користи. Од истог материјала у истом периоду саграђене су и две зграде за заштиту путника од атмосферских падавина на аутобуским стајалиштима у Горњој Клисурси и на Ошљанској реци. Све јавне зграде углавном се не користе, јер мали број преосталих, углавном старих, становника, за тим нема потребе.

Од јавних објеката треба поменути и седамнаест култних места, и то у рејону Старог Села: Мали Спасовдан (свети храстов гај и камени крст), Свети Илија (храст и камени крст) (слика 14), Свети Никола (храст, камени крст и остаци дрвеног крста), Свети Ранђел (храст), Свети Ђорђа (камени крст и почетком 90-их година XX века направљен вењак), Тројица (храст и камени крст), Света Марија (култни извор са каменим крстом), Цар Костадин (култни извор са каменим крстом), Јеленин манастир (црквина); у реону Белбрадича: Видовдан (два камена крста, неколико култних стабала и два, 2008. и 2011. године саграђена, вењака) и два култна храста на две различите локације непосредно ниједном свецу; у реону Клисуре: Свети Ранђел (свети храстов гај са каменим крстом), Свети Јеремија (камени крст), Петровдан (камени крст са култним стаблом шљиве), Свети Ђирик (три култна стабла са остацима каменог и дрвеног крста), Баби-Дођина црква (црквина).

Јавни објекти су и два споменика жртвама ратова. Први је споменик испред задружног дома у Клисурси са именима палих партизана и умрлих ратних заробљеника у Немачкој из Ошљана у току Другог светског рата. Око овог споменика простор је био парковски уређен, али је сада запуштен. Други је спомен-чесма Врело у Старом Селу, на којој је табла са уклесаним именима погинулих и умрлих Ошљанаца у Првом светском рату, погинулих партизана и умрлих заробљеника у Немачкој у току Другог светског рата.

Задовољавање животних потреба

Без обзира на то што више нема статус административног центра, Минићево (раније центар Тимочког среза од 1872. до 1955, а затим центар општине Минићево од 1955. до 1966) остало је гравитациони центар Ошљанаца. Оно је одувек било место за задовољење њихових животних потреба које нису могли да задовоље у селу, а сада, када више у овом смислу у самом селу скоро да нема никаквих могућности, оно је место за задовољење скоро свих потреба.

Првог фебруара 2010. године угашена је месна канцеларија Ошљане и матичне књиге везане са становнике овог села пребачене су у месну канцеларију Минићево.

Село је од 1902. до 1975. године имало своју основну четворогодишњу (кратко и шестогодишњу) школу. Раније су ђаци у Минићеву похађали остатак разреда основног образовања, а од гашења школе у селу похађају у Минићеву свих осам разреда. Данас, 2011. године, у Минићево путује четрнаесторо деце. Школа у Минићеву има статус издвојеног одељења Основне школе „Дубрава“ у Књажевцу. Најближе средње школе су у Књажевцу и Зајечару. Најближи објекти за рукомет, мали фудбал и кошарку налазе се у школском дворишту у Минићеву, а најближи терен за велики фудбал је игралиште ФК „Слога“ у Минићеву, која је и најближе спортско друштво, уз Карате клуб „Минићево“, који ради у школској сали.

Најближа амбуланта такође је у Минићеву (јединица Здравственог центра у Књажевцу), где се налази и здравствена документација становника Ошљана. Ту је и најближа апотека. До пре десетак година у одређеним терминима медицинско особље примало је пацијенте у просторијама задружног дома у Старом Селу и у просторијама некадашње школе у Клисури, али је ова пракса прекинута. Најближи дом здравља је у Књажевцу, а у тежим случајевима користе се услуге болница у Књажевцу и Зајечару.

У Минићеву је и најближа пошта. Ту су и богатије опремљене прехранбене продавнице, као и најближе пољопривредне продавнице. До пре десетак година продавнице мешовите робе (прехранбене и друге индустријске робе) биле су у задружним домовима у Горњој Клисури, Доњој Клисури и Старом Селу, а данас само у Старом Селу. Поред тога што хлебом снабдева ову продавницу, пекарска фирма из Минићева један број становника Клисуре и Белбрадича снабдева хлебом и још неким животним намирницама по наруџбини на два дана на одређеним пунктовима превозним средством. Најближа неуређена пијаца у летњем периоду је у Минићеву, а уређена пијаца током целе године средом и суботом у Књажевцу.

У Минићеву је и најближа ветеринарска станица. Ветеринари из Минићева, Књажевца и Зајечара у село долазе по позиву, а и због организоване вакцинације паса. У Минићеву је и најближа бензинска пумпа.

Ошљане тренутно припада минићевској црквеној парохији, једно време (до краја Другог светског рата) имало је своју парохију са црквом у Новом Кориту, али је од старине везано за средњовековни манастир Суводол у атару суседног села Селачке.

Од Ошљана се до Минићева стиже аутомобилом, зависно од засеока или махале, за седам до 15 минута у летњим условима, а до општинског центра за око 20–30 минута. За разлику од ранијег периода, када је село са Минићевом, Зајечаром, Бором и Књажевцем било повезано аутобуским линијама Књажевац-Ново Корито и Бор (преко Зајечара) – Ново Корито, оно више нема сталну аутобуску линију. Само у току школске године на линији Минићево – Ново Корито саобраћа ђачки аутобус, који вози и ђаке из Ошљана. Родитељи из Старог Села и Коњског дела возе своју децу до места Стражиште. Ђачки аутобус понекад, али не по правилу, превози и одрасле путнике. Међутим, најсигурнија веза са селом, осим приватних аутомобила, јесу таксисти из Минићева. Минићево, пак, има многе аутобуске и железничке линије на правцу Зајечар – Књажевац и даље.

Друштвени живот

Осим личних, комшијских контаката у свим деловима села, свакодневна окупљања људи има само у продавници у Старом Селу, која се отвара сваког дана ујутру и увече. Мушкарци седе и, уз алкохолно пиће, разговарају. Приликом силаска у Минићево, мушкарци су корисници и две минићевске кафане.

Због старачке структуре становништва, која подразумева често умирање људи, најчешћи друштвени догађаји су сахране. Осим за саме сахране, људи се, према традицији, окупљају и у прву суботу, на четрдесет дана, пола године и годину дана после смрти појединца, а ови посмртни обичаји подразумевају и мање или веће ангажовање припадника друштвене заједнице ван породице умрлог (Крстић 2003).

Иначе, једино окупљање и деловање људи у институционалном оквиру јесте окупљање ловаца. Ошљане има посебну, и то веома успешну, секцију (Торлак 2007б; 2007д; 2009; Ристић и Јеленковић 2004, 49–50, 81, 83, 84, 88), која има око тридесетак чланова, које чине мештани или људи из Зајечара, Бора и Књажевца, родом или пореклом из Ошљана или су, пак, ошљански зетови. Они који гравитирају Старом Селу, окупљају се, заједно са другим мештанима, у вечерњим часовима у сеоској продавници, а имају

и једну своју колибу на месту Горуновац, испод врха Тресак, у којој се друже и ноће.

Изузетно природно окружење које боравак у Ошљану, посебно у пролећном периоду, чини веома пријатним, један је од разлога због којих се у њему током маја и јуна дешавају масовнија окупљања. У засеоку Старо Село за 1. мај масовно се излази на првомајски уранак на висоравни Старчудрума. Осим мањег броја мештана, учесници уранка су млађи и средовечни људи из градова (Зајечар, Бор, Књажевац, чак и Београд) пореклом из села, који доводе и своје госте са стране. Уранак подразумева дружење уз печење јагањаца на ражњу на више пунктова (по групама) по ободу велике ливаде, игру деце по ливади, шетњу жена и деце по околини, ручкове на ливади по групама и дружење уз пиће и фудбалску утакмицу мушкараца. Иако је реч о традицији успостављеној половином двадесетог века, у оквиру социјалистичког политичког пројекта, који више не постоји и не даје идеолошку потпору овом догађају, уранак се (као и уопште првомајски уранци у овом крају) због слободних дана који се за Први мај добијају у фирмама и због лепог угођаја у природном амбијенту, и даље одржава скоро у пуној свежини. У другим засеоцима се дружења организују по домаћинствима, искључиво од стране омладине (Торлак 2010а).

Разлог за масовнија окупљања и долазак људи родом и пореклом из Ошљана са својим гостима јесу и пролећни верски празници. Пошто је реч о старопланинском сточарском крају, у традицији је, дубоко укоревен, сточарски (овчарски) празник Ђурђевдан (6. мај). Традиција је да свако домаћинство слави Ђурђевдан (пошто је свако имало и овце), међутим, данас се масовније слави само у Старом Селу у сваком живљем домаћинству, уз неколико примера и у другим засеоцима. Без других ђурђевданских обичаја (који су некада трајали два дана и подразумевали велики број обичајних поступака) или са мало њих, слављење подразумева печење ђурђевданског јагњета на ражњу и заједничку трпезу са потомцима из града и гостима са стране (слика 15). Појединим домаћинствима из Старог Села (везаним за род Тополовци) Ђурђевдан је и слава, па неки од њих са својим гостима излазе на, почетком 90-их година обновљено, култно место посвећено овом празнику и обављају обред резања колача (Торлак 2010б).

Пошто највећи број домаћинстава Ошљана слави славу Свети Никола и обред резања колача са трпезом, по традицији, обавља на дан и летњег (22. мај) и зимског Светог Николе (19. децембар), село због посета потомака и гостију донекле оживи и на дан летњег Светог Николе, када свечари обављају резање колача и приређују трпезу уз обавезну јагњетину.

Заветина села је Мали Спасовдан (недељу дана после Спасовдана, углавном прва половина јуна). Некада је ово био централни догађај у селу

и прослављан је уз музику и весеље на самом култном месту Мали Спасовдан (култни гај са каменим заветним крстом). Током времена становници заселака Белбрадич и Клисуре све више су давали значај засеоским заветинама, али су поштовали и ову сеоску. Последњих година се прославља само у Старом Селу и махалама Коњски Дел, Река и Луково, где већи број домаћинстава за своје потомке из градова и госте приређује ручак са обавезном јагњетином. Колачар, који се повремено мења међу становницима Старог Села, излази на култно место Мали Спасовдан и са својом породицом и својим гостима, понекад и музиком, врши обред резања колача. Потом се сви враћају у његов дом, где се приређује ручак. Неки колачари то обаве у мањем кругу људи, а неки у већем, тако да је један колачар 2004. године направио већу прославу у сали задружног дома у Старом Селу.

Заветина засеока Белбрадич је Видовдан (28. јун). Мањи број људи из овог засеока обновио је култно место Видовдан (изграђена су два вењака) и, уз резање колача, са својим гостима организује заједничку трпезу за 40–50 гостију (Торлак 2008б).

Заветина засеока Клисуре је Свети Ранђел (26. јул). Последњих година организација прославе је на вишем нивоу, те се у задружној згради у Горњој Клисурси, после обреда резања колача (колачари се мењају сваке године), уз музику обавља заједничка трпеза.

Ошљане је вековима парохијско село средњовековног манастира Суводол, недалеко од суседног села Селачка (у најновије време овом манастиру одузета је парохија и придодата минићевској и малоизворској парохији); његови становници су, посебно становници Старог Села, за манастир посебно везани. Посвећен је Пресветој Богородици и као свој дан обележава Малу Госпојину (21. септембар), када долази веома велики број верника. Међутим, он прославља и Велику Госпојину, која, без обзира на то што дође и доста других верника, као да је резервисана за Ошљанце. Тада они овде масовно долазе и после литургије по групама обедују у манастирској порти.

Повремено (не обавезно сваке године) у Старом Селу организују се заједничке, веће или мање, прославе „српске“ Нове године (Нове године по јулијанском календару). Прославе подразумевају заједничку вечеру уз музику и весеље.

После неколико спонтано организованих дружења десетак-петнаест Ошљанаца, ошљанских зетова и пријатеља пореклом из околних села на викендицама у околини Зајечара, 2007. године реализована је идеја да се, уз већи број људи, дружења организују и у самом селу. У засеоку Старо Село, 1. априла 2007. одржано је дружење 25 Ошљанаца и ошљанских зетова, као и два госта пореклом из околних села. Дружење је почело уз окретање јагњета на ражњу и ракију у једном домаћинству, а затим је уз трпезу, звуке хармонике и песму настављено у сеоском дому. По истом

принципу дружење је организовано и 7. октобра исте године, с тим што је овог пута било 38 учесника (од чега седам гостију са стране) (Торлак 2007а, 2008а). Међутим, појединци који су прихватили даљу организацију овог дружења у другим засеоцима нису смогли снаге и да га спроведу, тако да се са овом праксом престало (и касније је било мањих дружења на зајечарским викендицама и у Горњој Клисурси).

Ошљанци су учесници и већих и значајнијих манифестација у околини: „Светосавског бала“ у Минићеву (на дан Светог Саве, 27. јануара), „Торлачке вечери“ у Минићеву или неком од торлачких села (увек око Младенаца, 22. марта), пет минићевских вашара – Младенци (22. март), Џерман (25. мај), Свети Јован (7. јул), Маћивеј (14. август) и Свети Лука (31. октобар), као и тродневног граничног Сабора на српско-бугарској граници на планинском превоју Кадибогаз код суседног села Новог Корита (викенд око празника Свети Прокопије, 21. јул).

Закључак

Као што смо на примеру Ошљана видели, а то је карактеристично за читав овај крај, после ослобођења од Турака 1833, током остатка XIX века, долази до велике демографске експанзије. Већ пред Други светски рат села су била препуна, са мањком пољопривредних ресурса (на пример, мали и уситњен посед), те имамо и прве случајеве одсељавања. После Другог светског рата нова власт, зарад социјалистичког државног пројекта индустријализације (без размишљања о последицама по сеоске средине), подстиче одсељавање у градове и прелазак на непољопривредна занимања. Периферни погранични положај и сиромашнији планински услови живота додатно су утицали да процес одсељавања буде већи и да се драстичније демографски одрази. Село Ошљане само је један од мноштва примера демографског, а са њим и сваког другог пропадања села источне и југоисточне Србије. Сведоци смо њиховог гашења. У књажевачком крају, у вишим пределима Старе планине, у обласитма Буџак и Заглавак, већ има села која имају само по неколико становника, а ту је и пример Репушнице, која је у потпуности остала без људи (Велојић 2000) и постала синоним за нестанак старопланинских села. Сценарио који је у Заглавку и Буџаку, као и у другим пределима југоисточне Србије већ виђен, без икакве сумње, силази и у нешто нижу област Тимок, којој припада и Ошљане. Овај сценарио је неизбежан, с обзиром на старосну структуру становништва и сталну тенденцију опадања броја људи, али и с обзиром на то да на виду нема ни идеје о државној стратегији за деловање по овом питању. Држава ове пределе као да је „отписала“.

Но, Ошљане (као и друга села која су у сличном положају) има потенцијале који би се могли искористити у његовој евентуалној ревитализацији. Они се могу сврстати у четири групе.

Еколошки њошеницијали. Ошљане се налази у еколошком и веома живописном природном окружењу брдско-планинске конфигурације. Ту је обиље шума и ливада, и специфичан и издалека препознатљив предео са кречњачком гламом са врхом Јаношица изнад Старог Села (Торлак 2005б). Атар има и више водотокова и извора. Вода и ваздух су чисти. Има и неколико пећина, а најпознатије су Двоја врата код Старог Села и Иванска пећина код Белбрадича (Торлак 2006б). Зими има доста снега, а има терена на којима би могле да се уреде мање скијашке стазе. Подручје је богато са дивљачи, заступљени су зец, дивља свиња, срна, лисица, куна, дивља мачка, вуц и шакал (Ристић и Јеленковић 2004, 49–50). На Јаношици се гнезди сури орао. Овакви природни услови добар су потенцијал за планинарски, биљоберски, извиђачки, ловни, зимски и други туризам. У пракси већ постоје примери. Планинарско друштво „Љуба Нешић“ из Зајечара, са својим члановима и планинарима из других делова Србије, повремено изводи успон на врх Јаношица преко Селачке и манастира Суводол, са силаском преко Старог Села (Торлак 2007). Године 2006. у рејону Старог Села свој излет реализовало је и Удружење љубитеља природе, лековитог биља и фитотерапије „Мелиса“ из Зајечара (Торлак 2006в). У рејону Ошљана више пута су ловили ловци из Кутине у Хрватској (некада град побратим Зајечару) и из Србобрана (ловачко удружење побратимљено са минићевским) и изузетно су задовољни ловиштем. Изузетан природни амбијент је и мотив за одржавање Првомајског уранка, а многе госте привлачи и на поменуте пролећне верске празнике (Ђурђевдан и заветине). Реакције гостију на природни амбијент су веома позитивне.

Етно и архео њошеницијали. Сам рурални амбијент у Ошљану, заједно са природним, даје посетиоцима посебан угођај. Најуочљивији етно-потенцијал, који оплемењује рурални амбијент, јесте архитектонско наслеђе – куће, амбари, штале са плевњама, још по која колиба у атару ван заселака и махала, преостале воденице. Приликом гостовања у селу, посетилац се у сваком домаћинству среће са предметима из инвентара традиционалног покућства и традиционалне привреде, а такође и са специфичном традиционалном кухињом. Осећај етно-оазе даје и архаичан тимочко-лужнички говор, који се овде назива торлачким. Посебно значајан етно-потенцијал јесу култна (света) места. Подручје средњег Тимока издваја се бројношћу, разноврсношћу и архаичношћу култних места (Крстић 2006, 2–170), а Ошљане се у овом смислу издваја и у оквиру средњег Тимока. И обичајни контекст везан за култна места богат је и архаичан, а обично се изводи

у пролетњо-летњем периоду, када је природа најлепша. Ови обичаји дају могућност и за презентовање богатог и веома архаичног музичког и кулинарског наслеђа. Исто важи и за веома богате ђурђевданске обичаје. Осим ових и други обичаји и фолклорна традиција веома су богати и могу се искористити у туристичке сврхе (Крстић 1995, 1996, 1997, 1999, 2000, 2001a, 2001b, 2001в, 2006). За евентуалну туристичку понуду веома је значајна и близина манастира Суводол. Туристички потенцијал представљају и остаци два утврђења и једне цркве из касноантичког периода.

Пољопривредни појенцијали. Сама чињеница да су становници Ошљана вековима пољопривредници, показује да село има пољопривредни потенцијал, и то не само природне услове, већ и традицију. Природни потенцијал су пашњаци и обрадива земља, као и већ постојећи воћни и виноградарски засади. Реч је о терену који захвата и обрадиво земљиште обода тимочке долине и долине реке Клисуре, има и бржуљкаст рејон са шумама и ливадама, а има и планинске врхове до хиљаду метара, са пашњацима (утринама) и шумама. Природни услови дају могућност за производњу здраве хране. Богата пољопривредна традиција, са специфичним пољопривредним системом који обухвата ратарство, сточарство, живинарство, виноградарство, воћарство, повртарство, дрварство, и у појединачним случајевима и пчеларство, подразумева многа практична знања и обичајне контексте, који дају могућност и за брендирање производа. Потенцијал су, наравно, и постојећи привредни објекти (подруми, амбари, штале, плевње, шупе), као и пољопривредна механизација (трактори, прикључне машине, комбајни, мотокултиватори).

Инфраструктурни појенцијали. Без обзира на опште пропадање села, становници одржавају своје водоводе јер им они значе живот на селу. Због тога што у њему још увек има становништва са свешћу о потреби основне инфраструктуре, коју изражава кроз рад месне заједнице, општина Књажевац и надлежне службе одржавају и повремено побољшавају путну, електричну и телефонску мрежу. Потенцијал за било какво ревитализовање села јесу и већ постојећи стамбени и привредни објекти, од којих су многи у доста добром стању. Значај у овом смислу имају и јавне зграде, посебно школска зграда са учитељским становима и задружни дом у Старом Селу, који су још увек у релативно добром стању, а и највећи део задружног дома у Клисури, задружна зграда у Горњој Клисури и сеоска зграда у засеоку Белбрадич. Сви ови простори су празни и могу се користити у најразличитије сврхе (на пример, за разне еко кампове).

Комуникацијске појодности. Целокупна област Тимок у комуникацијском смислу је у повољнијем положају од других старопланинских рејона. Тимочком долином иде магистрални пут од којег су околна села мало или релативно мало удаљена (па самим тим и од гравитационог центра).

Иако је Ошљане међу оним удаљенијим, налази се на путу Минићево – гранични прелаз Кадибогаз, који иде долином реке Клисуре. Као што је већ речено, ова река сече Стару планину, те је до првих кућа Ошљана (махала Луково) и до читавог засеока Клисура успон благ и скоро неприметан. Овај пут се одржава нешто боље у односу на друге сеоске путеве због тога што води до карауле на Кадибогазу и што води до Саборишта на којем се сваке године одржава гранични Сабор на Кадибогазу. Ова комуникација ће бити још значајнија и боље одржавана када се отвори гранични прелаз Кадибогаз, за који су сви уговори између Србије и Бугарске потписани и ратификовани. Већ има мештана који планирају отварање угоститељских објеката поред овог пута после отварања прелаза.

Сумарно, можемо рећи да село Ошљане, уз комуникацијске погодности, има добре еко, етно и инфраструктурне потенцијале за разне врсте туризма – сеоског, манифестационог, планинарског, спелеолошког, извиђачког, школског, биљоберског, зимског, ловног, рекреативног. Његови пољопривредни потенцијали, посебно због пропасти индустрије, могу поново да буду актуелни, а такође и да буду стављени у функцију туризма. Од њих зависи и евентуална туристичка понуда. Нажалост, по свему судећи, у селу због старосне структуре пољопривредника, на пример, ускоро неће бити људи који чувају овце (Торлак 2011), па неће бити ни јагњета као пољопривредног производа од којег зависе и скоро све манифестације због којих село повремено оживи (Први мај, Турђевдан, заветине и славе). Генерално, проблеми за искоришћење свих ових потенцијала су веома лоша демографске слика, са тенденцијом да буде све гора, и незаинтересованост државе, као и мала заинтересованост локалне самоуправе за ова подручја. Уколико дође до свести о употребљивости наведених ресурса и потреби ревитализовања овог подручја, држава и локална самоуправа треба да раде на даљем одржавању и унапређењу комуналне инфраструктуре, да спрече пропадање јавних објеката осмишљавајући им нову намену, да подстичу делимично претварање села у викенд насеља, да подстичу производњу здраве хране и традиционалних производа, да подстичу уређење свега онога што би могло представљати туристички садржај, да раде маркетинг тих садржаја, да подстичу и помажу (материјално и маркетиншки) опредељење домаћинства за рурални туризам (за сада имамо само једно пријављено домаћинство из Ошљана, тачније Старог Села, које је само једанпут имало прилику да угости туристе на бициклима). Читаво ово подручје, па и село Ошљане, које је остало без социјалног потенцијала (нема више младих људи који би било шта могли да иницирају или покрену), може да се ревитализује само уз јасно и чврсто опредељење локалне самоуправе и државе. Њихова тренутна небрига за руралне пасивне средине (која се углавном оправдава недостачком финансијских средстава и

економском нерационалношћу улагања у ова подручја) требало би да буде замењена домаћинском потребом да се газдује свим деловима територије и да се искористе сви постојећи потенцијали. Треба се борити за опстанак и могућност живота на овом подручју сваког појединца који има жељу да ту живи и ради. Нажалост, за овакав преокрет политике, узимајући данашње стање српског друштва, потребно је заиста много.

Литература

- Бојанић, Душанка. „Фрагменти збирног пописа Видинског санцака из 1466. године“, у *Мешовитна грађа (Miscellanea)*, књ. 2, 5–77. Београд: Историјски институт, 1973.
- Боянич-Лукач, Душанка. *Видин и Видинскијџиј санджак њрез 15-16 век: Документи оиј архивитје на Царитрад и Анкара*. Софија: Наука и изкуство, 1975.
- Велојић, Миодраг. *Рејушница, село којеј више нема*. Београд и Минићево: Српско географско друштво и Завичајно друштво Тимочана-Торлака, 2000.
- Јовановић, Божин. *Основни циљеви њрвој њетноојодишњеј њлана. Изјрадња задружних домова у Тимочкој крајини 1941–1945*. Бор: Јавно предузеће „Штампа, радио и филм“, 1975.
- Крстић, Дејан. „Обичаји око рођења у селу Ошљане“, у *Ејтно-култјуролошки зборник*, књ. I, 103–10. Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 1995.
- Крстић, Дејан. „Бадњи дан у Ошљану“, у *Ејтно-култјуролошки зборник*, књ. II, 89–94. Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 1996.
- Крстић, Дејан.. „Обичаји око рођења у селу Ошљане.“ *Равијџак* 37, број 198–199 (1997): 117–25.
- Крстић, Дејан. „Етноветерина Торлака“, у „*За здравље*“. *Из истјорије народне медицине и здравствјене култјуре*, књ. IV и V, 289–311. Зајечар: Народни музеј „Зајечар“ и Завод за заштиту здравља „Тимок“, 1999.
- Крстић, Дејан. „Свадбени обичаји у селу Ошљане.“ *Пиројски зборник*, 25–26 (2000): 61–78.
- Крстић, Дејан. „Свадбени обичаји у селу Ошљане.“ *Равијџак* 41, број 205–206 (2001а): 139–40.
- Крстић, Дејан. „Прилог познавању етномедицине Торлака“, у „*За здравље*“. *Из истјорије народне медицине и здравствјене култјуре*, књ. VII, 197–209. Зајечар: Народни музеј „Зајечар“ и Завод за заштиту здравља „Тимок“, 2001б.
- Крстић, Дејан. „Обред резања колача у горњем и средњем Тимоку.“ *Ејтнолојија* 4 (2001в): 86–161.
- Крстић, Дејан. 2002. „Торлаци у Србији.“ *Пиројски зборник*, 27–28 (2002): 73–80.
- Крстић, Дејан. „Обичаји и веровања везани за смрт у селу Ошљане.“ *Равијџак* 43, број 213–214 (2003): 147–68.

- Крстић, Дејан. „Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској.“ *Гласник Етнoгpафског музеја* 67–68 (2004а): 147–56.
- Крстић, Дејан. „Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској.“ *Развнйак* 44, број 215–216 (2004б): 147–56.
- Крстић, Дејан. „Култна места средњег Тимока“ (магистарски рад, рукопис). Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2006.
- Крстич, Дејан. „Торлаки в Србији“, у *Ethnoses and Cultures on the Balkans*, vol. 1, 192–204. Sofia: Society DIOS and Balkan Institute of Ethnology, 2000.
- Рајковић, Љубиша. „Ономастика Тимока.“ *Ономастолошки йрилози*, XI, 196–309. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, 1990.
- Ристић, Небојша и Славољуб Јеленковић. *105 година Ловачког удружења 'Минићево'*. Минићево: Ловачко удружење „Минићево“, 2004.
- Станојевић, Маринко. 1940. „Тимок.“ *Српски етнoгpафски зборник*, књ. LV, *Насеља и йорекло стјановннншйва*, књ. 29, 389–545. Београд: Српска краљевска академија.

Новински чланци

- Тимок 1959 – „Средњовековни гробови откопани у Ошљану.“ *Тимок* 12 (27. март 1959): 5.
- Торлак 2005а – Дејан Крстић, „Асфалтиран пут.“ *Торлак* 3, бр. 3 (1. јануар 2005): 3.
- Торлак 2005б – Драган Нешић, „Кречњачке гламе.“ *Торлак* 3, бр. 4 (1. јул 2005): 11.
- Торлак 2006а – Дејан Крстић, „Нове телефонске централе.“ *Торлак* 4, бр. 5 (1. јануар 2006): 4.
- Торлак 2006б – Драган Нешић, „Иванска пећина између Ошљана и Новог Корита.“ *Торлак* 4, бр. 5 (1. јануар 2006): 16–7.
- Торлак 2006в – Дејан Крстић, „'Мелиса' у Новом Кориту и Ошљану.“ *Торлак* 4, бр. 6 (1. мај 2006): 9.
- Торлак 2007а – Дејан Крстић, „Дружење Ошљанаца.“ *Торлак* 5, бр. 9 (1. јун 2007): 6.
- Торлак 2007б – Небојша Ристић, „Прехрана дивљачи и постављање хранилица.“ *Торлак* 5, бр. 9 (1. јун 2007): 15.
- Торлак 2007в – Дејан Крстић, „Асфалтирање путева у Ошљану.“ *Торлак* 5, бр. 10 (1. октобар 2007): 7.
- Торлак 2007г – Бора Станојевић, „Да се не заборави.“ *Торлак* 5, бр. 10 (1. октобар 2007): 12.
- Торлак 2007д – Небојша Ристић, „Успех ловаца из секције Ошљане.“ *Торлак* 5, бр. 10 (1. октобар 2007): 19.
- Торлак 2008а – Дејан Крстић, „Ошљанци опет организовали своје дружење.“ *Торлак* 6, бр. 11 (1. јануар 2008): 9.

- Торлак 2008б – Бора Станојевић, „Свечано прослављен Видовдан.“ *Торлак* 6, бр. 14 (1. август 2008): 8–9.
- Торлак 2009 – Небојша Ристић, „Ловачка секција Ошљане.“ *Торлак* 7, бр. 16 (1. април 2009): 13.
- Торлак 2010а – Дејан Крстић, „Први мај у Ошљану.“ *Торлак* 8, бр. 23 (1. јул 2010): 12.
- Торлак 2010б – Дејан Крстић, „Бурђевдан у Ошљану.“ *Торлак* 8, бр. 23 (1. јул 2010): 13.
- Торлак 2010в – Дејан Крстић, „Пут до гробља у Ошљану.“ *Торлак* 8, бр. 24 (1. децембар 2010): 8.
- Торлак 2011 – Борислав Бора Станојевић, „Док има пастира, биће и стада.“ *Торлак* 9, бр. 25 (1. март 2011): 13.

Слика 1. Положај Ошљана у односу на Књажевац,
Зајечар и српско-бугарску државну границу

Слика 2. Старо Село, заселак Ошљана (Д. Крстић, 6. мај 2007)

Слика 3. Део ошљанског засеока Клисуре (С. Томић, 11. април 2010)

Слика 4. Стари људи из Ошљана, заселац Старо Село, на Ђурђевдан
(Д. Крстић, 6. мај 2009)

Слика 5. Овчар Бранко Живановић из Ошљана, заселак
Белбрадич (С. Томић, 11. април 2010)

Слика 6. Кућа у Ошљану (заселак Старо Село) прављена између два светска
рата (Д. Крстић, 6. фебруар 2011)

Слика 7. Стари амбар у Ошљану (заселак Старо Село)
(Д. Крстић, 6. фебруар 2011)

Слика 8. Штала са плевњом у Ошљану (заселак Старо Село)
(Д. Крстић, 6. фебруар 2011)

Слика 9. Хидроцентрала у Ошљану (пored старе воденице) у махали
Горња Класура, почетком овог века

Слика 10. Кладенац Врело у засеоку Белбрадич
у Ошљану (Д. Крстић, 26. 10. 2002)

Слика 11. Зграде некадашње школе (лево) и учитељских станова (десно)
у ошљанском засеоку Клисура (Славиша Томић 11. април 2010)

Слика 12. Зграда Задружног дома у ошљанском засеоку Клисура
(С. Томић, 11. април 2010)

Слика 13. Зграда Задружног дома у ошљанском засеоку Старо Село
(Д. Крстић, 6. фебруар 2008)

Слика 14. Камени крст и храстово стабло на култном месту Свети Илија,
недалеко од ошљанског засеока Старо Село (Д. Крстић, 2001)

Слика 15. Печење јагањаца на Ђурђевдан у ошљанском засеоку Старо Село
(Д. Крстић, 6. мај 2010)

Ошљане (Књажевац)

Резиме

Село Ошљане налази се у североисточном куту општине Књажевац, на северним обронцима Старе планине, у географској области Тимок, 19 до 25 км од општинског центра. Граница атара са источне стране се поклапа са државном српско-бугарском границом. Атар, један од већих у општини Књажевац, брдско-планинског је карактера. Најнижа тачка је на око 350 метара надморске висине, а највиши врх Три кладанца висок је 1106 м. У атару доминира још неколико висова (између 544 и 1001 м). Насеље је разбијеног типа – има три засеока и седам махала (које гравитирају ка неком засеоку). Уз неке изузетке, насељени делови су смештени уз водотокове три реке.

Основно занимање становника Ошљана одувек је било, па и данас, пољопривреда (ратарство, сточарство, виноградарство, воћарство, баштованство). У време нагле индустријализације земље, 50-их и 60-их година XX века, долази до масовног одсељавања у градске индустријске центре Зајечар, Бор и Књажевац, ради запошљавања у непољопривредним делатностима. После овог периода процес депопулације се наставио природним изумирањем, јер је на селу остала углавном старија популација. Од максималних 1.845 становника 1910. године, а сличан број се одржавао до половине века, данас у Ошљану има 207 људи, углавном старијих од 65 година. Од максималних 369 домаћинстава 1948. године, оно данас има 103 домаћинства, углавном са по једним или два члана. Један број празних домаћинстава одржавају и редовно посећују потомци из градова.

Осим тога што се колико-толико одржава основна комунална инфраструктура, изграђена углавном од 50-их до 80-их година XX века (путеви, водоводи, телефон, гробље), скоро целокупна инфраструктура за задовољавање потреба налази се у, некада среском и општинском, а сада гравитационом центру, Минићеву (месна канцеларија, школа, амбуланта, апотека, пошта, банка, продавнице, ветеринарска станица, бензинска пумпа, спортски клубови...), удаљеном 6–12 км. Само један заселак има једну продавницу. Сталне аутобуске линије нема. Јавне сеоске зграде (школа са учитељским становима, два сеоска дома...) препуштене су зубу времена. Село повремено оживи само за 1. мај, Ђурђевдан и заветине заселака (три), када дођу потомци из градова са својим гостима.

Кључне речи: Ошљане, Књажевац, источна Србија, неразвијено село, заветине.

Ošljane (Knjaževac)

Abstract

The village Ošljane is located in North-East part of Knjaževac municipality, on north part base of Stara Planina mountain at geographical area Timok, 19–20 km from the Knjaževac townsite centre. The border of the village area runs alongside the Serbian – Bulgarian state border. The village area, one of largest within the municipality, is mostly hillock – mountain character. The lowest point is on 350 m a.s.l. and the highest point – Tri kladanča is 1106 m high. Besides it, there are some other peaks within the area between 544 to 1001 m a.s.l. The village is scattered type with three hamlets and 7 parts gravitating to the three hamlets. Excluding individuals, the settled parts of the village are situated by three small rivers.

The basic trade of the villagers has always been agriculture (corn growing, cow and sheep raising, wine and fruit growing and gardening). During the period of fast industrialisation of the country 1950s and 1960s, the village population emigrated to nearby towns Zajecar, Bor and Knjaževac for the purpose of employment at non agricultural activities. After the mentioned period, the process of the village depopulation continued by natural mortality since mainly elderly remained in the village. The maximal population of the village was 1845 in the year 1910. and this demographic trend was kept until 1950s. Today the village population is 207 mainly older of 65 years. From maximal 369 households in 1948, the village fell down to 103 households with mainly 1 – 2 members. A certain number of empty households is regularly visited and maintained by ancestors living in urban areas.

Today the village somehow maintains basic communal infrastructure dated from 1950s to 1980s (roads, water supply systems, telephone and graveyard). However almost all facilities for living needs are situated in previous district and municipal centre, now only gravitation centre, the town Minićevo (local administration office, 8 years compulsory elementary school, local health dispensary, pharmacy, post office, bank, various shops, veterinary station, petrol station, sport clubs etc) 6–12 km far. Only one village hamlet has a commodity store. There are no permanent bus lines. The village public buildings (school with flats for teachers, two agricultural cooperative buildings etc) have been left to the good's will. Every year the village raises the spirit during celebrations of 1st May, St George's day and hamlet's celebration days when ancestors from towns with their guests come.

Key words: Ošljane, Knjaževac, east Serbia, underdeveloped village, Celebration days.

UDK 316.335.55 (497.11-12 Бели Поток)
314.87 (497.11-12)

Бели Поток (Књажевац)^[29]

Лела Милошевић Радуловић
Драгана Стјепановић Захаријевски

---

[29] Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним околностима источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

УВОД

Дугогодишње маргинализовање сеоских подручја у стратегијама развоја у нашој земљи условило је многобројне и вишеструке негативне последице. Назначајније су демографско пражњење великог дела сеоских подручја и масовно напуштање пољопривредног и обрадивог земљишта. Доминација старачког становништва наговештава гашење многих сеоских насеља.

И поред чињенице да су села највернији чувари традиције и националне културе, српско село је препуштено само себи. Његове потребе су давно занемарене, а све досадашње заслуге временом се заборављају. Имајући у виду досадашњи развој и постојеће стање руралних насеља у Србији, приоритетно питање руралног, али и свеукупног, развоја постаје ревитализација, односно оживљавање, обнављање, руралних територија.

Како је евидентан дефицит нових и систематизованих знања о сеоским насељима и перспективи српског села, научна истраживања ове врсте веома су значајна. Само осмишљен рад на истраживању нашег села са становишта расположивих потенцијала може допринети рационалном искоришћавању ресурса, који се у условима изграђивања тржишне привреде могу вишеструко користити.

У складу с тим реализовано је истраживање у селу Бели Поток код Књажевца. У раду се указује на досадашњи развој села Бели Поток и на могућности искоришћавања његових преосталих потенцијала. Такође се указује на допринос земљорадничке задруге руралном развоју, јер она узима посебно место у својству активног субјекта који може да пружи допринос конкретним развојним решењима и самим тим представља незамењив фактор стабилизације укупног стања у селу.

За прикупљање података коришћен је *Погсејник за прикупиљање трађе* (Учествовање становника у обнови и развоју села, 2011), који је израђен под руководством др Ђуре Стевановића у београдском Заводу за проучавање села, Српском удружењу за социологију села и пољопривреде и Балканској асоцијацији за социологију села и пољопривреде.^[30] *Погсејник* садржи два дела: *Инфраструктурна ојремљеност* (географске карактеристике

---

[30] Прикупљање података на овај начин било је услов за писање реферата за XVII међународни научни скуп „Власински сусрети“, који је одржан 1. и 2. септембра 2011. године у Власотинцу и на Власини.

и просторни изглед села, саобраћајна повезаност, стамбена и комунална опремљеност, економски карактер насеља и структура становника, привредне организације, здравство, школство, културне институције, објекти физичке културе, удружења грађана, трговина, угоститељство и остале услуге) и *Обнова и развој села* (годишњи празнични циклус и активност становника у свеукупном развоју села).

Подаци су прикупљени посматрањем, анализом постојеће архиве и формирањем фокус група – техником којом се прикупљају квалитативни подаци тако што се група испитаника (уобичајено од шест до осам) подстиче на разговор о својим ставовима и намерама у складу са основним истраживачким питањем.^[31] Формиране су две фокус групе, а у свакој групи је било по осам учесника (и мушкараца и жена). Прву фокус групу чинили су млађи и средовечни, а другу старији људи (пензионери и они који немају стална примања).

Циљеви квалитативног истраживања били су:

1. стицање увида у то како мештани села Бели Поток перципирају свој положај, где виде себе у односу на друге грађане у нашој земљи и на који начин би могло да им се помогне према њиховом мишљењу;

2. формулисање конкретних предлога за решавање њихових проблема;

3. подстицање свести самих мештана о важности изношења својих ставова и предлога у циљу решавања одређених проблема.

Овакав приступ је за сеоске средине нарочито значајан, јер мештани нису често у прилици да кажу шта их мучи и на који начин би могло да им се помогне у решавању њихових проблема. Сви испитаници су показали висок степен сарадње. Општи тон дискусије био је обојен личним и колективним стравовима – за лични опстанак и за опстанак села.

Просторно-демографске карактеристике села

Село Бели Поток је насеље у општини Књажевац. Општина Књажевац се налази у источном делу Србије, уз границу са Републиком Бугарском, на простору који је географски и историјски познат као Тимочка крајина. Ова општина је четврта по величини у Србији, а граничи се са општинама Зајечар, Бољевац, Сокобања, Сврљиг, Бела Паланка и Пирот. Рељеф јој је брдско-планински, а највиша тачка ове области је врх Миџор на Старој

---

[31] Фокус групе имају за циљ прикупљање што аутентичнијих података, а значајан корак у припреми фокус група јесте процедура избора учесника да се под контролисаним и научно легитимним условима прикупе чињенице о одређеној појави.

Планини (2169 метара). Књажевац се налази на месту где се спајају Трговишки и Сврљишки Тимок који чине Бели Тимок. Бели Тимок тече на север а код Зајечара се спаја са Црним Тимоком и ствара реку Тимок, по којој цео регион носи име Тимочка крајина.

На левој страни Сврљишког Тимока, 18 км од Књажевца, налази се планинско село Бели Поток, на надморској висини од 670 до 678 метара. Село је увек било на данашњем месту и простире се на површини од 2,3 км². Тачно време насељења се не зна, нити има писаних докумената. Некада је кроз село текао велики поток, који је давно пресушио. Према легенди село је и име добило по том потоку.^[32]

Бели Поток је село разбијеног типа (слика 1). Куће су удаљене једна од друге, а поред кућа су не само помоћне зграде, које чине економски део дворишта (за чување животиња, живине, кукуруза, жита, сена итд.), већ и делови имања – њива, воћњак, забран. Сељаци су често подизали појате у планини да би прехранили стада, боравећи тамо у летњим месецима. Куће у селу су груписане по махалама (28). Три махале више не постоје, јер немају ниједно активно домаћинство, куће су затворене, тако да село има укупно 25 активних махала: Савинци 3 куће, Крстинци 3, Накаламци 8, Грци 6, Гурдинци 4, Шишмановци – сада ниједна кућа, Иванковци 5, Вељинци 7, Мрдинци 4, Бранковци 2, Вучинци 4, Цекинци – сада ниједна кућа, Раденковци 4, Зипарци – сада ниједна кућа, Огњановци 4, Поповци 5, Пешинци 4, Јолинци 2, Павунковци 1, Рајковци 2, Тошинци 3, Првловци 5, Мининци 4, Јовинци 6, Стојковци 4, Срејинци 8, Станисловци 4, Живковци 3 куће. Основна карактеристика ових махала је да су формиране на основу фамилијарне припадности, што се види и по самим називима.

Индустријализација и урбанизација, потпомогнуте нерационалном руралном политиком, довеле су до потпуне деградације овог села, што је резултирало масовним одласком младог и средовечног становништва у градове. Напуштене, оронуте куће и имања обрасла у коров врло су честа слика у овом селу. Евидентиран је континуирани тренд опадања броја становника: 1953. године у селу је било 1.498 становника, према последњем попису из 2002. године 243 становника (графикон 1), а данас село има свега 160 становника. Важан показатељ нестајања овог села су напуштене куће – 139 од укупно 244.

[32] Легенда каже да у насељу није било воде и да су мештани били веома забринути због тога. Таман су почели да губе наду, једног јутра је кроз село почео да тече велики поток, а вода је била толико јака да је била бела због пене која се правила. Мештани су почели да вичу – бели поток, бели поток... Тако су дали име насељу.

Услед негативних демографских трендова долази до трансформације структуре сеоских домаћинстава, која се одвија у правцу опадања просечног броја чланова и пораста старачких, самачких домаћинстава. Демографски процеси депопулације и старења становништва манифестовали су се кроз континуирано смањивање потенцијала радне снаге и броја обрадивих површина. У селу има мало деце и омладине, преовладавају пољопривредници и пензионери, а просечна старост становништва износи 68,8 година (табела 1 и графикон 2).

По попису становништва према националној или етничкој припадности, у Белом Потоку су 2002. године живели Срби и једна особа ромске припадности, а за једног становника недостаје податак. Данас у селу такође живи само једна особа ромске припадности (једна Ромкиња), а остали су Срби.

Инфраструктурна опремљеност као индикатор развоја села

Што се тиче саобраћајне повезаности, село је удаљено 3 км од најближег насеља, а 18 км од општинског центра. За село постоји путоказ и асфалтним путем је повезано са околним градовима (Књажевац и Сврљиг). Аутобусом се до општинског центра путује око 45 минута, а аутомобилом око 30. Међутим, већ годинама не постоје аутобуске линије до села. Једино што преостаје мештанима је да позову такси из Књажевца или да их повезе неко ко има аутомобил (а таквих је заиста мало). Најближа аутобуска станица је удаљена 12 км (налази се у селу Галибабинац), с тим да аутобус одатле наставља ка Сврљигу, а не ка општинском центру (на супротним су странама).

Прва пошта у селу изграђена је 1938. године, а телефонске линије су уведене 1989, када је пошта реновирана како би могла да се постави централа. Фиксне телефонске прикључке немају сви мештани села, из финансијских разлога. Решење за комуникацију није ни мобилна телефонија, јер је покривеност мреже изузетно лоша. Могуће је телефонирати само преко неких оператера, опет не из свих делова села. У пошти постоји телефон који могу да користе мештани, међутим, она ради само два дана у недељи – уторком и петком (слика 2).

Стамбена и комунална опремљеност села такође нису на завидном нивоу. Од укупно 244 куће, 139 је напуштено. Село има две викендице, а у периоду од 1991. године до данас није саграђена ниједна кућа. Куће немају бројеве и не постоје обележене улице. Ипак, улична расвета постоји и добро

функционише. Село има потпуну електрификацију од 1962. године. Телевизијски сигнал је добар само за први и други програм РТС-а, а остали су углавном лоши. Самоорганизовањем мештана потпуно је спроведен водовод из сеоских извора. Главни пут кроз село је асфалтиран (2,3 км), остало је макадам.

Гробље је заједничко за читаво село и о његовом одржавању брину сами мештани – они који то могу (слика 3). Већи део гробља је прекривен травом и коровом, с обзиром на то да старији људи нису у могућности да одржавају гробове упокојених чланова породице. Западе свећу за празник и то је све што могу да учине. Потомци не долазе.

У центру села налазе се школа, црква и Задружни дом. Некада је школа била осмогодишња, затим четворогодишња, а 1980. је затворена услед недовољног броја ђака. Празне учионице у школи сведоче да је ово село некада било пуно живота. (Како данас изгледа школска зграда приказано је на слици 4) Део школске зграде је неколико година коришћен за приватну продавницу, коју је власник затворио због нерентабилности. Сада је само део ове зграде искоришћен за сеоску амбуланту. Зграда није у тако лошем стању и могла би се искористити у неке друге сврхе.

Црква (Свето рођење Пресвете Богородице) (слика 5 и 6) изграђена је 1916. године, али је после Другог светског рата годинама била празна и напуштена. Крајем деведесетих започето је њено реновирање. Неке ствари су враћене, а неке су купили сами мештани, тако да је сада релативно добро опремљена. Свештеник долази само једном годишње, када читаво село слави *Бојородицу* (21. септембра).

У задружном дому (изграђеном 1948. године) одржавале су се свадбе, испраћаји у војску, Сусрети села, предавања за пољопривреднике, предавања лекара за мештане итд. На спрату је била и библиотека. Сусрети села раније су се редовно одржавали. Бели Поток је био и домаћин и гост. Била је то традиционална манифестација у корист очувања народног стваралаштва на овим просторима (слика 7). Окупљала је велики број такмичара из сеоских средина. Такмичили су се према утврђеним пропозицијама, а постојала је и комисија за оцењивање. Ова културна манифестација подстицала је мештане да уреде своју животну средину и да чувају своје народно стваралаштво и обичаје од заборава.

У дому је било седиште земљорадничке задруге „Церје“, која је била заједничка за још три суседна села: Божиновац, Сврљишка Топла и Скробница. Према мишљењу мештана, земљорадничка задруга је била веома значајна за функционисање свих ових села. Задруга је имала откупну станицу где су мештани могли да продају стоку и све врсте пољопривредних производа. Такође је откупљивала лековито биље, шипурак, печурке, пужеве. Задруга је имала и две продавнице, које су биле опремљене разноврсном робом

(сухомеснатим производима, зачинима, соковима, алкохолним пићима, шећером, уљем, слаткишима, кухињским крпама, постељином, пешкирима и сл.). У продавници је био телевизор тако да су се мештани окупљали увече да уз пиће заједно погледају неке емисије. На тај начин су се дружили и размењивали искуства. Како данас изгледа зграда задружног дома види се на слици 8. Друга продавница и откупна станица приказане су на слици 9.

Земљорадничка задруга „Церје“ и село Бели Поток били су познати и по производњи качкаваља. У селу је постојала млекара која је свакодневно откупљивала млеко и производила првокласни качкаваљ. Производња качкаваља обављала се ручно, што је утицало на квалитет производа и могућност извоза ван земље. Качкаваљ је био познат не само у читавој тадашњој Југославији него и у другим земљама. Потражња је била велика управо због квалитета (на слици 10 може се видети како млекара изгледа сада). У суседним селима се обављала производња сира, такође на традиционалан начин, што је доприносило изузетном квалитету производа. Задруга се бавила и воћарством – имају велику плантажу вишања (60 хектара), која је била веома родна, а вишња је категорисана као А класа.

Међутим, како су се демографски процеси депопулације и старења становништва манифестовали и кроз континуирано смањивање потенцијала радне снаге, било је све мање млека и других пољопривредних производа. Земљорадничкој задрузи је била потребна помоћ од стране државе да премости кризу. Направили су план да обнове своју плантажу вишања, која би уз извесна улагања поново могла да даје одличне приносе, да почну да производе печурке јер су имали одличне услове за то, да гаје хељду јер је земљиште веома погодно, али и да започну развој сеоског туризма, с обзиром на то да изнад села, у прелепој природи, постоји велики и уређен извор воде и електрификација. Планирали су да развију и ловни туризам. Све то дало је наду мештанима да ће село наставити да живи и да ће бити у могућности да обезбеде потребна материјална средства. Међутим, одговор државе на сва њихова писма (молбе, захтеве, жалбе) био је да држава нема пара и да не може да им помогне, без обзира на то што би касније могли да ојачају због свих планова и пројеката које су направили и да врате кредит. Задруга је престала са радом 2006. године. Затворена је и продавница. Од тада село пропада. Мештани су препуштени сами себи. Сви запослени у задрузи остали су без посла. Само неколико њих је успело да оствари право на пензијско осигурање, а млађи су одмах напустили село у потрази за новим послом (радник из млекарне и из продавнице). Након тога у селу је радила само приватна продавница. Основни артикал био је хлеб, јер је становништво било све старије и жене су све мање могле да месе. Било је и других производа, али како је куповна моћ била изузетно слаба продавница је затворена. Тренутно у селу

постоји нова приватна продавница. Власници продавнице су Роми који живе и раде у иностранству, а њихова ћерка живи у Белом Потоку и ради у продавници. Проблем је, с једне стране, лоша снабдевеност, а с друге стране слаба куповна моћ. Део мештана није задовољан продавницом јер нема многих производа, а сами власници нису у могућности да набављају већи број производа због слабе куповне моћи мештана. Ипак, за сада становници села бар због хлеба не морају да брину. У продавници такође може да се купи шећер, со, уље, кафа и слично.

Иако задружни дом не ради од 2006. године, унутрашњост зграде је још увек у добром стању. Уз минимална улагања зграда би могла поново да се користи. Пространа је, има велики број мањих и већих просторија и велику салу.

Здравствене услуге концентрисане су у Књажевцу (18 км од села), а у селу постоји амбуланта која ради само понедељком (долазе лекар и медицинска сестра). Амбуланта се налази у школској згради (слика 11). Део зграде је окречен и припремљен за пријем и преглед пацијената. Раније је амбуланта била у згради задружног дома, а медицинска сестра је долазила свакодневно, јер су постојале редовне аутобуске линије. Село није имало апотеку, али је она доносила потребне лекове. Уколико се мештани сада разболе, морају да иду у књажевачку болницу и апотеку (18 км од села), а аутобуска линија од села до града не постоји.

Привредни карактер насеља

Од укупно 159 становника, 52 су пензионери фонда запослених, 47 су пензионери фонда пољопривредника, 12 је запослено, а остали се баве земљорадњом (земљорадњом се уједно баве и запослени и пензионери, јер је свима неопходна допуна прихода). Један становник ради у сеоској продавници, а 11 њих ради у Књажевцу. До Књажевца свакодневно путује само један мештанин, док остали станују у Књажевцу и долазе кући викендом.

Раније су се мештани претежно бавили земљорадњом (слика 12), док се данас више баве сточарством, воћарством и пчеларством (у селу има око 100 кошница) (слике 13 до 15). Од пољопривредних грана најзаступљеније је сточарство, јер је територија богата шумом и ливадама, а од усева пшеница и кукуруз. Међутим, због све већег броја дивљих свиња које уништавају усеве, у последње време је све мањи број њива засејаних кукурузом. Повртарске културе, пре свега паприка, парадајз, купус, кромпир, краставац и лук гаје се само за личне потребе. Пијаца је далеко, а аутобуса нема. Задруга је представљала фактор развоја села, јер је била веза између произвођача и тржишта. Са њеним затварањем многи произвођачи су изгубили мотивацију да производе.

Мештани сматрају да је пољопривредна производња нестабилна и неизвесна јер су неповољни односи између цена пољопривредних производа и готових производа прехранбене индустрије. Диспаритет цена годинама траје на штету пољопривреде. Незадовољство због ниских цена пољопривредних производа, с једне стране, и старење становништва, с друге стране, константно утичу на смањивање броја ораничних површина, површина под воћњацима и виноградима. Сточни фонд је у наглom опадању (посебно говедарство).

Додатни проблем мештана је што у селу не постоји бензинска пумпа где би могли да купују гориво за пољопривредне машине. Такође не постоји ни пољопривредна аптека, нити стална ветеринарска станица. Ветеринар долази само једном недељно (уторком). Село нема ниједан сервис за поправку пољопривредних машина и кућних апарата, али пар људи обавља одређене поправке уз новчану надокнаду или компензацију за неку другу врсту услуге (орање њиве, кошење траве, превозење сена и слично).

Културне институције и културни живот као индикатор развијености села

У Белом Потоку не постоје културне институције. Село нема дом културе, биоскоп, музеј, библиотека је затворена, недостају објекти физичке културе. У селу не постоји неко удружење, нити културно-уметничко друштво, не постоји одмаралиште, кафана или кафић. Постоји само једна слабо снабдевена продавница испред које се налазе две клупе и велики сто, где се увече окупљају малобројни мештани. Уз сок или неко алкохолно пиће мештани седе и причају, све чешће без наде да ће бити боље. Малобројни млађи људи који су остали у селу, или су се вратили из града након губитка посла, препуштени су сами себи.

Ово јесу показатељи угаслог културног живота. Па ипак, мештани, упркос свим животним недаћама, из године у годину славе Божић, Ускрс и крсне славе: Св. Никола, Св. Дамјан и Козма (Врачеви), Св. Јован, Св. Аранђел и Мратиндан. Реч је о празницима који, прожети обичајима, изражавају поштовање предака и природних циклуса, уз очекивања, жеље и настојања да се утиче на животне токове. Обичаји су наслеђени из религије древних предака и надживели су судбину многих светковина захваљујући периодичним ритуалима. Верује се да се обнављањем утицаја на оно што је „свето“ континуирано обезбеђује здравље и напредак, чији су услов интегритет, солидарност и заједништво (Диркем 1982). У годишњем обредном циклусу значајно место припада божићним и ускршњим ритуалним радњама, при чему божићне оглашавају да је започео нови годишњи циклус

рађањем новог сунца (продужавање дана и увећавање дневне светлости), а ускршње да је започео нови циклус живота, поновног рађања природе, а онда и наде. Ту природну датост човек покушава да контролише у социјално-културној равни ритуалног делања, а с циљем придобијања наклоности и жељом за свеопштим напретком и берићетом. Оригиналан склоп обичаја везан за славе праћен је свечаностима које имају јасан социјални смисао: да појачају интеграцију породице и сеоске заједнице! Славски церемонијал подразумева међусобне посете, славску гозбу с обавезним обредним хлебом и наздрављањем. Поред функције заштите очевог рода и имања, ови обреди окупљају и опомињу на потребу узајамности. Подизање и ломљење славског колача симболизује патријархалност, али и интеграцију, с обзиром на то да се верује у успостављање „магијског јединства“ преко узетог комадића обредног хлеба (Захаријевски Стјепановић 2004).

Читаво село слави Спасовдан (датум се мења, зависи од тога када је Ускрс) и Богородицу (21. септембра). Интересантно је да је Спасовдан увек у четвртак по црквеном календару, али се у Белом Потоку слави у недељу (након тог четвртка). Некада давно, свештеник није могао да стигне да обиђе сва села која славе и донео је одлуку да Бели Поток слави у недељу. Тако је и данас. Богородица је, такође, заједничка сеоска слава, свако за себе слави у својој кући, али се мештани окупљају и код цркве где одјекује музика захваљујући томе што у трубачком оркестру из Књажевца свира мештанин Белог Потока. Од када је црква реновирана, сваке године се 21. септембра испред цркве окупе мештани, ломи се славски колач, пале се свеће и свира музика. Колач сваке године припрема неко други из села (зове се *колачар*). Тада село оживи. Пуно је аутомобила из различитих градова.

Иако се постепено напуштају традиционални модели заједништва, ипак неки основни облици друштвености још увек опстају кроз неговање обичајних церемонија које јачају породичне, рођачке и суседске (сеоске) односе. Помоћу гостопримства, које је периодично и реципрочно, обезбеђује се континуирано функционисање. Чувају се обичаји, иако су њихова суштинска значења, мотиви и циљеви одавно заборављени.

Заједнички обичај који је опстао у селу јесте паљење свете ватре „олалије“ на Беле покладе. Намена ове ватре је да истера зле духове, прочисти домове, дворишта и људе. Распламсана ватра је идеално место окупљања и јако је важно да „не угасне“, јер обезбеђује топлоту, светлост, уништава оностранине силе и штити, чисти, лечи... Ватра је симбол окупљања и заједништва (Тројановић 1990). Верује се да се периодичним обнављањем ове церемоније ојачава веза са свим силама које могу имати утицаја на човеков живот. Ватра доприноси укупној снази друштвене заједнице јер обезбеђује здравље, срећу, напредак и обнављање. Она је жива и моћна јер пружа топлоту и светлост, а само тај живи амбијент обећава живот и

здравље, напредак и заштиту. Веома је битно то да човек одржава ватру, обуздавањем пламена он је контролише, па отуда има утисак да је моћан, што му јача самопоуздање и враћа веру да колико-толико може да уређује свој живот и живот заједнице. Некада су се, у Белом Потоку, овом обичају радовала бројна деца, а момци се надметали у прескакању ватре и игрању са девојкама. Данас преостали мештани, уз разбукталу ватру, с носталгијом причају о добрим прошлим временима.

Сеоска кухиња је својеврстан показатељ квалитета живота, али и акултурационих утицаја и традиционалних специфичности. У Белом Потоку време као да је стало. Доминира традиционална српска сеоска кухиња: кукурузно и пшенично брашно, пецива печена у сопственој фуруни, месо из сопствене сушаре, сир, јаја, поврће, печење, уз врхунску домаћу ракију и вино.

Институционална замрлост је индикатор социјалне и културне неразвијености, али зато још увек очувани обичаји и специфична „здрава“ храна могу бити развојни ресурси уз имплементацију добро осмишљене стратешке политике и конкретних активности ревитализације сеоске средине.

Квалитет живота старијих људи на селу као последица демографских кретања

Концепт квалитета живота старијих људи је мултидимензионални концепт – здравље је свакако најважнији фактор квалитета живота, али није и једини. Према Спицеру (W. Spitzer) (нав. према Јањић и Нешић 2006, 9) процена квалитета живота укључује најмање пет компоненти: *физичка функција* (многи проблеми старијих особа проузроковани су различитим болестима), *ментални стањење* (позитивно ментално здравље укључује: позитиван поглед на будућност, усвајање вештина, способност дружења, смисао за хумор, позитиван став о себи), *тежина симптома* (старије особе углавном болују од више хроничних болести истовремено што је праћено мањим или већим тегобама које нарушавају квалитет живота), *перцепција* – *лични осећај здравствене стања* (позитивна субјективна процена свога здравља и задовољство оствареношћу својих животних циљева у великој мери доприноси бољем квалитету живота у старости), *социјална функција* (значајна компонента укупног квалитета живота, односи се на економске, културне, политичке и друге аспекте живљења).

Појам квалитета живота може се одредити и помоћу два концепта – ужег и ширег. Ужи концепт се односи на субјективно вредновање које појединци исказују (доживљај задовољства или испуњења, односно доживљај сопствене вредности), док шири концепт представља услове живота

неког појединца и односи се на културу датог друштва. Обе категорије, објективни и субјективни услови, важни су елементи у процени квалитета живота (Милошевић 2009, 209).

У складу с наведеним, евидентно је да су проблеми старијих људи вишеструки: извор прихода, животни стандард, услови становања – величина простора и квалитет; породични односи – међугенерациска солидарност; задовољавање културних потреба; здравствена и социјална помоћ. Све је већи број самачких старачких домаћинстава и старијих људи без основних средстава за живот, заборављених од деце и ближе родбине. Усамљени су и потиштени – препуштени сами себи.

Предлози мештана за опстанак села

Наша процена, као и процена самих мештана о томе како људи живе у односу на период пре десет година јесте да сада живе много горе. Учесници фокус група сматрају да су највећи проблеми за село следећи: сиромаштво, беспомоћност, све мање младих људи. Такође сматрају да је село у односу на друга насеља у општини мање развијено. На питање које се особе баве проблемима опстанка села одговорили су да се више нико не бави тиме. Директор и бивши запослени у земљорадничкој задрузи „Церје“ борили су се свих ових година и тражили помоћ од локалне заједнице и државе, али безуспешно. Два пута годишње одржава се састанак месне заједнице, међутим, сами мештани ништа не могу да промене. Зграде пропадају, људи су на ивици егзистенције, без саобраћајних веза са градом. Уколико се не промени политика државе, село ће нестати.

Сви наши саговорници и саговорнице из фокус група сматрају да би се многи вратили у село када би имали подршку државе у томе, јер је „боље бити домаћин у селу него сиромаш у граду“; чињеница је и да многи у околним градским срединама једва преживљавају, јер су остали без посла. Има и оних који поседују земљу, али немају чиме да је обрађују, па им је неопходна помоћ локалне заједнице и државе. Међутим, иако у овом селу има услова за развој сточарства, држава их се, тврде мештани, сети само када треба да плате порез и да гласају.

И млађи и старији мештани сматрају да би за село било од значаја отварање земљорадничке задруге, јер је чињеница да је село много боље функционисало када је постојала нека организација. На тај начин би могли да се реализују планови које је задруга имала пре затварања.

Поред заједничких ставова мештана, подударају се и њихови предлози о томе како им држава може помоћи:

1. економско оснаживање домаћинства путем поделе стоке и потребних пољопривредних машина;
2. економски подстицај за: чување оваца и коза и отварање тржишта за продају меса и млека; гајење печурака и отварање тржишта за њихову продају; гајење живине и отварање тржишта за продају меса и јаја; бављење пчеларством и отварање тржишта за продају меда; печење домаће ракије и отварање тржишта за продају; израду одевних предмета од вуне и отварање тржишта за њихову продају (чарапе, капе, џемпери итд.);
3. отварање тржишта за продају лековитог биља;
4. опремање места за забаву мештана;
5. поспешивање ловног туризма;
6. материјална помоћ старијим људима који не примају пензију, као и онима са минималном пензијом;
7. нижа цена лекова за хроничне болеснике;
8. организовање патронажних служби за помоћ старачким домаћинствима (медицинске сестре и геронтодомаћице).

И жене и мушкарци би се ангажовали у свим активностима, али уз обезбеђивање тржишта и прихватљиве откупне цене.

На основу дискусија у фокус групама, за презентацију тренутне ситуације у селу примењена је SWOT анализа (идентификоване су предности, слабости, могућности и претње).

Предности

велика површина на којој се простире сеоско имање;
незагађена животна средина;
постојање основне мреже путне инфраструктуре;
пољопривредно земљиште;
ливаде и пашњаци;
шумске површине;
извори воде;
богатство ловном дивљачи;
богатство самониклих лековитих и ароматичних биљних врста;
традиција у пољопривредној производњи;
традиционално гостопримство.

Слабости

депопулација и старење становништва;
не постоји саобраћајна повезаност са околним местима;

лоши путеви;
 нерешен проблем депоновања отпада;
 не ради земљорадничка задруга;
 недостатак механизације;
 недовољна информисаност пољопривредника;
 стари објекти у сточарству;
 нерегулисан откуп пољопривредних производа;
 напуштене земљишне површине.

Могућности/шансе

развој сточарства, воћарства и пчеларства;
 производња и сакупљање лековитог и ароматичног биља;
 афирмација ловне привреде;
 производња органске хране;
 удруживање;
 повољни кредити за развој;
 међународни пројекти и донатори.

Препреке

нестабилна политичка и економска ситуација у нашој земљи;
 лимитиране финансијске могућности локалне самоуправе;
 недовољна помоћ државе;
 неравномеран економски развој;
 ниске цене пољопривредних производа;
 нестабилност цена репроматеријала;
 недостатак координације између програма и практичних активности
 у руралним подручјима;
 неповерљивост мештана.

Сензитивност локалних стратешких докумената развоја

Предочене анализе су учињене на основу података који су прикупљени посматрањем, анализом постојеће документације и квалитативним истраживањем у фокус групама, са циљем утврђивања постојећег стања (демографске, социјалне, економске и културне карактеристике) и перцепције мештана о кључним животним проблемима (са предлозима за

ревитализацију сеоске заједнице). Ови налази јесу подстицај за даљу анализу која је усмерена на локалне стратешке документе развоја, на основу које ће бити могуће закључити о њиховој сензитивности за проблеме и решења сагледана „одоздо“ (из народа). Реч је о стратешком оквиру који чине: *Стратегија одрживој развоја ошшине Књажевац, Стратегија руралној развоја ошшине Књажевац 2010-2020. и Стратешки план за социјалну политику 2008-2011.*

Стратегија одрживој развоја ошшине Књажевац конципирана је око општих стратешких циљева у областима *инфраструктуре и окружења, економије, друштвеној развоја и управљања*, са јасно истакнутим приоритетима развоја за период 2010–2020. године. Овде ће бити речи само о оним приоритетима који се односе (и) на рурална подручја општине Књажевац.

Стратешки циљ *инфраструктура и окружење* подразумева стварање услова за изградњу квалитетне комуналне и комуникационе инфраструктуре, коришћење обновљивих извора енергије, повећање енергетске ефикасности и очување животне средине. Даје се приоритет рехабилитацији постојеће путне мреже и изградњи нове.

У оквиру општег стратешког циља који се односи на *экономију*, односно на стварање повољног пословног амбијента за мобилисање сопствених снага и привлачење финансијских, интелектуалних и других капацитета за развој економије, пољопривреде, привреде и туризма, као приоритети који се односе на рурални развој предвиђени су: 1. успостављање и јачање модела институционалне подршке кроз едукацију пољопривредника и остале програме и активности с циљем задржавања становништва у сеоским подручјима; 2. развој пољопривреде кроз стварање услова за развој сточарства, виноградарства и воћарства преко програма развоја и промоције, уз прилагођавање стандардима у производњи; 3. ревитализација и оснивање савремених пољопривредних задруга; 4. унапређивање пољопривредне производње кроз заштиту географског порекла и брендирање.

Општи стратешки циљ, дефинисан као *друштвени развој*, односно, побољшање квалитета живота свих грађана у општини кроз унапређивање и јачање капацитета у области социјалне и здравствене заштите, културно историјског наслеђа, безбедности, институција високог образовања, подстицања рађања и спровођење других мера популационе политике и стварање подстицајне средине за лични и свеобухватни друштвени развој, истиче неколико приоритета: 1. унапређивање и јачање капацитета у области здравствене и социјалне заштите, јавне безбедности; 2. социјалну инклузију рањивих група; 3. јачање капацитета у спровођењу локалне политике и пројеката подстицања рађања и других мера популационе политике

– који предвиђају програме превентивних здравствених прегледа, набавке мобилне опреме за дијагностику у здравству, програме интегралне социо-здравствене заштите становништва (мобилни лекар, кућна здравствена нега), програме заштите старих и ОСИ, потом, програме друштвене и социјалне инклузије, као и програме унапређивања популационе политике – а све са циљем ревитализације села.

Општи стратешки циљ *ујрављање* – јачање управљачких механизма кроз поспешивање учешћа грађана, сарадње и координације између различитих сектора на креирању и спровођењу развојних политика – подразумева приоритет развоја сарадње између јавног, приватног и невладиног сектора с циљем унапређивања партнерских односа између локалних и републичких институција кроз побољшану координацију у спровођењу локалних развојних политика.

Страјтегија руралној развоја ојшћине Књажевац 2010–2020. промовише следеће стратешке циљеве: *развој сеоских средина, развој пољопривреде, развој туризма, диверзификацију активности у сеоским срединама уз одрживо коришћење природних ресурса.* У контексту овако дефинисаних циљева одређени су развојни приоритети са нивоима значаја имплементације.

Један од основних стратешких циљева јесте *развој сеоске средине*, који сагледава пре свега неповољну инфраструктуру као узрок миграција из ових крајева, а уз то и лошу путну инфраструктуру, непостојање канализационе мреже, нерегулисано питање одлагања отпада, слаб капацитет електричне енергије, проблеме водоснабдевања – чије побољшање јесте значајан предуслов економског развоја. У оквиру овог стратешког циља највиши ниво значаја имплементације приписује се *смањењу дејоулације* преко програма подршке порасту natalитета, јачања социјалних услуга, повећања квалитета здравствених услуга, јачања улоге МЗ и програма подршке за децу и младе људе из руралних области.

Развој пољопривреде, као стратешки циљ, јесте одговор на неповољан положај пољопривреде као основне привредне делатности у сеоским срединама, где се пољопривредни произвођачи сусрећу са низом проблема од којих су најважнији недостатак и застарелост пољопривредне механизације, уситњен посед, напуштене земљишне површине и сточарски објекти, слаб квалитет земљишта, недовољна примена агротехничких мера, недостатак знања, недостатак финансијских средстава за обнављање или проширење производње, немогућност добијања повољних кредита, скуп репроматеријал, ниске откупне цене и друго. Отуда се, у наредном периоду развој пољопривреде намеће као приоритет у развоју руралних подручја. У оквиру овог приоритета препознају се циљеви развоја: јачање индивидуалних пољопривредних газдинства, јачање удружења пољопривредника,

усмеравање и прилагођавање пољопривредних произвођача тржишним условима, повећање конкурентности, усвајање нових знања и технологија, органска производња и еко храна, као и повећање пољопривредне производње, помоћ пољопривредним произвођачима и стварање ефикасних пољопривредних институција и организација. У оквиру повећања пољопривредне производње у фокусу развоја су сточарство, воћарско-виноградарска и ратарско-повртарска производња. Такође, циљ је и развијање „алтернативних пољопривредних производњи“, попут пчеларства, организованог сакупљања, али и одгоја лековитог и ароматичног биља, производње органски сертификоване хране и слично. Развој пољопривреде као стратешки циљ, са високим нивоом значаја имплементације, промовише *повећање пољопривредне производње* (програм развоја сточарства, биљне производње, алтернативне пољопривредне производње, подизање квалитета пољопривредних производа); *помоћ пољопривредним произвођачима* (развијен систем информисања пољопривредних произвођача, развијен систем подстицаја и инвестиција).

Развој туризма као стратешки циљ базира се на повољностима подручја општине, која поседује посебне вредности и предности за развој планинског, спортско-рекреативног, ловног, сеоског, културно-манифестационог, бањског, речног, излетничког, еко и етно туризма – што јесте један од најважнијих економских приоритета развоја општине Књажевац.

Диверзификација активности у сеоским срединама уз одрживо коришћење природних ресурса стратешки је циљ који полази од уверења да се економски развој у наредном периоду мора заснивати на компаративним предностима које општина има, а које се скоро искључиво налазе у руралним подручјима општине. Један од циљева средњег нивоа значаја имплементације односи се на *подршку развоја привредних и услужних делатности на селу* на бази компаративних предности (институционална подршка за спровођење развоја привредних и услужних делатности у сеоским срединама, развој ловне привреде и др.).

Стратешки план за социјалну политику 2008–2011. има у виду показатеље који су допринели да општина Књажевац буде проглашена девастираним подручјем.^[33] Најизраженији проблем је неповољна старосна структура становништва. Ситуација је поражавајућа у брдско планинским селима. Према попису из 2002. у Белом Потоку је учешће деце (0–18 г.) у укупној популацији 0,41%, а учешће старијих особа (преко 65 г.) 75,72%. Забрињавајући су подаци о коришћеним правима (облици заштите

[33] Општина Књажевац је 2004. године проглашена девастираним подручјем (Одлука о одређивању девастираних подручја (општина) Републике Србије /„Службени гласник РС“, број 63/2004, 20/2006 и 91/2006/). *Стратешки план за социјалну политику 2008–2011.* стр. 10.

– материјално обезбеђење, додатак за помоћ и негу, смештај у установу, помоћ у кући, једнократна помоћ у новцу, једнократна помоћ у природи): у 2007. години у Белом Поточу материјално обезбеђење су остварила само два, а смештај у установу три становника овог села (остали облици заштите нису регистровани).

Стратешким планом се као основни приоритети социјалне области издвајају: деца и омладина, старија лица, особе са инвалидитетом, Роми, незапослена лица, жене жртве насиља. Основни оперативни циљ је дефинисан у правцу формирања интегрисане здравствене заштите, неге и помоћи у кући старијим лицима. Реч је о комплекснијем приступу задовољавања њихових потреба и унапређивању квалитета постојеће услуге помоћи у кући (формирање мултиресорског тима за пружање ових услуга). Предвиђа се да Центар за социјални рад обезбеђује геронто-домаћице, Патронажна служба Здравственог центра медицинско особље, Геронтолошки центар неговатељице, а невладине организације волонтере за пружање одговарајућих услуга.

Евидентна компатибилност локалних стратешких докумената долази до изражаја у дефинисању општих циљева развоја подручја општине Књажевац, који у фокусу имају уравнотежен развој, унапређивање квалитета живота и стварање услова за демографску обнову, задржавање и подстицање насељавања и повратка становништва, посебно у економски заостале руралне пределе, обнављањем и одржавањем инфраструктуре, развојем економски исплативих и привлачних активности. Ублажавање и спречавање депопулације побољшањем старосне структуре становништва види се преко мера економске, социјалне и других политика и реализацијом решења планирања којима се утиче на бржи економски просперитет и развој села, јачање економске позиције пољопривреде и пољопривредних произвођача. Концепт руралног развоја (Профил општине Књажевац 2010) упоришта детектује у побољшању аграрне структуре у склопу спровођења програма интегралног руралног развоја, којим се истовремено подржава повећање конкурентности пољопривредне производње, заштита животне средине и руралних предела, диверзификација руралне економије, буђење локалне иницијативе, подизање техничке опремљености и образовање пољопривредних произвођача за еколошку производњу. Предвиђају се различити облици подршке формирању мултифункционалних породичних газдинстава са здравом економском структуром (за развој разноврсних микропроизводних погона, услужних, културних, еколошких и других делатности на селу).

Развој сеоских насеља, неговање и промовисање вредности руралних подручја, уз јачање економске снаге сеоских домаћинстава, у локалним стратешким документима препознато је као веома важно питање будућег равномерног развоја општине Књажевац.

Закључак

Осиромашено планинско село Бели Поток, институционално замрло, са мештанима међу којима су најбројнији старији људи, пољопривредници и пензионери, чека и нада се остварењу визије оживљавања села. Евидентна је исказана безрезервна спремност да се сви ангажују на обнови, али, такође, и свест о томе да не могу сами. Потребна им је помоћ, и то управо она која је врло прецизно дефинисана у локалним стратегијама развоја, преко стратешких циљева, активности и механизма.

Анализе стратешких докумената показују да су у потпуности препознати кључни проблеми руралног развоја, о којима је у овом раду писано на основу објективне статистике и перцепције самих мештана, и да је ниво њихове сензитивности за ове проблеме на високом нивоу, док би њихова међусобна компатибилност, контекстуализација и усклађеност са потребама самих мештана требало бити гаранција унапређивања и ревитализације живота у сеоским подручјима. Свакодневица овог села још увек није осетила ништа од онога што би покренуло замајац развоја, вратило оне који су отишли и успоставило хармонију између развојних потенцијала који несумњиво постоје и адекватних подстицаја кроз имплементацију планираног, а у циљу свеукупне ревитализације села.

Литература

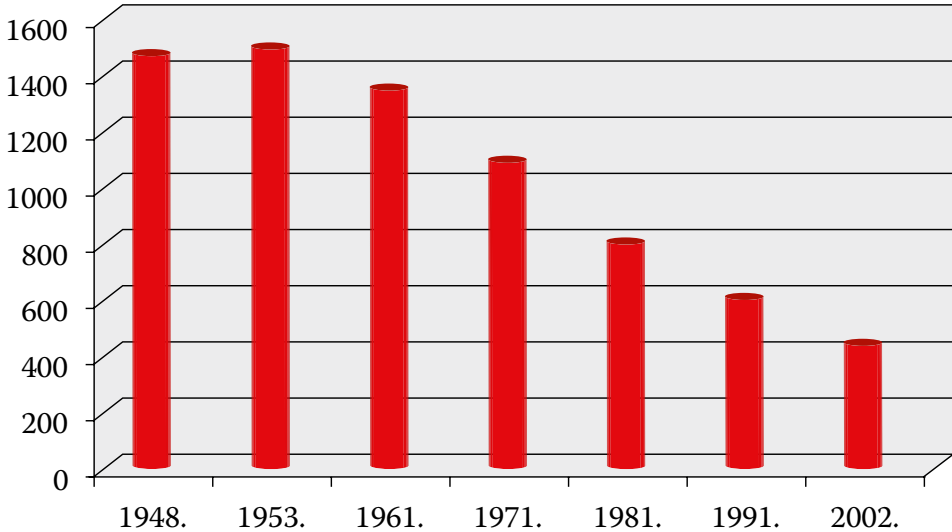
- Диркем, Емил. *Елементарни облици религијског живота*. Београд: Просвета, 1982.
- Захаријевић Стјепановић, Драгана. *Обичајност и породица – Етносоциолошке теме*. Ниш: Филозофски факултет и Серафимовић, 2004.
- Јањић, Момир и Дејан Нешић. „Квалитет живота у старости“, у *Квалијетет живота у старости – изазови XXI века*. Београд: Геронтолошко друштво Србије, 2006.
- Милошевић, Лела. „Образовање за треће доба у функцији очувања и унапређивања квалитета живота у старости.“ *Годишњак за социологију* 5 (2009): 207–217.
- Профил ојштинине Књажевац*. Књажевац: Агенција за развој општине Књажевац, 2010.
- Стратегија одрживог развоја ојштинине Књажевац*, 2009.
<http://www.knjazevac.rs/images/stories/dokumenti/lstds1.pdf>
- Стратегија руралног развоја ојштинине Књажевац 2010-2020*, 2010.
http://www.ark.rs/images/stories/download/strategija_ruralnog_razvoja.pdf
- Стратегијски план за социјалну политику 2008-2011*, 2007.
http://www.knjazevac.rs/images/stories/dokumenti/strategija_sp.pdf

Тројановић, Сима. *Вајра у обичајима и живоју српској народа*. Београд: Просвета, 1990.

Учесћивовање сџановника у обнови и развоју села: Подсейник за ѝрикуйљање ѝрађе (XVII међународни научни скуп „Власински сусрети“ 1. и 2. септембар 2011). Београд: Завод за проучавање села, Српско удружење за социологију села и пољопривреде, Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде, 2011.

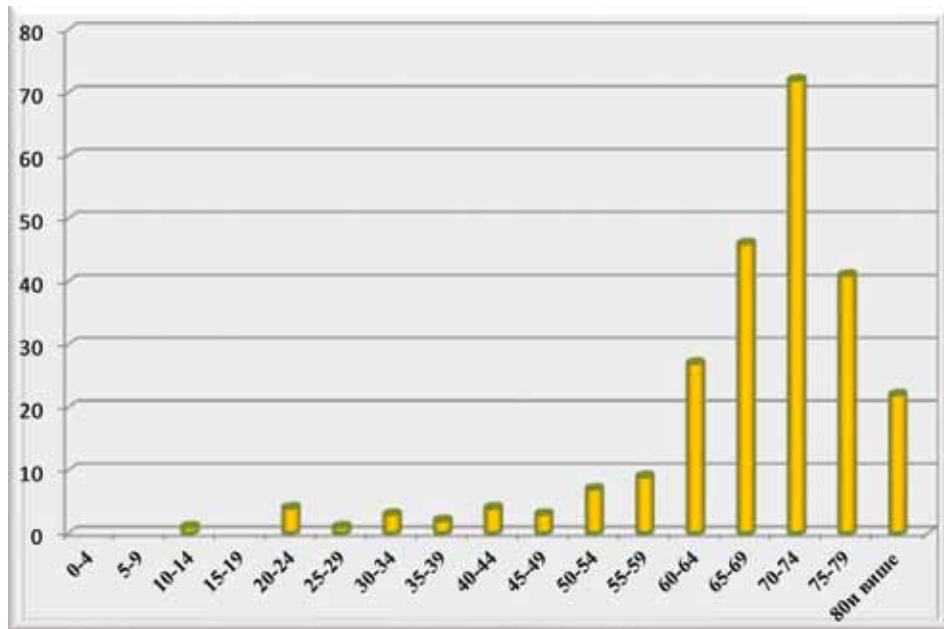
Графикон 1. Број становника села Бели Поток према пописима од 1948. до 2002. године

Година пописа	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Број становника	1475	1498	1327	1030	678	446 (441 ^[1])	247 (243 ^[1])

* *Извор:* Републички завод за статистику Србије.

Графикон 2. Становништво села Бели Поток према старости и полу (попис 2002. године)

Извор: Републички завод за статистику Србије.

[⁹] По методологији пописа 2002. године. За разлику од пописа 1991. године, када су у стално становништво били укључени и сви они који су радили или боравили (као чланови породице) у иностранству, у попису 2002. године у стално становништво укључена су само лица на раду или боравку у иностранству краћем од једне године.

Табела 1. Становништво села Бели Поток према старости и полу
(попис 2002. године)

Пол	Укупно	0–4 г.	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	30–34
Свега	243	–	–	1	–	2	1	3
М	112	–	–	–	–	2	–	3
Ж	131	–	–	1	–	–	1	–

Пол	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65–69	70–74
Свега	2	4	3	7	9	27	46	72
М	2	1	1	3	4	8	25	35
Ж	–	3	2	4	5	19	21	37

Пол	75–79	80 и више	Непознато	Предшкол. деца	Пунолетно становн.	Просеч. старост
Свега	41	22	3	–	242	68,8
М	17	10	1	–	112	68,4
Ж	24	12	2	–	130	69,1

Извор: Републички завод за статистику Србије.

Слика 1. Источна страна села

Слика 2. Пошта

Слика 3а. Сеоско гробље

Слика 3б. Сеоско гробље

Слика 4. Некадашња школа

Слика 5. Црква Свето рођење Пресвете Богородице

Слика 6. Крст поред цркве

Слика 7. Сусрети села (Т. Петровић, Н. Павловић, В. Јевтић, М. Петровић)

Слика 8. Некадашњи Задружни дом, магацин и продавница
(сада је овде отворена приватна продавница)

Слика 9. Некадашња продавница и откупна станица

Слика 10. Некадашња млекара

Слика 11. Амбуланта

Слика 12. Вукослав и Јелисавка Милошевић

Слика 13. Плантажа вишања

Слика 14. Берба вишања (Ратомир Милошевић)

Слика 15. Пчелињак (Миленија Милошевић)

Бели Поток (Књажевац)

Резиме

Село Бели Поток је насеље у општини Књажевац у Зајечарском округу. Налази се на левој страни Сврљишког Тимока, 18 км од Књажевца. Евидентиран је континуиран тренд опадања броја становника у овом селу: 1953. године било је 1.498 становника, према последњем попису из 2002. године 243 становника, а данас село има свега 159 становника. Индустријализација и урбанизација, потпомогнуте нерационалном руралном политиком, довеле су до потпуне деградације овог села, што је резултирало масовним одласком младог и средовечног становништва у градове. Важан показатељ нестајања овог села су напуштене куће (139 од укупно 244).

Услед негативних демографских трендова долази до трансформације структуре сеоских домаћинстава, која се одвија у правцу опадања просечног броја чланова и пораста старачких, самачких домаћинстава. Демографски процеси депопулације и старења становништва манифестовали су се кроз континуирано смањивање потенцијала радне снаге и броја обрадивих површина. У селу има мало деце и омладине, преовладавају пољопривредници и пензионери (просечна старост становништва 68,8 година). Село нема ни четворогодишњу основну школу нити библиотеку, нема дом културе, задружни дом, сеоску кафану, нити је повезано са обраћајем с осталим местима. Има цркву, где свештеник долази једном годишње, здравствену амбуланту и пошту, које раде само два пута недељно, и има једну лоше снабдевену продавницу.

Једини заједнички обичај који је опстао у селу јесте паљење свете ватре „олалије“ на Беле покладе. Намена ове ватре је да истера зле духове, прочисти домове, дворишта и људе. Некада су се обичајним ритуалима радвала бројна деца, а момци се надметали у прескакању ватре и игрању с девојкама. Данас, преостали мештани с носталгијом причају о добрим прошлим временима.

Кључне речи: Бели Поток, Књажевац, југоисточна Србија, неразвијено село, старење становништва, „олалија“.

Beli Potok (Knjaževac)

Abstract

The village of Beli Potok is a settlement in Knjazevac municipality, part of Zaječar county. It is located on the left bank of the river Svrljig Timok, 18km away from Knjazevac. A continuous decrease of population in this village has been noted: in 1953 there were 1,498 residents, according to the last census, that of 2002, there were 243 persons living in it, while today the village has the population of only 159. Industrialization and urbanization, supported by an irrational rural policy, have led to the total degradation of this village, which has resulted in the massive exodus of the young and the middle-aged to the cities. An important indicator of this village's deterioration are forlorn houses (139 out of the total of 244).

Due to negative demographic trends the structure of village households has transformed, where the average number of members has been decreasing and one-person, elderly households have been rising in numbers. Demographic processes of depopulation and ageing of residents have been manifested in continuous reduction of both labor force potentials and size of plowable land. In the village there are few children and youth, and most residents are farmers or retired individuals (the average age of the population is 68,8). The village does not have a four-year elementary school, a library, a house of culture, a house of cooperatives, a village tavern. It is not connected with other villages by roads, either. There is a church, which the priest visits once a year, a doctor's office and a post office, which are open only twice a week, and a poorly supplied shop.

The only common custom which has survived in the village is lighting the candle „olalia“ on *The White Carnival*. The purpose of this fire is to chase out the evil spirits, cleanse homes, gardens, and people. Once numerous children rejoiced in such customary rituals, and young lads competed in jumping over the fire and dancing with the girls. Today, the remaining residents talk about the good old times with nostalgia.

Key words: Beli Potok, Knjazevac, southeast Serbia, undeveloped village, aging population, „olalia“.

UDK 911.373 : 30 (497.11-11 Брлог)
314.87 (497.11-11)

Брлог (Пирот)^[34]

Наташа Голубовић
Срђан Голубовић

---

[34] Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост и идентитет Срба и националних мањина у пограничним околиштинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

УВОД

Пирот је одувек представљао важно саобраћајно место, на најкраћем путу између Европе и Мале Азије. Повољан географски положај обезбедио му је повољне услове за развој. До IV века Пирот је израстао у утврђено стратегијско место, у које су све чешће свраћали и насељавали се грчки и римски трговци. Овакав статус задржао је и у време турске владавине, када је представљао важан трговински и занатски центар. Ослобођење од турске власти и присаједињење Србији одредили су његов даљи развитак. Мешање различитих култура и цивилизација допринели су богатству културног наслеђа овог краја. Зато Пирот и околна насеља представљају веома интересантно подручје за научна истраживања.

Село Брлог припада округу Пирот. Налази се у Горњем Високу, на обали Дојкиначке реке. Ради се о типичном планинском селу, богатом ливадама и пашњацима. Главна пољопривредна грана је сточарство. Старински објекти у етно стилу, попут амбара, кућа, плевњи итд., доприносе живописности овог села. Брлог дели судбину свих забачених пограничних крајева источне и југоисточне Србије: економска неразвијеност, непостојање адекватне инфраструктуре, одлив становништва итд. Живот становника овог села није се битније променио у последњих неколико деценија. Као кључне проблеме, становници Брлога данас, као и пре две деценије, истичу сиромаштво, све мање младих људи и недостатак радне снаге. Иако поседује одређене потенцијале за развој туризма и пољопривреде, ти потенцијали су недовољно искоришћени. Циљ овог рада је да на основу емпиријског истраживања, обављеног у селу Брлог, укаже на те потенцијале и могућности да се они реализују.

Географско-туристички положај општине Пирот

Подручје општине Пирот налази се готово у самом средишту Балкана, између два велика града, Ниша и Софије, који су у различитим периодима и у различитој мери одређивали оквире његовог развоја. Окружено је са севера и североистока Старом планином, са југа и југозапада оградницама Влашке планине и Суве планине, а са северозапада оградницама Сврљишких

планина. У текстовима о пиротском крају често се истиче да када би требало да одаберемо две речи које најбоље описују положај овога краја, онда би то, свакако, биле речи *йуић* и *їраница*. Правци пружања великих планинских ланаца, главних река и плодних котлина, увек су одређивали правце главних саобраћајница. Град Пирот налази се на веома важној саобраћајници која повезује Европу са Азијом. Овај пут је увек био најкраћа спона између Средње Европе и Мале Азије. Али, за разлику од пута који вековима није мењао трасу, границе на овом подручју стално су се мењале. Управо због тога, Пирот и околна насеља представљају веома интересантно подручје за научна истраживања. Налазе се у граничној зони двеју језичких сфера, латинске на западу и грчке на истоку, као и на подручју где су се сукобљавали и мешали утицаји двају моћних балканских народа, трачких и илирских. Пирот је током векова више пута био предмет освајања од стране разних племена и царстава, који су остављали трагове својих култура, обичаја и навика. То је, свакако, допринело богатству културног наслеђа овог подручја.

Иако су нека археолошка истраживања показала да је на месту данашњег Пирота постојало насеље још пре 5000 година, први историјски извор где се помиње град на овој локацији је римска карта из IV века, позната као *Tabula Peutingeriana*. Античко насеље, које се налазило на месту данашњег Пирота, развило се захваљујући близини познате саобраћајнице тога времена – *Via militaris*, у средњем веку познате под називом Цариградски друм. Првобитни назив насеља био је *Tures*, што на латинском значи „куле“, а служило је за контролу и одбрану главног пута у овом делу царства. Такође, у *Turesu* су путници могли да преноће и одморе се. Интересантно је да се у периоду од V до XIV века *Tures* не помиње у историјским списима, тако да је овај период недовољно истражен (Панајотовић 1982, 5). Након XIV века назив града је промењен у *Pirgos* (са истим значењем – кула), што је последица продирања грчке културе у ове крајеве. Од грчке речи *Pirgos* настао је данашњи назив града – Пирот. И Турци су имали свој назив за Пирот – *Šerkjoj*, што је значило варошко село.

У вишевековној историји Пирота смењивали су се периоди византијске, бугарске, српске и турске управе. Под турском управом Пирот је остао све до краја 1877. године, са изузетком 1689/1690. када су га привремено заузели Аустријанци. Ропство под Турцима трајало је 442 године, а вишевековна владавина Турака утицала је на мешање старобалканске и турске оријенталне цивилизације. О томе сведоче оријентални типови кућа, старе балканске и оријенталне врсте заната, начин трговања, култура и менталитет грађана. Изузетно велико богатство материјалне и духовне културе, уз одговарајућа улагања, могу овај крај да учине пожељном туристичком дестинацијом.

Економски развој Пирота кроз векове

Чињеница да се налазио на важном војничком и трговачком путу из Европе у Азију, обезбедила је Пироту повољне услове за развој. Пирот је почео нагло да се развија у IV веку, када је израстао у утврђено стратегијско место у које су све чешће свраћали и насељавали се грчки и римски трговци.

У време турске владавине, Пирот је представљао важно саобраћајно место на Цариградском друму, али и војну постају турске војске. Постао је важан трговински и занатски центар овог дела турске царевине, а трговци и занатлије из Пирота одржавали су везе са многим градовима, попут Софије, Пловдива, Једрена, Ниша итд. Занатство је имало важно место у привредном животу овог краја. Међу развијеним занатима истичемо сукнарски, мутавцијски, воскарски, ужарски, ћурчијски, ковачки, опанчарски, бојацијски, пинтерски, коларски, абацијски и сл. До средине XIX века Пирот је већ био град са развијеним занатством и трговином.

Пољопривреда је, ипак, била основна делатност тамошњег становништва. Пољопривредом се поред сеоског бавило и градско становништво јер су приходи од занатства и трговине често били недовољни за преживљавање. Од заната је најразвијеније било ћилимарство, које је представљало један од главних извора прихода за сиромашне. Развоју ћилимарства погодновало је то што су Турци имали посебну наклоност према овој врсти производа, као и то што је у овом крају било доста квалитетне вуне. Поред ћилимарства, Пирот је био познат и по производњи качкаваља, првенствено захваљујући повољним условима за овчарство. Пирот је и данас препознатљив по пиротском овчјем качкаваљу и пиротском ћилиму. Био је развијен и грнчарски занат, чему је допринео географски положај Пирота. Грнчарство се најпре развило у граду, а касније и у околним селима. До 1840. године, у Пироту је основан и лончарски еснаф. Некадашњи градић сиромашних занатлија и печалбара, постао је познат по својим ћилимовима, качкаваљу, сиру и грнчарским производима.

У другој половини XIX века бележе се и зачеци мануфактурне производње у Пироту, где је 1872. године подигнута фабрика за прераду вуне – Митад (Панајотовић 1982, 44). Продор машинске производње допринео је осавремењивању многих занатских и пољопривредних послова, тако да су се у овом крају убрзо појавиле прве машине жетелице.

Ослобођење од турске власти у присаједињење Кнежевине Србији одредили су даљи развитак овог краја. Пирот од тада дели судбину мале, економски неразвијене земље, суочене са последицама вековног ропства и политичким превирањима. Од значајног економског и трговачког центра у саставу турске царевине, Пирот постаје мала погранична варошица,

одвојена од области које су јој гравитирале. Цариградски друм, који је вековима био важна саобраћајница, изгубио је на значају након изградње железничке пруге 1887. године. Почетком XX века Пирот постаје место које карактерише економска неразвијеност, преовладавање занатства и релативна пренасељеност. Изражено сиромаштво свих друштвених слојева утицало је на то да се становници пиротског краја одлуче за одлазак на привремени рад у друге крајеве Србије, али и у Румунију. Међу њима је највише било дунђера, лончара, ћиримџија итд.

У периоду након Другог светског рата, Пирот постаје центар прерађивачке индустрије млечних производа, коже, вуне, дрвета и индустрије одеће. Треба поменути и постојање изузетно богатог сточног фонда у овом периоду.

Процес транзиције, који је започео почетком деведесетих, условио је рецесију у свим земљама Централне и Источне Европе. Србија је, поред пада производње условљеног економским реформама, трпела и последице дугогодишње економске изолације, као и последице ратних дешавања на простору бивше СФРЈ. Дошло је до затварања многих предузећа и раста незапослености у свим крајевима Србије, па и у пиротском крају. Краткотрајно оживљавање производње након 2000. године прекинуто је глобалном финансијском и економском кризом 2008. године. Ова криза означила је крај периода економског раста заснованог на расту тражње и потрошње, који је био подстакнут значајним приливом капитала из иностранства. Криза у земљама ЕУ утицала је на смањење прилива страних директних инвестиција у Србију и пад извоза. Будући да су се и суседне земље суочиле са последицама кризе, дошло је до пада извоза и прекограничне трговине.

Имајући у виду природу текуће кризе и структурне одлике српске привреде, велику јавну потрошњу и дефицит у текућем билансу, маневарски простор креатора економске политике изузетно је ограничен. Већина традиционалних инструмената антирецесионе политике, коју примењују развијене земље, не могу се применити у Србији због фискалних ограничења, што даље значи да је знатно сужен простор за ону врсту стимулативних мера подршке приватном сектору и домаћој тражњи које се примењују у развијеним привредама. Излазак из кризе захтева нови модел развоја, са већим ослањањем на сопствене реалне изворе раста. У том контексту, сагледаћемо и перспективе будућег развоја села Брлог и пиротског краја.

Економско заостајање источне и југоисточне Србије

Регионалне разлике у степену и брзини економског развоја представљају један од кључних проблема српске привреде. Поред тога што утичу на погоршање услова живота у економски заосталим подручјима, неравномерности у регионалном развоју успоравају економски развој српске привреде у целини. Подручја која заостају у економском развоју суочена су са константним одливом становништва у развијеније крајеве. Поменуте регионалне разлике нису новијег датума. Оне датирају деценијама уназад, при чему су продубљиване у периоду социјализма (Бајец и сар. 2008) и периоду транзиције (Krstić 2008). Регион југоисточне Србије, по многим показатељима, представља најмање развијени регион Србије (*Стратегија регионалног развоја 2007–2012*. 2007, 42–6). Као неминовна последица економског заостајања, животни стандард у југоисточној Србији је на нижем нивоу у односу на просек Србије. Посебно су угрожена рурална подручја овог региона, која карактерише највећи проценат сиромашних у Србији. Процент сиромашних у овој групи 2008. године износио је 18,7%, у поређењу са 9,8% сиромашних у укупном руралном становништву Србије (Крстић 2008) (слика 1).

Један од разлога овако високе стопе сиромаштва руралног становништва југоисточне Србије јесу разлике у положају становништва на тржишту рада. У односу на укупно рурално становништво, рурално становништво из југоисточне Србије карактерише виши ниво незапослености и нижи ниво запослености. У 2008. години, стопа незапослености за рурално становништво из југоисточне Србије (14,7%) је за 2,7 процентних поена била виша, а стопа запослености за 2,1 процентни поен нижа у односу на целокупно рурално становништво. Треба нагласити и изразито високо учешће дугорочно незапослених у укупној незапослености. Дугорочно незапослени становници руралних подручја у југоисточној Србији чине 83,3% укупно незапослених, тј. тек сваки шести незапослени чека на запослење мање од годину дана. Висок проценат рањиве запослености у руралној популацији југоисточне Србије резултат је високог удела пољопривредника и помажућих чланова домаћинства. Овако лошу слику употпуњује чињеница да више од половине запослених у руралној популацији спада у неформално запослена лица (55%), што је више од републичког просека (48,8%) (Крстић и сар. 2010, 65–7).

Један од кључних проблема са којим се суочава становништво у недовољно развијеним руралним подручјима широм света је проналазак одговарајућих активности које доносе приходе. Немогућност запошљавања и лоши услови живота представљају потисни фактор (*push factor*) који становништво приморава да напусти руралну средину и пређе у град.

Традиционална рурална газдинства заснована на пољопривреди једноставно не обезбеђују задовољавајуће приходе, а запошљавање ван пољопривреде је веома тешко. Зато убрзање привредног раста, повећање стопе запослености и животног стандарда у неразвијеним окрузима представљају императив у наредном периоду.

Село Брлог

Село Брлог представља једно од најстаријих и најлепших села на Старој планини. Налази се у Горњем Високу, на обали Дојкиначке реке, око 30 км североисточно од Пирота, на надморској висини од око 800 метара (слика 2).

Назив села потиче од речи *бр'в* (брвно) и *лої* (долина, речно корито). Први пут помиње се у дефтерима нахије Висок 1447–1489. Тада је село бројало 25 домаћинстава. После ослобођења од Турака (1878), Брлог је имао 478 становника, а 1921. године 69 домаћинстава и 497 становника.

Ово подручје некада је било богато шумама, о чему сведоче до данашњих дана сачувани називи места у селу: Јасење, Буква, Церје и слично. У близини Брлога налази се Височка Ржана. Ово село, на саставу Јеловичке и Савињске реке, представља центар Горњег Висока. Постоје различите приче о томе како је село добило име. Према једној, назив села асоцира на раж, житарицу која иначе одлично успева у овом крају. Према другој, село је добило назив по јаком ветру који „реже“.

Гравитациони центар, односно место у коме становници села могу да задовоље већину својих потреба (образовне, здравствене, културне и друге) је Пирот, до кога се стиже аутобусом за један сат. Недавно је обновљен део пута од центра села Дојкинци према Брлогу, дужине 5,5 километара, за чију изградњу је новац обезбедило Министарство за инфраструктуру. Сматра се да ће ова деоница пута бити од великог значаја, посебно за инвеститоре и будућа улагања на Старој планини. Железнички саобраћај између Брлога и Пирота не постоји. Уколико желе да користе услуге железничког саобраћаја, становници Брлога то могу учинити у Пироту, где постоји железничка станица. Најближа пошта налази се у селу Височка Ржана. Аутоматска централа и сигнал мобилне телефоније покривају цело село.

Електрификација села извршена је 1972. године. Село има водовод, изграђен крајем 80-их, из сеоских извора самоорганизовањем мештана. Има и своје гробље, о коме се брину мештани. Одлагање смећа одвија се спаљивањем на дивљој депонији у селу.

Село је ушорено. Има само једну улицу и двадесетак домаћинстава (слика 3). Интересантно је да су после 1991. године изграђене само две куће

у Брлогу. Ради се о типичном планинском селу, богатом ливадама и пашњацима. Становништво овог села бави се превасходно сточарством и ратарством. Само село карактеришу старински објекти у етно стилу који су данас углавном ван функције, попут амбара, кућа и плевњи, са специфичним архитектонским обележјем. Кроз село протиче Дојкиначка река (слика 4).

Укупан број становника у селу је 40. Према попису из 2002. године у селу је било 83 становника, а према попису из 1991. године 130 становника. Старосна структура у овом селу, као и у већини села у Пиротском округу, веома је неповољна. Просечна старост становништва је 2002. године износила 71,1 година (69,2 код мушкараца и 72,9 код жена). Тада је у насељу било 45 домаћинстава, а просечан број чланова по домаћинству износио је 1,84. Ово село је у потпуности насељено Србима. Према расположивим статистичким подацима, ово село, као и многа друга у пиротском крају, у просеку изгубе половину становника на сваких 10 година и процењује се да ће до 2020. године, уколико се нешто не промени, већина њих бити у потпуности напуштена. Од укупног броја становника у селу, дванаест је земљорадника, осам пензионера фонда запослених и двадесет пензионера фонда пољопривредника. У селу нема запослених (слика 5).

Најближи дом здравља, апотека и болница налазе се у Пироту. Село нема четворогодишњу школу. Четворогодишња школа која је изграђена 1903. године, затворена је 1970. године. Најближа четворогодишња школа налази се у селу Јеловица удаљеном 3 км, изграђена 1950. године. Тренутно има два ђака и једног учитеља. Најближа осмогодишња школа налази се у месту Височка Ржана, удаљеном 8 км од Брлога. Ова школа изграђена је 1947. године. Најближа средња школа налази се у Пироту, који је од Брлога удаљен тридесетак километара. Дом културе, библиотека, биоскоп и музеј налазе се у Пироту, а задружни дом у селу Дојкинци.

У селу постоји црква Св. Петке, изграђена у деветнаестом веку. Најближи манастир је у селу Височка Ржана. У селу не постоје објекти физичке културе – најближи су у Пироту. Месна канцеларија налази се у селу Височка Ржана. У селу нема спортских и културно-уметничких друштава, као ни ловачких, риболовачких и других удружења. Уколико желе да купују мешовиту робу и хлеб, становници Брлога морају да оду у Дојкинце, а за најближу самопослугу, месару или уређену пијаци морају да оду до Пирота. За поправку пољопривредних апарата и апарата за домаћинство најближи сервиси налазе се у Пироту. Подизање и уплата новца могући су у Пироту, где се налази најближа банка.

У Брлогу су деценијама организована посела и игранке, којих од 70-их наовамо више нема. Од прослава које заједнички организују и славе становници овог села можемо да наведемо славу Св. Јована, која се слави 7. јула и која представља сеоски сабор, као и Св. Петку, која се слави на јесен.

Резултати емпиријског истраживања, спроведеног јуна 2011. године, на подручју села Брлог, у окриву реализације пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“, показали су да се живот становника овог села није битније променио у последње две деценије. Као кључне проблеме, становници овог села су и пре две деценије и данас истакли сиромаштво, све мање младих људи и недостатак радне снаге. У односу на остала места овог краја, Брлог се издваја као једно од најнеразвијенијих. Будућност овог села, по мишљењу становника села, зависи највише од локалне власти и од помоћи државе.

Потенцијали за развој туризма на Старој планини и у селу Брлог

Окретање руралном туризму представља једну од алтернатива за ублажавања сиромаштва и успоравања исељавања младих. Географски положај општине Пирот, природне лепоте, богатство материјалне и духовне културе, чине ово подручје погодним за развој туризма. Када је реч о туристичким потенцијалима овог подручја, најпре треба поменути Стару планину. Стара планина налази се у средишњем делу Балканског полуострва, на југоистоку Србије, на територијама општина Пирот, Димитровград и Књажевац. Највећи део српског дела Старе планине, скоро две трећине, простире се на територији општине Пирот, а на пиротском делу налази се и највиши врх Старе планине – Миџор (2.186 метара надморске висине). Стара планина има површину од око 150.000 квадратних километара заштићене површине. Због великог броја биљних и животињских врста, а нарочито ретких и ендемских, Стару планину научници сматрају једним од највећих центара биолошке разноврсности у Европи.

Један од најлепших и најинтересантнијих предела Старе планине свакако је врх Миџор, који представља природну границу између Бугарске и Србије. Овај врх, који је од Бабиног зуба удаљен осам километара, често називан „кровом“ Србије, има потенцијале за развој планинарења. Миџор је познат по томе што се на њему за само неколико сати могу измењати сва четири годишња доба. Када је ведро и видљивост добра, са овог врха пружа се одличан поглед на околину. Једна од атракција ове планине су и крда коња и говеда која се напасају на миџорским суватима и која представљају јединствен призор.

Поред Миџора, треба поменути и Завојско језеро које се налази на 15 километара од Пирота и сматра се највећим резервоаром чисте воде у овом делу Европе. Завојско језеро представља бисер Старе планине. Језеро је настало пре тридесетак година, када се читаво брдо сурвало у долину реке Височице, препречило јој пут и потопило села Завој, Велика и Мала Лукања. Касније је на том месту изграђена брана и језеро је претворено у акумулацију из које се водом снабдева хидроелектрана Пирот. У језеру има око 170 милиона кубних метара воде прве А категорије, а из њега би питком водом могло да се снебедева око два и по милиона људи. Језеро је просечне дубине око 70 м, дужине око 17 км, одликује се великом чистоћом воде и прозирношћу. Викенд насеље Завој налази се у окружењу Завојског језера. Ту су још и излетишта код Мале који, осим услова за одмор, пружају и велике могућности за риболов, о чему сведочи и велика посећеност ових излетишта током летњег периода. На језеру су недавно пронађени фосилни остаци морских шкољки, на основу којих су научници закључили да се на простору језера пре око 210 милиона година налазило тропско море. Захваљујући овим налазима, али и пронађеним костима диносаура „текодонтосауруса“, које су пре двадесетак година откривене у близини старопланинског села Дојкинци, Стара планина могла би, уколико се ова истраживања наставе, да буде проглашена најстаријим парком диносаура на планети.

Неке од природних атракција, као што су водопади, завређују пажњу и за искусне планинаре и љубитеље природе представљају посебну атракцију коју вреди обићи. Неки од тих водопада су: Водопад Тупавица код села Дојкинци, висине око 15 м, Куртулски водопад, висине 27 м, водопад Цунгуљски скок, висине 42 м и Пиљски водопад, висине 64 м у каскадама. У овом крају налази се и једна од најлепших клисура у Србији – клисура Росомачке реке, која се налази на пола сата пешачења узводно од села Славиња. Њу карактеришу велики лонци, које је река вајала милионима година. Ова природна реткост позната је и под називом Славињско грло.

У близини села Брлог налази се излетиште Врело (слика 6). До овог излетишта се из Пирота долази аутомобилом за 40 минута, асфалтним путем. Налази се на надморској висини од 730 м. Име је добило по врелу које се налази у делу излетишта према селу Јеловици, а оно што га чини специфичним је његово пресушивање једанпут у току године, и то у августу месецу, у приближно истом временском интервалу, на неколико сати. У окружењу излетишта је комплекс викендица и радничког одмаралишта, што сведочи о намерама да ово место прерасте у туристички комплекс. Излетиште карактеришу могућности за шетњу, одмор, рекреацију, лов, риболов. У непосредној близини се налази манастир Св. Богородице из XVIII века.

Будући да на њој живи велики број ендемских биљних и животињских врста, Стара планина је 1997. године стављена под заштиту и проглашена за парк природе. Од биљних врста које овде расту су жбунаста јова, планинска саса, гороцвет, шумски љиљан, патуљаста перуника, росуља, рунолист, линцура, бели локвањ, Панчићев пелен, бор кривуљ (најмањи број у Европи), смрча, храст лужњак итд. Од животиња, на Старој планини живе велики тетреб, патуљаста и сури орао, дропља, сова, срне, медвед, јелен лопатар, видре, дивокозе, вукови, лисице, снежне волухарице итд. Овде живи преко 200 врста птица, а од тога 92 се воде као природна реткост (слика 7). Велики број биљних и животињских врста, а нарочито ендемских, чини ову планину специфичном са различитих аспеката, а нарочито са аспекта развоја туризма.

Стара планина има солидне потенцијале за развој туризма. До сада се, када је у питању туризам, углавном говорило о развоју зимског туризма на Старој планини, док се о њој као идеалној летњој туристичкој дестинацији говорило веома мало. Ова планина свакако поседује одређене потенцијале и за развој летњег туризма, који је све популарнији међу домаћим, али и страним туристима. Представља идеалну дестинацију за све љубитеље природе, лова, планинарења, фотографије, параглајдинга и других летњих туристичких активности. О тим потенцијалима сведочи и спремност Светске банке да у развој летњег туризма на Старој планини уложи најмање пет милиона евра и претвори је у атрактивну летњу дестинацију.

Као основа за развој летњег туризма требала би да послуже старопланинска села. Регистрованих сеоских домаћинстава која могу да приме госте има у селима Дојкинци, Брлог, Јеловица, Топли До, Рсовци, Славиња, Сопот, Височка Ржана и многим другим. Постоји могућност повећавања туристичког смештаја адаптацијом и реконструкцијом постојећих стамбених објеката у градовима и селима и комерцијализацијом коришћења викенд кућа (као пансиона и апартамана).

У случају старопланинских села, изузетно је важно комбиновање смештаја са активним одмором, односно планинарењем, излетима, обиласком пећина, скакања падобраном и летења параглајдером, скијањем, сналажењем у природи, пецањем, ловом итд. Будући да све већи број области у Србији развија или планира да развија сеоски туризам, неопходно је пронаћи нове и алтернативне туристичке производе. Ова села би туристима могла да понуде домаће специјалитете, направљене уз помоћ органски произведене хране. Ова домаћинства, заљубљеницима у нетакнуту природу могла би поред смештаја и хране да пруже и неке друге садржаје (слика 8). Изузетно велико богатство материјалне и духовне културе носи у себи значајан туристички потенцијал, у смислу ширења туристичке понуде. Мислимо ту, пре свега, на карактеристичне етно мотиве

са овог подручја, међу којима се издвајају народна ношња карактеристична за овај крај, чувени пиротски ћилим са аутохтоним шарама, пиротски опанак, грнчарски предмети, кожарски и везени производи, односно рукотворине са овог подручја. Томе треба додати и богату духовну културу, која се огледа кроз музику, говор, фолклор и обичаје везане за овај крај. Укључивање посетиоца у аутентичне активности чланова локалне руралне заједнице може да допринесе томе да облици руралног живота постану туристичка атракција.

Развој туризма на Старој планини захтева велика улагања јер недостаје адекватна инфраструктура. За краћи боравак то не представља сметњу, али за озбиљније привлачење туриста, ипак су неопходни неки предуслови. За сада, туристи могу да одседну у свега два хотела на Старој планини, од којих се један налази на Бабином зубу, а други на Планинарском дому недалеко од Пирота и у неколико десетина домаћинстава која су регистрована за сеоски туризам.

У свим окрузима југоисточне Србије, сем Нишавског, путеви са савременим коловозом чине тек 39,5% укупних путева, док републички просек износи 62,1% (*Стратегија регионалног развоја 2007–2012*, 2007, 40). Осим тога, нема забавних садржаја, спортских терена, продавница, амбуланти.

Држава је направила одређене кораке ка увођењу стандарда у овај сегмент туристичке индустрије. Тако, Закон о туризму Србије прописује стандарде за пружање угоститељских услуга и услуга смештаја у сеоским домаћинствима („Службени гласник РС“, 45/2005). Такође, држава је кроз буџет одвојила одређена средства намењена подстицању развоја руралног туризма. Међутим, иако је подршка државе веома важна, развој руралног туризма зависи у великој мери од локалне иницијативе, идеја локалног становништва, његових организационих способности и креативности да своје посебности тржишно валоризује.

О значају повезивања туризма и пољопривреде

Сеоски туризам представља значајни развојни потенцијал за пиротски крај. Подручје Старе планине у економском смислу једно је од најпасивнијих у Србији, а посебно сеоске области које су захваћене депопулацијом. Иако живот у руралним подручјима није у потпуности замро, становништво из Пирота, које одржава везе са селима у свом залеђу, може да одигра важну улогу у развоју руралног туризма. Будући да су многи становници Пирота изгубили посао, сеоски туризам пружа им могућност да се врате на село и адаптирају домаћинство за прихват туриста. Из тог угла

гледано, сеоски туризам представља значајну развојну шансу за села на Старој планини.

Од кључног значаја је повезивање туризма и пољопривреде. Деценијама је егзистенција становништва на Старој планини зависила од екстензивне сточарске и воћарске производње у вишим и ратарске производње у долинама и нижим пределима. До 60-их година бележи се континуирано повећање пољопривредне производње, да би након тога, под утицајем индустријализације, дошло до одлива становништва у развијеније крајеве и напуштања пољопривредних поседа. Са овим проблемом најпре су се суочила села у вишим крајевима Старе планине. Србија је концепт развоја села у великој мери ослањала на развој интензивне пољопривреде, што није одговарало руралним планинским крајевима, чији ресурси нису били прилагођени оваквој производњи. Покушаји индустријализације планинског традиционалног сточарства довели су до деградације природних ресурса на које се ослања. Имајући у виду веће трошкове производње у планинским крајевима у односу на равничарске, односно нижу конкурентност и немогућност да се врати уложено, не чуди што је традиционално сточарство готово угашено (Angelkova 2008, 7). Тиме су поткопани економска основа сеоског становништва и угрожени постојећи ресурси, превасходно ливадски и пашњачки комплекси. Уз то, угрожен је и опстанак културног наслеђа које се ослања на традиционално сточарство, а шансе за оживљавање руралне економије знатно ослабљене. Може се рећи да је готово демографско изумирање руралних средина Пиротског округа значајна препрека будућем развоју подручја. Зато се, када је у питању развој руралног туризма, углавном рачуна на градско становништво Пирота.

Традиционално сточарство и пољопривреда могу обезбедити економску егзистенцију људима у овом подручју. Општина Пирот нуди капацитете за прихват туриста у више села: Брлог, Дојкинци, Јеловица, Рсовци, Славиња, Сопот, Завој Брана. Ова села нуде смештај, уз могућности за лов и риболов, планинарење, сакупљење лековитих биљака и сл. У домаћинствима ових села могу да се купе пиротски качкаваљ, разне врсте сирева, пиротски ћилим, али ова продаја није организована. Куповина локалних пољопривредних производа представља добар пример тога како туристи у овом крају могу да дају допринос повећању прихода локалног становништва.

Повезивањем туризма и пољопривреде обезбеђује се и мотивација сеоског становништва за останак на селу. То би могао бити начин решавања социјалних проблема у овом подручју. С једне стране, туризам представља неопходну карику која ће обезбедити одговарајуће тржиште, а самим тим и валоризацију резултата пољопривредне производње. С друге стране, за привлачење туриста и задовољење туристичке тражње неопходни су локални пољопривредно-прехрамбени производи.

Закључна разматрања

Село Брлог део је Пиротског округа, који спада међу најмање развијене округе у Србији. Незапосленост и лоши услови живота деценијама су условљавали одлив становништва из руралних подручја Пиротског округа у развијеније крајеве. Традиционална рурална газдинства заснована на пољопривреди једноставно нису обезбеђивала задовољавајуће приходе. Зато убрзање привредног раста, повећање стопе запослености и животног стандарда представљају императив у наредном периоду. Оријентација на рурални туризам представља једну од алтернатива за ублажавање сиромаштва и успоравање исељавања младих. Географски положај општине Пирот, природне лепоте, богатство материјалне и духовне културе, чине ово подручје погодним за развој туризма. Када се говори о туристичким потенцијалима овог подручја мисли се, пре свега, на Стару планину. До сада се, када је у питању развој туризма, углавном говорило о развоју зимског туризма на Старој планини. Ова планина, међутим, поседује одређене потенцијале и за развој летњег туризма, који је све популарнији међу домаћим, али и страним туристима. Стара планина представља идеалну дестинацију за све љубитеље природе, лова, планинарења, фотографије, параглајдинга и других летњих туристичких активности. О тим потенцијалима сведочи и спремност Светске банке да у развој летњег туризма на Старој планини уложи најмање пет милиона евра и претвори је у атрактивну летњу туристичку дестинацију. Као основа за развој летњег туризма требала би да послуже старопланинска села. Регистрованих сеоских домаћинстава која могу да приме госте има у селима Дојкинци, Брлог, Јеловица, Топли До, Рсовци, Славиња, Сопот, Височка Ржана и многим другим.

У циљу развоја руралног туризма, изузетно је важно комбиновање смештаја са активним одмором, планинарењем, излетима, обиласком пећина, сналажењем у природи, пецањем, ловом итд. Због све веће конкуренције у овој области, неопходно је да је пронаћи нове и алтернативне туристичке производе. Поред домаћих специјалитета, направљених уз помоћ органски произведене хране, ова домаћинства заљубљеницима у нетакнуту природу могла би да пруже и неке друге садржаје. Изузетно велико богатство материјалне и духовне културе чине овај крај неисцрпном и недовољно искоришћеном могућношћу за ширење туристичке понуде, уз комбиновање са другим елементима. Укључивање туриста у аутентичне активности чланова локалне руралне заједнице може да допринесе томе да облици руралног живота постану својеврсна туристичка атракција.

Једну од кључних препрека за развој туризма на Старој планини представља непостојање адекватне инфраструктуре, пре свега путне инфраструктуре. Осим тога, нема забавних садржаја, спортских терена, продавница,

амбуланти. Иако је подршка државе веома важна, развој руралног туризма зависи у великој мери од локалне иницијативе, идеја локалног становништва, његових организационих способности и креативности да своје посебности тржишно валоризује.

Од велике важности је повезивање туризма и пољопривреде. Повезивањем туризма и пољопривреде обезбеђује се и мотивација сеоског становништва за останак на селу. То би могао бити начин решавања социјалних проблема у овом подручју. С једне стране, развој сеоског туризма допринеће развоју тржишта, а самим тим обезбедити валоризацију резултата пољопривредне производње. С друге стране, за привлачење туриста и задовољење туристичке тражње неопходни су локални пољопривредно-прехрамбени производи.

Развој сеоског туризма, као и повезивање туризма, пољопривреде и сточарства, представљају значајан развојни потенцијал пиротског краја. Будући да су рурална подручја у овој области суочена са демографским одумирањем, становништво из Пирота, које одржава везе са селима у свом залеђу, може да одигра важну улогу у развоју сеоског туризма.

Литература

- Angelkova, Tanja. „Specifični oblici povezivanja turizma i poljoprivrede na Staroj planini“ (magistarski rad). Beograd: Univerzitet Singidunum, 2008.
- Bajec, Jurij i sar. *Social protection and social inclusion in the Republic of Serbia*. Manuscript for the European Commission directorate-general for employment, social affairs and equal opportunities, European commission, 2008.
- Емпиријско истраживање на подручју села Брлог, обављено у окриву реализације пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.
- Krstić, Gorana. „Poverty profile in Serbia in the period from 2002–2007.“, у: *Living standard measurement survey: Serbia 2002-2007 (LSMS)*, edited by Dragan Vukmirović and Rachel Smith Govoni. Belgrade: Statistical office of the Republic of Serbia, 2008.
- Krstić, Gorana i sar. *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije*. Beograd: Foundation for the advancement of economics (FREN), 2010.
- Панајотовић, Томислав Г. *Пирот кроз векове. Историјски догађаји, зајиси, предања, сећања, људске судбине....* Пирот: ИРО Слобода, 1982.
- Стратегија регионалног развоја Републике Србије, 2007–2012*. Београд: Влада Републике Србије и Републички завод за развој, 2007.
- Zakon o turizmu. „Службени гласник РС“, 45/2005.

Слика 1. Руинирана помоћна зграда у селу Брлог

Слика 2. Улаз у село Брлог

Слика 3. Главна и једина улица у селу

Слика 4. Дојкиначка река

Слика 5. Становници Брлога

Слика 6. Врело

Слика 7. Једна од многобројних врста птица које живе на Старој планини

Слика 8. Стара пећ у селу Брлог

Брлог (Пирот)

Резиме

Село Брлог представља једно од најстаријих села на Старој планини. Припада округу Пирот и налази се у Горњем Високу, на обали Дојкиначке реке. Ради се о типичном планинском селу, богатом ливадама и пашњацима. Главна пољопривредна грана је сточарство. Старински објекти у етно стилу, попут амбара, кући, плевњи, доприносе живописности овог села. Старосна структура у селу Брлог, као и у већини села у Пиротском округу, веома је неповољна. Ова села у просеку изгубе половину становника на сваких 10 година и процењује се да ће до 2020. године, уколико се нешто не промени, већина њих бити у потпуности напуштена. Село дели судбину свих забачених пограничних крајева источне и југоисточне Србије: економска неразвијеност, непостојање адекватне инфраструктуре, одлив становништва итд. Иако поседује одређене потенцијале за развој туризма и пољопривреде, ти потенцијали су недовољно искоришћени. Циљ овог рада је да на основу прикупљеног емпиријског материјала укаже на те потенцијале и могућности да се они реализују.

Кључне речи: Брлог, Пирот, источна Србија, неразвијено село, туризам.

Brlog (Pilot)

Abstract

Brlog represents one of the oldest villages on the Old Mountain. It belongs to Pilot county, situated in Gornje Visoko, on the banks of Dojkinac river. It is typical mountain village, rich in meadows and pastures. Main agricultural branch is livestock farming. Old objects in etno style like barns, houses and granaries, contribute to the picturesqueness of this village. Age structure in village, as in other village in Pilot county, is very unfavourable. These villages lose almost half of their inhabitants every ten years and it is estimated that by the 2020, if something doesn't change, they will be completely abandoned. This village shares destiny of all remote borderland of Eastern and Southeastern Serbia: underdevelopment, absence of necessary infrastructure, population outflow etc. Although it possess certain potentials for development of tourism and agriculture, these potentials are insufficiently utilized. Aim of this paper is to point out, on the basis of collected empirical material, to these potentials and possibilities for their realization.

Key words: Brlog, Pilot, Eastern Serbia, undeveloped village, tourism.

UDK 314.145 (497.11-12 Жељуша)

Жељуша
(Димитровград)^[35]

Јасмина Петровић
Зоран М. Јовановић

---

[35] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Уместо увода: цртица о примењеној методологији и предмету истраживања

Основ стварања искуствене евиденције о селу Жељуша на крајњем југоистоку Србије чинио је *Подсешник за прикупљање грађе*^[36] осмишљен у Заводу за проучавање села, Српском удружењу за социологију села и пољопривреде и Балканској асоцијацији за социологију села и пољопривреде. Инструмент садржи две целине од којих прва, насловљена *Инфраструктурна опремљеност*, налаже прикупљање детаљних информација о географским карактеристикама и просторном изгледу села, економским потенцијалима, као и комплетној инфраструктури (од саобраћајне и комуналне до просветне и културне), док друга целина, означена као *Обнова и развој села*, захтева бележење особености у годишњем празничном циклусу насеља и активности становника усмерених на развој села.

Осим података прикупљених наведеним инструментом у чему је од непроцењиве вредности била помоћ мештана села и представника Жељуше у општинској власти,^[37] истраживачи су узели у обзир и постојеће изворе настале независно од потреба предузетог истраживања. Коришћени су *статистички подаци* (резултати пописа из 2002. године, али и претходних пописа) који су допринели да се уоче тенденције у демографском развоју села и структура активног становништва. Између осталог, консултовани су и резултати из *првој години становништва у Бујарском царству из 1880. године*, будући да се проучавано село тада налазило у његовим границама, као и *Турски извори за балканску историју*.

---

[36] Инструмент је сачињен поводом прикупљања грађе за припрему реферата на XVII међународном научном скупу „Власински сусрети“, одржаног 1– 2. 09. 2011.

[37] Највећи број емпиријских података у тексту добијен је од г. Томислава Василева, одборника у Скупштини општине Димитровград, председника МЗ Жељуша г. Милче Маркова, г. Цветка Иванова, професора Средње стручне школе у Пироту, г. Александра Игова, шефа Одсека општинске управе за пољопривреду и одрживи развој, г. Асена Цоневића, председника ФК „Партизан Жељуша“, и гђе Душанке Цоневић професорке гимназије „Св. Кирил и Методије“ у пензији, као и других мештана којима нисмо забележили име. Истраживачи им захваљују на срдчности, отворености за сарадњу и пруженим информацијама.

Вођени трагом података добијеним из казивања мештана, истраживачи су сматрали назаобилазним коришћење мултидисциплинарног приступа који укључује знања из различитих наука, с циљем да се начини увид којим би Жељуша била сагледана са различитих аспеката (попут историје, историје уметности, социологије, културологије, демографије). Треба истаћи да село које је у фокусу пажње није схваћено као „острво“, већ као једно од места које дели прилике и неприлике ширег подручја на којем се налази.

Посебна пажња посвећена је актуелним околностима у којима село обитава због чега су листи наведених извора додати и они попут докумената који се односе на дефинисање постојећих ресурса у оквиру стратешког планирања развоја општине, података из Службе за катастар непокретности, итд. Разноврсност и комплементарност коришћене искуствене евиденције проистекла је из разумевања методолошких стандарда неопходних да се досегне објективност као један од основних логичко-епистемолошких принципа на којима наука почива.

Географске и климатске особености насеља

Жељуша је смештена на левој обали Нишаве, у подножју Желушког врха (705m), у области (Горње Понишавље) која припада крајњем југоистоку Републике Србије, ка Републици Бугарској. Атар села се простира се на 7,90 км²; у висинском појасу између 450 и 550 метара надморске висине, на брдском и нископланинском подручју. Простире се с обе стране међународне саобраћајнице Београд–Софија–Истанбул (Е80). Кроз насеље пролази и међународна железничка пруга с идентичним путним правцем. Територијално припада општини Димитровград, чијем истоименом средишту и гравитира. Од града Димитровграда, иначе до 1950. са називом Цариброд/Сприброд (Мартиновић 2008, 288, 289) удаљено је свега 3 км.

Село се састоји од две основне целине: Старе Жељусе (Старог села) у долини Грапског потока са богатом вегетацијом и Новог села, концентрисаног уз ауто-пут. Кроз насеље пролази локални асфалтни пут ка Димитровграду. Граничи се са суседним селима – Белешом, Лукавицом, Гојиним Долем и Планиницом, као и територијом града Димитровграда. Умерена континентална клима (с просечном годишњом температуром од 9,7°С), довољно падавина (530 л/м²) и повољна влажност ваздуха (65–70%) омогућавају богат и разноврстан биодиверзитет. Особености тла, као и климатске, односно метеоролошке прилике доприносе да се становништво бави узгојем различитих ратарских култура, воћарством, виноградарством и сточарством. Подаци катастра непокретности казују да Жељуша

располаже са укупно 379,4 ха пољопривредног земљишта, од чега је 277,9 ха обрадиво (њиве – 174,5 ха; вртови – 3,5 ха; воћњаци – 39,1 ха; виногради 5,8 ха; ливаде 54,9 ха) као и 101,6 ха пашњака, извор: Служба за катастар непокретности Димитровград. Оваква расподела намене земљишта сведочи о тзв. сваштарској пољопривредној производњи.

Просторна организација насеља

Реч је о насељу збијеног типа, с утврђеним просторним планом („Службени гласник РС“, бр. 86/09). Данас има око 550 кућа. Највећу експанзију доживљава седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, када је изграђен највећи број домова, углавном од чврсте грађе, с субурбаним карактеристикама.

Премда се Жељуша састоји од Старог села и Новог села, насеље заправо чини пет просторних целина: Бара (део старог насеља око Грапског потока са око осамдесетак домова), Панчина махала (са преко 80 кућа) и Цвикарска махала (са око 20 кућа) (сл. 1 и 2). Насупрот тих махала, с друге стране међународне саобраћајнице, смештене су две целине које се настављају једна на другу: Дивљи запад са четрдесетак кућа и махала Расадник са деведесетак домова. За разлику од већине села у региону у Жељуши нема много напуштених кућа. Процењује се да их је тек двадесетак.^[38]

Село нема уређене зелене површине иако постоје сви услови за изградњу парка. Премда довољно простран и са потенцијалима да прерасте у простор у коме би се људи сусретали и окупљали, центар места је неууређен, те случајни пролазник, осим по згради дома културе, тешко може претпоставити да се налази у средишту насеља.

О историји места и његовим светињама

Жељуша је стара насебина. Први записи у којима се помиње под тим именом налазе се у турским пореским регистрима вођеним између 1413. и 1421. године. Забележено је као „село са 28 огњишта, удовицом и приходом

[38] Читаоцу вероватно неће промаћи детаљ да се податак о броју кућа разликује од укупног збира домова распоређених у наведеним просторним целинама, махалама. Први податак је прецизнији будући да је реч о службеној белешци у документацији МЗ. У случају бројки које се односе на распоред домова у простору, реч је о проценама које су добијене од саговорника на терену.

од 1.130 акца“ (*Турски извори за Българската историја*, серија XV–XVI, 1966, 27).^[39] За сада остаје енигма шта се са селом и његовим мештанима догађало до XVII века, будући да из тог столећа потичу најстарији надгробни споменици на гробљу које припада сеоском атару.

У непосредној близини гробља налазила се и црквица посвећена Светом Ђорђу, за коју се сматра да је такође подигнута у XVII веку. Храм је скоро потпуно урушен у XIX веку. Према предању, на црквишту је израстао орах који је уклонио Милан Илијев, Жељушанин, када се непосредно потом његов болесни син Атанасије „подигао из постеље“.^[40] Радосни отац је одмах обновио цркву, као својеврсну вотив-захвалницу.^[41] О цркви је бринуо Атанасијев син Лепоја. Пред крај његовог живота богомоља је почела да се урушава, али је благодарећи суседу Зорану Стаменковићу и другим донаторима обновљена. Једновремено су саграђени мост и пут до храма. Невелика црква је у виду једнобродне грађевине с полукружном апсидом на источној страни, с двоводним кровом, без куполе. Припрата је након обнове добила димензије веће од наоса, и по својим архитектонским особеностима, укључујући и отворен трем, наликује богомољама грађеним на том подручју и у XIX веку (Кадивијевић 2007, 45–52) (слика 3). На олтарској прегради, без јасног иконографског програма (Јовановић 2009а, 314–26) постављене су иконе Светог Ђорђа, Светог Николе Мирликијског, Свете Недеље, Светог Кирила (Ђирила) и Светог Методија. У храму се налазе и иконе светих израђене у графичкој техници. Године 1984. црква је проглашена спомеником културе.^[42]

Године 2000. Жељушани су на рушевинама култног објекта из касноантичког доба или раног средњег века почели изградњу храма посвећеног Вазнесењу Христовом, празнику који је и сеоска слава. Приликом археолошких истраживања извршених пре почетка градње богомоље, пронађени су и трагови велике тробродне цркве, с остацима поплочаног пода. Здање је подигнуто према пројекту стручњака Завода за заштиту споменика културе у Нишу. Црква је једнобродна, триконхоналног типа, с куполом над наосом (слика 4). Према морфолошким особеностима здање

[39] Акца је назив за ситан сребрни новац; била је основна јединица плаћања до 1687 године.

[40] Легенду је забележио господин Цветко Иванов, професор у Средњој стручној школи у Пироту, локални хроничар димитровградског краја и сакупљач народних умотворина. Објавио је неколико књига, међу којима су и оне с локалним предањима.

[41] Занимљиво је да се флора израсла на црквиштима и манастириштима неретко сматра растињем са чудотворном моћи, и да се управо због тога не уклања. Орах са, по веровању, плодоносним својствима налази се и у манастиру посвећеном Богородици код Прилепа (Ристески 2001, 170, 171).

[42] Занимљиво је да је објекат добио такав статус иако су, према речима стручњака Завода за заштиту споменика културе у Нишу, материјални трагови старе цркве готово потпуно уништени непажњом мештана приликом рестаурације.

представља евокацију српске средњовековне црквене архитектуре. Реч је, заправо, о некритичком историцизму, у складу с најраспрострањенијом праксом у савременом градитељству Православне цркве у Србији,^[43] с поводима које је могуће на различите начине схватити (Јовановић З. М. 2007, 213–21; Јовановић З. М. 2007, 187, 188; Кадијевић 2010, 118, 119). Због недостатка финансијских средстава, здање још није завршено.

Обе цркве су под јурисдикцијом Нишке епархије, чија историја с многих аспеката наликује повесници целокупног региона (Поповић 1999, 122–30, 169–75; Поповић 2002, 1334, 1817, 1818).

Имајући у виду да на подручју на коме се налази и Жељуша постоји 25 цркава и манастира каткад се каже да је тај микрорегион „Света Гора у малом“ (што је назив чест у многим деловима Србије где се налази већи број православних сакралних објеката).

О верском животу становника тог краја сведоче и многобројни обредни (оброчни) крстови, који се такође сматрају светим местима (Бандић 1991, 356, 357). Реч је о виду вотива светом заштитнику породице, односно локалне заједнице, (Петровић 1988, 268, 269, 326; Чајкановић 1973, 12, 13), то јест симболичном (видљивом) завету једне заједнице светом, Богу или Богородици (Недељковић 1990, 89–92). У време празника посвећеног светом у чију част је подигнут крст, крај њега се окупљају мештани на обредној „молитви“, када се изражава благодарење на услишеним молитвама. Крстови су обично постављени крај црквишта или поред „миросаног дрвета“. Жељуша и околина имају неколико „обредних крстова“ крај којих се окупљају мештани „износећи“ молитву, пре свега на дан када се слави чашћена света особа, односно црквени празник. Један од таквих крстова посвећен је Вазнесењу Христовом и датира из 1864. године, од када потиче и највећи број таквих знамења у крају (Николов 2009, 304, 305).

У селу поред старог гробља из XVII века које се налази око саме цркве Св. Ђорђе, постоји још једно, ново, у западном делу сеоског атара. На самом гробљу налази се и мала зграда са просторијом за „постављање софре“, где се врши обичајно обедавање након сахране или обележавања помена умрлима (Пантелић 1988, 268, 269, 326).

---

[43] Већ је увелико одомаћен феномен да се Православна црква у Србији устаљено преводи као Српска православна црква, и то не само у колоквијалном језику. Стога треба указати да црква у теоријском смислу нема етничко одређење. Данас, међутим, уместо саборности хришћана, инсистира се на етничкој припадности, ма колико с аспекта изворног хришћанства било спорно изједначавање вере и нације, што потврђује и 9. члан *Символ вере* (Биговић 2010, 386; Јовановић З. М. 2009б, 59, нап. 90). Притом, често коришћен термин „Српска црква“ код православних Срба посебно је дискутабилан. Исто би важило и за термин „Светосавска црква“.

Демографски развој села

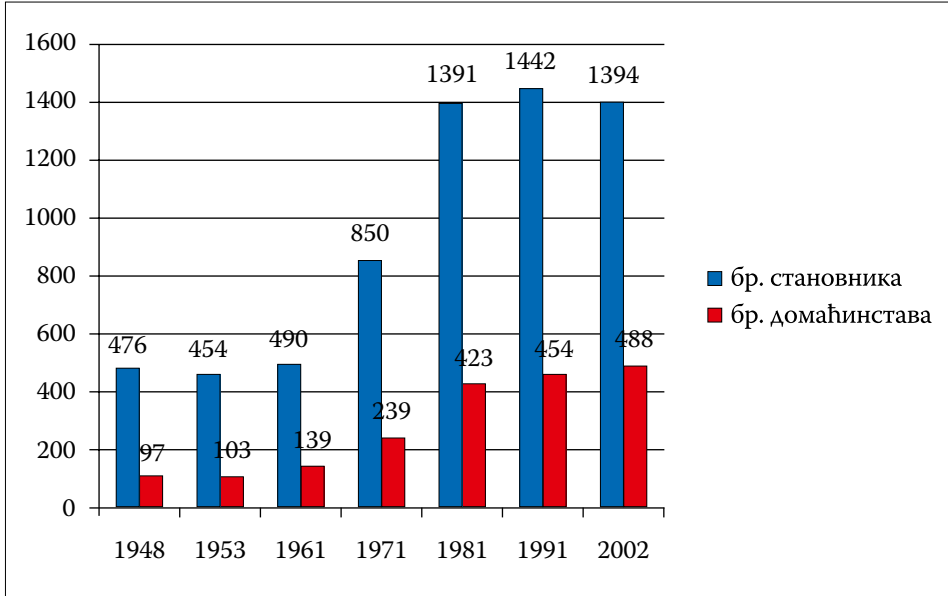
Са 1.394 становника, према попису из 2002. (РЗС 2003а, 178), Жељуша је по броју житеља највеће сеоско насеље у општини Димитровград. Од званичног регистровања њиховог броја оно бележи демографски раст. Након турске владавине до првог пописа живља у данашњим границама Републике Србије, његов број се кретао на следећи начин: 1880. – 341, 1900. – 510, 1910. – 615 (Предварителни резултати от преброявањето на населението на 1 јануари 1881 година; Преброявање на населението в Княжество Българија, на 31 декември 1900 година; Предварителни резултати по преброявање населението на Царство Българија на 31 декември 1910).

Данас је село са скоро занемарљивим бројем староседелаца, јер је највећим делом настало миграцијама становништва из околних села (Трнски Одоровци, Куса Врана, Драговита, Поганово, Грапа), и то након Другог светског рата (*Географска енциклопедија* 2001, 516).

Положај села и његова знатно развијенија инфраструктурна мрежа у односу на околна насеља, као и добра саобраћајна повезаност с Димитровградом, били су од пресудног утицаја на његов раст и развој након Другог светског рата. Наиме, становништво из удаљених, али и суседних села постепено је настањивало Жељушу с намером да се приближи ресурсима од значаја за квалитет свакодневног живота (водоводна и канализациона мрежа, електрична енергија, близина места где је могуће задовољити здравствене, образовне и друге потребе). Сликвит пример интензитета локалних миграција је суседно село Грапа, које је 1948. године имало 169 становника а данас свега три особе, јер се његово становништво преселило углавном у Жељушу, где је формирало своју „колонију“ (према речима Жељушана, у махали Дивљи запад постоји низ од десетак кућа које су изградили искључиво Грапљани). Дакле, ако се изузме период између Првог и Другог светског рата, насеље показује демографску виталност, с експанзијом до деведесетих година прошлог века, када следи блага депопулација (графикон 1). Од значаја је чињеница да веродостојну слику депопулације становништва није могуће у потпуности сагледати из званичних података. Јер, према информацијама добијеним током теренског истраживања утврђено је да постоји одређени број особа које су евидентирани као житељи тог насеља, премда оне већ дужи низ година живе у оближњим градовима или у иностранству.^[44]

[44] У том смислу, ради објективног сагледавања процеса свеукупне депопулације села у савременој Србији, од изузетног значаја био би приступ по коме би у пописној методологији били евидентирани и такви случајеви, и то нарочито у пограничним регијама где постоји наглашена миграциона динамика подстакнута жељом за сигурнијом егзистенцијом.

Графикон 1. Преглед броја становништва и домаћинстава у селу Жељуша у пописима након Другог светског рата

Извор: Завод за статистику РС

Када је реч о данашњим демографским карактеристикама становништва Жељуше, битан је податак по коме постоји симетрична полна структура (50, 21% мушкараца и 49, 79% жена (РЗС 2003б, 478). Евидентирана је и дубока старост популације – индекс старења у распону 0, 5 до 0, 7 у периоду између 1961. и 1991. године (*Географска енциклопедија* 2001, 517). Према последњем попису, она је просечне старости 42,4 године (РЗС 2003б, 479), што је изнад републичког просека који износи 40,2 године, односно у насељима која су у статистици категорисана као „остала“ (сеоска), с просеком од 41,6 година (РЗС 2003б, 15).

Жељуша је насеље са мешовитим етничким саставом. Према резултатима последњег пописа, у селу живи 51,64% Бугара, 36,80% Срба и 0,71% Југословена.^[45] Етнички се није изјаснило чак 9,11% становништва или се пак декларисало као „неопредељени“ (РЗС 2003а, 178, 179). Реч је о податку – добром индикатору последица живота у пограничју који није доносио

[45] Подаци су слични онима на нивоу читаве општине у којем је на задњем попису нотирано 11.748 становника, међу којима се њих 49,7% изјаснило као део бугарског етноса, 25,6% као припадници српског народа, а чак 12,5% се није национално одредило (РЗС, 2003а). Иначе, реч је о становништву са претежно православном конфесионалном припадношћу – 84,2%; на последњем попису забележено је и да се 9,6% становника ове општине није верски декларисало.

само разнолике културне и идеолошке утицаје и преплитања. Притом, периодична драматична геополитичка разграничења и поделе у XIX и XX веку на најнепосреднији начин су се одражавала на свакодневицу локалног живља. Потврђују то и разграничења између Србије и Бугарске, која су се догодила 1833, 1878, 1913. и коначно 1919. године, када су *Нејским ујовором* учињене одређене корекције, реализоване радом Међународне комисије за разграничење до 1922. године (Павлица 2002, 23).

Притом, у аналитичком посматрању садашњице, оптерећене разноликим „реповима“ прошлости, не треба занемарити догађаје у балканским ратовима, као ни у Првом светском рату, односно у међуратном добу, то јест до Другог светског рата, као и у годинама које су обележиле последњи светски рат (Јовановић М. 1998, 136–45; Јовановић З. М. 2004, 33, 34, 60, 61; Кољанин 2001, 55–63; Кулић 1992–1993; Т. Кулић 1977, 141–73; Митровић 1989, 21–38; Стојиљковић 1989; Стојчев 1994, 177–93; Пириватрић 2008, 265–333). Збивања у вези с *Резолуцијом* Коминформа такође су утицала на односе између Бугарске и Југославије, као и на ставове бугарске мањине у Србији, која је била пред дилемом да ли се приклонити политичким ставовима земље матице или оне у којој живе (Драгишић 2002). Генерално посматрано, целокупни регион проживљавао је историју решавања стратешких питања између Југославије и Бугарске, а локално становништво мењало припадност држави, с неизвесном судбином својих имања, неретко губећи своје поседе. Верни одраз драматичности живота на подручју на којем се налази и Жељуша јесте и чињеница да се локални живаљ често борио на супротним странама са својим најближим сродницима. Отуда податак о последњем етничком декларисању треба сагледати и „под лупом“ свих збивања.^[46]

Саобраћајна и комунална инфраструктура у селу

Захваљујући просторном положају и близини кључне саобраћајне трасе за регион, Жељуша има изванредну повезаност с општинским центром, као и са градовима од значаја за живот њених становника: с Пиротом, удаљеним тридесетак км ка западу, и Нишом који се налази стотинак километара од села, у истом смеру. У селу постоје чак три аутобуска стаја-лишта, где пристају међуградски аутобуси из поменутих и других места,

[46] Током теренског истраживања мештанин је испричао легенду о мајци чија су оба сина војевала у балканском рату, али на супротним странама. Према његовим казивањима, мајка се свакодневно молила за спас оба сина. До окончања рата остала је без обојице.

чија траса води ка Димитровграду и граници, и то сваког сата почев од 5 до 23 часа, а у шпицу и чешће. Иако кроз село пролази међународна железничка траса, у селу нема железничке станице, а најближа се налази у Димитровграду и селу Обреновац, које се налази у супротном правцу од Димитровграда.

У селу има 13 улица од којих је само једна асфалтна (изграђена 1981), која повезује село с општинским центром. Остала путна мрежа (макадам и земљани путеви) дуга је око тридесетак км. На побољшању и доградњи те мреже периодично се ради од послератне експанзије села.

За разлику од околних места у Жељуши је и друга комунална инфраструктура у солидном стању. Електрификација села је започета 1959. и данас је у потпуности завршена. У селу постоји и улична расвета. Зачетак водоводне мреже датира од 1968. године, и то благодареди самодоприносу мештана, од када вода у домове Жељушана пристиже из неколико шумских извора изнад самог села (сл. 5). Током 2011. године требало би да буде приведена крају канализациона мрежа којом би била повезана сва домаћинства, тако да ће село бити једно од ретких у Србији где ће сви домови бити „покривени“ том врстом инфраструктуре. Становници имају обезбеђене и друге комуналне услуге, попут одвоза смећа. С Општином и јавним комуналним предузећем преговара се и о неким другим услугама, у складу с тековинама савременог доба и уобичајеним потребама становништва.

На ободу насеља, непосредно уз локални асфалтни пут ка Димитровграду, смештено је и постројење за пречишћавање отпадних вода. Постројење је утолико значајније, јер је намењено филтрирању не само отпадних вода из Жељуше него и Димитровграда и граничног прелаза Градина. Упркос значајном доприносу очувању еко-система, тај систем ни изблиза не решава проблем загађења природне околине који постоји у том делу Србије (Нешић 2010).

Захваљујући демографској виталности села, у насељу је опстао рад прва четири разреда осмогодишње школе са четири одељења, што је вредна чињеница јер у многим насељима те регије затварана су истурена одељења димитровградске Основне школе „Христо Ботев“ (која је некада је имала чак 36 истурених одељења, док данас, због демографске осеке, функционише само са пет школа у сеоским насељима),^[47] а од 1982. у Жељуши постоји и вртић (сл. 6).

---

[47] Осмогодишња школа „Христо Ботев“ има дугу традицију (основана 1869). Данас је смештена у згради изграђеној 1954. Има 738 ученика и 63 учитеља и наставника, и као таква је међу већим установама тог типа у југоисточној Србији.

Даљи наставак школовања могућ је у Општинском центру, у коме за средњошколско образовање постоји гимназија „Св. Кирил и Методије“^[48] (основана 1891), која користи зграду предату јој на употребу 1986. (са 308 ђака и 35 наставника). Под истим кровом, осим *оџиџије смера њимназије*, ученици се школују и за звање туристичког техничара (Стратегија одрживог развоја општине Димитровград 2011). Мештани Жељуше и околине од 2004. године у Димитровграду имају могућност уписа у истурено одељење Више пословне школе Приштинског универзитета са тренутним седиштем у Блацу. У том огранку школе постоји и смер „царина и порези“ (уз „финансије и рачуноводство“), на коме се део практичне наставе одвија на граничном прелазу Градина.

У селу не постоје ни апотека ни здравствена станица, па мештани здравствене услуге добијају углавном у општинском центру, у дому здравља са 20 лекара, три стоматолога и једним стручним сарадником биохемичарем. За све захтевније лекарске интервенције мештанима је на располагању Општа болница у Пироту, односно Клинички центар у Нишу.

Жељущани у свом селу могу користити поштанске услуге, будући да имају експозитуру Поште која се налази у згради дома културе. Место је углавном покривено стандардном и мобилном телефонском мрежом, с квалитетним ТВ сигналом, такође.

Мештанима су на располагању пекара и пет продавница мешовите робе док су за остале услуге од значаја за свакодневни живот упућени на општински центар. Куповина у специјализованим продавницама, трансфер новца, као и коришћење одређених сервиса, поправке кућних апарата, пољопривредних машина итд., подразумева одлазак до Димитровграда. У месту не постоји ни ветеринарска станица нити пољопривредна апотека.

Упркос чињеници да се Жељуша простире с обе стране међународне саобраћајнице, у селу нема бензинске станице. Не постоји ни развијено угоститељство, што потврђује само један угоститељски објект у селу – кафана неугледног изгледа, која притом слабо послује. У селу не постоји ни пијаца; најближа је у Димитровграду, која, иначе, ради само један дан у седмици.

---

[48] Гимназија није имала све време свога трајања ни исто име, нити је радила под окриљем једне државе. Од оснивања до 1920. била је у саставу Бугарске, а потом, након Нејског договора, када је Цариброд припао Краљевини СХС, постала је део њеног система просвете. Између 1941. и 1944. године у Царибродском крају се поново успоставља бугарска власт, када и школа следи образовну политику Бугарске. Од 1945. ингеренције над свим институцијама тога подручја припадају „новој“ Југославији. Називи ове образовне институције у доброј мери одражавају поменуте догађаје на овом подручју: Царибродска мешовита гимназија, Шесторазредна гимназија у Цариброду, Мешовита реална гимназија „Књаз Кирил“, Народна мешовита гимназија „Јосип Броз Тито“, а у време усмереног образовања – Образовно-васпитна организација „Јосип Броз Тито“, Гимназија у Димитровграду да би најзад 2003. године добила свој данашњи назив Гимназија „Св. Кирил и Методије“ према: <http://dimitrovgrad.opstinesrbije.com/index.php?menu=2&submenu=205> Приступљено: 25. августа 2011.

Занимљиво је да у селу постоји метеоролошка станица, основана далеке 1926. године, једна од старијих институција тог типа у земљи.^[49] Према стандардним процедурама, задужена је да врши метеоролошка мерења за потребе подручја Општине.

Иако у селу постоји огранак димитровградског ловачког друштва „Видлич“ и фудбалски клуб „Партизан Жељуша“ (основан 1984), спортски живот мештана је углавном везан за општинско средиште, јер у насељу нема спортских терена, ако се изузму они у оквиру комплекса основне школе и предшколске установе. Идентична је ситуација и са културним животом. Село поседује велику зграду дома културе (сл. 7), али њени капацитети нису с изворном наменом (биоскопске представе, гостовања културно-уметничких друштава и естрадних уметника, као и друга културна дешавања, данас постоје само у сећању старијих мештана). У згради се данас налазе просторије месне заједнице; једну користе за окупљање чланови ловачког друштва и удружења пензионера. У делу зграде је поштанска експозитура. У селу се размишља о адаптацији дела простора за сеоску амбуланту и салу за стони тенис, где би мештани задовољили део својих потреба због којих одлазе до најближег града.

Радни ангажман становништва и економски потенцијал села

Идентитет села и његових мештана тешко је разумети без погледа на активност становништва, на начин на који оно обезбеђује своју егзистенцију. Према подацима званичне статистике, а још више на основу оних доступних на терену, проучавана популација није остала ван утицаја који долазе од феномена у социологији познатог као „ризично друштво“ (Бек 2001). Не улазећи у расправу о свим релевантним карактеристикама таквих друштава (Вујовић 2008), чини се битним указати пре свега на оне особености које су се одразиле на домен радног ангажмана Жељушана, а односе се на трансформацију привреде, или можда боље рећи њену девастацију.

Село у значајној мери свој демографски раст у послератним годинама доживљава благодаревћи близини општинског центра и могућности за поселења у локалној индустрији. Међутим, од деведесетих година прошлог

[49] Иако мештани сматрају да је реч о првој институцији те врсте у Србији, најстарија метеоролошка станица је она коју је 1848. године на своме имању на београдском Сењаку оформио проф. Владимир Јакшић, утемељивач климатологије у Србији.

века почиње суноврат економије тог краја. Два најзначајнија предузећа: „ГИД“ (гумарска индустрија), водеће у општини по броју запослених и нивоу зарада, и „Свобода“ – фабрика конфекције, престају са радом, од кад су у поступку стечаја. Кожара „Братство“, која се налази у Жељуши, пре неколико година је приватизована, добивши име „Pelz Leder Fabrike“. Убрзо након куповине власник из Немачке фабрику уводи у стечај, а квалитетна производна линија за прераду коже и производњу предмета од коже је затворена. Десетак радника из села је отпуштено. У селу се налази и млекара „Хранко“, чији је власник из Бугарске. У њој, међутим, није радно ангажован ниједан становник Жељуше, али је њено присуство драгоценост за мештане Жељуше и околних села будући да се у њој свакодневно врши откуп млека (сл. 8).

Преостали произвођачки капацитети у Општини на које су мештани села углавном упућени, у приватном су власништву и упошљавају мали број радника (Млекара „Стара планина“, дрвопрерађивачко предузеће „Украc“ – „Циле“, „Ненатекс“ предузеће за производњу текстилних производа и „Металац“ – предузеће за производњу металне столарије и браварије).

На територији општине Димитровград послује и Земљорадничка задруга „Сточар“, која располаже са 13.638 ха пољопривредног земљишта (Нешић 2010, 66). Њени производни потенцијални, међутим, нису довољно искоришћени. У Задрузи је тренутно запослено 63 радника.

У описаним привредним околностима становништво Жељуше, суочено са последицама девестиране економије и проблемима које доноси предузетничка оријентација (с краткотрајним радним уговорима, нерегулисаним социјално-правним статусом запослених итд.), нема много прилика за заснивање радног односа, а обим у коме је оно упослено у постојећим привредним капацитетима општине је променљив. У таквим економским околностима, породице преживљавају захваљујући ослањању на пољопривредну производњу која постаје допунски вид привређивања (и преживљавања) за већину домаћинстава с малим земљишним поседима. Будући да у свом власништву поседују свега 277,9 ха обрадиве површине незнатан је број породица у Жељуши која опстаје искључиво обрађујући земљу или користећи њене ресурсе за узгој стоке. Према резултатима последњег пописа свега 23 лица су регистрована као пољопривредници (РЗС 2004, 506). На основу исказа мештана, данас је тај број мањи. Оних који су као пољопривредници стекли пензију свега је девет.^[50]

Према резултатима последњег пописа (РЗС 2003ц, 87), од укупног броја становника 693 је активно, од тога 497 ради на одређеним врстама послова у циљу стицања средстава за живот или „обавља занимање“ статистичким

[50] Податак за 2011. годину добијен у општинском сектору за пољопривреду.

речником речено. Мање од половине активног становништва (322) чине лица са личним приходом независно од начина на који га прибављају (пензија, стипендија, социјална помоћ, издавање простора) док је чак 376 издржаваних лица.

Према статистичким изворима из 2002. године (РЗС 2004, 506, 507), највише запослених у Жељуши ради у прерађивачкој индустрији – 260: у оквиру делатности^[51] „саобраћај, складиштење и везе“ – 31, „трговина, поправка моторних возила и других ситних апарата за личну употребу“ – 35, здравствена заштита и социјални рад – 29, угоститељство – 25. Близина границе пружила је могућност и за рад на *словима у области* „државне управе, одбране и обавезне социјалне заштите“ – 14, а мрежа образовних институција и за рад у просвети – 19 запослених. У производњи и дистрибуирању енергената ангажовано је 20 Жељушана, а у грађевинарству њих 15. Остатак радно способног становништва посматран по областима рада које бележи званична статистика занемарљив је – седам, а за пет особа је непознат вид њихове делатности.

У односу на званичне податке из последњег пописа, исход теренског истраживања указује да је ситуација промењена у последњих десетак година. Број запослених у локалној индустрији који живе у селу данас је мањи пре свега због стечаја највећих привредних организација у општини. У потрази за запослењем, нарочито млађи мештани прихватају слабо плаћене послове у малим приватним предузећима и радњама, често без икаквог радног уговора, социјалног и здравственог осигурања. Оно што такође није забележено у званичним изворима, а до чега се дошло у истраживању на терену јесте чињеница да значајан део становништва села допуњује свој буџет „печалбарењем“ у суседној Бугарској, најчешће радећи у угоститељству. Запажен је одлазак и у друге државе ЕУ где су ангажовани на најразноврснијим пословима, углавном слабо плаћеним. Поједини одлазе и у Црну Гору, где током грађевинске сезоне раде на градилиштима.^[52] Процењује се да сезонских радника на поменутих дестинацијама има најмање педесетак. Према исказима мештана, делатност која „цвета“ у Жељуши припада тзв. сивој зони економије.^[53] Реч је о прекограничној нелегалној трговини разноврсном робом, који на основу процена саговорника и испитаника, практикује најмање тридесетак особа из тог села.

[51] Коришћена је типологија делатности према усвојеној методологији Завода за статистику РС, на основу које се и исказују резултати пописа о активном становништву у Републици – и где год је дословно преузета означена је наводницима

[52] Људи из овога краја познати су и као добри „грађевински мајстори“.

[53] Саговорници су нас упутили у чињеницу да „у Жељуши најбоље живе и најлеше куће имају они који немају ни дан раднога стажа“.

Постоји и део домаћинстава која преживљавају искључиво захваљујући сигурним приходима на основу минулог рада својих најстаријих чланова. Наиме, у раздобљима када не постоји могућност за привређивање, значајан део домаћинстава живи искључиво од пензија најстаријих чланова. Те налазе треба тумачити и у контексту чињенице да у општини број евидентираних незапослених износи чак 150 на хиљаду становника (РЗС 2010, 139),^[54] што значи да 15% популације активно тражи запослење.

Обнова и развој села – активности становништва

Настојања мештана да утичу на развој свог села у великој мери су условљена положајем насеља и његовом суштинском усмереношћу на град Димитровград. Није само близина града предуслов који је утицао на то да Жељуша наликује типичном приградском насељу. По свом изгледу, начину градње, структури делатности становништва, начину живота мештана оно је мешавина руралног и урбаног. Између жеље да се животни стандард што више приближи ономе у градској средини и поимања села као аутаркичног ентитета, зависећи и од одлука Општине и њеног схватања приоритета, Жељушани су у протеклим деценијама са мање или више успеха успевали да уз помоћ локалне и општинске власти, али и самоорганизовањем и улагањем властитог рада, реализују многе иницијативе за обнову и изградњу окружења у коме живе. Неке од њих су поменуте као успешно окончане, а на неким се још увек ради будући да је због њихове реализације неопходна подршка виших инстанци управљања.

Данас покушавају петицијама упућеним општинским властима да добију здравствену станицу. Чине напор да приведу крају и подизање храма посвећеног Вазнесењу Христовом, те да добију сагласност Општине да се о сеоском гробљу стара ЈКП итд.

Око неких иницијатива постигнута је пуна сагласност, око других се у селу воде мале „битке“. У њима с великом жестином учествују и представници села у општинској власти, којих из Жељуше има неколико. Оно што завређује поштовање јесте осећај да су Жељушани упркос неподстицајном животном амбијенту успели да сачувају виталност и вољу да учествују у иницијативама од општег интереса. Иако су много пута били на удару различитих политичких и других струјања у прошлости, као и данас уосталом, мештани као да то наслеђе чувају као својеврсни споменик, можда и као опоменик.

[54] До података о тачном броју незапослених у селу током истраживања нисмо успели да дођемо.

Трагови су видљиви и на једном од извора са кога се путем водоводне мреже велики број домова снабдева водом. Истине ради, док се поједини испитаници с носталгијом присећају „добрих времена“ у Југославији, други радије показују интерес за оно што је део њиховог националног културног наслеђа.

Цртица о некадашњој сеоској светковини

У сећању мештана сачувана је сеоска светковина – сабор који се одржавао до осамдесетих година прошлога века. Светковина се славила сваке године у петак тзв. светле седмице – прве недеље након Ускрса, код Срба познатог и као Живоносни источник а слави се у част Пресвете Богородице (Мирковић 1961, 210).

У источним крајевима земље је познат као Благи петак (Недељковић 1990, 26, 28). Жељушани о Благом петку говоре као о празнику када је у селу организован велики сабор, с многобројним гостима (и рођацима) из околних села, Димитровграда, Пирота, Ниша и Софије. Више оркестара из села и Димитровграда забављали су сабораше. Посебна атракција биле су окићене кочије „фајтони“, специјално за ту прилику изнајмљиване у Пироту, које су довозиле угледне госте из Пирота, као и оне из Бугарске, дочекане на станици у Димитровграду.

Уместо закључка

Начинити прецизну и систематичну научну дескрипцију једнога насеља, ма колико оно невелико било, озбиљан је истраживачки захват и услов сваког продубљеног проучавања. Упуштајући се у тај подухват истраживачи се срећу с мноштвом проблема у стварању заокружене „слике“ предмета проучавања. Непотпуност релевантних извора или немогућност да се провери веродостојност постојећих, само су неки од њих. Упркос изреченом, подухват „снимања“ стања у селима Србије, и поготову насеобина у њеним пограничним деловима, значајан је допринос стварању корисне базе података за истраживаче из различитих научних области, као и за актере окупирание практичним акцијама за обнову и развој села у Србији.

Приложеном „разгледницом“ Жељуше, као и својеврсним групним портретом њених житеља и њене доданашње историје, учињен је на изванредан начин смео, али и оправдан корак у покушају да насеље попут наведеног добије третман с једнаким приступом као и места која, с разлогом или неоправдано, претендују да имају карактер града. Ако је истина да

свакој индивидуи треба прићи одговарајућим приступом, без олаког расуђивања, ма колико снага типизираних истраживачког апарата била незаобилазна, у том случају коришћен мултидисциплинарни приступ у откривању лица и наличја Жељуше и њених становника може бити схваћен као један од репера у аналитичком приступу било ком насељу, не само на подручју пограничја данашње Србије.

Литература

- Бандић, Душан. *Народна религија Срба у 100 њојмова*, Београд: Нолит, 1991.
- Век, Ulrich. *Rizično društvo – U susret novoj modernij*. Београд: Filip Višnjić, 2010.
- Биговић, Радован. Православна црква и европске интеграције, у *Мојћностии и гометии социјалној учења љравославља и Православне цркве*, приредили Драгољуб Б. Ђорђевић и Милош Јовановић, 375–386. Београд и Ниш: Фондација Конрад Аденауер и ЈУНИР, 2010.
- Vujović, Sreten, ur. *Društvo rizika*. „Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji“. Београд: ISI Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2008.
- Географска енциклопедија насеља Србије*, књига 2 (Ж-Љ). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду и Стручна књига, 2001.
- Dragišić, Petar. Бугарска мањина у Србији и резолуција Коминформа. *Tokovi istorije* 1–2 (2002): 37–44.
- Живковић, Н. *Рајна шћетта коју је Бујарска учинила Јујославији 1941–1944*. Београд: Институт за савремену историју, 1985.
- Јовановић, Мирослав. Југославија, репарације, пропаганда, свакодневица, реклама, детињство... (неколико новијих наслова савремене бугарске историографије). *Годишњак за друштвену историју* 1–3 (1998): 136–45.
- Јовановић, Миодраг. *Срјско црквено сликарство и традићелство новијеј доба*. Београд: ЗУНС, 2007.
- Јовановић, Зоран М. *Зебрњак. У трајању за љорукама једној сјоменика или о култури сећања код Срба*. Београд и Горњи Милановац: Библиотека „Браћа Настасијевић“, Музеј рудничко-таковског краја, Културни центар и Републички завод за заштиту споменика, 2004.
- Јовановић, Зоран М. Између кризе критеријума и нових визија у сакралном грађитељству Српске православне цркве на примеру капеле на Бубњу код Ниша. *Лесковачки зборник XLVII* (2007): 187–208.
- Јовановић, Зоран М. Иконостас, у *Кроз двери ка свейлосии*. *Лексикон лийурике, симболике, иконографије и традићелства Православне цркве*, 314–26. Београд: ПИРГ, 2009а.
- Jovanović, M. Zoran. *Beogradska rimokatolička (nad)biskupija, njeni natpastiri i crkve kroz epohe*, knj. I, Београд: Beogradska nadbiskupija, 2009б.

- Кадијевић, Александар. *Један век националној сйила у срйској архийектйури (средина ХIХ – средина ХХ века)*. Београд: Грађевинска књига, 2007.
- Кадијевић, Александар. Три новије цркве Београда – три подстицаја развоју српског сакралног градитељства. *Наслеђе* 11 (2010): 115–35.
- Koljanin, M. Jedan pokušaj ujedinjenja Jugoslavije i Bugarske (1939–1940). *Istorija 20. veka* 1 (2001): 55–63.
- Кулић, Д. *Бујарска окуйација Србије 1941–1944*, том I–II, Београд 1992–1993.
- Kuljić, Todor. Titova nacionalna politika. *Istorija 20. veka* 2 (1977): 141–73.
- Мартиновић, Марија. Димитровград, у: *Енциклопедија срйској народа*, 288, 289. Београд: ЗУНС, 2008.
- Мирковић, Лазар. *Хеорйолоија или истйоријски развийац и бојослужење йразника Православне истйочне цркве*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1961.
- Митровић, Андреј. Питање стварања југословенске државе као међуратни проблем у рату 1914–1918. године, у *Сйварање јујословенске државе 1918. йодине*, уредио С. Терзић, 21–38. Београд: Историјски институт, 1989.
- Недељковић, Миле. Заветине; Заветни дани, у *Годишњи обичаји у Срба*, 89–92. Београд: Вук Караџић, 1990.
- Nešić, Bratimir. *Generatori otpada i загађивачи јужне и југоисточне Србије*, Niš: Centar za razvoj civilnog društva, 2010. Projekta. Доступно на: http://www.protecta.org.rs/public_docs/Gen_otpada_i_zagadjivaci.pdf Приступљено: 24. јула 2011.
- Николов, Весна. Оброчни крстови у околини Димитровграда, *Гласник Етнографској музеја у Београду* 73 (2009): 303–310.
- Pavlica, Branko. Razgraničenje Jugoslavije s Bugarskom, *Tokovi istorije* 1–2 (2002): 7–23.
- Пантелић, Никола. Обред, у *Срйски мийолошки речник*, Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, 268, 269, 326, 326. Београд: Етнографски институт САНУ, 1988.
- Петровић, Ж. Петар. Крст; Оброк. У *Срйски мийолошки речник*, 268, 269, 326, 326. Београд: Етнографски институт САНУ, 1988.
- Поповић, В. Радомир. *Православље на раскрићу векова – Помесне йправославне Цркве*, 122–30; 169–75. Београд: Богословски факултет СПЦ, 1999.
- Поповић, В. Радомир. Нишавска епархија, Нишка епархија, Српска православна црква, у *Енциклопедија йправославља*, 1334, 1817, 1818. Београд: Савремена администрација, 2002.
- РЗС. *Пойис сйановнишйва, домаћинсйава и сйанова у 2002. Сйановнишйво. Национална или ейничка йриядносй. Погаџи йо насељима*, Књига 1, Београд: РЗС, 2003а.
- РЗС. *Пойис сйановнишйва, домаћинсйава и сйанова у 2002. Сйановнишйво. Пол и сйаросй. Погаџи йо насељима*, Књига 2, Београд: РЗС, 2003б.
- РЗС. *Пойис сйановнишйва, домаћинсйава и сйанова у 2002. Сйановнишйво. Акйивносй и йол. Погаџи йо насељима*. Књига 5, Београд: РЗС, 2003ц.

- РЗС. *Појис сџановнишџва, домаћинсџава и сџанова у 2002. Сџановнишџво. Делатностџ и џол актџвнџој сџановнишџва које обавља занимање. Погаџи џо насељџма. Књџга 6, Београд: РЗС, 2004а.*
- РЗС. *Појис сџановнишџва, домаћинсџава и сџанова у 2002. Сџановнишџво. Уџоредни џреџлед броја сџановника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 и 2002. Погаџи џо насељџма. Књџга 9, Београд: РЗС, 2004б.*
- РЗС. *Појис сџановнишџва, домаћинсџава и сџанова у 2002. Сџановнишџво. Уџоредни џреџлед: домаћинсџава 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 и 2002. Сџановни 1971, 1981, 1991 и 2002. Погаџи џо насељџма. Књџга 10, Београд: РЗС, 2004ц.*
- РЗС *Оџшџине у Србиџи 2010. Зайосленостџ и зараде*, Београд: РЗС, 2010.
- Ристески, С. Љупчо. „Појам и место светаџа у македонској народној релиџиџи“, у *Кулџ свейџих на Балкану*. Лицеум 5 (2001), 149–173.
- Статистическо бџро. *Предварџтелни резулџтатџи оџ џребројаванеџо на населенеџо на 1 јануари 1881 џодина*. Софија: Дџржавна печатница, 1881. Доступно на: http://statlib.nsi.bg:8181/isisbgstat/ssp/lister.asp?content=/Fullt/extpages/P_22_1881_1881/P_22_1881_1881_P*.pdf&from=1&to=54&index=&cont=&type= страници Приступљено: 17. августа 2011.
- Статистическо бџро. Пребројаване на населението в Књџжество Бџлгарџа, на 31 декември 1900 год. Софија: Дџржавна печатница, 1901.
- Статистическо бџро. Предварџтелни резулџтати по пребројаване населението на Царство Бџлгарџа на 31 декември 1910 г.: Бројт на населението по населени места. Софија, 1911.
- Stojiljković, Miroslav. *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1989.
- Stojčev, Vanče K. *Bugarska u pripremtama za okupaciju Jugoslavije (prilog proučavanju „velikobugarske ideje“ 1939–1941)*. Istorija 20. veka 1 (1994): 177–93.
- Сџраџеџиџа огрџивоџ развоја оџшџине Дџмиџровџрад 2010-2020*. Дџмитровград: Скупштина општине, Народна библиотека „Дедко Петров“, 2011.
- Сџраџеџиџа развоја џуризма оџшџине Дџмиџровџрад*. Београд: Економски Факултет, 2008.
- Турски извори за Бџларскаџа истџорџа, серџа XV – XVI*. Софија: Бџлгарската академија на науките, 1966.
- Учестџвоване сџановника у обнови и развоју села: Подсейџник за џрикуџљање џрађе* (XVII међународни научни скуп „Власински сусрети“ 1. и 2. септембар 2011). Београд: Завод за проучавање села, Српско удружење за социологију села и пољопривреде, Балканска асоџиџација за социологију села и пољопривреде, 2011.
- Uredba o utvđivanju Prostornog plana područja infrastrukturnog koridora Niš – granica Bugarske. „Službeni glasnik RS“, br. 86/2009.
- Чџјкановић, Веселин. *Миџ и релиџиџа ког Срба*. Београд: Српска књџжевна задруга, 1973.

Слика 1. Панорама села – Цвикарска махала (Ј. Петровић, 2011)

Слика 2. Панорама села – Панчина махала (Ј. Петровић, 2011)

Слика 3. Црква Св. Ђорђе након реновирања (Ц. Иванов, 2010)

Слика 4. Храм посвећен Вазнесењу Христовом (Ј. Петровић, 2011)

Слика 5. Један од шумских извора у близини Грапског потока са кога вода преко водоводне мреже стиже до дома Жељушана

Слика 6. Основна школа „Христо Ботев“ у Жељуши (Ј. Петровић, 2011)

Слика 7. Дом културе у Жељуши (Ј. Петровић, 2011)

Слика 8. Млекара „Хранко“ – Жељуша (Ј. Петровић, 2011)

Жељуша (Димитровград)

Резиме

Село Жељуша је смештено на левој обали реке Нишаве, у подножју Желушког врха (705 м). Простире се с обе стране међународне саобраћајнице Београд–Софија–Истанбул (Е80); кроз насеље пролази и међународна железничка пруга са истим путним правцем. Територијално припада општини Димитровград, чијем истоименом средишту и гравитира. Од Димитровграда је удаљено свега 3 км. Село се састоји од две целине: Старог села у долини Грапског потока са богатом вегетацијом и Новог насеља концентрисаног уз ауто-пут, које има субурбане карактеристике. Физиономски је спојено са суседним селима – Белеш и Лукавица, као и територијом града Димитровграда. Жељуша је стара насеобина, а према материјалним остацима претпоставља се да је Старо село основано већ у XVII веку. У атару села, на темељу средњовековног археолошког локалитета у фази обнове је црква Светог Ђорђа. У селу се приводи крају и изградња храма посвећеног Вазнесењу Христовом.

Са 550 кућа и 1.394 становника, према попису из 2002, Жељуша је највеће насеље у општини. Популација има симетричну полну структура; карактерише је дубока демографска старост (просечна старост 42,4 године) и мешовит етнички састав. Према резултатима последњег пописа, у насељу живи 51,64% Бугара и 36,80% Срба. Занимљиво је да се чак 9,11% становништва није етнички одредило или се изјаснило као „неопредељено“.

Село у потпуности дели судбину подручја у коме се налази. Девастирана економија у окружењу, на коју се један део живља ослања, релативно ограничени природни ресурси, недовољни за разгранатију и озбиљнију аграрну производњу (277, 9 ха обрадиве површине), као и близина границе, одразили су се и на делатност становништва. Према прикупљеној искуственој евиденцији, становништво данас прибегава стратегији преживљавања. Мало породица има могућност да приходује искључиво од сталног запослења. Оне опстају захваљујући пољопривредној производњи, ма колико недовољно развијеној, и уз помоћ зарада од сезонског рада у суседној Бугарској и другим државама Европске уније. Поједини одлазе и у Црну Гору као „печалбари“, најчешће као грађевински радници. У раздобљима када не постоји могућност за привређивање, значајан део домаћинства живи искључиво од пензија својих најстаријих чланова.

Кључне речи: Жељуша, Димитровград, југоисточна Србија, развијено село, виталност.

Željuša (Dimitrovgrad)

Abstract

Željusa village is situated at the left bank of the Nisava river, at the base of the Želuski peak (705m). It extends across both sides of the international thoroughfare Belgrade–Sofia–Istanbul (E80); an international railway with the same route passes through the village. The settlement belongs to the Dimitrovgrad municipality, and is 3 km away from it. The village consists of two entities: the Old village in the valley of Grapski brook, with a thick vegetation, and the New settlement situated by the highway, which has suburban characteristics. It is physiognomically connected with the neighborhood villages – Beles and Lukavica, as well as the territory of the city of Dimitrovgrad. Zeljusa is an old settlement, and, according to the material evidence, it is assumed that the Old village was founded in the 17th century. In the Old village area, at the basis of the medieval archeological locality, there is a saint Djordje church which is being reconstructed. The construction work of the temple dedicated to the Ascension of the Christ is in its final phase.

With 550 houses and 1394 inhabitants, Zeljusa is the biggest settlement in the municipality. The population has a symmetric gender structure; it is characterized by an old demographic age (the mean age 42,4 years) and a miscellaneous ethnic composition. According to a last census, there are 51,64% Bulgarians and 36,80% Serbians living in the settlement. The interesting fact is that as many as 9,11% of the population has not been ethnically determined, or they have declared as „indeterminate“.

The village completely shares the fate of the area to which it belongs. A devastated economy of the environment, upon which a part of the population relied, limited natural resources, relative insufficient for a more developed and serious agricultural production (277,9 ha of the arable land), as well as the vicinity of the border, have reflected on the population industry. According to the collected empirical evidence, the population nowadays resorts to the strategy of survival. There are few families with the possibility of an income from a permanent employment solely. They survive thanks to agricultural production, no matter how limited it is, and with the aid of seasonal work in the adjacent Bulgaria and other EU countries. Some people go to Montenegro as migrant workers, most commonly as construction workers. In the periods when there are no possibilities of earning, most of the households lives solely on the pensions of their oldest members.

Key words: Zeljusa, Dimitrovgrad, Southeast Serbia, developed village, vitality.

UDK 316.335.55 (497.11-12 Александровац)
314.83 (497.11-12 Александровац)

Александровац (Бабушница)^[55]

Марија Цветковић
Драган Тодоровић

---

[55] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Уводна разматрања

Саговорници и информатори

Прикупљање упитником тражених података започето је 25. фебруара 2011. године, најављеном посетом надлежнима у Општинској управи Бабушница. Помало смо страховали од хладног бирократског пријема, а дочекало нас је јужњачко гостопримство расположених домаћина, спремних да нам на располагање ставе све релевантне податке којима су располагали о стању у бабушничком крају. Посебну захвалност дугујемо председнику Општине Златку Алексићу, начелнику Одељења за непривредне делатности и општу управу, Милораду Поповићу и агилном приправнику Ивану Димитријевићу.

У издвојеној канцеларији, заједничком разговору придружили су се Слободан Стаменковић, председник Месне заједнице Александровац, Драган Цветковић, социјални радник пореклом из Александровца, који се након запослења у Центру за социјални рад трајно настанио у Бабушници и Небојша Ђорђевић, наставник у Гимназији у Бабушници, житељ Александровца.

Другу посету, 27. и 28. августа 2011. године, наменили смо разговору са мештанима Александровца и упознавању са њиховим погледима на квалитет живота, визији сопствене будућности и перспективи развоја села. Настојећи да постигнемо обиље у прикупљеним одговорима, изабрали смо саговорнике различите старосне структуре, образовања и начина живота. Саговорници су нам били: Слободан Стаменковић (слика 1), председник месне заједнице, рођен у селу 1948. године, човек са богатим животним искуством (које је, између осталог, стекао радећи у Шведској 70-их година) и погледима на свет који се донекле разликују од виђења осталих житеља села; Мирослав Живковић (слика 2), рођен 1982. године, ожењен, отац најмлађег детета у селу, тренутно запослен у фабрици „Тигар унутрашња гума“ у Бабушници и Владимир Николић, незапослени двадесеточетворогодишњак (накратко службовао у бабушничкој пошти, данас приходује од повремених, сезонских послова). Њихова казивања донекле се поклапају у погледу незадовољства тренутним стањем и забринутости за опстанак родног места.

Претходна сазнања

Село Александровац представља још један неискоришћен природни потенцијал земље Србије. Природне лепоте лужничког краја и близина општинског центра нису довољно снажни фактори који би определили малобројне младе да живот проведу на селу. Александровац се налази на простору општине Бабушница, која у свој састав, поред Лужничке котлине, укључује и део Дерекула (Звоначки крај), Власине, Горњег Запања, а обухвата и остали планински предео (Сува планина, Големи стол, Таламбас и др.). Општина се граничи са Бугарском на истоку, а у осталим деловима са димитровградском, пиротском, белопаланачком, власотиначком и црнотравском општином.

Насеље Бабушница спада у групу млађих чифлички засељених насеља из средине XIX века. У време ослобођења од Турака, добија данашње име и постаје административни центар Лужнице. Без обзира на то, егзистирала је као мало место са само неколико стотина становника. Њен убрзани развој почео је после Другог светског рата са отварањем првих индустријских погона. Становништво општине одувек је гравитирало ка Пироту као најближем већем центру. До трасирања данашње регионалне мреже путева у Лужници водећи регионални центар била је Љуберађа. Њена позиција у клисури на сутоку Мурговице и Лужнице, у непосредној близини Комаричког вира, до ослобођења од Турака и још неко време касније, била је стабилнија и чвршћа. Постављањем данашње путне мреже, Бабушница је добила улогу и значај општинског центра (*Пиротске новине* 2008, 3).

Село Александровац спада у групу најмлађих насеља бабушничке општине. Настало је у последњим деценијама турске владавине, придружујући се започетом процесу читлачења села у овом делу Србије, с краја XVIII и почетка XIX века. Њиховим оснивачима сматрају се чифлик-сахибје Везул и Абдул, по којима добијају првобитне називе – Везулин Чифлик (до 1890.) и Абдулин Чифлик (Абдулино) (Шантић и Мартиновић 2007, 117). У прво време, атар села Александровца био је чифлик Везуле Асановића, Турчина, који се, поред осталог, бавио и трговином на велико. Да би уредно обављао трговачке послове, али и обезбеђивао вишак пољопривредних производа за тржиште, земљопоседник је са разних страна доводио сељаке на рад; оне који су се истицали вредноћом, марљивошћу и поштењем задржавао је као сталну радну снагу. Додатно их је везивао за великопосед дајући им у приватно власништво мање парцеле земљишта, с обавезом да га отплаћују сопственим радом. На тим парцелама задржани сељаци градили су куће и доводили своје породице, поступно формирајући насеље (Златковић 1967, 23; Тодоровић 2009, 69).

По записима истраживача, један од првих досељеника био је из Дебра (Македонија), а његови су потомци житељи махале Цветановци. Други је пристигао из Лесковице (село на територији општине Бабушница) и његови су наследници населили махалу Стојадиновци. Махалу Дупчинци сачињавају потомци лозе насељеника из Дупнице (Бугарска), а махалу Живковци поколења оних који су у давнашња времена дошли из Раките, такође околног бабушничког села (Златковић 1967, 24).

Село је име Везулин Чифлик задржало све до 1890. године када се у преписци први пут помиње као Александровац. Нов назив настао је као резултат утицаја и пажње локалне власти владавине престолонаследника Александра Обреновића. У *Зборнику закона и уредаба Краљевине Србије*, страна 473, стоји Краљевски указ по којем се село, према најављеној жељи његових житеља, „од сада зове Александровац“ (Голубовић и Тодоровић 1997, 32). Такве промене у називима чињене су у жељи да се избришу називи турског порекла и трагови турске владавине.

Инфраструктурна опремљеност Александровца

Географске карактеристике и просторни изглед села

Село се налази на надморској висини која се креће у распону од 500 до 540 метара, у брежуљкастом подручју Лужничке котлине. Када је реч о климатским и хидролошким приликама, овај крај одликује нормална влажност, са годишњом количином падавина у селу од око 500–600 мм и просечним годишњим температурама од 22–23°C.

Иначе, клима читавог подручја испољава одлике умереноконтиненталне климе. Средња годишња температура ваздуха на територији целокупне општине Бабушница износи 10,3°C, најхладнији месец је јануар, са средњом температуром од –0,8°C, а најтоплији јул са 20,9°C, где годишња амплитуда температуре ваздуха износи 20,7°C. Умереноконтинентални климат подручја општине карактеришу средња температура годишњих доба: 1°C за зиму, 10°C за пролеће, око 20°C за лето и 11,9°C за јесен, док је средња температура ваздуха у вегетационом периоду (април–септембар) око 17°C.

Просечна количина падавина целе југоисточне Србије веома је мала и креће се од 700 до 800 мм. Распоред падавина је неуједначен. Најобимније падавине обично се јављају у мају и јуну, затим у октобру и новембру, а најмање у августу, септембру, јануару и фебруару. Захваљујући географском

положају, овај простор ретко кад оскудева у атмосферским падавинама. Простор је изложен утицају егејске климе, која продире кроз Љуберашку клисуру, док са Суве планине струји ваздух, који покреће облаке према Лужничкој котлини и Пироту. У Бабушничкој котлини (на дну) количина падавина износи од 580 до 600 мм; а на гребенима планинске области до преко 1.200 мм. Средња висина падавина по годишњим добима износи: у пролеће 175,9 мм, лети 170,2 мм, у јесен 143,6 мм и зими 118 мм. Просечна годишња сума падавина на подручју општине Бабушница износи 607 мм воденог таласа, с тим да је највећа у мају (87,1 мм), а најмања у јануару (33,4 мм). Падавине у виду снега на овом подручју ограничене су на период од 15. новембра до 19. априла. Дебљина снежног покривача и његово трајање варирају по годинама.

Када је реч о влажности ваздуха подручје општине Бабушница карактерише просечна годишња вредност релативне влажности од 72,2%. Највећа је у зимском периоду (80,7%), а најмања у току лета (65,9%). Облачност овог подручја није велика и у просеку износи 57% покривености неба, с тим што је најмања у августу месецу (32%), а највећа у јануару (77%) (Тодоровић 2009, 21–24).

Александровац је, у погледу просторне распоређености преосталих насељених кућа, подељен на засеоке (махале). У селу данас егзистирају четири махале: Живковци (са шест кућа) (слика 3), Цветановци (са осам кућа), Стојадиновци (са пет кућа) и Дупчинци (са пет кућа). Наслањајући се једна на другу, махале су повезане макадамским или асфалтним путем и потпуно осветљене. Некада је у селу постојало осам махала (Мартиновић 2001). Временом су се угасиле и нестале, одумирањем или исељивањем становника махале Потинци, Мијалковци, Ранђеловићи и Каравиљини (или је у њима остала тек по једна још увек настањена кућа, која се сада сматра делом њој најближе махале).

У погледу градње кућа, у Александровцу разликујемо два тренда. Становници чија су се деца у процесу деаграризације 1960-их година одселила у индустријске центре нису улагали у градњу нових кућа. Објекти у којима живе ови стари људи грађени су од тугле, непечене цигле, блата, дасака и сламе (слика 4). Девет таквих кућа данас је напуштено. С друге стране, породице чија су деца остала да живе на селу градиле су двоспратне или троспратне куће од тврдог материјала, те се у истом дворишту данас налазе „стара“ и „нова“ кућа (слика 5).

Површина села износи 1.6537 км² (дужина 1.64 км, ширина 1.01 км). Ово, како смо већ констатовали, најмање село бабушничке општине никада није мењало свој положај.

Саобраћајна повезаност

Од Бабушнице, у којој малобројни мештани Алесандровца прибављају сва неопходна средства, село је удаљено свега 3 км. До ње се може, осим приватним колима, бициклама или пешице, стићи и аутобусом који саобраћа четири пута дневно.

Алесандровац се налази на размеђи значајних магистралних и регионалних путева југоисточне Србије. Бабушница, као општински центар, смештена је у средишњем делу Лужничке котлине заузимајући својим положајем њено најзначајније и најпрометније место. Ту се укрштају магистрални пут Зајечар–Књажевац–Пирот–Лесковац и регионални пут Сврљиг–Бела Паланка–Градина.

У лужничком крају возова никада није било, те се прва најближа железничка станица налази у Пироту, на 27 км удаљености.

Аутоматска централа и сигнал мобилне телефоније, који покрива читаво село, изграђени су 2000. године. Најближа пошта налази се у Бабушници.

Стамбена и комунална ојремљеносћ

Бабушничка општина у првој половини XX века (од 1900. до 1948. године) бележи константан пораст броја становника, након чега следи постепено опадање, карактеристично како за сеоско подручје, тако и за општину у целини. Послератно осипање мањим делом је последица процеса исељавања. Емиграциони талас кретао се једним делом ка Бабушници, док се другим већим делом, најпре под утицајем индустријализације, преливао изван граница општине ка другим привредно развијеним центрима и крајевима (Нишу, Пироту, Зајечару, Лесковцу). Пресељавање је захватило, првенствено, радно и биолошки најактивније становништво, доводећи у питање биолошку репродукцију и производећи изразито застаривање села (пораст старачких домаћинстава).

Процеси деаграризације и урбанизације, настали на подручју Лужнице за последњих педесетак година, условили су крупне промене: проценат сеоског становништва опао је са 85% на око 40%, док је проценат градског становништва нагло растао. Новодосељено становништво у градским насељима потиче из сеоских насеља, што је довело до смањења величине сеоских насеља. Према последњем попису из 2002. године, бабушничка општина има 15.570 становника распоређених у 53 насеља, а густина насељености износи 29 становника на један квадратни километар (*Пиротске новине* 2008, 2–3).

Интересантан је податак да је у периоду од 1879. до 1953. године село било окарактерисано као најмање село у читавој општини (Голубовић и Тодоровић 1997, 85, 88). Тренд осетног смањивања броја житеља услед исељавања или одумирања наставља се и у савремености (табела 1):

Табела 1. Попис становништва Александровца

Година пописа	Број становника
1879.	67
1921.	140
1948.	173
1953.	192
1961.	190
1971.	153
1981.	124
1991.	104
2002.	71
2011.	60

Извор: Голубовић и Тодоровић 1997, 193, као и информације прикупљене обиласком села.

Декаденција прати и старосну структуру становништва: из табеле 2 уочљиво је, с годинама, смањивање броја новорођенчади и увећавање укупног броја становника старијих од 50 година.

Табела 2. Старосна структура Александровца

Година пописа	0–14	15–64	65 и више
1961.	52 (27,4%)	123 (64,7%)	15 (7,9%)
1971.	19 (12,4%)	117 (76,5%)	17 (11,1%)
1981.	9 (7,3%)	82 (66,1%)	33 (26,6%)
2011.	2 (3,3%)	39 (65%)	19 (31,7%)

Извор: Голубовић и Тодоровић 1997, 193, као и информације прикупљене обиласком села.

У погледу стамбене и комуналне опремљености, треба нагласити да у Александровцу постоји просторни план села. Број кућа у селу данас је 35, од чега је девет напуштених и две су викендице. Поражавајућа је чињеница да од 1991. није саграђена ниједна нова кућа.

Табела 3. Број домаћинстава у Александровцу

Година пописа	Број домаћинстава
	9
1948.	25
1953.	29
1961.	31
1971.	35
1981.	39
2002.	28
2011.	24

Извор: Голубовић и Тодоровић 1997, 1993, као и информације прикупљене обиласком села.

Преосталим мештанима живот у селу донекле је олакшан осветљавањем свих сеоских путева, мада не постоји ниједна уређена улица. Потпуна електрификација Александровца извршена је давне 1951–52. године.

У селу не постоји парк, али примећујемо да читава природа овог краја својом лепотом представља један велики национални парк. У вечерњим часовима, када замру активности, сеоску монотонију разбија недовољно разноврсна понуда телевизијских програма. Изузетно лош пријем телевизијског сигнала своди број доступних ТВ канала на 3 до 4, зависно од махале.

Мештани се водом снабдевају из водовода, који је спроведен из сеоских средстава самоорганизовањем житеља 1990. године, до када се у селу пила бунарска вода. Канализациона мрежа у Александровцу до данас није спроведена.

Путеви су на простору овог села локалног карактера, и то: асфалтни пут 1,5 км (изграђен 1990. године), макадам 2 км (изграђен 1975. године) и земљани пут 1 км (одувек постоји).

Сви преминули мештани села сахрањују се на локалном гробљу, о чијем одржавању брине месна заједница.

Забрињава чињеница да ни у овом делу Србије не постоји довољно развијена еколошка свест и брига о заштити животне средине. Смеће у селу одлаже се на индивидуалан начин, који подразумева паљење или стварање мањих депонија.

Привредни карактер насеља и структура становника

Када говоримо о привредном карактеру Александровца, насеље се према претежној делатности може сматрати мешовитим. Од грана пољопривреде мештани се претежно баве ратарством и сточарством, као и пчеларством (одскора) и у мањој мери повртарством (за сопствене потребе). Александровачка земља је иловача, врда, тешка за обрађивање, али плодна. Земљорадњом се бави девет мештана, занатлија и индустријских радника је двоје, интелектуалним професијама баве се троје становника, док је 21 мештанин у пензији.

Табела 4. Професионални састав становништва села

земљорадници	9
занатлије и индустријски радници	2
интелектуалне професије	3
пензионери фонда запослених	15
пензионери фонда пољопривредника	6

На школовању су један средњошколац и три студенткиње, тек је двоје деце предшколског узраста (три и шест година). Од 11 запослених, само један обавља делатност у селу, док осталих десеторо свакодневно путује на посао у Бабушницу. Проглашени технолошким вишком или због одласка предузећа у стечај, шесторо негдашњих радника из села остало је без запослења.

Иако некада познато по печалбарству (Златковић 1967, 107), оваква пракса давно је замрла у Александровцу: нема ниједног мештанина који би, зарад сезонске зараде, похрлио у неко развијеније место у Србији или иностранство.

Читав лужнички крај и само село познати су по специјалитету званом *врда*. Овај специфични производ припрема се од овчијег, крављег или мешавине овчијег и крављег млека; мештани га данас производе искључиво за сопствене потребе.

Привредне организације

Од привредних организација у селу послује приватна стругара „Пилар Саша“ у којој је власник (мештанин села) једини запослени (слика 6). Негдашњи аутомеханичар по професији губитком редовног упошлења оријентисао се, уз сточарске и пољопривредне послове на сопственом имању, на пружање услуга резања дрвне грађе.

Десеторо срећника стално ухлебљење пронашло је у бабушничким погонима „Лисце“, „Тигар унутрашњих гума“ и „Д-компани“. У халама ИМТ-а праве се прикључне машине за пољопривреду, а као представници текстилне индустрије послују и „Дамистил“ и „Патекс“.

Затребају ли им услуге пољопривредне апотеке, ветеринарске станице или бензинске пумпе, мештани морају да се запуте у Бабушницу.

Здравствено

Остарелим малобројним сељанима неопходна лекарска помоћ најчешће не може бити пружена у родном месту. Најближа здравствена амбуланта са сталним лекаром, дом здравља и апотека налазе се у Бабушници, док се најближа болница налази у Пироту на удаљености од 27 км.

Школство

У селу данас не постоји обданиште; једино у општини налази се у Бабушници.

Некада је у Александровцу функционисала четворогодишња основна школа, отворена 1945. године. Школска зграда саграђена је 1956. године (Златковић 1967, 94). У почетку је одељење бројало петнаестак и више ђака, а у току кратког века постојања њоме је продефиловало шесторо учитеља. Престала је са радом 1960. године, због чега су основношколци на часове од првог до четвртог разреда свакодневно путовали до суседних села Драгинац (удаљеног 2 км), Камбелевац (удаљеног 3 км) и Стол (удаљеног 3 км).

Услови рада у сеоским школама бабушничке општине нису били повољни. Примера ради, постоје забележени подаци о историјату и одликама четвороразредне основне школе у Драгинцу. Почела је рад са великим закашњењем у школској 1878/79. години. За учитеља је одређен Тодор К. Алексић, писар и учитељ у кнезселској општини код Ниша, који је, поред четири разреда основне школе, завршио и два разреда богословије. У првој школској години уписано је 42 ученика у први разред и два ученика у други разред. Рад прве школе у лужничком срезу после ослобођења од Турака није био дугог даха, одлуком Министарства просвете закатанчена је октобра 1880. године (Величковић, Величковић и Пејчић 1986, 39–40). Поновно отварање доживела је 1947. године. Данас је похађа девет ученика, углавном из самог места. О школи у Александровцу не постоји сачуван запис.

Формирањем редовне аутобуске линије до Бабушнице малобројни ђаци из Александровца преоријентисали су се на Основну школу „Деспот Стефан Лазаревић“ из Бабушнице. У школској згради, изграђеној 1892.

године, данас наставу похађа 600 ученика које поучава 55 квалификованих наставника (слика 7). У засебној школској згради, саграђеној 1961. године, функционишу и одељења гимназије, техничке и текстилне школе: са стотинак ђака ради 26 наставника (слика 8).

Културне институције

У селу не постоји задружни дом. Дом културе, библиотека, биоскоп и музеј налазе се у Бабушници.

Најближа црква налази се у суседном, два километра удаљеном, Драгинцу. Међутим, смрћу локалног свештеника, црква је припала бабушничком пароху који готово да је и не обилази, тако да практично више није у функцији. Најближи манастир налази се у селу Горчинце (удаљеном 6 км).

Објекти физичке културе

У селу нема никаквих објеката физичке културе. Најближи фудбалски објекат изграђен је 2010. године у Драгинцу. Од осталих спортских објеката мештанима су у Бабушници доступни терени за: кошарку, рукомет и одбојку (из 1995. године). Као спортска дворана, за одбојку се од 1965. године користи спортска сала основне школе у Бабушници.

Друштва и удружења

У селу постоји месна заједница, а месна канцеларија налази се у два километра суседном Столу.

У Бабушници постоји неколико спортских друштава која бележе дугу традицију постојања (табела 5).

Табела 5. Спортска друштва у Бабушници

Назив спортског друштва	Година оснивања	Број чланова
ФК „Лужница“	1925.	150
Стонотениски клуб „Лужница“	1969.	50
Карате клуб „Тигар“	1979.	70

Од 1973. године започело је са радом културно-уметничко друштво „Младост“ и данас броји 30 чланова. У општинском центру постоји и риболовачко удружење „Млади рибар“ и ловачко друштво „Зеца“.

Трговина

Најближа трговинска радња мешовите робе налази се у Драгинцу. Пекара, месара и уређена пијаца налазе се у Бабушници. Својеврсну традицију представља неговање понедељка као пијачног дана; у жаргону, становници општине називају га „сусретима села“. То је дан када се на једном месту могу срести рођаци и познаници из најудаљенијих села бабушничке општине. Једни су ту због куповине најосновнијих животних потрепштина, а други да би прекинули монотонију свакодневног живота у готово напуштеним селима.

Угоститељство и остале услуге

У селу не постоји ниједан угоститељски објекат, па млађи мештани на дружење одлазе у бабушничке кафане „Ас“, „Славуј“, „Тројка“, „Нина“, али и кафиће „Скај“, „Елита“, „Лион“, „Ројал“.

Од туристичких места бабушничке општине надалеко позната Звоначка бања налази се на 30 км источно од Бабушнице (27 км од Александровца). Позната је као бањско-климатско лечилиште. Звоначка бања својом околином и температуром воде од 30°C, која лечи ишијас, главобољу и обољења нервног система, пружа изванредне могућности за излете, планинарење, лов и риболов, тиме и развој сеоског туризма.

Хотел „Мир“ радио је до 2007. године. Са 120 лежајева, отвореним и затвореним базеном и осталим садржајима знатно је доприносио унапређењу и развоју туризма овог краја. Из непознатих и неразумљивих разлога, зграда хотела је одлуком нових власника потпуно руинирана и претворена у сметлиште. Тек прошле године реновиран је отворени базен.

У Александровцу и Бабушници не постоји сервис за поправку пољопривредних машина, док у Бабушници послују: сервис за поправку апарата за домаћинство, фризер, банка и мењачница.

Обнова и развој села

Слика данашњег Александровца суморна је. Карактеришу га 11 напуштених кућа, четрдесетак остарелих мештана и свега 15 младих људи, чија су визија будућности и перспективе живота у селу прилично магловите; заснива се на ослањању на сопствене снаге и неверицу у помоћ институција. Сеоским сокацима данас прошета по који замишљени мештанин, а некада је врвело од људи. И путника намерника, попут наше посете, све је мање.

Једино место окупљања малобројних мештана представља прошле године обновљена зграда давно затворене четворогодишње основне школе (слика 9). Реновирање је обављено средствима и ангажовањем самих мештана, а припомогла је и општинска управа. Да још увек има живота у селу, осети се на прослави Нове године 2. јануара, која се три године уназад организује баш у обновљеним школским просторијама. Тада се мештани окупе и уз музику, иће и пиће прослављају почетак нове календарске године, надајући се неким бољим временима. Док је четворогодишња основна школа била у функцији, учитељи су сваке године организовали приредбе поводом новогодишњих прослава, након чега би уследиле игранке до касних ноћних сати. А некада су се, на истом месту, игранке организовале током летњег и зимског распуста, спонтаним окупљањем младих.

Још једна прилика у години за заједничко састајање јесте прослава Св. Илије, 3. августа. Тада се, опет уз музику и богату трпезу припремљену рукама вредних домаћица, обележава сеоска слава. Међутим, ионако малобројни млади из села као да су изгубили интересовање и углавном не посећују обележавања два поменута датума, остављајући их на практиковање старијим генерацијама. А слика је само пре пар деценија била сасвим другачија...

Старине и старице са сетом се сећају срећнијих времена када су гостинске собе биле недовољне да приме госте из редова рођака и пријатеља у време сеоских литија. По двориштима и шљивицима нуђено је иће и пиће, кључало је од приче, смеха и веселе дечје граје. У селу је постојала традиција да се, вече очи централне прославе, припремљена храна односи на Крст: услед недостатка цркве, за ритуал је коришћено свето место са записом (слика 10). Том су приликом, чак, организоване игранке уз музику са грамофона. У Александровац би се сјатили многобројни млади из суседних села, а славље је трајало до ране зоре. Сутрадан, након славског ручка, у селу је сваке године организован *сабор*, са игранком, турниром у малом фудбалу, трубачима, бомбондијама, продавцима лубеница, диња... Журило се са славским ручком, баш да би се што пре отишло на сабор. И за Ђурђевдан се у Александровцу организовала велика гозба на Крсту, гласови и песме проламали су се до касно у ноћ. Таква пракса одавно је

замрла. Иначе, на Крсту су до пре једне деценије постојала три огромна храстова дрвета, по којима је Александровац био препознатљив. Ови храстови представљали су својеврсне громобране: мештани памте да је у току једне кишне ноћи у један од храстова ударило чак 16 громава.

Још један вид забаве некада је постојао у селу. Након изградње бране 90-их година истеклог века на сеоској речици Балван направљено је купалиште на коме су деца из Александровца и суседних села налазила спас од летњих врућина. Купалиште је данас готово заборављено, напуњено муљем и урасло у шибље, а речица готово сасвим пресушила (слика 11). Стари оронули мост који води преко речице Балван ка сеоском гробљу, преко кога је било готово немогуће безбедно прећи, обновљен је напорима општинских власти крајем 2008. године (слика 12).

Данас је живот у Александровцу у друштвеном и материјалном смислу знатно тежи. Проблеми које мештани сматрају најважнијим јесу беспомоћност, све мање младих људи и погоршавање здравственог стања становништва. Такве социјално-економске прилике одликују и друга насеља у бабушничкој општини.

О унапређивању села брине стара месна заједница, настојећи да у сарадњи са мештанима колико-толико олакша тегобну свакидашњицу. Највећи проблем који је пре 20 година морио Александровчане била је изградња асфалтног пута, а данас су то отварање продавнице и увођење канализационе мреже. Село је раније често организовало радне акције, уз материјална издвајања мештана. Из средстава самодоприноса 1990. године асфалтиран је пут, уведена водоводна мрежа и телефонска линија, 2010. обновљена је школска зграда, а током јуна 2011. завршени су радови на реконструкцији пропусног канала на махалском путу за Стојадиновце (слика 13). Подвлачимо: најважнији резултати остварени пре две деценије година били су изградња асфалтног пута и увођење телефонске линије, док се данас Александровчани поносе обновљеном вишенаменском зградом некадашње четворогодишње основне школе! Упркос свему, видна је забринутост и беспомоћност локалног становништва за судбином свога села.

По предузимљивости и иницијативи за унапређење живота у селу издваја се председник месне заједнице Стаменковић Слободан Баја. Као повратник из иностранства подстицао је реализацију различитих идеја међу комшијама у родном месту. Једна од њих била је покушај покретања сеоског туризма, о чему сведочи сачињена својеврсна етнолошка збирка у дворишту (слика 14). Најчешћим препрекама испостављала се незаинтересованост мештана, непроходност сеоских путева и недостатак материјалних средстава. Његова визија развоја Александровца огледа се, пре свега, у напретку Бабушнице као општинског центра из кога околна села црпу неопходну животну снагу.

Наш други казивач, Мирослав Живковић, своју будућност не везује за Александровац. Тренутно запослење у Бабушници, трогодишње дете и жена без посла нагоне га да се, иако има решено стамбено питање (родитељи су му саградили двоспратну кућу), у блиској будућности трајно настани у новом дому у Бабушници.

На сличан начин размишља и Владимир Николић; нежењен је, живи код родитеља који га издржавају и нема сталан посао. Његови планови везани су за пресељење у неко индустријски напредније место, уколико не успе да пронађе трајно запослење у Бабушници. И њему су, као сину јединцу, родитељи саградили кућу. Узалуд, изгледа.

Постоји план развоја села. У наредном периоду радиће се на: насипању сеоских путева, изградњи капеле на сеоском гробљу и реконструкцији кружног пута који спаја Александровац и суседна села. Видеће се шта ће од тога бити реализовано и куда ће ићи даљи „развој“ Александровца, развој који без већих материјалних улагања и јасне аграрне политике остаје сасвим неизванстан.

Уместо закључка

Са готово сваким трећим напуштеним домом и последњим инфраструктурним улагањима датираним пред распад старе Југославије, четрдесетак остарелих ратара и пољопривредника и свега 13 резигнираних младих људи води монотон живот, судбински везан за функционисање општинског центра у Бабушници. Са једном приватном стругаром и обновљеном зградом четворогодишње основне школе, коју је некада похађало петнаестак ђака, а сада представља место спорадичног окупљања малобројних мештана, без цркве или манастира, културних институција, објеката физичке културе, трговачких, угоститељских или услужних објеката – беспомоћни и апатични становници присуствују поступном одумирању сопственог села. Драстично умањен наталитет, интензивне миграције на релацији село–град, сенилизација постојећег становништва, пресахле привредне активности – нису подстицајне основе будуће демографске обнове, опстанка и развоја Александровца.

Литература

- Величковић, Верица, Будимир Величковић и Векослав Пејчић. *Основна школа у Бабушници*. Бабушница: Основна школа „Иво Лола Рибар“, 1986.
- Географија Горњег Понишавља и Лужнице. *Пиројске новине*, број 3, 19. септембар 2008.
- Географија Горњег Понишавља и Лужнице. *Пиројске новине*, број 4, 26. септембар 2008.
- Голубовић, Петар и Негован Тодоровић. *Демографски развој Лужнице*. Ниш: Просвета, 1997.
- Ђорђевић, Велимир. *Животним стазима моје генерације*. Бабушница: Народна библиотека, 2005.
- Златковић, Ђура. *Зла времена – монографија Лужнице (1876–1945)*. Бабушница: Народни универзитет и Савез бораца НОР-а Бабушница, 1967.
- Манић, Драгослав Форски. *Лужница – монографија у слици и речи*. Београд: СПРИНТ, 2001.
- Мартиновић, Марија. „Бабушница“, у *Географска енциклопедија насеља Србије*, књига 1. Београд: Географски факултет и Стручна књига, 2001.
- Тодоровић, Драган. *Лужница – географски приказ*. Врање: Клуб младих уметника „54“, 2009.
- Шантић, Даница и Марија Мартиновић. *Насеља Лужнице – географско-историјска и просторно-демографска трансформација*. *Гласник српској географској друштва* 87, број 2 (2007).

Слика 1. Слободан Стаменковић Баја, председник Месне заједнице
Александровац у својим просторијама у делу обновљене зграде некадашње
основне школе (М. Цветковић, 2011)

Слика 2. Истраживач у дому једног од казивача (слева):
Негован Станковић, Марија Станковић, Никола Станковић, Немања
Станковић, Марија Цветковић, Нена Живковић, Андрија Живковић
и Мирослав Живковић (М. Цветковић, 2011)^[56]

[56] Казивача смо затекли у тренутку када је у посету родитељској кући дошла његова рођена сестра са породицом, удата у суседном селу Камбелевац. Он у наручју држи Андрију Живковића (три године), најмлађег житеља Александровца.

Слика 3. Поглед на махалу Живковци са брда махале Стојадиновци
(М. Цветковић, 2011)

Слика 4. Изглед једног од сеоских домаћинстава житеља чија су деца
мигрирала у градску средину, домаћинстава која су након смрти
сељака опустела (М. Цветковић, 2011)

Слика 5. Изглед „живих“ домаћинстава у Александровцу (М. Цветковић, 2011)

Слика 6. Приватна стругара „Пилар Саша“ у Александровцу (М. Цветковић, 2011)

Слика 7. Основна школа „Деспот Стефан Лазаревић“ у Бабушници, зграда лево – од првог до четвртог разреда и зграда десно – од петог до осмог разреда (М. Цветковић, 2011)

Слика 8. Зграда средње школе у Бабушници (М. Цветковић, 2011)

Слика 9. Реновирана зграда некадашње четворогодишње основне школе у Александровцу (М. Цветковић, 2011)

Слика 10. *Крст* – сеоско свето место са записом (М. Цветковић, 2011)^[57]

[57] На запису из 1902. године написана су имена тадашњих мушких житеља села.

Слика 11. Брана на сеоској речици Балван (М. Цветковић, 2011)

Слика 12. Обновљен мост преко речице Балван (М. Цветковић, 2011)

Слика 13. Пропусни канал на махалском путу за Стојадиновце (М. Цветковић, 2011)

Слика 14. Етнолошка збирка Слободана Стаменковића (М. Цветковић, 2011)

Александровац (Бабушница)

Резиме

У подножју Суве планине, у делу Лужничке котлине, на петстотинак метара надморске висине и десетак минута аутобуске вожње од Бабушнице, укотвио се Александровац са своје четири махале. Са готово сваким трећим напуштеним домом и последњим инфраструктурним улагањима датираним пред распад старе Југославије, четрдесетак остарелих ратара и пољопривредника и свега 13 младих људи води монотон живот, везујући свакодневну егзистенцију за функционисање општинског центра. Са једном приватном стругаром и обновљеном зградом четворогодишње основне школе, коју је некада похађало петнаестак ђака, а сада представља место окупљања малобројних мештана, без цркве или манастира, културних институција, објеката физичке културе, трговачких, угоститељских или услужних објеката – беспомоћни становници присуствују поступном одумирању сопственог села.

Кључне речи: Александровац, Бабушница, југоисточна Србија, неразвијено село, Св. Илија.

Aleksandrovac (Babušnica)

Abstract

At the foot of Suva Planina, in the part of Lužnica valley, at some five hundred meters above sea level and ten minutes from Babušnica by bus, lies Aleksandrovac with its four mahalas. With almost every third home abandoned and last infrastructural investment dating back to before the dissolution of former Yugoslavia, forty aged peasants and farmers and only 13 younger people lead a monotonous life, connecting their everyday existence with the activities of the municipal centre. With a single private sawmill and a renovated four-grade primary school, with up to fifteen pupils back in the day, which now represents a gathering place for few inhabitants, without a church or a monastery, cultural institutions, physical education facilities, trade, catering or service facilities – the helpless inhabitants witness a gradual withering away of their own village.

Key words: Aleksandrovac, Babušnica, Southeastern Serbia, undeveloped village, St. Ilija.

UDK 314.87 (497.11-12 Преслап)
911.373 : 30 (497.11-12 Преслап)

Преслап (Црна Трава)^[58]

Сузана Марковић Крстић
Милош Јовановић

---

[58] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Уводне напомене

Рад представља неке од резултата социодемографског истраживања села Преслапа (у општини Црна Трава, у Јабланичком округу) које је покренуто интересовањем аутора за сеоско насеље чији се атар налази дуж државне границе Србије и Бугарске. С обзиром на то да пут који води ка граничном прелазу, Стрезимировцима (пет километара од села) пролази поред села оправдана би била очекивања и претпоставке о „отворености“ и разноликости овог села у сваком погледу (економском, културном, етничком). Међутим, проучавање села и емпиријски и статистички налази указују на економску неразвијеност, сиромаштво, депопулацију и старење становништва овог села на државној граници.

Инфраструктурна опремљеност

Преслај у њосџору

Село Преслап смештено је на падинама планине Грамаде (1.721 м), између Чуке (1.333 м) и Угљешовог дела (1.168 м), на надморској висини од 900 метара до 1.200 метара, а на извору Преслапске реке (коју мештани називају и Препешница), десне притоке Власине, а 35 км од општинског центра, Црне Траве. Село је одувек било на месту где се налази и данас. Атар села има површину 23,20 км², а површина насеља износи 6 км² (дужина 1,4 км и ширина 1,03 км). Преслап одликује специфична микроклима, ниска просечна температура (око 16°С), висока количина падавина, ветрови и снегови („шест месеци траје зима“), али и раскошна вегетација која чини овај крај јединственом природном оазом.

Име насеља вероватно потиче од планинских превоја (преслапа), удубљења на којима је село смештено. Један од тих превоја – *Преслој* (1.122 м), налази се на удаљености од 1,5 километара од центра села којим иде и пут ка Бугарској. У потпуном складу са природном средином, са географским и привредним карактеристикама простора на коме је смештено ово село има обележја насеља разбијеног типа. Куће у средселу су збијене, а потом се по махалама „разбијају“ по превојима, да би поједине од њих биле потпуно издвојене из села – усамљене куће (слика 1).

„Али облик земљишта утиче на облик сеоског насеља обично не по томе што има или нема места подесна за повеће сеоско насеље, него утиче посредно – тиме што од географског положаја зависи како ће бити распоређене привредне површине. Од географског положаја, што значи од изложености сунцу и ветровима, од нагиба, од воде, зависи какву ће привредну употребу и привредни значај имати поједине површине. А привредни значај, распоред и величина привредних површина делују после непосредно на облик и распоред сеоског насеља (Вукосављевић 1965, 384).“

Село Преслап груписано је у више махала које се зракасто шире од центра села. Мале „гомилице“ кућа, махале, скоро су правилно „расуте“ по оближњим превојима пратећи њихове граничне линије. Имена махала указују и на то како је текао процес насељавања, односно да су поједине фамилије засељавале околна брда (Цвејинска махала, Бојишина махала, Рајина махала, Андонова махала, Млађинци, Китинци), док су се касније досељавали и „уметали“ и припадници других фамилија који су се из села издвојили или изделили. Осим ових, у Преслапу постоје и друге махале: Чука, Рид (Горњи и Доњи), Криви дел, чији називи одговарају карактеристикама терена, земљишта или краја у коме се налазе (слика 2).

Ради објашњења појаве засеока/махала у Србији Стојан Новаковић (1965, 89) наводи речи Владимира Карића:

„У Србији, по свим њеним крајевима, села, нарочито ако су повећа, имају и своје засеоке, који чине омање гомилице кућа, унеколико издвојене од главнога села. Но у неким крајевима, као у врањском и нишком округу, има великих села, која се сва састоје из самих заселака и који се тамо зову махале. Тако, на прилику, Власина и Црна Трава села су која имају по преко двадесетак заселака. Сваки се заселак састоји из по неколико кућа, готово једне уз другу прибијене, и сваки има своје засебно име (1887, 148).“

Поједине махале у Преслапу издвајају се већим бројем кућа и људи у односу на друге, мање махале. Тако у веће махале спадају: Цвејинска махала са 20 кућа и Бојишина махала са 17 кућа (у 15 кућа живи по један члан домаћинства, а у две куће живи четворо-петоро људи). Кроз махале пролазе макадамски путеви, који се не одржавају, тако да су стрми, пуни пукотина, рупа и тешко проходни. Мештани наводе да до Цвејинске махале нема пута, а да до Бојишине махале води јако лош земљани пут. Махале Криви дел и Млађинци имају само по једну кућу и најудаљеније су од центра села, одакле се само назире њихови кровови (потребно је 30–60 минута хода да би се дошло до њих). Куће у Андоновој махали су нумерисане, налазе се на самом почетку села (слика 3), уз главни, асфалтни пут, који

води ка средсели, у непосредној близини раскрснице, путоказа и пута за Стрезимировце (слика 3).

У селу има 170 кућа које су већином саграђене шездесетих и седамдесетих година прошлога века. Иако саграђене пре педесетак година, ове куће су очуване, од чврстог су материјала (бетона, цигле, керамике, фабричке столарије, покривене црепом) и углавном реновиране, тако да се по спољашњем изгледу не може лако проценити њихова „старост“. Куће су на квадратној или правоуганој основи, углавном имају приземље и спрат. Оне куће које се налазе на већим нагибима терена окренуте су управно на изохипсе, тако да је изграђен делимично укопан подрум, а у кућу и собе изнад њега улази се са више коте терена. Кров је најчешће четвороугаони, али има и двоводних. Сеоске куће имају покривене терасе мањих димензија (више као декоративни елемент куће, а мање ради стварне употребе). Ретке су куће које су измењена и савременија варијанта куће „у ге“ или куће „у те“ (карактеристичне за нишко-лесковачко Поморавље и Понишавље). За овај тип „новије сеоске куће“ специфично је то да се не може „препознати“ и пронаћи одређени образац или модел градитељства у прошлости, традицији или природи (слика 4). Обично је то комбинација куће из различитих крајева (алпски и други стилови), из периферијског и приградског појаса појединих већих градова (Београд, Ниш, Панчево), као и из богатих села шумадијског, моравског или подунавског простора (посебно оних која су имала већи број људи који су мигрирали и радили у земљама средње и западне Европе) (слика 4).

Око кућа су мала дворишта, а већином нема окућница. Помоћне и сточарске зграде смештене су поред кућа за становање или у пољу и грађене су од дрвета и земљаних цигли (слика 5). Ови „прљави“ објекти, лоцирани су на периферији економског дворишта, често у непосредној близини долинастих делова дворишта, тако да је на овај начин омогућено једноставније и лакше природно „одвођење“ штетних материја. Најчешће су већих димензија, тако да је у њима у приземљу смештена ситна и крупнија стока, а на спрату сточна храна (сено, кукуруз и слично). Привредне зграде су вишефункционалне, јер поред основне намене, све више служе као гараже за остављање пољопривредних машина (мотокултиватори, косилице, трактори) (слика 5).

Међу кућама у Преслапу могу се уочити и куће већих димензија, нове и са уређеним двориштима и оградама, попут градских кућа (слика 6). Оне се издвајају од околних кућа, савременом архитектуром, стилем, екстеријером, као и новом организацијом дворишта. У дворишту нема привредних зграда, али има цвећа, енглеске траве, пешачких стаза поплочаних декоративним каменом и кутака за одмор и уживање (летњиковаца). То су куће повратника из иностранства или богатих људи пореклом из

Преслапа који су живели у градовима (Београд, Панчево, Ниш) и власници су привредних предузећа или фабрика. Осим ових кућа, које њихови власници данас користе за стално становање, у селу има и кућа које се само повремено користе (током празника, годишњег одмора, распуста). Оваквих кућа у селу има двадесетак. Неке куће које сада наследници користе за одмор и рекреацију су у ствари породичне куће њихових родитеља које су временом промениле своју намену (викендице) (слика 6).

У селу Преслап, поред „живих кућа“ које су настајене (77 кућа) већином старијим људима, има приближно толико кућа у којима „нема живота“, односно напуштених кућа (73 куће). Куће у којима нико не живи су, судећи на основу екстеријера добро очуване, са „озелењеним“ и „отвореним“ двориштима. Напуштене куће се могу видети у свим махалама, а неколико њих нових, пространих, постављених на изузетно лепим и погодним местима, са погледом на читав предео, налази се у махали Криви дел (слика 7).

Власници напуштених, празних кућа су наследници који су отишли „заувек“ из села, не долазе чак ни повремено на „угасла огњишта“ њихових родитеља, тако да су ове куће, уколико се ништа не предузме, нажалост, „осуђене“ на умирање.

Становништво села Преслапа

Село Преслап је као и већина пограничних сеоских насеља у неразвијеним општинама југоисточне Србије испразњено захваљујући континуираној емиграцији становништва и негативном природном прираштају. Његово се становништво током друге половине XX века већином кретало ка великим градовима и развијеним регионалним центрима, тражећи запослење у ванпољопривредним делатностима (посебно у грађевинарству). Осим најинтензивнијих миграција становништва на релацији село–град, било је и спорадичних одлазака мештана и у иностранство (у Аустрију, Немачку). Услед селективности миграната по старости, село је скоро у потпуности остало без младих људи, па га данас одликују јако изражени процеси старења и феминизације пољопривреде, као и велики број старачких домаћинстава. Још један од резултата дуготрајног деловања миграција су ослабљене демографске могућности, ако не и исцрпљене, с обзиром на то да је млађе становништво, посебно женско (које је и репродуктивно способно), све више напуштало село. С друге стране, појачана комуникација између сеоског и градског становништва утицала је на то да преостали део сеоске популације усвоји неке елементе урбанизације, као што је на пример контрола величине породице, што је утицало на даље смањење сеоског становништва.

Ради уочавања тенденција у кретању броја становника села Преслапа током периода 1948–2002. године приказани су подаци у табели 1.

Табела 1. Упоредни преглед броја становника 1948-2002. године у Преслапу

Општина	Насеље	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	По метод. пописа 2002. ^[*]	
									1991	2002
Црна Трава	Преслап	730	732	792	764	527	329	251	329	251

[*] За разлику од пописа 1991. године, када су у стално становништво, поред становништва у земљи, били укључени и сви југословенски грађани који су радили или боравили (као чланови породице) у иностранству, у попису 2002. године у стално становништво укључена су само лица на раду или боравку у иностранству краћем од једне године.

Извор: Републички завод за статистику. „Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године, Подаци по насељима“, *Становништво*, књига 9, Београд: РЗСС, 2004, 170.

У педесетогодишњем периоду дошло до значајног смањења броја становника у овом пограничном сеоском насељу. Највеће опадање становништва забележено је у десетогодишту 1971–1981. када је укупно становништво Преслапа смањено скоро за трећину (237 становника). Оваква демографска слика Преслапа резултат је природног и механичког кретања становништва које има негативне вредности, односно означава „губљење“ становништва путем емиграција и смањења природног прираштаја. Да овај процес има још тужнији епилог у другој деценији XXI века потврђују подаци да данас (2011. године) у Преслапу живи само 150 становника.

С обзиром на то да је етнички састав становништва веома значајан због његовог утицаја на демографске процесе (разлике у фертилитету различитих етничких група, разлике у миграционим карактеристикама, у старосној структури, брачним карактеристикама, економској активности) било је неопходно да се испита и етничка структура становништва Преслапа. На основу статистичких података који се односе на 2002. годину може се констатовати да се ради о хомогеном етничкој структури с обзиром на то да су скоро сви становници Преслапа Срби (од тадашњих 251 становника, 249 је Срба, а осталих и непознатих је двоје) (Републички завод за статистику 2003, 194–195).

Позната тенденција опадања броја становника услед све ниже стопе natalитета добила је своје оштре облике управо на овом пограничном неразвијеном сеоском подручју. Наталитет је од великог значаја за демографски развој, јер од његовог нивоа зависи у првом реду величина и динамика природног прираштаја и укупног пораста становништва, формирање

старосних структура и контингентата школског, радноспособног, активног и издржаваног становништва. У том контексту, када се изврши анализа виталних догађаја у општини Црна Трава, којој поред још 24 сеоска насеља припада и Преслап, добијају се алармантни подаци који указују на ниске вредности стопе наталитета (3,0%), а високе вредности стопе негативног природног прираштаја (-41,5%) у овој пограничној општини (највећа негативна вредност природног прираштаја у Србији).

Табела 2. Витални догађаји у пограничној општини Црна Трава (2009)

Управни округ општина	Живорођени		Умрли		Природни прираштај		Умрла одојчад		Бракови	
	број	на 1000 ст.	број	на 1000 ст.	број	на 1000 ст.	број	на 1000 жив.ор.	закљ.	разв.
Јабланички	1914	8,4	3568	15,7	-1654	-7,3	21	11,0	908	191
Црна Трава	5	3,0	74	44,5	-69	-41,5	-	-	3	-

Извор: Милојић 2010, 99.

Објашњење темпа промена појединих стопа (наталитета и морталитета) не може се посматрати одвојено од старосне структуре. Тип старосне структуре и достигнута демографска старост становништва снажно утиче на ниво и смер промена природних компоненти кретања становништва. Стога је неопходан приказ распореда становништва Преслапа по старосним групама:

Табела 3. Старосна структура становништва Преслапа (2002)

Општина	Насеље	Укупно	Становништво према старости				Непоз.	Пр. стар. и ст. дем. ст
			0-19	20-39	40-59	60 и више		
Црна Трава	Преслап	251	16	41	62	132	/	55,5 VII

Извор: Израчунато на основу резултата пописа становништва 2002. године. (Републички завод за статистику. *Становништво*. Национална или етничка припадност. Подаци по насељима. Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, књ. 1. Београд: РЗС, 2003, 524-525).

Село Преслап 2002. године налазило се у седмом стадијуму, стадијуму најдубље демографске старости (просечна старост 55,5 година). Дакле, у Преслапу је највећа заступљеност старог становништва (60 и више година), 52,6%, потом старијег средовечног становништва (40-59 година), 24,7%,

мање је заступљено млађе средовечно становништво 20–39 година), 16,33%, а најмање младо становништво (0–19 година), 6,37%. Да се тенденција смањења броја становника и старења становништва Преслапа наставља, показује податак да данас (2011. године) у селу нема младих људи до 19 година (само једно дете предшколског узраста), као и средњошколаца и студената, који су и главни биолошки потенцијал не само демографског опстанка и развоја.

Значајна карактеристика овог села јесте да има велики број неочежњених мушкараца који су старији од 30 година. Према наводима мештана^[59] нежења од 30 до 40 година има десет, док је оних преко 40 година двадесетак. Истичу да се они нису оженили не због тога што не желе, већ због тога што немају са ким. Напротив, постоји јака жеља ових момака да се ожене и оснују породице, али како сада у селу нема девојака за удају, размишљају о свим „могућностима“ да склопе брак. Неки од њих сматрају да би „довођење“ Рускиња или девојака из других земаља било адекватно решење њихових проблема. Кажу да би повратници из иностранства могли да им помогну у решавању овог важног животног питања.

Наведени демографски показатељи упућују на процес интензивног старења становништва села Преслап. Дакле, недовољна брига друштва за заустављање процеса биолошке регресије становништва довела је до његовог стихијног кретања на овом подручју и очекиваног резултата – депопулације и старења. Стога је неопходна брза интервенција државе, преко адекватних мера популационе и економске политике, како би се зауставио овај не само демографски слом и драма једног српског села (Преслапа).

*Економска структура становништва,
шривреда и здравство у Преслапу*

Проучавање економске структуре становништва неког подручја од велике је важности због реверзибилне повезаности економских карактеристика и основних демографских појава (природног прираштаја, полне и старосне структуре, миграција). Осим тога, економска структура становништва може послужити као полазиште за проучавање друштвене стратификације, јер се односи на својства која су повезана са друштвеним положајем и улогом појединца. Подаци о динамици, структури и дистрибуцији економски активног становништва значајни су за конципирање економске, социјалне и популационе политике и програма за ефикасно коришћење расположивих људских ресурса.

[59] Учесници групног интервјуа: Славко Маринковић (71 година), Миленко Стојковић (69 година), Звонко Михајловић (37 година), Бобан Радојковић (30 година), Милан Благојевић (23 године).

Малобројно становништво Преслапа може се сврстати у неколико социопрофесионалних група. Анализа старосне структуре показала је да преовлађује старије становништво, па је стога и очекиван податак да Преслап има највише економски неактивног становништва, односно 101 пензионера (67,3% укупног становништва). На другом месту по бројности су земљорадници, има их 35 (23,3%), али треба имати у виду и то да се већина пензионера бави пољопривредом (ратарством, мање сточарством). Индустијских радника и занатлија има 9 (6,0%), а радника у трговини и угоститељству четири (2,7%). Административних радника и интелектуалних професија нема међу становницима Преслапа.

У Преслапу живи 13 запослених (а 35 незапоселних лица), од тога 10 њих ради у месту становања, а остали у суседном местима Кални и Црној Трави. Из Преслапа 20 радника сезонски обавља послове ван места становања (печалбари), најчешће послове у грађевинарству као помоћни радници или мајстори.

Мештани Преслапа који раде у свом месту већином су запослени у фабрици „Слив“ за флаширање изворске воде („Власина“). Наиме, некадашња текстилна фабрика, погон „Јумка“ из Врања која је запошљавала до 60 радника, постала је фабрика воде. У њој се флашира „Власина“, квалитетна изворска вода која долази са планине Вртоп, са изворишта „Студен вода“ на 1.550 метара надморске висине,^[60] херметички затвореним цевоводом дугим неколико километара (слика 8). Фабрика има најмодернију технологију којом се преради 4.000 литара воде на сат. Главна одлика ове воде је изузетно низак ниво сувог остатка и натријума. Директор и власник фабрике је Раде Ђурић који се са породицом вратио из Београда (и Панчева) у родни Преслап (слика 8).^[61]

Фабрика је отворена 2009. године и после неколико месеци пробне производње, „Власина“ вода почела је да се извози у Швајцарску, а планира се извоз и у Аустралију. Ово је један од примера како се на прави начин користе природни потенцијали једног подручја. С друге стране, то је и један од начина да се заустави даља емиграција сеоског становништва (отварањем радних места у завичају малобројно младо становништво би остало у селу), а да у селу више не живе само старији људи.

У Преслапу раде две откупне станице за откуп пољопривредних производа и печурака, које имају по једно запослено лице из овог села. Већина мештана Преслапа у време берби печурака (касно пролеће и почетак

[60] Предео одакле потиче вода је еколошки изузетно чист.

[61] Раде Ђурић истиче: „Према рН вредности од 7,1 и проценту сувог остатка, тј. каменца од 30 милиграма, јединствени смо у Европи и према том параметру сигурно смо најбољи“ (наведено према: <http://www.vesti.rs/Vesti/Voda-donela-nova-radna-mesta-u-Crnoj-Travi.html>; преузето јула 2011. године).

лета) одлазе рано ујутру у оближње шуме како би прикупљали разне врсте печурки (вргањ, лесичаре и друге) ради њихове продаје. Како је то једна од могућности да побољшају свој невелики кућни буџет, у оближњим шумама се тада могу видети и млади и старији људи који вешто проналазе и прикупљају ове шумске „производе“.

Иако постоји стална потреба мештана за средствима за заштиту пољопривредних култура, као и за ветеринарском помоћи, у селу нема пољопривредне апотеке ни ветеринарске станице. Тако су мештани принуђени да у случају потребе за хитном интервенцијом „чекају“ ветеринаре који долазе из Црне Траве (35 км) или Власотинца (50 км). Због времена које је потребно за долазак ветеринара (око једног сата) често се доводи у питање успешност лечења домаћих животиња (крупне и ситне стоке или живине), па мештани примењују и методе помоћи и лечења које су научили од својих предака, а које често не дају жељене резултате.

Када је здравствена заштита мештана у питању, Преслап има здравствену амбуланту у коју повремено долази лекар и медицинска сестра, док је мештанима најближи дом здравља у Црној Трави. Зграда сеоске здравствене амбуланте недовољно се одржава, тако да је оронула, а посебно део крова, позадинског зида и фасаде (слика 9).

Иако имају лекара који повремено долази у Преслап, мештани не могу да набаве лекове у селу, па им то отежава правовремено лечење, јер морају да иду у општински центар ради набавке лекова или да чекају да им их неко набави (деца, комшије, пријатељи). Како се већином ради о пензионерима, старијим и болесним људима, који се отежано крећу, ово представља велики проблем за њих. Набавке лекова и посете лекарима специјалистима додатно су отежане због ретких саобраћајних веза са Црном Травом (један полазак аутобуса дневно из Преслапа).

Трговина и ујосџиџељсџво у Преслају

У Преслапу раде три подавнице мешовите робе (драгстори), у којима се мештани снабдевају основним животним намирницама. Како се углавном баве пољопривредном производњом за сопствене потребе, већина њих тако „обезбеђује“ своју породицу и домаћинство поврћем, воћем и другим пољопривредним производима. У сеоским продавницама купују оно што не могу да произведу (со, шећер, кафа, уље, алкохолна и безалкохолна пића, средства за хигијену и друго) мада је им је избор знатно сужен (слаба понуда и разноврсност производа у малим трговинама).

Самопослуге, специјалистичке продавнице, пекаре и месаре нема у селу, већ у Власотинцу. Уређена пијаца не постоји у селу (Црна Трава, Власотинце),

али се у средселу, поред продавница мешовите робе понедељком и средом (пијачни дани) могу набавити поједини производи (рано поврће, креч, гардероба) које „довозе и продају“ људи „са стране“ (из Власотинца или других оближњих места, али и из Бугарске). Близина границе са Бугарском, значајно је олакшала трговину на овом граничном подручју, па није реткост да су Бугари у Преслапу чести улични продавци разноврсне робе (највише одевних предмета, посуђа и слично) (слика 10).

У селу сада нема угоститељских објеката, мада је раније радила кафана. Кафана је била у приземљу веће приватне куће која се налази у средселу. Просторије ове бивше кафане су сада оронуте, закључане (са упечатљивим катанцем на вратима (слика 11). Најближе место Преслапу у којем се налази кафана је село Градска.

Иако кафана у Преслапу не ради, њене функције (испијање пића уз разговор, дружење, размена информација, сусрети, склапање послова) делимично су преузеле продавнице мешовите робе (посебно једна од њих „Пролеће“). И ентеријер ове продавнице је усклађен са обављањем ових функција. Наиме, напред продавнице налазе се три стола, око којих су места увек „попуњена“. Једну „гарнитуру“ посетилаца и корисника замењује друга. Структура посетилаца ове продавнице/кафане је мешовита: преовлађују пензионери, незапослени млади и старији људи који махом испијају пиво (из флаша) и остала алкохолна пића. Међу посетиоцима ове импровизоване кафане нема жена. Оне долазе на кратко, да обаве куповину и одлазе не задржавајући се. Посетиоци ове продавнице/кафане су увек „расположени“ за разговор, обично су теме – економска и политичка ситуација у земљи, локални проблеми попут лоших путева, слабог телевизијског пријема (само Први и Други програм РТС), лоших телефонских веза и слично. Долазак непознатих и „нових“ лица у овај објекат се срдачно дочекује, тражи се место и нуди пиће, без неповерења, већег упознавања и распитивања. Преслапчани „отворено“ комуницирају са „странцима“, чак их са одушевљењем искрено прихватају као своје најбоље пријатеље и нуде помоћ (чак и када се она не тражи). Без „увијања“ износе своје мишљење и ставове, који су често међусобно супротни, али после дужег „убеђивања“ и конструктивне жучне дискусије долази се до усклађеног решења.

Менталитет, дух ових људи, Преслапчана, је оно што посебно побуђује и завређује пажњу. Срдачност у међусобним односима са „странцима“, отвореност, искреност и поверење је оно што краси ове људе. Овакав однос буди нескривену радост и одушевљење „друге стране“ и чак чуђење да још увек постоји место и постоје људи који верују једни другима, који се међусобно разумеју и истински се труде да разумеју друге и да им сами нуде помоћ. Њима није тешко да ходају заједно са „посетиоцима“ уздуж и попреко макадамским улицама (путевима) Преслапа, да показују, упознају и објашњавају као да они

сами и њихово трошење времена није важно, већ је то Преслап, село и сеоска заједница која би требала да заједнички са „људима са стране“ оствари бољи квалитет живота у селу од досадашњег. Из те превелике наде и веровања да се могу решити њихови проблеми уз помоћ људи који долазе из градова, код ових других се истовремено рађа одлука да настоје, да се труде да на све могуће начине помогну и одуже се овим искреним и поштеним људима. На тај начин би оставили заједнички траг у Преслапу, у виду доприноса квалитетнијем, садржајнијем и, најзад, срећнијем животу људи који то заслужују.

*Школа и школовање, културне институције,
друштва и удружења у Преслапу*

Преслап припада групи села у Србији која су некада имала осморазредну основну школу са већим бројем ђака, а данас ни четворогодишња основна школа не ради. Ово није изненађење с обзиром на претходну анализу старосне структуре становништва и уочене тенденције у кретању становништва (изражени процес депопулације). По речима мештана, основна школа је почела са радом почетком XX века, имала је посебну зграду, као и станове за учитеље и наставнике у махали Чука (слика 12).

Међутим, временом је ова зграда „пропадала“, а број ученика опадао, тако да је крајем XX века саграђена нова, али знатно мања, четворогодишња школа, у близини старе (слика 13).

Али и ова школа није дуго радила, јер је било све мање деце у Преслапу, тако да 2003. године престаје са радом. Најближа основна школа је у суседном селу, у Градској (13 км) са невеликим бројем ученика и наставника, а средња школа у Црној Трави. Данас у Преслапу живи само једно дете предшколског узраста, нема деце основношколског узраста, средњошколаца, а ни студената.

Оно што може да изненади, а што се односи на образовање и школовање, је низак образовни ниво данашњих становника овог села. Наиме, на основу разговора са учесницима групног интервјуа сазнаје се да нико од њих нема завршену средњу школу, иако групу чине људи који припадају различитим старосним групама (млађи средовечни и стари људи). Низак образовни ниво није обележје само старијих људи у Преслапу, већ и млађих људи (23 године, 30 година, 37 година).^[62] Такво „стање“ се овде

[62] Као потврда констатације аутора да је за становнике Преслапа карактеристично да имају низак образовни ниво може да послужи реченица једног од учесника групног интервјуа: „Можете да разговарате са продавачицом у суседној продавници, она много зна, много је писмена, јер има средњу школу“.

прихвата као сасвим нормално и очекивано, с обзиром на сиромаштво и неразвијеност подручја, недоступност средњих школа и факултета. С друге стране, они који имају средњу школу, којих је врло мало у селу, изузеци су, њих мештани јако „цене“ и према њима се (као са „школованим људима“) односе са посебним уважавањем. Дакле, мештани Преслапа високо вреднују образовање и школоване људе, њима верују, јер много знају и стога много могу да допринесу да се створе бољи услови за живот људи и на глобалном и на локалном нивоу.

Село Преслап нема дом културе, али је раније овде радио задружни дом који је у својим просторијама окупљао младе људе који су се у вечерњим часовима, нарочито лети, окупљали и дружили уз музику (рок, поп, народна музика). Тада су се у тзв. диско-клубу дружили млади људи који који су тада живели у Преслапу, они који су долазили из других места или градова на распуст код деде/бабе и они који су имали викендице. Било је то време Титових пионира, социјализма, радних акција, пуно младалачког оптимизма од кога данас није много остало (слика 14).

Село нема библиотеку ни биоскоп, они се налазе у Црној Трави, а црква у селу Кални (5 км), док је најближи манастир у Паљи (13 км). О Преслапу нема објављених књига и публикација, што је необично, с обзиром на то да су из овог села отишли многи који су постали успешни људи обављајући различите делатности, а нису оставили писани траг о овом изузетном селу у сваком погледу (природне лепоте села и краја, као и духовна „лепота“ људи). Међутим, у складу са духом времена и техничким могућностима, на друштвеној мрежи Фејсбук је оформљена група љубитеља села Преслапа,^[63] где се могу пронаћи интересантни коментари и садржаји о селу, сеоским кућама, завичајном пореклу чланова ове групе, о људима Преслапа, њиховом начину живота и интересовањима.

У селу нема објеката физичке културе, објекти за фудбал, кошарку и рукомет налазе се у Црној Трави. Такође, у овом селу не постоји месна заједница већ осам година (сада у Градској), нити спортска и културно-уметничка друштва, риболовачка и ловачка удружења (Црна Трава).

Обнова и развој села Преслапа

Село Преслап опустошено је емиграцијом (посебно млађег становништва), депопулацијом, одсуством материјалних улагања државе у земљорадњу и сточарство овог подручја, тако да је данашње стање (сиромаштво и старење

---

[63] Чији је члан постала и ауторка овог текста.

становништва) само логичан трагичан епилог вишедеценијске драме још једног српског села.

Са опадањем становништва из деценије у деценију гасиле су се или нестајале поједине институције у селу, друштва и удружења. Тако се данас у овом селу не одржавају никакви скупови (састанци месних заједница, спортских друштава, културно-уметничких друштава и слично), а нема ни зимских, пролећних, летњих, јесењих свечаности, нити празника и приредби које организују и славе становници овог села. Међутим, раније је било свечаности и приредаба које су биле организоване у селу и то поводом обележавања и слављења 4. јула (полагање венца на споменик палим борцима у Другом светском рату на самом улазу у село) и 7. јула (мештани су излазили на оближње брдо Калник где се налази спомен плоча Ратку Павловићу), Нове године или Видовдана.

За село је посебан значај имало учествовање у Сусретима села почетком осамдесетих година XX века, када је већина Преслапчана била укључена у њихово припремање и одржавање. У време Сусрета у селу је било живо као у кошници. Сваки члан сеоске заједнице имао је неки задатак који је требало да успешно обави да би село пред комисијом „победило“ друго „противничко“ село. Једни су припремали културно-уметнички програм и квиз знања (омладина), други су представљали своје занатско умеће (старији људи), док су сеоске жене износиле своје ручне радове (вез, плетенине, ћилиме) и кулинарске специјалитете као доказ њихове спретности и вредноће. Али тај такмичарски дух, социјалистички оптимизам и занос је временом слабио, тако да се и ова манифестација сеоског заједништва временом угасила. Зато сада мештани Преслапа, присећајући се са тих „старих и добрих времена“, данашње време оцењују као „знатно лошије“ за живот на селу.

Мештани истичу да су данас најважнији проблеми њиховог села незапосленост, недостаци у инфраструктури, сиромаштво и све мање младих људи (а посебно девојака). Млади људи, који су остали у селу, не могу да се запосле, јер су удаљени од великих градова, који нуде и веће могућности у сваком погледу. Због лоше саобраћајне инфраструктуре, недостатка материјалних средстава у породици, недоступне су им школске и културне институције, па се често њихово образовање завршава са основном школом. Тај недостатак квалификација им истовремено и смањује шансе за одлазак из села и запошљавање. С друге стране, женска сеоска омладина има једну шансу више – да се удајом у граду ослободи тешког живота. Већина њих је у томе и успела, тако да се мушка сеоска омладина нашла пред још једним важним проблемом – немогућношћу женидбе, јер нема девојака на селу, а оне из града не желе да се удају и живе на селу.

За унапређење овог села се, по речима мештана, не брине и није заинтересована ни једна организација нити институција, као ни појединци.

Проблеми који су били актуелни пре двадесетак година попут лоших путева, ПТТ услуга, здравства, емиграције младих људи, немогућност школовања и запошљавања постоје и данас само што је списак данас још дужи: незапосленост, нефункционална фиксна телефонија („која пет дана не ради, а ради два у недељи“), лош ТВ пријем, саобраћајне везе. Разлика је само у томе што је месна заједница пре двадесет година покретала бројне иницијативе за одржавање путева (кулук), електричне мреже и водовода, а данас нема месне заједнице, а ни иницијативе. У том смислу, раније су остварени резултати попут асфалтирања главног пута кроз село (није реализована иницијатива за поправку сеоских путева), отварање погона Јумка из Враћа, а данас се једино активирала и функционална мобилна телефонија (изградња релеја) сматра највећим успехом овог села.

Захваљујући самодоприносу (комбинацијом новчаних средства и рада сељака) спроведена је електрификација (1970), изградња водовода (1972) и пута у махали Чука. Данас у селу не постоји организација, група особа нити појединац који се стара за интересе села, а не постоје ни акције у селу, као и план развоја села. У наредном периоду (пет година) Преслапчани би прихватили сваку иницијативу и предлог општине за унапређење квалитета живота у селу, јер они сами немају „снаге“ (старији људи), а ни могућности за то. Стога сматрају да будућност овог села зависи најпре од локалне власти и политичких партија које репрезентују интересе села, потом од политике државе и најзад – од малобројних становника села.

Уместо закључка

Обнова и развој села Преслапа требало би да се темеље на демографској и економској основи, а даљи развој на адекватној популационој и социјалној политици. Док бројне очуване и простране, али напуштене и празне сеоске куће у прелепом и здравом окружењу, школа и школски станови и зграда Задружног дома, вапе за животом у њима, у градовима широм Србије тражи се „место под сунцем“ у тесним, прљавим и мрачним подстанарским становима. Стога би држава Србија требала да стимулише разним мерама (развој саобраћајне инфраструктуре и сеоског туризма, пољопривредни и стамбени кредити, додаци за децу, за живот на неразвијеном подручју) повратак, не само потомака, на „угасла огњишта“, оживљавање и развој овог села.

Литература

- Вукосављевић, Сретен. *Историја сељачкој друштва*, II. *Социологија сџановања*. Београд: Научно дело, 1965.
- Карић, Владимир. *Србија: ојис земље, народа и државе*. Београд: Краљевско-српска државна штампарија. (Наведено према: Новаковић, Стојан. *Село*. Београд: Српска књижевна задруга, 1965), 1887.
- Милојић, Андра, ур. *Ојишћине у Србији 2010*. Београд: Републички завод за статистику, 2010.
- Новаковић, Стојан. *Село*. Београд: Српска књижевна задруга, 1965.
- Републички завод за статистику. *Сџановнишћиво*. Национална или етничка припадност. Подаци по насељима. Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, књ. 1. Београд: РЗС, 2003.
- Републички завод за статистику. Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 и 2002. године, Подаци по насељима, *Сџановнишћиво*, Књига 9, Београд: РЗСС, 2004.
- Шалиновић, Јованка, ур. *Ојишћине у Србији 2000*. Београд: Републички завод за статистику, 2001.

Слика 1. Село Преслап (интернет)

Слика2. Махала Рид (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 3. Куће на улазу у село Преслап (Андонова махала) (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 4. Новија сеоска кућа (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 5. Сточарска (привредна) зграда (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 6. Нова сеоска кућа већих димензија (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 7. Напуштене куће у махали Криви дел (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 8. Фабрика „Слив“ за прераду флаширане воде „Власина“ (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 9. Здравствена амбуланта у Преслапу (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 10. Продавнице мешовите робе у сред села (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 11. Некадашња кафана у средсели (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 12. Стара школа (у средини) и станови за учитеље и наставнике (лево)
(С. Марковић Крстић 2011)

Слика 13. Нова школа у Преслапу (у средини) (С. Марковић Крстић 2011)

Слика 14. Просторија Задружног дома (некадашњи диско-клуб)
(С. Марковић Крстић 2011)

Преслап (Црна Трава)

Резиме

Атар села Преслап се једним делом поклапа са државном границом Србије и Бугарске (према Стрезимировцима, 5 km), налази се на падинама Грамаде, између Чуке и Угљешевог дела (на надморској висини 900–1.200 m), на извору Преслапске реке (Препешнице), а на 35 km од општинског центра – Црне Траве у Јабланичком округу. Сеоско насеље је груписано по махалама које су размештене по планинским превојима (удубљењима, преслапима). Истраживачки налази аутора указују на интензиван процес депопулације (1948. – 730, а данас 150 становника) и старења становништва (2002. – просечна старост 55,5 година) овог пограничног сеоског насеља на југоистоку Србије. Негативне тенденције у кретању становништва (етнички хомогеног, српског) села Преслап у складу су са његовим друштвено-економским, географским и културним обележјима. Неразвијеност пољопривреде и одсуство економских „подстицаја“ од стране државе на овом пограничном планинском подручју резултирало је одласком сеоског становништва у градове (Власотинце, Ниш, Београд) и иностранство (Немачка, Аустрија). Масовно напуштање села било је наглашено код млађег становништва које је тражило и налазило перспективу у запошљавању у непољопривредним делатностима. Тако сада село има 73 празне, напуштене куће (од укупно 170), две зграде основне школе без ученика и наставника, напуштен задружни дом, затворену сеоску кафану, 13 запослених, 35 незапослених мештана, стотињак пензионера и пољопривредника, 30 неожењених мушкараца старијих од 30 година и једно дете предшколског узраста. Осим тога, у селу ради фабрика („Слив“, огранак Преслап, где је запослено десетак житеља) за флаширање изворске воде („Власина“) са Вртопа (изворишта на 1.550 m) и три продавнице (које су делом преузеле и функцију сеоске кафане). Село Преслап данас не слави организовано сеоску славу (Св. архангел Гаврило), нема ученике основне школе, средњошколце, студенте ни девојке за удају.

Кључне речи: Преслап, Црна Трава, југоисточна Србија, неразвијено село, срдачан и дружељубив дух мештана.

Preslap (Crna Trava)

Abstract

The area of the Preslap village partly overlaps with the state border between Serbia and Bulgaria (5 km towards Strezimirovci), and is situated on the slopes of Gramada between Čuka and Uglješev deo (at an altitude of 900-1200 m), at the spring of the Preslapska river (Prepešnica) and 35km from the municipal center – Crna Trava in the Jablanica district. The rural settlement is divided into 'mahalas' which are deployed on mountain passes (dents, 'preslaps'). Research findings of the authors are indicating an intensive process of depopulation (in 1948 there were 730, and today only 150 inhabitants) and aging of the population (average age: 55.5 years in 2002) of this rural settlement at the border area in southeastern Serbia. Negative population trends in the Preslap village (ethnically homogenous, Serbian) are in line with its socio-economic, geographical and cultural characteristics. The underdevelopment of agriculture and lack of economic 'incentives' from the state in this mountainous region at the border has resulted in the departure of the rural population to cities (Vlasotince, Niš, Belgrade) and abroad (Germany, Austria). The mass abandonment of the village is emphasized within the younger population which has sought and found employment prospects in non-agricultural activities. Thus, the village today has 73 empty and abandoned houses (out of 170), two elementary school buildings without pupils and teachers, abandoned village hall, village pub closed, 13 employees, 35 unemployed residents, hundreds of farmers and pensioners, 30 single men aged over 30 years and one child of preschool age. In addition, village has a operational factory (*Sliv*, Preslap branch, where a dozen residents are employed) of bottled spring water (*Vlasina*) from Vrtop (spring at the 1550 m) and three shops (which have also partly taken over the function of the village pub). Village Preslap is not celebrating village patron (*St. Archangel Gabriel*) in an organized fashion, there are no elementary school pupils, high school students nor girls to marry.

Key words: Preslap, Crna Trava, southeast Serbia, underdeveloped village, warmhearted and friendly spirit of the villagers.

UDK 316.335.55 (497.11-12 Сурдулица)
911.3 (497.11-12 Сурдулица)

Масурица 1 (Сурдулица)^[64]

Душан Стаменковић
Марија Станковић

---

[64] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Уводна разматрања

Основни циљ овог рада је да покаже историјски развој села Масурице и везу историјске нити са садашњошћу, као и да прикаже основе за његов развој. Масурица је једно од највећих села у сурдуличкој општини и вероватно најпосебније од свих њих. Његов историјат је, чини се, бурнији од историјата било ког другог села из околине, и као такав се и дан-данас осећа у сеоској свакодневици (слика 1). Село има веома подесан географски положај, јер лежи на Масуричкој реци и налази се на додиру падина Варденика са истока и котлине са запада (слика 2). Због овога село има приступ како шумама, тако и њивама. Опредељење становништва ка искоришћавању оваквог положаја мењало се кроз време, па је и само село мењало „намену“, а ове промене постоје и данас. Територија Масурице окружена је подручјима сеоских насеља. На истоку се налази село Доње Романовце, на североистоку општина Сурдулица, на западу је село Сувојница, на северозападу село Дугојница, на северу село Алакинце, а на самом југу Ново Село. Масурица је од главног општинског места удаљена само два до три километра.

Историјат насеља

Време је избрисало античке и средњовековне трагове људског постојања у Масурици. На почетку историјског доба простор данашње Србије насељавали су Трибали. У предримско доба на Балканском полуострву живели су Илири, Трачани и Хелени, а наследили су их Мези по којима је већи део данашње Србије носио назив Мезија. У предримско доба становништво је највише насељавало планинске пределе; долине су тек у римско доба биле гушће насељене (Јиречек 1984, 14). Тешко приступачна станишта обезбеђивала су им одбрану од непријатеља. Провала Келта у III веку пре н.е. изазвала је велике промене на Балканском полуострву, а римско освајање Балканског полуострва у II и I веку пре н. е. донело је и велике промене у архитектури и етнографији овог простора. Римска насеља имала су поплочане улице, тргове, водоводе и купатила. Феликс Каниц (1991, 269) бележи да су Римљани добијали железну руду из рудника у Масурици, из слива реке Врле, као и на Власини. Име насеља највероватније потиче

од турске речи *масур*, која значи „плодно поље“, мада нова истраживања указују на то да је могуће да име Масурица потиче још од Римљана, јер и у латинском језику постоји слична реч (*massa*), која у рударској терминологији представља уливни систем. Рударство на овим просторима за време Римљана било је широких размера. Радили су на добијању магнетита, олова, сребра и злата у сливу Јелашничке реке. Почети рударства везани су за испирање металних зрнаца из речног песка; виши облик рударства представљао је рад на сувом у рударским коповима. Касније, у XIII веку, у доба краља Милутина, рудари из Новог Брда и Кратова обновили су рударску производњу у Масурици. Римски путеви и тврђаве првенствено су грађени из стратешких разлога, да би касније стекли и економски значај. Ради обезбеђења радова на добијању железне руде у Масурици и сливу реке Врле, изграђени су кастели изнад Доњег Романовца и код Битврђе (између Градског и Глоцког потока). Трећи римски кастел, који се налазио на Костиљњаку, штитио је пут који је водио десном обалом Јужне Мораве, од Сурдулице преко Масурице, Сувојнице, Грамађе, Врбова и Корбевца ка Врању (Каниц 1991, 269). Од VII века почиње словенска колонизација Балканског полуострва, врањско Поморавље, удаљено од великих центара, скоро да је било без становништва. Словенско, потом и српско, насељавање овог простора било је дуготрајно. Резултат је био сасвим нови животни амбијент у врањском Поморављу.

У *Географској енциклопедији насеља Србије*, Србољуб Стаменковић (2002) Масурицу убраја у стара насељена српска насеља. Он бележи да се насеље под називом Масурница помиње у XVI веку (1519. године са 19 хришћанских породица, 1528. са 23, 1570. са 50). Масурица је почела да се шири и заузима данашњи простор планским досељавањем Арнаута (подгрупе Албанаца) у другој половини XVIII века. Сам процес насељавања Арнаута у плодне равнице Топлице, Дубочице, и врањског Поморавља почео је крајем XVII века. О насељавању Арнаута у пределе јужне Србије, Риста Николић (1914, 21) бележи:

Ширење Арнаута у српске земље било је на свој линији између Проклетија и Јабланице према истоку. Негде је било јаче, негде слабије.

У том дуготрајном процесу насељавања Арнаута у српске земље, Масурица чини изузетак. Она је не само крајња источна област коју су заузели Арнаути већ су у њој Турци населили прве Арнауте у јужној Србији. У Масурицу су Турци довели прву већу групу Арнаута око 1665. године (Тричковић 1978). Ови Арнаути насељени су са циљем да чувају трговачки пут који је од Приштине, Новог Брда и Врања водио поред Бање, Јелашнице, Масурице, Сурдулице, па преко Чемерника, Драгомана и Софије за

Једрене и Истанбул. Турци са собом доводе и око 300 ромских породица да буду ковачи и клинчари. Међу њима је било и изузетно талентованих музичара које Борисав Станковић често помиње у својим делима.^[65] Из Масурице, Арнаути су се ширили у околна села: Алакинце, Дугојницу, Биновце, уништавајући средњовековна српска села, Варденик и Трепешницу. Арнаути су населили најплоднију земљу у врањском Поморављу (слика 3). На овој територији постојала је и џамија, тако да је Масурица у османлијском периоду била не само политички већ и религијски центар. Захваљујући њима, Масурица је постала најпознатије насеље на овој територији у XIX веку, о чему сведоче карте из овог периода на којима су обележавани Врање и Масурица (а не Сурдулица).

Арнаути остају већинско становништво све до ослобођења од османлијске власти. Од оснивања села до 1878, што је око сто година, у селу је изграђено 80 албанских кућа, а у години ослобођења је затечено свега шест српских кућа. Према подацима до којих долази Трифуноски (1962, 220–221), Срби су радили углавном као слуге и земљорадници, у служби Арнаута. Из истог извора сазнаје се и да су Арнаути заузимали најбоље земљиште на Масуричком пољу и најбоље пашњаке на Варденику, као и да су у овом процесу насељавања ликвидирали велики број Срба. Због тлачења су се Срби једном приликом и званично жалили Хусеин-паши у Врању, у чијем поседу се налазила Масурица, што није имало неког ефекта. За време Хусеин-паше се, уз земљорадњу и сточарство, бавило прерадом гвоздене руде. Он у селу отвара самоков – радњу у којој се прерађивала гвоздена руда. Поред овог самокова, овај паша је имао сличне радионице и у Доњем Романовцу, Топлом Дољу и Загужану. У самокову су, у јако тешким условима, радили искључиво Срби и Роми, док је добит одлазила највећим делом Хусеин-паши и Турцима, а мањим делом Арнаутима. Хусеин-паша се сматрао „власником“ овог села, као и данашњих Пашиних Ливада и Пашиних Њива, док је његов најстарији син, Сулејман-бег, био власник Доњег Романовца и Ратаје.

По ослобођењу од Османлија, етнички састав села се драматично мења. Године 1879. у селу је живело 602 људи, од чега је већина (375) била

[65] „Слава Хаџи-Трифунских, Софкиних, била је ‘Свети Ђурђиц’. Месецима касније причало би се о слави, а мушки би нарочито истицали како се као и увек, после славе продужило весеље и пиће у оном чивлуку у Доњем Врању. И тамо, затворени, у друштву чувених Грка, Цинцара и правих бегова, Турака, које због вере нису могли примати код куће, правили читав лом. Доводили чочеке из Скопља, метере, зурлаше из Масурице, и Циганке, и то не праве, ове из вароши, из циганске мале, него такозване Ђорговке, насељене по околним великим селима и хановима на друму, а чувене са својих кртих, топлих тела и разблудних очију. И онда би отуда, из чивлука, где су били затворени са свирачима, које наместе у другу собу да не би могли гледати шта они раде, по неколико дана допирао овамо у варош пуцањ пушака и видело се бацање ракетли (*Нечиста крв*, Сабрана дела Борисава Станковића, књига трећа, стр. 16).“

албанског порекла. Ови Албанци, тј. Арнаути су одмах након ослобођења почели да се расељавају у правцу Прешева, Бујановца и Куманова и у потпуности су се иселили, тако да су у селу остали Срби, као већина, и Роми као мањина, а таква је ситуација и данас (према попису из 2002. у селу живи 1.047 Срба и 175 Рома). За собом у Масурици остављају џамију и два гробља, која ће придошло становништво назвати турским гробљима. Од ослобођења па све до пред крај Другог светског рата, у Ашанским Колибама, пространом земљишту на гребену Варденика, лети су боравили влашки сточари са породицама, а њихова зимовишта налазила су се у сливу Вардара. На Варденику су имали колибе у којима су правили познати варденички качкаваљ.

У близини села налазимо остатке два селишта и две цркве – једно селиште је смештено на планини десно од реке, и ту се налазе рушевине кућних зидова и старе воћке, док је друго селиште са доње стране села. Једно од црквишта смештено је поред села, а друго је на Варденику. Арнаути су спалили манастир Св. Николе, који се налазио између Масурице и Уши. На темену узвишења Градиште налазе се зидови утврђења, а у долини Градишке реке налазе се остаци једне воденице (према: Трифуноски 1962, 220).

Порекло становништва

Процес насељавања Масурице трајао је дуго. Активно насељавање кренуло је након Другог светског рата. Масурица, као равничарско село, постала је привлачно место за живот људи из планинског залеђа. Данашње становништво Масурице потиче из: Пчиње, Левосоје (код Бујановца), и Шопског залеђа (Ново Село, Горње Романовце). Само из Новог Села доселило се 35 породица.

Данас у Масурици живи углавном српско становништво и има некада муслиманских, а данас све чешће православних Рома. Највећи део становника води порекло од скорашњих досељеника. Пред крај турске владавине и након ослобођења они су се досељавали из насеља Врањске котлине, Горње Пчиње, босилеградског Крајишта и других оближњих крајева (Стамковић 2002). Према подацима Ј. Трифуноског (1962, 221–222), породице затечене приликом ослобођења од Турака 1878. године јесу Радојчићи (три куће, породична слава Св. Никола), Маринковићи (пет кућа, Св. Никола), Пауновци (пет кућа, Св. Петка), Радуловићи (пет кућа, Св. Арханђео) и Љубићи (две куће, Св. Арханђео), за већину њих се не зна да ли су ту од формирања насеља или су неки старији досељеници. Радуловићи су за време Турака имали куће изнад Масурице на падини Варденика (место Црешња).

Породице досељене по ослобођењу од Турака из појединих села Врањске котлине: Маринковци (16 кућа, Св. Петка, Св. Никола, Митровдан), Илини (6 кућа, Св. Арханђео), Јоканови (7 кућа, Св. Јован), Пакловци (2 куће, Св. Никола), Џаринци (4 куће, Митровдан), Стоилковци (7 кућа, Св. Петка и Митровдан), Баба Ранчини (6 кућа, Митровдан) и Дојчинци (12 кућа, Св. Никола), сви су дошли из планинског села Г. Романовца. Из планинског Новог Села дошли су: Станкови (1 кућа, Св. Никола), Пераци (9 кућа, Св. Арханђео), Рогуљици (4 куће, Св. Арханђео), Цветковићи (2 куће, Св. Јован), Гузобици (1 кућа, Св. Арханђео), Андонини (3 куће), Господинкини (2 куће, Св. Јован) и Берковци (4 куће, Св. Никола). Из планинског села Топлог Дола дошли су: Врлоречани (11 кућа, Св. Арханђео) и Топлодолци (3 куће, Св. Никола). Локвачани (11 кућа, Св. Јован), дошли су из суседног Д. Романовца. Мечкари (6 кућа, Св. Арханђео), дошли су из Преображења, а пореклом су Власи из Македоније. Троскачани (6 кућа, Св. Јован), дошли су из Кијевца (махала Троскач). Тасићи (1 кућа, Св. Арханђео), дошли су из Себе Врања. Тамо су припадали роду Богдановци, чије је даље порекло из Љубате у околини Босилеграда. Сувојничани (1 кућа, Св. Арханђео), дошли су из Сувојнице. Козарчани (6 кућа, Св. Јован), деле се на Ризине (2 куће) и Стоилкове (4 куће). Они су 1942. године дошли из Козарника на Варденику (слике 4 и 5).

Породице досељене по ослобођењу од Турака из других области: из села у Г. Пчињи су: Ђорићи (4 куће, Св. Илија), из Радовнице, Ристинци (6 кућа, Св. Петка), из Д. Стајевца, Ђорђевићи (3 куће, В. Госпојина), из неког села близу Радовнице, Митинци (3 куће, Митровдан), Баба Гинини (2 куће, Св. Петка) и Станојевци (2 к, Крстовдан), из Радовнице. Чунгурци (4 куће, Св. Петка), су из Црвеног Града. Из околине Босилеграда дошли су: Лисинци (1 кућа), из Лисине. Баба Калинини (3 куће, Св. Јован) и Николићи (1 кућа, Митровдан), из Божице. Цветковићи (1 кућа) су дошли из Г. Лисине. Гложаци (1 кућа, Св. Никола), из Гложја. Мосулчани (3 куће, Св. Никола), из Мосуља. Са Власине дошли су: Анђеликовци (6 кућа, Св. Арханђео), Трајановићи (1 кућа, Митровдан), Чепиловци (3 куће, Митровдан) и Баба Еленинци (5 кућа, Св. Никола). Други досељеници су: Пироћанци (1 кућа, Св. Јован), из околине Пирота. Мишићи (6 кућа), из Левосаја код Прешева. Сеоска слава сле Масурица су Духови. Породице Рома укључују: Мамутове (2 куће), Јусуфове (1 кућа), Меметове (3 куће), Ајшине (2 куће), Љатифове (2 куће), Арифове (2 куће). Ови Роми досељени су у другој половини XIX и првој половини XX века из других села Врањске котлине: Лепенице, Лукова итд. Њихове куће су груписане у нижем делу села. Срби су их у периоду након рата називали Гурбетима. У то време су се, поред музике, у највећој мери бавили корпарством и прошњом.

Исељавање

Паралелно са процесом досељавања текао је и процес исељавања из села у разне крајеве Србије. Што се српског становништва тиче, Јован Трифуноски (1962, 222–223) бележи следеће селидбе: од Радовановића иселила се по једна породица у Калабовце и Житорађу; од Дојчинаца једна породица прешла је у Сурдулицу; од Станкових једна породица отишла је у Витину код Гњилана; од Баба Гининих једна породица отишла је у Београд; од Лисинаца по једна породица иселила се у Владичин Хан, Ниш, Ђуприју и Коретин (Крива Река); од Гложанаца једна породица одселила се у Банат; Дојчиновићи и Васиљевићи живе у Сурдулици; Новаковци су се иселили у Алакинце; Станисављевићи су прешли у Грамађу, а Цветановићи, живе у Ушевцу у Пољаници. Село Рожданце у Пољаници основао је извесни Груја Дурак досељен из Масурице, а од њега воде порекло сви становници Рожданца: Стошићи, Цветковићи, Ивановићи и др. У прешевска села иселили су се: Матићи, Станојевићи и Новаковићи у Велико Рајинце; Пешићи у Мало Рајинце; Миладиновићи, Ђорђевићи, Николићи и Димитријевићи у Шушају. Што се албанског становништва тиче, 1878. године шест албанских породица из Масурице прешло је у Трnavу код Прешева. Те су се породице 1912. године одатле иселиле у Куманово и Турску, док се породица Оцалар одселила у Оризар код Куманова. Асанови, Демирови и Теримови иселили су се 1878. године у Бујановац и тамо су живели до 1912. године, а онда су почели да се расељавају на простор Косова и Метохије. Етемови су се одселили у Рељан код Прешева, а Фејзулови у прешевско село Летевицу. Малич Фандовци и Исенови отишли су у прешевско село Шушају. Ајрединци су се иселили у Осларе код Прешева, Арифови и Сулејманови иселили су се у Несалце, такође код Прешева. Када је реч о исељавању ромског становништва Мацановци и Шеминци иселили се у Добрчане код Гњилана. Тамо су дошли као мухацири из Масурице 1878. године. Од данашње породице Ајшини једна породица прешла је у село Лепеницу. У последње време, емиграција из села креће се у правцу већих центара – поред најближе Сурдулице, становништво се сели у Владичин Хан, Лесковац, Врање, Ниш, па и Београд, а када је реч о печалби и исељавању у иностранство, ту предњаче Шведска и Немачка (слика 6).

Задругарство

„Заклињем се јединим Господином Богом и свим оним што ми је по мом закону најсветије и на овом свету најмилије да ћу као поверену ми дужност радити марљиво, поштено и савесно, да ћу интересе задругарства верно заступати и бранити, као и да се нећу у својој делатности руководити личним нити ма каквим другим обзирима, већ само задругарским.“

Из Задружне заклетве, 1931.

На почетку XX века, Масурица се по друштвеној инфраструктури разликовала од осталих села сурдуличке општине. Године 1900. у Масурици је основана задруга. Масуричани су међу првима у Србији прихватили напредне идеје Светозара Марковића да су задруге неопходан колектив у једном друштву које је било обележено сталним социјалним напетостима. Пре оснивања задруге, Масуричани одлазе у село Мозгово код Алексинца како би се упознали са начином функционисања задруга (отуда Масуричане понекад називају и Мозговцима). Задруга је била чланица главног Савеза земљорадничких задруга у Београду. Стална штедња од по 0,50 динара месечно била је обавезна. Задруга је полако увећавала свој капитал. Купили су тријер за тријарење сеоског жита, направили су млин за млевење жита (на Масуричкој реци било је око 10 воденица почетком XX века). Поред потрошачке кредитне задруге, касније су створене и здравствена задруга са амбулантом, сточарска и електрична (*Сурдуличке новостии*, 6. март, 1978.).

Након Другог светског рата, када се друштво социјалистичке Југославије постављало на новим основама, престала је да постоји масуричка задруга. Ствара се нова задруга, али на другачијем основу – мења се намена задруге, па она постаје слична осталим сеоским задругама у време СФРЈ (слика 7). Из исте настају предузећа на територији општине Сурдулица. Почетком 80-их година XX века, дошло је до покушаја комасације земљишта (стварања великих поседа од више малих). Неуспели покушаји довели су до проблема међу становништвом, јер је велики број становника већ радио у фабрикама.

Нестали засеок Масурице – Козарница

Југоисточно од Масурице, на Варденику, постојало је мало насеље Козарник и у њему су за време Турака и касније живеле породице Ризини и Стоилкови. До 1962. у Козарнику је остала једна кућа (задруга од 13 чланова), а породица

се касније преселила у Сурдулицу и Масурицу. Пређашњи становници Козарника, бар они који су преживели немили догађај, 1942. године прешли су у Масурицу, због тога што су ово сеоце поменуте године запалили Бутари. За време Турака на Врденику било је мањих група српских кућа и на другим местима. Бележи се да је постојало и једно право село на месту сада званом Бачевиште – у његовој близини се могу наћи остаци мање цркве.

Масурица у двадесетом веку

У другој половини XIX века, када се западна Европа нашла у процесу индустријске револуције, квалитетније а јефтиније гвожђе од масуричког постаје доступно. Самим тим, рудници у Масурици се гасе. Током Другог светског рата, Масурица је била центар антифашистичког покрета отпора. У селу су постојале илегалне кројачнице и читава база за снабдевање партизанског покрета сурдуличког краја.

Индустријски развој општине Сурдулица у другој половини XX века утицао је на социјалну структуру Масурице, када су земљорадници и косачи постајали индустријски радници, професори, лекари. У Масурици се живот у XX веку одвијао тако што се земљорадња комбиновала са још неким занимањем (ковачки занат, рабацијски). Било је мало оних који су се бавили искључиво једном делатношћу. Масуричани, који су први имали уређени водовод, 1974. врше његову реконструкцију и проширење. Седамдесетих година асфалтирају се улице у Масурици и граде мостови преко Масуричке реке: током 1973. и 1974. путеви су припремљени за асфалтирање и асфалтирано је око 5,5 км сеоских путева, а 1977. и 1978. изграђена су три моста преко Масуричке реке, носивости до пет тона (слика 8). У оквиру основне четворогодишње школе, саграђене након Другог светског рата, 1980. отворена је ћачка кухиња и дограђене су две учионице.^[66] Исте године извршена је и регулација корита Масуричке реке. Село је електричну енергију добило 1939. године, када је завршена изградња хидроцентрале „Масурица“, али је у периоду од 1981. до 1983. разведено 7,5 км нисконапонске мреже са 50 уличних светиљки у селу. Разведен је и десетокиловатни вод и поред две постојеће инсталиране су још три трафо-станице (*Сурдуличке новостии*, издања: 31. јануар 1977, 6. март 1978, 5. септембар 1980, 7. април 1983). Водоснабдевање је колективно и индивидуално, а у тек у првој

[66] У време припајања ослобођених делова Кнежевине Србије (1878) чињено је све да се омогући отварање школа у присаједињеним крајевима. Почети организованог школства у Масурици датирају од 1878. године. Развој школства у Масурици може се посматрати са аспеката административно-политичких и друштвено-економских прилика, као и развоја друштва и средине.

деценији ХХI века један део села бива прикључен на канализациону мрежу. У другој половини ХХ века у Масурици је постојао фудбалски клуб „Партизан“, као и културно-уметничко друштво „Новица Дојчиновић“, основано око 1976, које је неговало културни аматеризам. Одржавала се редовно манифестација „Сусрети села“ на којој 1984. године Масуричани освајају 4. место (*Сурдуличке новостии*, издање април, 1984).

У данашње време село више него икада раније гравитира ка Сурдулици и полако се претапа у његово предграђе, што је, чини се, судбина свих села која се налазе у непосредној близини града.

Приче, легенде и обичаји

Стојанов гроб

Место под називом Стојанов гроб лежи на планини Варденик и у непосредној је близини села, а прича се да је то име остало по извесном Стојану из села Г. Романовца, који је ту сахрањен. Према причи, Стојана су ухватили Арнаути у Масурици, па су га јашући терали у планину, и у тренутку када више од умора и успона није могао да иде, Арбанаси су га заклали, а касније је ту и закопан. Овај Стојан припадао је породици Баба Ранчини, који је после 1878. из Г. Романовца прешао у Масурицу.

Легенда о Махмутовом камену

Извесни Арнаут Махмут чувао је козе, међу којима је био и јарац којег је Махмут стално кињио и малтретирао. Једног дана, када је Махмут стао на литицу како би уживао у погледу, јарац искористи прилику и гурне Махмута са литице не би ли му се осветио. Кад Махмут паде, јарац скочи за њим и тако оконча и Махмутов и свој живот. Та литица, камен, зове се Махмутов камен.

Кићење стожера

У вези са свадбеним ритуалом у овом пределу, постојао је раније обичај кићења стожера (Вукановић, 1970). Када се последња кћи из куће удаје или жени последњи син, вежу свекра и свекрву околу стожера (или каквог родног дрвета), уз свирку свирача и песму сватова, те и обилат смех. Од везаних се тражи новчани откуп. Тек пошто га исплате, бивају одрешени од стожера. То се сматрало великим весељем у свадбеном ритуалу.

Перспективе

Узрок насељавања Масурице крајем XIX и почетком XX века био је економске природе. На почетку XXI века тај економски мотив је исцрпљен. Перспективе села леже у сточарству, воћарству, обради земљишта. Масурица иза себе има сигурно залеђе, бујне пашњаке планине Варденик, и услове да се, као и некада, ти пашњаци користе за екстензивно гајење стоке. Укрупњавање поседа би могло да промени тренутно стање, али неопходна је и модернизација, изградња инфраструктуре, као и међусобна сарадња и постављање полуга развоја. Несумњиво, Масурица, богата неискоришћеним изворима, у себи има потенцијала за достојанствен живот.

Масурица је имала и има цењене и угледне људе, вредне раднике и земљораднике, веште политичаре, добре спортисте и врсне уметнике који су често излазили из локалних оквира. Одавно је међу становништвом на југу земље при помену Масурице прва асоцијација „расадник талента“. Добро је то што и „нејужњаци“ након упознавања Масуричана почињу и сами да доживљавају Масурицу као такву.

Литература

- Вукановић, Татомир П. „Студије из балканског фолклора“, у *Врањски гласник* VI, 1970.
- Јиречек, Константин. *Историја Срба*, књига I. Београд: Слобо љубве, 1984.
- Каниц, Феликс. *Србија, земља и становништво*, књига II. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
- Николић, Риста Т. „Ширење Арнаута у српске земље“, у *Гласник Српског географског друштва* 3 св. 3–4, 21–37, 110–127, 1914.
- Стаменковић, Србољуб. *Географска енциклопедија насеља Србије*. Београд: Агена, 2002.
- Сурдуличке новине*
- Трифунски, Јован Ф. *Врањска коњина : антрополошко-географска истраживања*. Скопље: Природно-математички факултет, 1962.
- Тричковић, Радмила. *Лесковац у Великом рату (1683–1699)*. Лесковац: Лесковачки зборник, 1978.

Слика 1. Улица у Масурици

Слика 2. Масуричка река

Слика 3. Масуричке њиве

Слика 4. Стара кућа у Масурици

Слика 5. Стара кућа у Масурици

Слика 6. Напуштени магацини у Масурици

Слика 7. Зграда угашене задруге

Слика 8. Мост преко Масуричке реке

Масурица 1 (Сурдулица)

Резиме

Масурица је била важан центар за прерађивање руде још у доба Римљана, насељавали су је готово сви народи који су живели на просторима Србије, па самим тим од VII века и Срби, а територијалну експанзију село је доживело кроз планско насељавање Арбанаса у другој половини XVIII века и у њој су чинили већину све до ослобођења од Османлија. Срби су се постепено досељавали у ове крајеве, а пре ослобођења радили су углавном као слуге код Арбанаса и Турака, при чему су били изложени константном угњетавању. За време турске владавине у Масурици се прерађивала гвоздена руда, а у самом процесу прераде учествовали су углавном Срби и Роми, док је добит припадала Турцима и Арбанасима. Након ослобођења (1878) долази до масовног расељавања Арбанаса у правцу Прешева, Бујановца и Куманова. Тако српско становништво убрзо постаје већинско, уз присуство ромске мањине. Између два рата су, најчешће у летње време, у село долазили и влашки сточари, због високог квалитета пашњака. У подножју Верденика су правили добро познати верденички качкаваљ. Село је у ово време користило своје потенцијале и развијало се уз помоћ моћне задруге. Други светски рат бележи агресију Бугара на ове крајеве и уништавање великог броја домаћинстава. Након Другог светског рата долази до нормализације међуетничких односа и покушаја индустријализације насеља. Данас се село суочава са проблемима који погађају велики број српских села – са незапосленошћу, исељавањем и великом бедом, која је од ромских свирача временом начинила просјаке. Становништво помоћ углавном чека од општине Сурдулица, без идеје о евентуалним подухватима који би будућност села учинили извеснијом. Чини се да је за већину мештана интеграција у Сурдулицу једини излаз.

Кључне речи: Масурица, Сурдулица, југоисточна Србија, средње развијено село, историјске промене.

Masurica 1 (Surdulica)

Abstract

Masurica used to be an important mining centre in the Roman times and through the ages it came to be inhabited by various ethnic groups, including Serbs (starting from the 7th century). It significantly expanded during a planned Arbanasi immigration process in the second half of the eighteenth century and Arbanasi remained to be the most numerous ethnic group all until the liberation from the Ottoman Empire. Serbs started inhabiting these lands and, in the beginning, they worked as servants to the local Arbanasi and Turks, being subject to constant oppression. During the Ottoman rule, Masurica was an iron smelting centre – the Serbs and the Roma were engaged in the smelting process, while the profits were shared by the Turks and the Arbanasi. After the liberation in 1878, the Arbanasi population scattered towards Preševo, Bujanovac and Kumanovo, so the local Serbs soon became the majority and the Roma became the most dominant minority. Between the two wars, Wallachian cattle breeders would spend their summers in Masurica, due to the high quality of local pastures. In the foothill of Mount Verdenik they made the famous Verdenik cheese. During this period, the village used its potentials and started developing with the support of the strong peasant cooperative. World War II saw the Bulgarian aggression towards these parts and very many households were destroyed. After the war, the ethnic tensions defused and the village entered the process of industrialization. Nowadays, Masurica faces the common problems of Serbian villages – unemployment, emigration and poverty, which turned Roma musicians into beggars. The inhabitants expect the municipality to help them and they lack ideas which would make their future more prospective. It seems that the only way out is seen in the integration of the village into the municipal centre of Surdulica.

Key words: Masurica, Surdulica, Southeastern Serbia, a fairly developed village, historical changes.

UDK 316.335.55 : 316.4.063.3 (497.11-12
Сурдулица)

Масурица 2 (Сурдулица)^[67]

Ивана Влајковић

---

[67] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

УВОД

На почетку своје књиге *Социологија села*, Милован Митровић (1998, 10) запажа:

„Сеоска традиција јесте један од најважнијих и најутицајнијих елемената укупне националне баштине српског народа.“

Он даље наводи да постоји уврежено мишљење о томе како је село друштвени сегмент који се најмање и најспорије мења. Ово мишљење темељи се на вишевековним истраживањима, која су показала да се готово ниједан аспект сеоског живота битно није променио још од давнина: породични живот, становање, исхрана, обрасци понашања, породични односи, основне сеоске установе, начини друштвеног деловања у селу итд.

Међутим, једна општа тенденција може се запазити у готово свим селима у Србији, а то је постепена миграција становништва из села у град, односно општинске центре, започета са процесом индустријализације. Разлози за то су многобројни, од привида лакшег живота, преко могућности образовања и налажења послова који су лакши за обављање од оних на селу, до социјалне сигурности коју имају запослени у градовима. Постепена ерозија сеоског живота вуче са собом и одређене последице, које умногоме превазилазе границе самих села и погађају целокупну државу, народ и идентитет српства. Неке од њих су нестајање ритуала, митова, обреда, сватковина, фолклора, али и правила и система вредности својствених сеоским срединама.

Методологија и циљеви

Теренско истраживање које је обављено крајем јуна 2011. године у селу Масурица имало је за циљ да сагледа различите аспекте тренутне ситуације у овом селу, како би се о њему створила комплетнија слика и добило више података, с обзиром на чињеницу да је оних званичних веома мало. Истраживачи су најпре потражили званичне информације у Општини Сурдулица, где се Масурица релативно често помиње због близине и повезаности са овим центром. Међутим, као што је већ напоменуто,

информација је било веома мало, па се истраживање већим делом темељи на интервјуима са мештанима Масурице који су запослени у Сурдулици. Интервјуисано је укупно четворо људи, двоје мушкараца и две жене.

За прикупљање података коришћен је *Погледашник за прикупљање грађа* (Учествовање становника у обнови и развоју села 2011), израђеном под руководством др Ђуре Стевановића у београдском Заводу за проучавање села, Српском удружењу за социологију села и пољопривреде и Балканској асоцијацији за социологију села и пољопривреде. Један од проблема са којим су се истраживачи сусрели била је и немогућност провере веродостојности података, с обзиром на непостојање оних званичних. Дакле, све прикупљене информације интервјуисани мештани су дали на основу својих сазнања и сећања о догађајима везаним за село у коме живе.

Ипак, ни овакве податке не треба занемарити, већ настојати да се прикупљена грађа што боље искористи, пре свега за упознавање са тренутном ситуацијом српског села у пограничним пределима, а онда можда и за конкретне планове и акције који би имали за последицу унапређење живота на селу.

Прејед основних карактеристика села Масурице

У овом делу рада биће представљени сви прикупљени подаци, груписани према различитим аспектима који су истраживани, и то оним редоследом којим је њихово прикупљање диктирао упитник. Засебни одељци биће посвећени географским карактеристикама и просторном изгледу села, саобраћајној повезаности, стамбеној и комуналној опремљености, привредном карактеру насеља и структури становника, привредним организацијама, здравству, школству, културним институцијама, објектима физичке културе, друштвима и удружењима, трговини, угоститељству и осталим услугама и обнови и развоју села.

Географске карактеристике и просторни изглед села

На званичном сајту Општине Сурдулица може се наћи доста информација о географским карактеристикама и просторном изгледу села. У наставку ће бити приказани подаци са овог сајта.

Масурица се налази на 42° 39' 58" северне географске ширине и 22° 09' 39" источне географске дужине, а надморска висина варира од 493 метара на северозападу до 660 метара у делу који цепа територију села на два уздужна дела, тј. у правцу север–југ, и где иначе пролази магистрални пут.

Са обе стране овога пута терен је врло покренут и пење се и до висине од 1.190 метара надморске висине. Село се налази на обали Масуричке реке и заузима површину од 16,187 км² (од тога је дужина 5,5 км, а ширина 3 км) у југозападном делу општине Сурдулица. Река извире испод планинске косе и дела Крајишта који везује Бесну Кобилу преко врхова Просеника (1.734 м) и Вршника (1.684 м). Масуричка река је за Масурицу била плодносна: она је обилато напајала њихове њиве, баште и ливаде.

Клима се одликује нормалном влажношћу ваздуха, са горњом количином падавина од 688,7 мм² и просечном годишњом температуром од 10,7°C.

У хијерархијској мрежи насеља окарактерисана је као сеоско насеље, и то ушорено, односно збијено или густо. Територија Масурице окружена је подручјима сеоских насеља. На западу се налази село Сувојница, на северозападу је Длугојница, на северу је Алакинце, на североистоку је сама Сурдулица, а на истоку је Д. Романовце, док је на самом југу село које се зове Ново Село. Кроз насеље Масурица пролази магистрални пут, у правцу север–југ, као и један број међунасељске саобраћајне мреже, а на остатку сеоске површине налази се основна мрежа локалних саобраћајница, углавном у лошем стању, тачније неасфалтирана. У оквиру саме Масурице постоје три засеока: Прудиште, Ругуља и Дубрава, и две махале: Горња, позната и као Албанија, и Доња, коју мештани још називају и Левосојци.

Село није одувек било на месту на коме се сада налази, већ је у прошлости пресељавано.

Једна од најизражајнијих природних карактеристика северозападнoг дела села Масурица су бројни воћњаци, повртњаци, виногради, са надморском висином од 493 метара, остатак подручја је пошумљен густом боровом шумом. Једна од главних природних вредности овог насеља је одсуство загађивача и извори чисте воде и прелепи пејзажи нетакнуте природе. Разноврсност састава тла условила је бројност биљних микроформација. Данас доминирају оранице на којима се сеју житарице (највише кукуруз), као и готово све повртарске културе. По двориштима и вртovima гаје се шљиве разних врста, које се употребљавају искључиво за ракију. Некадашње шуме обиловале су разноврсном дивљачи. Међутим, данас има мало дивљачи и она је углавном ловна (фазани, зечеви). Од домаћих животиња највише се гаје свиње, овце, говеда и живина. Коња запрежних готово да нема, јер их је механизација скоро потпуно заменила.

Неизоставно треба напоменути богатство воденог потенцијала, који је у великој мери искоришћен изградњом хидроелектране „Врла 3“. Ту су и бројни извори и речице чији су токови у складу са тереном и прате висинске промене. Подручје је карактеристично и по великом броју врхова: Уши (на 1.197 метара надморске висине), Црешња (на 1.103 метара надморске висине), Козарница (на 1.000 метара надморске висине). Треба

напоменути да крајња источна тачка има висину од 1.366 метара надморске висине, што је уједно и највиша тачка у окружењу, а позната је под именом Кајино присоје. Основне карактеристике овог предела знатно су одређене рељефом. Терен одаје двојак утисак, тачније као да имамо две зоне, два различита природна профила. Један део, северни и северозападни одаје утисак равничарског до благо заталасаног. У северноисточном, источном и на остатку површине села Масурица, имамо утисак брдско-планинског, природног окружења. По средини, у правцу север–југ, протеже се главни магистрални пут, те наставља да од Сурдулице, која је на северу, иде ниже према југу подручја ка Новом Селу. Изградња овог путног правца уследила је из погодности које су произашле из природних услова, висине терена. Само насеље настало је по истој логици и ово се линеарно развило, такође у правцу север–југ, паралелно са једном краћом деоницом пута. Насеље такође представља границу између, условно речено, равничарског и брдско-планинског амбијента. Оно је готово строго груписано, па су објекти ван насеља права реткост.

У насељу постоји изванредан број објеката друштвених делатности, о којима ће бити више речи у наставку, а неки од њих су: четворогодишња школа, обданиште, дом културе и војно стрелиште.

Према попису из 2002. године број становника износи 1.245, а што се тиче националне припадности, овде има: 1.047 Срба, шест Бугара, један Македонац, један Муслиман, 175 Рома, једна особа је изјавила да је неопредељена, а за 14 особа се не зна којој националности припадају.

Саобраћајна повезаност

Масурица је од најближег насеља, односно општинског центра Сурдулице, удаљена 3 км (по неким подацима 2,8 км). Приликом обиласка Сурдулице, утврђено је да у њој постоји путоказ ка овом селу (слика 1).

Што се превоза тиче, аутобуски превоз није организован на релацији Сурдулица–Масурица, те мештани углавном користе сопствене аутомобиле да би стигли до општинског центра, за шта им је потребно отприлике седам минута. Како смо сазнали из разговора са мештанима овог села, они своје образовне, здравствене, културне и друге потребе у највећем броју случајева задовољавају у Сурдулици, те је она њихов гравитациони центар. У Сурдулици се такође налази и мештанима Масурице најближа аутобуска станица (3 км од Масурице), док се најближе железничке везе налазе у Владичином Хану, који је од Масурице удаљен 13 км.

С обзиром на то да у Масурици нема ни поште, мештани и ову установу могу наћи у свом гравитационом центру, Сурдулици. Аутоматска централа

изграђена је у Сурдулици 2005/06. године, а сигнал мобилне телефоније покрива цело село. Исти је случај са ТВ сигналом, за који мештани кажу да је добар.

Стамбена и комунална опремљеност

Према подацима прикупљеним у општини Сурдулица, као и у разговору са мештанима Масурице, просторни план села и даље не постоји. У селу постоји око 464 кућа и, по речима мештана, ниједна викендица. Куће су се слабо градиле у периоду након 90-их година, па је између 1991. и 2000. изграђено тек десетак кућа, а у деценији након ове, од 2001. до 2010. не више од три (слика 2). У селу има и око 70 напуштених кућа (слика 3).

Електрификација Масурице спроведена је у потпуности 1939. године, што значи и да постоји улична расвета. Ситуација је мало другачија по питању канализације, чије спровођење још увек није приведено крају.

Мештани Масурице се водом снабдевају и из бунара и из водовода који се снабдева на сеоским изворима воде. Водовод је релативно касно спроведен у потпуности, тек 1993. године.

Кроз село пролазе локални путеви дужином од 6 км. Масурица има сопствено гробље, као и парк, о чијем одржавању брине месна заједница при општини Сурдулица. Смеће се не одлаже у самом селу, већ се одвози у друга села, Загужане и Житорађе.

Привредни карактер насеља и сирруктура становника

Рад у пољопривреди и услови у којима се одвија пољопривредна производња главни су чинилац (или детерминанта) сељачког начина живота. Масурица се и даље сматра пољопривредним, тачније повртарским насељем, иако новији подаци сведоче о томе да ова делатност у селу има само споредну улогу. Од укупно 1.245 становника у селу, земљорадњом се бави 31, занатлија и индустријских радника има 126, радника у трговини и угоститељству 28, административних радника 49, радника из домена интелектуалних професија 23, пензионера фонда запослених око 200, пензионера фонда пољопривредника око 80 и радника из здравственог сектора 33. Укупан број запослених је само 324, од тога је њих 55 запослено у самом селу и њих 269 који путују на рад у друга места, најчешће у Сурдулицу. Укупан број незапослених износи око 400, од чега је њих 300 пријављено служби за запошљавање. Мештани наводе и да је отприлике 13 породица отишло на рад у иностранство, највише у Шведску и Немачку, као и да

се нико од њих није вратио. О броју радника који обављају сезонске послове (печалбу и сл.) нико од мештана није имао информације.

Привредне организације

Од привредних организација у Масурици су остале само две, након што се локална задруга угасила, и то су: стругара у приватној својини, која се бави прерадом дрвета и „Масурица“ – део пољопривредног комбината, која се бави откупним и прерађивачким делатностима. Остале привредне организације – пољопривредна аптека, повремена и стална ветеринарска станица и бензинска пумпа – налазе се у Сурдулици.

Здравство

Здравствене установе, као што су: здравствена амбуланта са сталним лекаром, здравствена амбуланта са повременим лекаром, дом здравља и аптека налазе се у Сурдулици, тако да мештани Масурице морају ићи до ове општине како би добили здравствену негу.

Школство

У Масурици постоји обданиште, као и четворогодишња школа изграђена пре 1950. године, коју похађа 57 ученика (слика 4). У школи ради укупно седам наставника, од тога троје из самог села и четворо из Сурдулице. Осмогодишњу и средњу школу мештани Масурице могу да похађају у Сурдулици.

Културне институције

Што се тиче културних установа, у Масурици је некада постојао дом културе, чије се просторије данас више не користе ни у коју сврху. У селу постоји и задружни дом, али је, по речима мештана, он у веома лошем стању (слика 5). Све остале установе културе налазе се у Сурдулици, међу њима: библиотека „Р. Домановић“, биоскоп, црква (Св. Ђорђе). У самом селу постоји археолошко налазиште цркве Св. Никола, али не и сама црква. Најближи музеј налази се у Врању, а најближи манастир је Прохор Пчињски.

Објекти физичке културе

У селу нема посебно изграђених објеката и терена за физичку културу, већ се у ове сврхе користи двориште основне школе. Ту је наравно и спортска дворана у Сурдулици, која се може користити за фудбал, кошарку, рукомет и одбојку.

Друштва и удружења

Масурица нема месну заједницу, као ни спортска и културно-уметничка друштва. Исти је случај са удружењима, нема ловачких, риболовачких, нити удружења било које врсте. Већина ових удружења постоји у оближњој Сурдулици.

Трговина

Што се тиче трговинских објеката, у селу постоје четири мешовите радње. Самопослуге, специјализоване продавнице, пекаре, месаре и уређена пијаца налазе се у Сурдулици.

Угоститељство и остале услуге

Масурица нема угоститељских објеката, а најближи објекти ове врсте налазе се у Сурдулици. Село нема ни сервиса за поправку пољопривредних машина, као ни апарата за домаћинство. Иста је ситуација са банком, мењачницом, фризерским салоном...

Окупљања и свечовине

У зимском и пролећном периоду у селу нема никаквих приредби, окупљања или свечаности. Једина окупљања, како кажу мештани, јесу евентуални предизборни митинзи. У летњем периоду мештани славе православни празник Св. Тројице, а 13. септембра обележавају Дан ослобођења на веома сличан, традиционално српски начин.

Некада су се у Масурици организовали „Сусрети села“, којих се старији мештани радо сећају. У село су долазили представници других села, њихова културно-уметничка друштва и спортски клубови, али је та традиција прекинута пре више од двадесет година.

Обнова и развој села

Уопште узев, мештани села данас живе горе него што је то био случај пре десетак година. Као главне животне проблеме наводе незапосленост, сиромаштво, као и све мање младих људи у селу. Ипак, Масурица је једно од боље развијених села у околини.

Све заслуге за унапређење села мештани приписују Општини Сурдулица и председнику Општине Новици Тончевом. Они су такође у разговору истакли и Власинске хидроелектране, које са једне стране улажу у развој локалних места, а са друге, свако улагање у саме хидроелектране даје опипљиве резултате и за саме мештане.

Поред Сурдулице, у самом селу се нико не бави питањима унапређења села. Неки од највећих проблема са којима се село суочавало пре 20 година, између осталог и: недостатак водовода и канализације, незапосленост, све већи одлив становништва, актуелни су и данас. Од свега наведеног решено је само питање водовода у селу и, делимично, питање канализације. Чак и ове две ствари мештанима Масурице су много значиле, и они их наводе као најважније резултате који су у селу остварени у последњих 20 година. Као што је већ наведено, само село не предузима никакве кораке у решавању својих проблема, већ се за све ослања на помоћ од општине Сурдулица.

У селу је било и много иницијатива које су покренуте, али које никада нису реализоване. Неке од њих су: изградња фудбалског терена који је започет, али недовршен, те данас служи као пашњак; изградња локалне капеле и дома културе, од којих су обе обустављене, организација обједињене прехранбене производње и магацина за складиштење хране.

Тренутно у селу постоје две напуштене зграде – дома културе и задруге, али нема иницијативе да се оне поново оспособе за коришћење у било какве сврхе. Зграда дома културе грађена је из средстава самодоприноса, осамдесетих и деведесетих година прошлог века, али она никада није завршена. Сами сељаци нису дали никакав новчани допринос изградњи било ког објекта у селу, а што се тиче средстава из донаторства, Сорашова фондација финансирала је изградњу обданишта за ромску децу.

Осим чињенице да у селу не постоји особа, група људи или организација која се стара о интересима села, треба напоменути да не постоји ни план развоја села, као и да у њему тренутно нема никаквих акција којима би циљ био побољшање живота у њему. Оно чему се мештани надају у наредних пет година јесте завршетак канализационе мреже и увођење кабловске телевизије. Они верују да будућност села зависи највише од локалне власти и политике државе.

Закључак

„Две су главне тенденције глобалних друштвених промена које суштински мењају друштвену структуру савременог села: (1) брзо смањивање сељаштва као статистички-демографске категорије и његово друштвено-културно пробликовање према урбаним обрасцима живота; и (2) све веће међусобно раздвајање савременог села (које се урбанизује) и модерне пољопривреде (која се индустријализује). Међутим, ове тенденције промена оптерећене су читавим низом унутарњих и спољних противречности (Митровић 1999, 386).“

На примеру Масурице јасно се види да се ово село полако „припаја“ Сурдулици и почиње са њом да чини једну целину. То је оно што Митровић (1999) назива „рурбан“ или „рурал-урбан континуум“, а што се односи на чињеницу да село и град, као два пола, више нису одељене територије са јасним границама. Између Сурдулице и Масурице ове границе се бришу првенствено због непостојања објеката у селу који би задовољили потребе мештана, због чега они за све морају да путују до Сурдулице, и то сопственим превозом.

Ипак, треба напоменути да се овде не ради само о томе да се град просторно шири на село и да у село продиру градски обрасци живота, те да село постаје град, а сељаци нестају – мада се ради и о томе. Важније је да се, притом, на нови, савремени и модеран начин мењају и град и село и њихови међусобни односи (Митровић, 1999, 387).

„Брзе друштвене промене села, која су са социолошког становишта и најзначајније, огледају се понајвише у променама 'начина живота' оних који у селима живе, раде и међусобно комуницирају у својим свакодневним односима. У савременим селима убрзано се разара [...] друштвено-културни образац традиционалног сељачког живота, а са њим нестаје и сељаштво као јединствен социјални слој који је такав начин живота обликовао, носио кроз историју и све време конкретно живео (Митровић 1999, 388).“

Литература

- Митровић, Милован. 1998. *Социологија села*. Београд: СДС.
- Митровић, Милован. 1999. *Српско село. Прилој социологији традиционалној српској друштва*. Нови Сад: Матица српска.
- Општина Сурдулица, www.surdulica.org. Сајту приступљено 20. августа 2011.

Слика 1. Путоказ за Масурицу на путу у
Сурдулици

Слика 2. Кућа у Масурици

Слика 3. Двориште једног домаћинства у Масурици

Слика 4. Двориште четворогодишње школе у Масурици

Слика 5. Просторије угашене задруге

Масурица 2 (Сурдулица)

Резиме

Масурица је једно од највећих села у сурдуличкој општини и налази се на око 3 км јужно од општинског центра. Лежи на око 700 метара надморске висине у долини Масуричке реке, а са једне стране оивичено је делом Врањске котлине и падинама Врденика. Сматра се да село има веома повољан географски положај – на падинама Врденика и котлине се налазе шуме, а у равници се налазе њиве. И поред овога, веома мали проценат становништва (око 3%) бави се пољопривредом. У селу живи око 1.200 становника, углавном Срба и Рома. Иако је историјски подељено на две махале, таква подела је у данашње доба неприметна. Близина општинског центра је довела до тога да се ово село све више интегрише у Сурдулицу и од сеоског постаје приградско насеље. Највећи део становништва (око 35%) запослен је управо у Сурдулици, где сваког дана путује личним превозом, јер аутобуске линије до села нема. Село се суочава са све већим одливом младих људи, великом незапосленošћу, а ромска популација и са нарочито великим сиромаштвом.

Кључне речи: Масурица, Сурдулица, југоисточна Србија, средње развијено село, интеграција у општински центар.

Masurica 2 (Surdulica)

Abstract

Masurica is one of the largest villages in the municipality of Surdulica and it is situated 3 kilometres to the south of the municipal centre. It lies at an altitude of 700 metres in the valley of the Masurička River, bordered on one side by a part of Vranjska ravine and the slopes of Mount Verdenik. The village is considered to have a favourable geographic location – the ravine and the slopes of Mount Verdenik are abundant in forests, whereas the flat part of the area contains numerous fields of fertile soil. Nevertheless, a very small percentage of the population (3%) is engaged in agricultural activities. The village has around 1200 inhabitants, mainly Serbs and Roma. Although it is historically divided into the Upper and the Lower 'mahala', this division is no longer visible. The proximity of the municipal centre caused the village to start integrating into the town of Surdulica and thus convert into a suburb. The largest portion of the population (around 35%) is employed in Surdulica, where they commute every day, using their own means of transport, the bus line to the village having been abandoned. The village faces the increasing emigration of young people and unemployment, while the Roma population also face terrible poverty.

Key words: Masurica, Surdulica, Southeastern Serbia, a fairly developed village, integration into the municipal centre.

UDK 316.335.55 (497.11-12 Доња Љубата)

Доња Љубата (Босилеград)^[68]

Видоје Стефановић

---

[68] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Уводна разматрања

Село Доња Љубаџа: између сиварној и мојућеј

Већина развијених земаља света, већ дуже време, интензивно ради на спречавању руралног егзодуса. Тачније, жели да разним економским мерама успори или, чак, заустави миграције из руралних у урбана подручја, посебно уколико се оне одвијају из пограничних сеоских средина. Ради се на стварању потребних претпоставки за нормалан живот и разумну биолошку и економску репродукцију у руралном амбијенту, чиме би пресахнути, претпоставља се, основни мотиви који покрећу људе да напуштају досадашња пребивалишта.^[69]

Потреба ревитализације руралних подручја, посебно оних пограничних, коначно би требало да почне да заокупља пажњу не само носилаца власти или креатора економске политике, већ и свих оних који на овај или онај начин, а таквих је много, имају додирне тачке са селом. Проблем је у основи економски, али, дакако, има и политичку, демографску, безбедносну, културолошку, па и технолошку конотацију. Тек се смањивањем диспропорција између центра и провинције, ова друга (село) укључује у друштвено-политичке и културне токове. Она би на тај начин и сама постепено постајала аутохтони центар који би на некој „периферији“ исказивао своју супериорност јаким посебности. Тада би и „провинцијалац“ истицао своје порекло и особеност и не би се, како то примећује Кшиштоф Чижевски (Čiževski 2010), стидео свог порекла и покушавао да тај комплекс превазиђе трагалаштвом за другим местом бивствовања. Тамо, другде, људи су већ створили облике и норме живота, а у провинцији би тек морали да се граде. Али у томе и јесте њена шанса. Празни простори траже снажне, креативне и будне људе. А тамо где се пробуди провинција, она покреће и центар, а себи не дозвољава да потоне у то где „овде значи нигде“. Пример села Доња Љубата, у општини Босилеград, нажалост, само је један пример свега онога шта се не дешава у Србији када је село, а поготово оно погранично, у питању.

---

[69] На тако нешто, када је у питању Србија, упозорили су аутори у зборнику радова *Развој пољопривреде и ревитализација села* (1992). Посебно истичемо радове Јована Богдановића „Програм ревитализације села као фактор развоја пољопривреде и села Србије“, Михаела Длеска „Политика транзиције и трансформација друштвеног власништва у пољопривреди“, Лазара Михајловића „Неки погледи на стратегију руралног развоја у савременим европским условима“ и Видоја Стефановића „Место и улога кадрова у производњи хране и ревитализацији села“.

Анализа и интерпретација резултата истраживања

Инфраструктурна опремљеност

Оно што природа дарује и што битно утиче на инфраструктурну опремљеност јесу географске карактеристике. У распону од 900 до 1.370 метара надморске висине, као типично планински крај, на присојној страни реке Драговиштице лежи село Доња Љубата (слика 1).

Са хладним зимама и пријатним летњим температурама, уз обиље јесењег и пролећног сунца, село је раштркано у четири заселака и дванаест махала, при чему најстарија кућа датира још из XVIII века (слика 2). Највећи заселак је Старо село са 26 кућа, а највеће махале су Широки дол (38 кућа), Козји дол (37 кућа) и Гаштевица (29 кућа). Село се увек налазило на истом месту и заузима површину од 38 км² – дужина 9 км и ширина 6 км.

У директној вези је са географским положајем, али и људском делатношћу, саобраћајна повезаност. Да ли се може говорити о добром саобраћајном положају када до првог насеља има 5 км, а до Босилеграда, као општинског центра, читавих 13 км, које аутобус прелази за чак 45 мин, само три пута дневно? Железничка веза не постоји. Пошта је изграђена 2009. и на одређен начин задовољава скромне потребе становништва, док сигнал мобилне телефоније покрива само део села (слика 3).

Важан фактор опстанка, развоја или ревитализације сваког села је стамбена и комунална опремљеност. Посебна повољност је постојање просторног плана, што је, мора се признати, за сеоске средине реткост. На основу њега је од 1990. до 2000. саграђено седам кућа, а у последњој декади свега две. С друге стране, чак 101 кућа је напуштена и остала без живља (слика 4). Прве су сијалице засветлеле далеке 1977. и делом постоји улична расвета. Не постоје парковске површине. Село се водом снабдева из сеоског водовода насталог каптирањем сеоских извора и функционише безмало 30 година. Треба рећи да је 9 км макадамског пута изграђено још крајем Првог светског рата, а 1 км асфалтног пута изграђено је пре две деценије; оба дела пута имају локалну категорију. Сеоско гробље покрива потребе целог села, а отпад се одлаже свуда, али се не примећује да га превише има.^[70]

Ако би се одређивао тип насеља према претежној делатности, онда се може рећи да се 162 становника села Доња Љубата бави пољопривредом,

[70] На значај урбанизације и просторног развоја села указивано је још на првим Власинским сусретима и зборнику радова проистеклом са скупа „Балканско село у променама и регионални рурални развој“ (1995). Посебно нам се чини занимљив рад Томислава Продановића „Организација простора као чинилац руралног развоја“.

односно сточарством (слика 5). У прилог томе иду и подаци да регистрованих пољопривредника има 57, а пензионера из фонда пољопривредника чак 76, при чему се ови други баве неком пољопривредном делатношћу у мери колико им тренутно здравље то дозвољава. Има пензионера из фонда запослених којима, такође, пољопривредне активности нису стране, што само употпуњује слику занимања становништва овог села. То је и разлог што у селу нема евидентираних под одредницом „незапослени“. Овај податак чини веродостојним и чињеница да су млади људи из овог села, углавном, у градовима.

И како, с правом, истиче Драгољуб Б. Ђорђевић:

„живети на селу, у земљи Србији, има ли неповољније стартне животне позиције, као што родити се у граду представља одсудни животни добитак. Сељани се тек морају изборити за оно што урбанитет по себи дарује становницима великих насеобинских агломерација“ (Ђорђевић 1995, 24).

Привредне организације, као што су предузећа, погони, задруге, откупне станице, занатске радње и сл., не постоје. Ветеринарске услуге обављају се у Босилеграду (удаљеном 13 км), што је с обзиром на присутност сточарске производње изразита неугодност. Неповољношћу се сматра и лоцираност најближе пољопривредне апотеке у Сурдулици (63 км). Ни бензиске пумпе нема у селу, иако би према неким рачуницама била рентабилна, већ се за гориво одлази у Босилеград.^[71]

Да ли се може говорити о развоју села или његовој ревитализацији, а да притом здравствене услуге буду на данашњем нивоу? Тако, становници села Доња Љубата, да би добили лекарску помоћ, путују у Босилеград, иако повремено један лекар борави у селу, што је за овдашње потребе недовољно. Такође, у селу нема ни апотеке.

Један од основних узрока послератног руралног егзодуса у читавој Србији, између осталог и у овом селу, јесте проблем школовања. Иако је још 1965. изграђена школа, њу сада похађа тек четири ђака, а наставу изводи један учитељ (слика 6). Више разреде, као и средњу школу, ђаци завршавају у Босилеграду. Обданиште у селу не постоји.

Треба увек имати у виду да је умеће производње хране једно од круцијалних открића. Образовање, учење, па и сва знања о производњи хране, стара су колико и људски род. Поделом рада, усавршавањем средстава за производњу, кумулацијом знања и искустава, образовањем, производња хране је увећавана и усложњавана. Ако се има у виду да је добар део освојеног земљишта у Србији антропогеног порекла и резултат генерацијског

[71] О проблематици организовања и управљања пољопривредним организацијама видети тематске бројеве часописа *Сірайіеііјски менаџменті* (бр. 2–3 из 1999. и број 4 из 1999).

мукотрпног рада, затим да је Србија ближе земљама сиромашним земљиштем него богатим, да постоји хетероген састав земљишта и још хетерогенија његова конфигурација, разнолика педологија и климатске прилике; надасве, да се на овим просторима каснило са увођењем савремених технолошких процеса у производњи хране – онда само *широко ирипремљено пољопривредно образовање* може компензовати заостајање и све хетерогености. При томе, посебну пажњу у образовању морала би да се усмери према индивидуалним пољопривредним произвођачима, поготово оним млађег узраста (опширније у: Стефановић, Грујић и Војновић 2011).

Претпоставка за останак на селу су и активности културних институција. Постојање дома културе, библиотеке, биоскопа, цркве и манастира утицало је да неки мештани одлуче да остану у Доњој Љубати. Посебно треба истаћи да црква у селу богослужи још од 1903, а манастир Свети Илија постоји још од 1805. године (слика 7). Они којима је на срцу фудбал могу да уживају у објекту изграђеном за тај спорт 1970, док заљубљеници у кошарку, рукомет, одбојку или неке друге спортове морају своје потребе да задовољавају у општинском центру.

Ипак, треба подсетити на речи Драгана Коковића:

„Сељачка култура (питање да ли постоји, јер нема сељачког друштва које би је репродуковало) најчешће се романтизује, своди се на чисту аутентичност, архаизам, фолклор, често са негативним предзнаком. Досадашњи развојни процеси су показали да што се више удаљавамо од традиционалног села, свесни да нестају последњи трагови сељачког друштва, све више почињемо да ценимо те традиционалне вредности које нестају из поља наше свакодневице. Почињу да се јављају декларативна залагања за заштитом не само материјалне вредности културе, него и других вредности као сведока 'чисте аутентичности и изборности'...“ (Коковић 1995, 354).

С правом се можемо запитати откуд неповерљив однос према култури која је својствена људима удаљеним од великих урбаних агломерација, који се на природан начин, рекли бисмо, односе према њој?^[72]

Село Доња Љубата, некада напредно село, има месну канцеларију више од 60 година, следствено томе постоји и месна заједница. Спортских друштава у селу нема, али у Босилеграду постоји фудбалски клуб „Младост“ основан 1982. године, као и шаховски клуб „Младост“, устројен деценију

[72] У поменутом зборнику радова *Балканско село у њроменама и рејонални рурални развој* (1995) посебно обратити пажњу на пети део и текстове Драгољуба Ђорђевића „Приближавање или повратак православљу на српском селу“, Крсте Килибарде „Социоеколошка култура вредновања у селу и пољопривреди“ и Слободана Јакшића „Систем вредности села и сељака“.

касније. Село има своје уметничко друштво које негује традицију и етнографију села. Риболовачко и ловачко друштво постоји у Босилеграду.

Врло битну улогу у животу овог идиличног села има постојање школског интерната „Христо Ботев“, који је на услузи свим намерницима (слика 8). Карактеристична је у селу и кућа породице Бојков која, сада реновирана, представља мешавину етно стила и објекта за потребе сеоског туризма (слика 9). У Босилеграду, додуше, има 15 кафића и постоји хотел – „Дукат“. Банке, сервиса, фризерског салона или мењачнице у селу нема, па се све потребе ове врсте задовољавају у Босилеграду што поготово старијој популацији села ствара велике проблеме.

Када је реч о трговини, треба рећи да у селу постоје две продавнице са мешовитом робом, да самоуслуга функционише у селу Горња Љубата, удаљеној 5 км. Специјализоване продавнице, пекаре, месаре, пијаце – свега тога нема и намирнице ове врсте набављају се у Босилеграду.

Обнова и развој села

Актуелно питање ревитализације села, посебно оних у пограничним крајевима, није само економског, већ је и друштвеног карактера. Значајно за друштвени живот је одржавање различитих скупова. Састанци месне заједнице одржавају се четири пута годишње, као и састанци културно-уметничког друштва.

У току зиме становници села окупљају се око Богојављења, када испред цркве обављају неке трговачке послове уз музику; то исто збива се и на Јовандан. Оба ова окупљања плод су самосталне иницијативе становника села. У пролеће нема заједничких окупљања, осим оног које се организује, празнује и пригодно прославља поводом Дана школе (другог јуна). Заједништво се том приликом огледа у припремању културно-уметничког програма, након чега следи заједнички ручак мештана и гостију. С почетка лета, 25. и 26. јуна, надамак Босилеграда, у селу Славче, на самој граници са Републиком Бугарском, организује се традиционално отварање границе између две државе. Мештани села Доња Љубата тада у великом броју посећују овај сабор, повремено учествују у културно-забавном програму, размењују неопходне потрепштине са бугарским суседима и уживају у кулинарским специјалитетима и пићима својих суседа.

Јесенско окупљање је на Крстовдан, и том се приликом обављају искључиво трговачки послови.

За будућност села на територији читаве Србије, па тако и села Доње Љубате, веома је битан став који мештани граде према временима која долазе. Становници овог села тврде да у односу на период од пре десет година живе знатно лошије. Још већу забринутост треба да изазове то што највећим

проблемом сматрају сиромаштво, на другом месту је алкохолизам који узима све већи данак у облику нерада, неинвентивности и запуштености појединаца и читавих породица. Интересантна и жалосна је њихова тврдња да су беспомоћни, и то у сваком смислу – економском, социјалном, физичком... Исти или слични проблеми владају и у другим срединама. Још више брине чињеница да унапређење села поспешује једино невладина организација UNDP, уз активно учешће председника месне заједнице.

Како даље?

Као и у осталим селима пограничја, чини се да је овде основни проблем у инфраструктури и у свему ономе што је у вези са њом. То су потврдиле и изјаве мештана који су и пре две деценије тражили решавање поменутих проблема, покренувши тако читав низ иницијатива. Али, осим направљених зграда поште, амбуланте, месне заједнице и увођења интернета, није се отишло даље. Разлог за тако нешто огледа се у хроничном недостатку финансијских средстава. Чини се добродошлим идеје како искористити празне зграде задружног дома (слика 10) и старе основне школе. Некада величана иницијатива о самодоприносу резултирала је изградњом водовода, мостова, уређења путева у сеоским махалама и уређења гробља. Можда би ту идеју требало оживети, поготово ако се зна да су средства самодоприноса чинила 30%, а да је остатак давала општина. Нажалост, не постоји план развоја села и оно што се дешава првенствено је резултат креације и инвентивности неке групе или појединаца.^[73] Најављује се постављање клупа у школском дворишту и ограђивање сеоског гробља. Ипак, шта рећи о развоју села Доња Љубата ако мештани мисле да будућност села не зависи ни од локалне власти, ни од њих самих и њихове предузимљивости, ни од политичких странака или цркве, већ искључиво од политике државе. Дакле, од исте те државе која је до сада имала врло мало слуха за проблеме села (Николић 2010).

Али, то није све. Обнова и ревитализација села подразумева ангажовање још много субјеката, како би се ниво пољопривредне производње по обиму и структури прилагодио неопходним потребама у земљи. Све то мора да се одвија у троуглу агрегатна тражња – ефикасна производња – што мањи утрошак рада.

Потенцијалне резерве за обнову и ревитализацију села садржане су у следећем:

1. необрађено или недовољно обрађено пољопривредно земљиште,
2. нерационално коришћење радног фонда,

[73] По ангажману у обављању оваквих послова до сада се посебно истицао Кирил Иванов.

3. висока непроизводна улагања,
4. неекономичност у коришћењу и неадекватна старосна структура механизације,
5. неразвијени сточни фонд и неинтензивност сточарске производње.

Нарочите могућности за повећавање пољопривредне производње могу се наћи у промени структуре саме производње и бржем развоју сточарства и других радноинтензивних делатности. У протеклом временском периоду повећање пољопривредне производње превасходно се заснивало на порасту приноса, а мање на промени структуре производње. Активније учешће на промени структуре производње довело би сасвим сигурно до повећања запослености радне снаге и повећања дохотка у пољопривреди и других прогресивних резултата.

Развој пољопривреде у Србији у наредном временском периоду требало би да карактеришу одређене промене релативног значаја основних фактора пољопривредне производње. Такође, постоје и одређене тенденције смањивања земљишног фонда и обрадивог земљишта, као и даље осипање радне снаге из пољопривреде и села.

Смањење производног ангажовања напред наведених фактора требало би компензовати другим производним чиниоцима. Адекватну компензацију могуће је остварити само већим учешћем науке и већим процентом коришћења капитала у пољопривредној производњи. Досадашња пракса показује да повећани проценат коришћења капитала и већа количина обрадивог земљишта по активном пољопривредном становнику најбоље утичу на раст пољопривредне производње.

Предуслов за реализацију напред наведених чинилаца односио би се на повећање обима инвестиција у пољопривреди, с обзиром на то да је њихов досадашњи ниво испод сваке границе која би гарантовала остварење одређених циљева развоја пољопривреде у Србији.

Обим и динамика инвестиција у пољопривреди требало би да буду сразмерне учешћу пољопривреде у укупном друштвеном производу и националном дохотку. У прво време, тежиште инвестиција требало би усмерити према обртним средствима (ђубрива, квалитетно семе, одређени концентрати, итд.), управо због њиховог бржег обрта и непосреднијег утицаја на повећање пољопривредне производње по јединици капацитета. Инвестиције специфичног карактера, као што су: откуп земљишта, гајење посебних култура, наводњавање, требало би стимулисати дугорочним кредитирањем под изузетно повољним условима.

Развој пољопривреде у будућности потребно је спровести уз што потпуније коришћење како људских, тако и земљишних ресурса. Индивидуални пољопривредни произвођач углавном је основни покретач раста

пољопривредне производње. Индивидуални пољопривредни сектор Србије у свом поседу располаже са 84% обрадивих површина. Његово учешће нарочито је велико код појединих култура: пшенице 60,9%, кукуруза 82,8%, грожђа 84,4%, говеда 78,5%, свиња 80%, оваца 97,7% и живине 59%.

Што брже активирање ових потенцијала неопходно је не само због динамичнијег раста укупне пољопривредне производње него и ради постизања оптималне производне структуре и неутралисања садашњих диспропорција у динамици раста појединих грана и сектора пољопривредне производње.

Основни квалитет друштвених газдинстава у Србији требало би тражити у њиховом великом учешћу у тржишној продукцији и високој стопи протежирања модернизације и техничког прогреса у пољопривреди.

Бројни проблеми који постоје и везују се за аграр и пољопривредну производњу у Србији, намећу нам као императив доношење дугорочне развојне политике у области аграра, која би јасно дефинисала како производне приоритете у наредном временском периоду, тако и одређене стратегије из области технолошког развоја, структурних промена, инвестиционе политике, коришћења природних ресурса итд.

Доношење дугорочне развојне политике у области аграра подразумева одређену измену постојећих услова привређивања и тренутног економског положаја пољопривреде у Србији, политике цена, механизма за усмеравање производње, кредитне и пореске политике итд.

Најважнији аспект стварања дугорочне развојне политике у области аграра требало би да представља суштинско мењање досадашњег односа према пољопривреди, у том смислу да се пољопривредна производња са свим својим специфичностима равноправно третира са осталим привредним областима.

Пољопривредна производња морала би да буде економски исплатива за све оне субјекте које место боравка везује за село. У случају настављања досадашње дискриминаторске политике према селу и пољопривреди, Србија ће у наредном временском периоду бити у ситуацији да, супротно свим економским законима и могућностима, постане велики увозник пољопривредних производа.

Одласком квалитетног и продуктивног дела становништва Србија би изгубила корак при увођењу савремене технике и технологије. Индивидуални сектор у пољопривреди требало би под хитно изједначити са друштвеним сектором, како у области инвестиционих улагања, тако и у области пласмана производа, кредитирања, цена итд. Тиме би се створили услови за потпуније коришћење производних капацитета.

Правилан избор дугорочне производне стратегије, интензивирање пољопривредне производње, као и промена њене структуре представља други веома битан аспект стварања дугорочне развојне политике у области аграра.

Оптимални развој биљне и сточарске производње представља један од веома битних услова успешног развоја пољопривреде у дужем временском интервалу. Основни правац дугорочне развојне политике требао би да буде усмерен ка повећању приноса и бржем развоју интензивних грана које би омогућиле повећање дохотка како по јединици производње, тако и по запосленом раднику. Сточарска производња би требало да представља стуб напред дефинисаним методама развоја пољопривреде у Србији.

Обим и динамика инвестиционих улагања у пољопривреди у великој мери су одговорни за будући темпо и правац развоја пољопривредне производње. Задатак аграрне политике управо би се односио на обезбеђивање трансфера једног дела акумулације из других привредних области у пољопривреди, пошто пољопривреда својом властитом акумулацијом није у могућности да обезбеди потребан темпо развоја.

Када је реч о политици цена, може се рећи да су овде приоритетни следећи принципи:

1. одржавање ценовних паритета између пољопривредних производа и производа других привредних делатности,
2. успостављање ценовних паритета између различитих група производа и врста производње у оквиру саме пољопривреде и
3. одржавање релативне стабилности цена, које представља основни предуслов стабилним условима привређивања.

Политика цена у пољопривреди требало би да води рачуна о томе да цене не буду ни превисоке, ни прениске. У случају превисоких цена пољопривредних производа долази до повећаног ризика од трошковне инфлације. Самим тим, пољопривредним произвођачима омогућено је да уз мању производњу и продају остварују исти или чак виши ниво дохотка. Све ово утиче на још већи пад продуктивности рада у пољопривреди.

Поред политике цена, аграрна политика би требало да користи и инструменте индиректног субвенционисања пољопривредне производње. На тај начин постижу се бројне предности: пољопривредни произвођач се усмерава на рационалнију употребу свог дохотка, долази до већих инвестиционих улагања итд.

Пореска и кредитна политика, такође, требало би да имају запажено место у спровођењу дугорочне развојне политике у области аграра. Давањем повољних кредита и одређеним пореским олакшицама, стимулација би се продуктивнија пољопривредна производња и већа специјализација нарочито сточарске производње.

Када говоримо о темпу свих ових промена, требало би истаћи да данас, после почетних и громогласних најава приватизације, у медијима и међу озбиљним економистима, у земљи и ван ње, преовладава став да би све промене требало спроводити постепено и крајње промишљено.

На основу свега до сада реченог, закључујемо да се под термином правилно схваћене дугорочне развојне политике у аграру подразумева скуп различитих политика које морају имати високо синхронизовано и усклађено међусобно деловање. Аграрној политици у Србији управо недостају дугорочни стратегијски планови без којих ће тешко решити овако широк и комплексан проблем села и пољопривреде.

Закључна разматрања

Село – пограничје – развој. Посматра ли се Доња Љубата у троуглу ових појмова, онда се недвосмислено може закључити – *déjà vu*. Зато треба са великим респектом проучити оно што су и сами мештани затражили: одговарајућу политику државе према селу, нарочито према оним лоцираним у пограничју. Да ли ће те мере бити у домену економске, развојне, фискалне, пореске, демографске, аграрне, миграционе, социјалне, културне или, пак, неке друге политике, мање је важно. Важно је делати. У процесу ревитализације села, за свако понаособ, требало би сагледати могућности и услове његовог интегралног развоја, према неким битним сегментима, попут, на пример:

1. смер развоја пољопривредне производње и перспективних земљорадничких газдинстава, која треба подржавати као носиоце ревитализације села,
2. развој непољопривредних делатности (мала привреда, мањи индустријски погони и сеоски туризам, угоститељство, трговина и други предузетнички подухвати) као основа за запошљавање и стварање дохотка ван пољопривреде и
3. развој инфраструктурних објеката (путеви, водовод, електрична мрежа, телефонија и друго) што живот на селу може приближити животу у граду.

Дакле, немогуће је спровести неопходну обнову и ревитализацију села ако она није заснована на интердисциплинарним основама. И то што пре, како за то не би било касно. Јер, могуће је ревитализовати само нешто што је још увек живо. А са аспекта отворених граница и пограничја, само се у оваквим местима може да развија специфичан етос и посебан духовни став да је сваки човек део општег светског и културног простора, те да су други људи само једна његова компонента без које ни он не би могао да постоји. Због тога би требало:

„С пуном свешћу, да радимо за нешто што ће једном бити и да припремамо дар за људе који ће живети после нас (Čiževski 2010, 42).“

Литература

- Војновић, Б. *Исцртавање о квалитетима пошеницијалних аиробизнисмена*. Шабац: Висока пољопривредна школа, 2011.
- Текић, С. *Аирарни менаџмент*. Ниш: Економски факултет, 2009.
- Drucker, Peter F. *Managing in the next society*. New York, 2008.
- Зборник радова *Друшћивени секћор пољопривреде Југославије у условима сировођења привредне и друшћивене реформе* (тематски број часописа *Аирекономика*, број 19). Нови Сад: Институт за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредни факултета, 1990.
- Зборник радова *Развој пољопривреде и ревићализација села у савременим условима*. Београд: Савез пољопривредних инжењера и техничара Југославије, 1992.
- Зборник радова *Балканско село у променама и реионални рурални развој*. Београд: Завод за социологију развоја села, 1995.
- Зборник радова *Млади на селу*. Ниш: Центар 018, 1995.
- Николић, Иван и сар., *Пошеницијали пољопривредно-ирехрамбеној секћора Србије*, Индустрија 4 (2010).
- Petrin, T. *Preduzetništvo kao gospodarska snaga u razvoju sela*. Ljubljana: Pospeševalni centar za malo gospodarstvo, 2002.
- Стефановић В., Д. Грујић и Б. Војновић. *Кадровска раскрића српској аирара*. Ниш: Природно-математички факултет, 2011.
- Schultz, Theodore W. *Investing in people*. London: University of California press, 1982.
- Toffler, Alvin. *The third wave*. United States: Bantam books, 1980.
- Číževski, Kšištof. *Etos pograničenja*. Beograd: Knjižara krug, 2010.

Слика 1. Панорама села Доња Љубата (З. Јовановић, 2011)

Слика 2. Најстарија кућа у Доњој Љубати (В. Бојков, 2011)

Слика 3. Центар села Доња Љубата (В. Бојков, 2011)

Слика 4. Највећа приватна кућа у селу (В. Бојков, 2011)

Слика 5. Добри Атов, старина из Доње Лубате (В. Бојков, 2011)

Слика 6. Основна школа у Доњој Лубати (В. Бојков, 2011)

Слика 7. Црква и гробље у Доњој Љубати (В. Бојков, 2011)

Слика 8. Интернат и амбуланта у Доњој Љубати (В. Бојков, 2011)

Слика 9. Породична кућа „Бојков“ (В. Бојков, 2011)

Слика 10. Руинирани Задружни дом у Доњој Лубати (В. Бојков, 2011)

Доња Љубата (Босилеград)

Резиме

На око 1.000 м надморске висине у предивном планинском крају, са при-сојне стране опкољено бистрим таласима реке Драговиштице, угнездило се село Доња Љубата. Са својих скоро 40 км² и 12 махала, на 13 км од општинског центра без путоказа прима путнике намернике аутобусом од општинског центра за 45 мин. Село је електрифицирано, без ТВ сигнала, са сопственим водоводом, вредно опстаје на пољопривреди, односно, со-чарству, будући да привредних организација нема. Здравствене и ветери-нарске услуге обављају се у Босилеграду, као просветне активности након четвртог разреда основне школе. Иако у селу постоји и дом културе, био-скоп и библиотека, све је мање оних који ове установе користе.

Људи живе лоше, опхрвани сиромаштвом и без наде, и с обзиром на то да не постоји план развоја села, своју будућност нераскидиво везују за политику државе.

Кључне речи: Доња Љубата, Босилеград, југоисточна Србија, неразвијено село, село које нестаје.

Donja Ljubata (Bosilegrad)

Abstract

At about 1000 m above sea level in a mountainous area with sunny sides of the mountain, surrounded by bubbling ripples of river Dragovištica, nestled village Donja Ljubata. With its nearly 40 km² and 12 mahalas, at 13 km from the municipal center, without signposts, receives unexpected passengers by bus from the municipal center, in about 45 min. The village is electrified, without TV signal, with its own water supply, worthy continues to live on agriculture or livestock breeding, since the business organization does not exist. Health and veterinary services are performed in Bosilegrad as educational activities after fourth grade. Although there is a house of culture and cinema, library in the village, there are fewer of those who use these facilities.

People live poor, helpless and hopeless by poverty, because there is no plan for rural development and its future is inextricably linked to state policy.

Key words: Donja Ljubata, Bosilegrad, SE Serbia, undeveloped village, a village that is disappearing.

UDK 911.373 : 30 (497.11-13 Радовница)
314.87 + 316.42 (497.11-13 Радовница)

Радовница (Трговиште)^[74]

Милан Д. Тасић
Данијела Здравковић

---

[74] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

УВОД

Рурална подручја Републике Србије чине већину њене укупне територије, а социјалне, економске и демографске прилике доприносе неразвијености ових подручја, што у последњих двадесетак година убрзава процесе миграције село–град, са ефектима транзиције оличеним у процесима руралне деиндустријализације и депопулације.

Ефекти процеса деиндустријализације су и те како видљиви и на селу јер су управо запуштени индустријски погони, са смањеним капацитетима онемогућили ревитализацију ових подручја у смислу запошљавања, планирања породице и укупног друштвеног развоја. То условљава и низ отворених питања одрживости руралних подручја и могућност њиховог опоравка и обнове. Основни елементи опстанка села везани су управо за сфере еколошке, културолошке и друштвено-економске одрживости.

У овом раду ћемо начинити покушај да научном опсервацијом на примеру села Радовница у општини Трговиште илуструјемо неке од карактеристика руралног подручја и потреба ревитализације истог у пограничју Србије и притом скромно укажемо на потребне развојне мере и делатности које би требало благовремено предузети. Предмет истраживања је прикупљање основних података о селу Радовница према *Погсејнику за прикупљање трађе* (Учествовање становника у обнови и развоју села, 2011), израђеном под руководством др Ђуре Стевановића у београдском Заводу за проучавање села, Српском удружењу за социологију села и пољопривреде и Балканској асоцијацији за социологију села и пољопривреде.^[75]

Момчило Златановић, професор Учитељског факултета у Врању у пензији, у пријатном разговору нам је (у просторијама Факултета) указао на чињеницу да се највише података са научном и документарном вредношћу из прошлости о Пчињи и селу Радовници могу пронаћи у радовима научника и публициста који су у последњим деценијама XIX века и почетком XX века посетили овај крај и живо се интересовали за историјске, друштвене, економске и културне прилике.

Професор Златановић је указао на потребу консултовања иницијалних података о историјским кретањима Пчиње, које даје историчар турколог

---

[75] Прикупљени подаци су услов за писање реферата за XVII међународни научни скуп „Власински сусрети“, који се одржава 1. и 2. септембра 2011. године у Власотинцу и на Власини.

Александар Станојковски (1985) *Врањски кадилук у XVI веку*. Такође је сугерисао и на значај изванредних дела: Алексе С. Јовановића (1881) *Пчиња*, Јована Трифуноског (1964) *Горња Пчиња*, Јована Хаџи-Васиљевића (1913) *Јужна Сџара Србија, II, Прешевска обласи*, потом коауторског дела Миленка Филиповића и Персиде Томић (1955) *Горња Пчиња* и Јована Цвијића (1906) *Основе за ѿеографију и ѿеологију Македоније и Сџаре Србије*, који би помогли у спознавању географских и социокултурних обележја традиционалног друштвеног простора Пчиње. Он нас је упутио и на његова дела (1998) *Речник ѿвора Јужне Србије* и *Пчиња* (2007), са нагласком да се у другом допуњеном издању *Пчиње* налази и део о Пчињанима и њиховим особеностима, анализираних трагом књижевних и социјалних мотива у роману *Нечисти крв* Борисава Станковића.

Наш непосредан теренски рад у споју са извршним познавањем литературе и извора професора Момчила Златановића, врсног истраживача ове осетљиве области у пограничју показали су се незаменљивим у упознавању социолошких карактеристика и особености села Радовнице и области Пчиње.

Географска и социокултурна обележја традиционалног друштвеног простора Пчиње и пограничја

Нека од места у општини Трговиште, те село Радовница, обрадио је познати српски географ др Србољуб Стаменковић, који је у *Географској енциклопедији насеља Србије* (2001), укратко дао неке од карактеристика овог места:

„**РАДОВНИЦА** (1.041 ст.), сточарско-ратарско (17,8% аграрног ст.) сеоско насеље разбијеног типа, на (950–1400 м) на долинским странама реке Трипушнице, десне саставнице Пчиње, 18 км СИ од Трговишта. Површина атара износи 3.136 ха. По предању, назив потиче од личног имена – Радован, првог становника. Обухвата осам махала. Спада у стара насеља. О значајној старости села сведоче откривени остаци раније насељености (римски новац, зидине, црквешта и друго). У прошлости се помиње као село на познатом караванском Ђустендилском путу. Од средине XVIII века има већи пораст укупне популације. Тада се досељавају поједини родови из Горње Мораве, околине Прешева, Куманова и Криве Паланке. Становиштво је српско (слави Св. Аранђела, Св. Николу зимског, Спасовдан, Велику Госпојину и др). Индекс демографског старења (i_c) креће су у распону од 0,2 (1961) до 0,4 (1991). Православни храм Св. Пророка Илије, чији је дан и црквена и сеоска слава, подигнут је 1909. године. У Радовници се сваке године приређује

10 сабора – први на дан Св. Јована Крститеља, а последњи на Митровдан. Електричну енергију добија 1970. године, а водом се снабдева преко више мањих гравитационих водовода, са извора чесми и из копаних бунара...“

Подручје Пчиње са својом ужом и широм околином занимљиво је истраживачко подручје. У њему и његовој близини дешавала су се различита друштвена кретања становништва и померања (миграције, прекрајање граница). На овом значајном географском подручју континуирано траје процес географске прекомпозиције у циљу стварања комплетније пограничне зоне. У овој просторној одредници долази до стапања многих култура и помирења различитих политичких утицаја (Срби, Бугари, Македонци, Роми, Шопови) захваљујући управо географској, стратегијској и политичкој позицији коју ово подручје поседује. Левантско подручје Пчињске области обликовали су различити културни утицаји Запада и Истока.

Друштвено-историјска и културна кретања подручја Пчиње и околине одређена су њеним природним границама.

Пчињска област је неправилног облика и издвојена је планинска област која се налази у сливу истоимене реке, од села Горњи Старац и манастира Светог Прохора Пчињског, па све до врела реке Трипушнице. Гркиња царског рода Ана Комнина пише у делу о владавини свога оца Алексеја I Комнина да је велики српски жупан Вукан продро 1093. године у подручје око Врања, што свакако значи да је походио и област Пчиње. У држави Немањића она је имала улогу периферне области од великог значаја, а управо због тога је краљ Милутин, испод планине Козјака, обновио манастирски храм посвећен великом светитељу Прохору (Златановић 2007, 9).

Пчиња је у XVI веку била нахија у саставу Врањског кадилука, који је део Ђустендилског санџака у оквиру Румелијског ејалета и била је пространија него што је данас територија општине Трговиште, обухватала је изванредан број насеља која сада припадају општинама Врању и Бујановцу (Златановић 2007, 10). У књизи *Пчиња* Момчила Златановића, на основу писања Александра Стојановског (1985) у *Врањском кадилуку у XVI веку* наведени су подаци о привредном животу у Пчињи у XVI веку, који се углавном односе на то да су Пчињани гајили житарице, од индустријских култура – лан, слатку репицу и сочиво. Иако воћарство није имало већи значај у том подручју интересантно је да су у планинској Радовници успевали кестенови. У Пчињи су били развијени сточарство, а пре свега овчарство и свињарство. Занатство се у овом подручју ширило путем ковачког, ваљарског, воденичарског заната и посебно пчеларства (Златановић 2007, 10–2).

Пчиња је погранична планинска област која се налази на саобраћајници „моравско-вардарској“ која повезује Македонију са Србијом, односно Европу са Азијом. Цео округ, са седиштем у граду Врању назива се

Пчињски округ, што указује на важност ове области на националном нивоу. Навешћемо неколико битнијих географских одредница о граду Врању, како бисмо указали на значај испитиваног пограничја и регионални карактер Пчињске области. Врање, као и Врањску котлину окружују планински масиви иза којих се налазе области: Горња Пчиња, Босилеградско крајиште и Власина на југоистоку, Горња Морава са Изморником, Новобрдска Крива река и Пољаница на западној и северозападној страни, североисточно је Грделичка клисура, а југозападно од Врањске котлине лежи Пршевска Моравица са Црном Гором. Границе Врањске котлине су изражене и јасно постављене, зато је она изразита географска целина и донекле различита од суседних крајева и физичко-географски и антропогеографски. Јован Трифуноски је детаљније одредио границе Врања и Врањске котлине у свом познатом антропогеографском испитивању под називом Врањска котлина (Трифуноски 1962, 7).

Док су Врање и Врањска котлина према југоистоку, северозападу и североистоку добро затворени својим природним границама, југозападни део је физички прилично отворен. Југозападну границу области чине углавном нижи масиви Рујна и Самољице. Југоисточну границу области чине високе планине и зато је ова страна затворена за саобраћај и изолована. Путем долина и планинских превоја омогућене су везе са суседним подручјима, зато Врање има средишњи положај у односу на суседне области. Јован Трифуноски истиче улогу посредника коју Врање има између две веће целине моравске Србије на северу и суседног Повардарја у Македонији на југу. Поред осталог и ови подаци говоре у прилог неразвијености Пчињске области у њеној ближој прошлости.

Неповољан географски положај (планинска област) инфраструктурна запуштеност и затвореност коју је Пчињска област показивала у односима са суседним привредно и културно различитим зонама у условима деиндустријализације, нису пружили могућност за њен даљи друштвени развој у условима транзиције.

Географски положај, трговина, саобраћај, политичке границе и национална осећања становништва у Пчињи обликовали су њену културну мапу. Главни средњовековни путеви трговине и ратовања су и путеви културе, обичаја и језика. Стална друштвена и етничка кретања по Балканском полуострву, још од средњег века у држави Немањића, доносили су културу и у ове крајеве. Тихомир Петровић у предговору књиге *Пчиња* (2007) друго допуњено издање, наводи да Момчило Златановић износи врло убедљиве ставове о уделу Влаха и Јурука у етногенези Пчињана, оспоравајући притом мишљење Јована Цвијића о томе да је Пчиња део Шоплука и истиче да Пчињани у целини нису Шопови, ни по пореклу ни по етнопсихичким карактеристикама. У Пчињи су неговани многи и разноврсни култови (култ

дрвећа, воде, камена). Они су, нажалост седамдесетих и осамдесетих година прошлог века услед масовних миграција и ослабљеног утицаја традиције и вере запуштени и њих би требало обновити и заштитити јер су део културне баштине овог краја. Највеће и најпосећеније култно (свето место) у јужној Србији је манастир Свети Прохор Пчињски. У прошлости су Пчињани више држали до свога православља. У појединим историјским тренуцима оно је повезивано са националном свешћу, између два светска рата су они много пажње поклањали вери, посећујући редовно манастир Свети Прохор Пчињски и његове метохе (Свети Пантелејмон и Свети Стефан) (Златановић 2007, 111). Након Другог светског рата слаби утицај вере, а самим тим и религијска свест међу младим нараштајима.

Природна средина, становништво и инфраструктурна опремљеност села Радовница

Село Радовница је сеоско насеље, разбијеног типа, припада општини Трговиште која се налази на крајњем југоистоку Републике Србије, смештена на површини од 370 км², уз саму границу са Македонијом, а граничи се са општинама Босилеград, Врање и Бујановац. Ово село припада Пчињском округу. Налази се на надморској висини од 950 до 1.400 м, на долинским странама реке Трипушнице, десне саставнице реке Пчиње, 17 км северо-источно од Трговишта, а 63 км од града Врања. Конфигурација терена је типично рурално-брдска, планинско подручје је окружено планинама и висоравнима, и то: Беле воде, Дукат, Чупино брдо, Козјак и друго. Основне географске карактеристике оличене у конфигурацији терена, структури земљишта и мешавини егејско-вардарске и континентално-планинске климе утицали су на разноврсност биљног и животињског света. У распону од 520 до 1.828 м (разлика је 1.308 м) надморске висине, као типично планински крај општину Трговиште чини и село Радовница, чија нетакнута природна средина и географске карактеристике битно одређују и њену инфраструктурну опремљеност. На самом уласку у село постоји путоказ (слика 1). У пределу реке Трипушница постоји изузетан природни амбијент и очувана *живојна средина*. Са хладним зимама и пријатним летњим температурама, уз обиље јесењег и пролећног сунца разбацано је у три засеока и седам махала. У XVIII веку населили су га старији родови из Криве Паланке, околине Прешева и Куманова. У селу живе искључиво Срби. Највећи заселак је Трн са 30 кућа, а највеће махале су Магура

(12 кућа), Костинци (10 кућа) и Базовица (8 кућа). Село се налазило увек на истом месту, и заузима површину од 10 км² – дужина 10 км и ширина 10 км. Просечна годишња температура у селу је 10 целзијусових степени.

У директној вези са географским положајем, природним одликама, али и људском делатношћу јесте саобраћајна повезаност. Не може се говорити о добром саобраћајном положају када до првог насеља има 2 км, а до Трговишта као општинског центра читавих 17 км, које аутобус прелази за чак 30 мин, а аутомобил за 15 минута и то осам пута дневно. До Врања, као гравитационог центра – места у којем становници села најчешће задовољавају своје потребе: образовне, здравствене, културне и друге потребно је прећи 63 км, и то аутобусом два сата, а аутомобилом један сат и 15 минута. Аутобуска станица се налази у насељу и број дневних веза до гравитационог центра износи осам пута. Железничка веза не постоји. Пошта је изграђена 2004. донекле задовољава скромне потребе становништва, док је сигнал мобилне телефоније присутан од 2010. године и покрива само део села. Млађи мештани изражавају посебно задовољство због сигнала мобилне телефоније, јер им он омогућава боље везе са спољним светом (пријатељима, рођацима, јавним сервисима и др.).

Важан фактор опстанка, развоја или ревитализације сваког села је стамбена и комунална опремљеност. Просторни план за изградњу села Радовница никад није постојао и данас не постоји, што додатно отежава стамбени развој у овом подручју. Укупно у селу постоји 500 кућа и 10 викендица. Број саграђених кућа од 1991. до 2000. износи 20, а у последњој декади још толико. С друге стране, чак 200 кућа је напуштено, односно остало је без сељака. У селу постоји једна улица са уличном расветом и село је још 1986. електрифицирано. Телевизијски сигнал је добар, а у селу нема парковских површина. Село се снабдева водом из сеоских извора који је настао самоорганизовањем мештана. Водовод је делимично спроведен 1981. године. Што се тиче врсте путева, треба рећи да у селу постоје 2 км асфалтног пута који је изграђен 1996. године и 50 км земљаног пута, а они се категоришу као регионални и локални. Гробље је за групу заселака и о одржавању гробља се брину мештани. Отпада има мало и он се одлаже у удаљенијим местима у природи.

Када је реч о привредном карактеру и структури становништва у селу Радовница онда се слободно може рећи да је оно мешовитог типа. Мештани овог села претежно се баве повртарством и сточарством. Укупан број становника у селу, према последњем попису из 2002. године, износи 992. У прилог томе иду и подаци да регистрованих земљорадника има 150, занатлија и индустријских радника 300, радника у трговини и угоститељству 10, административних радника 20, исто толико и припадника интелектуалне професије, а пензионера из фонда пољопривредника чак 60, при чему ови потоњи се баве неком пољопривредном делатношћу у оној мери колико

им то здравље дозвољава. Има и 80 пензионера из фонда запослених којима, такође, пољопривредне активности нису стране, што само употпуњује слику занимања становништва овог села. Речју, укупан број запослених је 350, запослених у селу је 300, а оних који свакодневно путује на рад у друга места има 50. У селу се не користи радна снага из суседних земаља, али је зато негде око стотинак мештана приморано да сезонски раде у другим подручјима Републике Србије, а разлог томе је неразвијеност овог подручја. Десет је радника који се тренутно налазе на привременом раду у иностранству, а само четири повратника из иностранства. Укупно је на евиденцији за запошљавање 60 мештана.

Трагом историјских података, што се тиче привредних активности некада, сазнајемо да је у држави Немањића овај предео представљао важну периферну област, што потврђује и одлука краља Милутина да обнови манастирски храм посвећен великом светитељу Прохору. Пчиња је у XVI веку нахија у саставу Врањског кадилука, који је део Ћустендилског санџака у оквиру Румелијског ејалета. Иако та земља није била погодна за земљорадњу као у Морави, Пчињани су гајили житарице, а од значаја је нагласити да су сточарство, а поготову овчарство и свињарство, одувек биле најважније привредне гране.

Привредне организације у селу Радовници и данас постоје, са смањеним капацитетима и у запуштеном стању. Оне су у државној својини – две као привредни погони и једна у приватној својини:

а) Јумко, делатност текстилна индустрија – производи се конфекција; запослено укупно 60, од чега је 40 из села Радовница (слика 12),

б) Симпо, делатност дрвна индустрија – производи се дечји намештај; запослено укупно 200, од чега је 150 из села Радовница (слика 13),

в) Казанџијска радња „Препек“, делатност лимарство, а број запослених укупно два и то из самог села Радовница (слика 2).

Процеси индустријализације, оличени у отварању огранака текстилне и дрвне индустрије (Јумко и Симпо) из Врања, отворене пре две деценије у овом селу, нису успели да зауставе тренд депопулације становништва и масовно одсељавање истог у градове Војводине и Србије. Ефекте процеса деиндустријализације данас можемо уочити на оронулим прилазним путевима поменутих индустријских погона (слика 15), врло малом броју запослених, ниским примањима, затим запуштеној згради школске кухиње (слика 8), и друго. Важан показатељ неразвијености овог села су напуштене куће (200 од укупно 500 и свега десетак викенд-кућа које одржавају пензионери). Посебну пажњу заслужује породична кућа са лепо уређеним двориштем у власништву повратника из Београда, брачног пара Винке и Славета Пешића (слика 6), пензионера, рођених у Радовници, који пружају пример мештанима о одрживости и обнови развоја села.

Ветеринарске услуге се пружају у ветеринарској станици у Трговишту (17 км), што је с обзиром на присутност сточарске производње заиста врло неповољно. Још неповољније је то што се најближа пољопривредна аптека налази у Врању (63 км). Ни бензинске пумпе нема у селу, те се гориво точи на бензинској пумпи у Трговишту.

Имајући у виду данашње здравствене прилике у Радовници врло је тешко говорити о сеоској ревитализацији, а да, при томе, могућности пружања здравствене услуге буду на незавидном нивоу. Мештани села Радовница, да би им се указала лекарску помоћ, путују у Трговиште, где је у Дому здравља запослено осам лекара, иако повремено један лекар борави у селу, што је ипак недовољно. Такође, у селу нема ни апотеке, најближа се налази у Врању, на удаљености од 63 км.

У овом селу је присутна појава демографске депопулације, са следећим статистичким приказом: према попису из 1991. било је 1.041 становника, према последњем попису из 2002. године 992 становника, а данас село има свега 711 становника. Процеси индустријализације, оличени у отварању огранака текстилне и дрвне индустрије из Врања, отворене пре две деценије у овом селу, нису успели да зауставе тренд депопулације становништва у и масовно одсељавање истог у градове Војводине и Србије. Важан показатељ неразвијености овог села су напуштене куће (200 од укупно 500 и свега десетак викенд-кућа које одржавају пензионери). У селу има мало деце и омладине, преовладавају пољопривредници, неожењени средовечни мушкарци и пензионери (индекс демографског старења креће се у распону од 0,2 1961. до 0,4 1991. год.). У Радовници је скоро отворено обданиште (слика 4), које се налази у оквиру школске зграде Основне школе „Жарко Зрењанин Уча“ (слике 7 и 9). У овој сеоској осмогодишњој школи ради око 16 просветних радника. Један од основних узрока послератног руралног егзодуса у читавој Србији, па тако и у овом селу, јесте проблем школовања. Иако је још 1968. године изграђена школа, она је скоро преуређена са лепо опремљеним ентеријером (слика 5), а посебно треба нагласити лепо уређене школске ходнике и степеништа богате собном вегетацијом (слика 3), што је неуобичајено за школу у планинској области. У њој је данас 121 ђак са шест учитеља и 10 наставника. Средњу школу ђаци завршавају у Трговишту, на удаљености од 17 км.

Ревитализација села, у смислу одрживог развоја, неопходан је процес очувања руралних простора као места сусретања традиције и новог духа времена који се потхрањује у културним институцијама. Један од предуслова останка на селу је постојање и функционисање културних институција. У селу задружни дом није у функцији, тако да мештани нередовно задовољавају своје културне потребе, а непостојање дома културе, библиотеке и биоскопа доказује заосталост у културном просвећивању. У селу постоји црква Св. Пророка Илије (слика 14), а у долини реке Пчиње и манастир Св.

Проход Пчињски. Манастир је утицао да неки мештани одлуче да остану на селу, јер је верски туризам омогућио запошљавање млађима. Не постоји нека посебна монографија о селу Радовница, али постоји књига *Пчиња*, која је доживела и друго допуњено издање, аутора Момчила Златановића. Аутор се бави историјом, културном традицијом и карактеристикама становништва у Пчињи, осврћући се и на мештане села Радовница, некад и сад. Што се физичке културе тиче, они који тренирају фудбал, кошарку и рукомет, те своје потребе задовољавају на сеоском игралишту (слика 10), изграђеном 2009. године. Спортске дворане у селу нема, али је има у Трговишту, изграђена је 1995. године, за фудбал, рукомет и одбојку и још увек је у функцији.

Село Радовница, као једно од већих села у општини Трговиште, има месну канцеларију више од 60 година, па, следствено томе, постоји и месна заједница. Спортских друштава у селу нема, али у Трговишту постоји спортско друштво „Пчиња“ основано 1973. године, које броји 26 чланова. Али, село нема своје културно-уметничко друштво које негује културну традицију села. Најближе културно-уметничко друштво је из Врања, „Севдах“, основано 1965. године и броји негде око 400 чланова. Ловачко друштво постоји у Трговишту.

Што се трговине тиче, треба рећи да у селу постоји седам продавница са мешовитом робом, да самоуслуга, специјализоване продавнице и месаре постоје у Врању, на удаљености од 63 км. Пекара постоји у Трговишту, на 17 км од Радовнице. У селу постоји и уређена пијаца, а пијачни дан је четвртак. Сем воћа, поврћа, млека и млечних производа, на пијаци се продаје и огрев. То је додатни приход мештана. Угоститељство у селу не постоји, угоститељске услуге се пружају у Трговишту и то у кафанама („Пролеће“, „Код Зајка“, „Напредак“ и „Вишња“) и кафићима („Кастело“ и „Дионис“). У Радовници не постоји фризер, банка, мењачница, сервис за поправку пољопривредних машина и апарата за домаћинство, што отежава и успорава нормално функционисање сеоских домаћинстава у приватним и пољопривредним активностима. За овакве врсте услуга и поправке је неопходно отићи у Врање.

Обнова и развој села Радовница

Рурална подручја у Србији морају се модернизовати према одређеним плановима, који ће поћи од стања, могућности и потреба које имају и појединци и друштво у целини, када је обнова села у питању. Село је захваћено друштвено-економском кризом која има карактеристике непожељних простора за живот људи, имајући у виду савремене појединачне и опште потребе.

Обнову и развој села морају се посматрати кроз призму социјалне, културне, економске и демографско-политичке сфере.

У земљама Европске уније обнова села се организује на три нивоа: националном, регионалном и општинском. Укључују се различити стручњаци у оквиру интердисциплинарних пројеката, а потом се у пројекте укључују и мештани који опсервирају различите врсте података и предузимају активности у сфери пољопривреде, приватног предузетништва, културног наслеђа, туризма.

У Радовници не постоји иницијатива која би учинила нешто по питању руралног туризма, јер село одише свежим и чистим ваздухом, нетакнутом природом, потом то је подручје богато културном традицијом, лирском поезијом, занимљивом народном ношњом ... У близини је манастир Св. Прохор Пчињски, и могућности које верски туризам пружа такође би требало искористити да се уприличи сусрети мештана и ученика, стручњака, уметника из градских средина, и на тај начин би се можда ублажавале разлике између села и града. То се чинило почетком XX века, када су ученици врањске Гимназије ишли у походе руралним подручјима прихватајући их као део своје земље и културе. Рурални туризам је важан у концепту одрживог развоја једне земље јер он природне карактеристике и културну традицију види као изворе обнове и развоја. Треба пружити подршку руралном туризму у Радовници.

Будућност овог руралног подручја зависи од тога хоће ли мештани наћи запослење или могућност за остваривање непољопривредних прихода. Мештани су мишљења да је потребно наћи једног економски способног приватника који би их задржао на селу као радну снагу у различитим активностима (изградња путева, уређење сеоских задруга, тргова, споменика, библиотека и терена за спорт и (рекреацију).

Мештани овог села сами себе називају и горштацима који једва преживљавају крај са крајем. О томе говоре и наши информатори: сеоски учитељ Слободан Стајковић, сеоска учитељица Тијана Стојнев, Милован и Благица Велинов са сином Велибором (мештани) и Мирољуб Крстић, најбољи домаћин у Радовници. Они су проценили да је најбитнија активност за заустављање исељавања са овог подручја и његову ревитализацију улагање у сеоску инфраструктуру и стварање бољих услова живота, повећањем прилика за проналажењем посла углавном младима, заштита културне баштине и традиције у смислу подизања споменика памћења, као што је то спомен-чесма у Радовници (слика 11), саграђена у знак сећања на пале борце у Другом светском рату. Наглашавају да пољопривреда на селу није пресудна када је одлив становништва у градове у питању, јер у њему је у последњих двадесетак година дошло до промене старосне структуре. Велике површине земљишта држе старачка домаћинства, која су се

трансформисала у искључиво потрошачка домаћинства. Најбоља комбинација су мешовита домаћинства, јер обрада земљишта и те како зависи од непољопривредног дохотка, састава и квалификације радне снаге, опремљености механизације и љубави према селу и земљи.

У селу се негује дуга традиција солидарности и подршке која је резултирала обављањем неких важнијих послова, као што су водоводна мрежа, земљани пут и свакодневни послови. Мештани жале јер немају основано културно-уметничко друштво које ће неговати традицију, па се све своди на индивидуалне оквире и преноси са колена на колено. Актуелно питање ревитализације села, посебно оних у пограничним крајевима, није само економска него и друштвена димензија живота на селу. Важан сегмент друштвеног живота је одржавње различитих скупова. Састанци месне канцеларије се одржавају четири пута годишње. У погледу будућности села на територији читаве Србије, па тако и Радовница, битан је став мештана о будућности. Становници овог села децидирано тврде да у односу на период од пре десет година живе знатно лошије. Још већу забринутост треба да изазове то што највећим проблемима мештани сматрају сиромаштво, незапосленост, одлив млађег становништва, криминал и крађе, те алкохолизам.

Према мишљењу учесника у групном разговору – информатора, унапређење села би обезбедило обезбеђивање нових технологија у погону фабрике „Симпо“ (погон дечјег намештаја), што говори у прилог томе да су предавања и семинари на тему одрживог развоја и те како ургентни да би се свест мештана о смеру обнове и развоја променила, као и њихове улоге у њој.

Обесхрабрила их је нереализована иницијатива за асфалтирање регионалног пута Радовница–Босилеград због финансијских потешкоћа, то што нису упознати са улагањима средстава из самодоприноса, стање у којем се налазе напуштене зграде задружног дома и стара зграда Симпа, непостојање плана развоја села, нити група или организација која би се тиме бавила.

Једина акција у селу је чишћење речног корита реке Трипушнице, јер су поучени искуствима прошлогодишњих поплава у Трговишту.

По мишљењу становника будућност овог села зависи од самих становника, од локалне власти и од политике државе. То практично значи да обнову и развој села треба плански уредити да одговара потребама, стању и могућностима појединаца, региона и државе.

***

Упркос свему, мештани су оптимистички настројени, јер су спремни да се активно укључе у обнову и развој села, тим пре што поред колективне прославе школске славе Св. Саве (сарадња школе и мештана), потом

поштовања традиције и „Турнира у малом фудбалу“, који их заокупљају и удружују како зими (сеоски вашар – Водице) тако и у пролеће и лети (сеоски вашари) – мештани сами учествују у припремању приредби у храни, пићу итд., имају и нове индивидуалне планове за развој свог села и обезбеђивање квалитетнијег живота за млађе нараштаје (оснивање културно-уметничких друштава, самопомоћ, сеоски туризам и верски туризам, културна традиција и друго).

Литература

- Влаховић, Петар. *Србија*. Београд: Етнографски музеј у Београду – Вукова задужбина, 1999.
- Вујовић, Sreten. *Sociologija grada – sociološka hrestomatija*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988.
- Вукановић, Татомир. *Врање – Етничка историја и културна баштина врањског традиционалног подручја у доба ослобођења од Турака 1878*. Посебна књига 13. Врање: Раднички универзитет у Врању, 1978.
- Златановић, Момчило, прир. *Врање кроз векове – избор радова*. Врање: СО Врање, 1993.
- Златановић, Момчило. *Пчиња*. Врање: Врањске, 2007.
- Коковић, Драган. *Заборављена култура*. Нови Сад: Светови, 1993.
- Митровић, Милован. *Српско село. Прилози социологији традиционалне српске друштва*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за друштвене науке, 1999.
- Mitrović, Milovan. *Sociologija sela*. Београд: 2001.
- Наумовић, Миомир. *Насеља минулој времена*. Ниш: Градина, 1996.
- Николић Стојанчевић, Видосава. Врањско поморавље. *Српски етнографски зборник LXXXVI*, Живот и обичаји народни, књ. 36. Београд: Одељење за друштвене науке САНУ, 1974.
- Стаменковић, Србољуб. *Врање. Генеа и насеобинска еволуција*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, 1995.
- Трифуноски, Јован. *Врањска котлина (антропогеографска испитивања)*, посебна издања, књ. 12. Скопје: Природно-математички факултет Скопје, 1962.
- Ćirić, Jovan. *Osnove sociologije naselja i sociologije sela*. Niš: Gradina, 1979.

Слика 1. Путоказ села (Д. Здравковић, 2011)

Слика 2. Приватна казанџијска радња „Препек“ (Д. Здравковић, 2011)

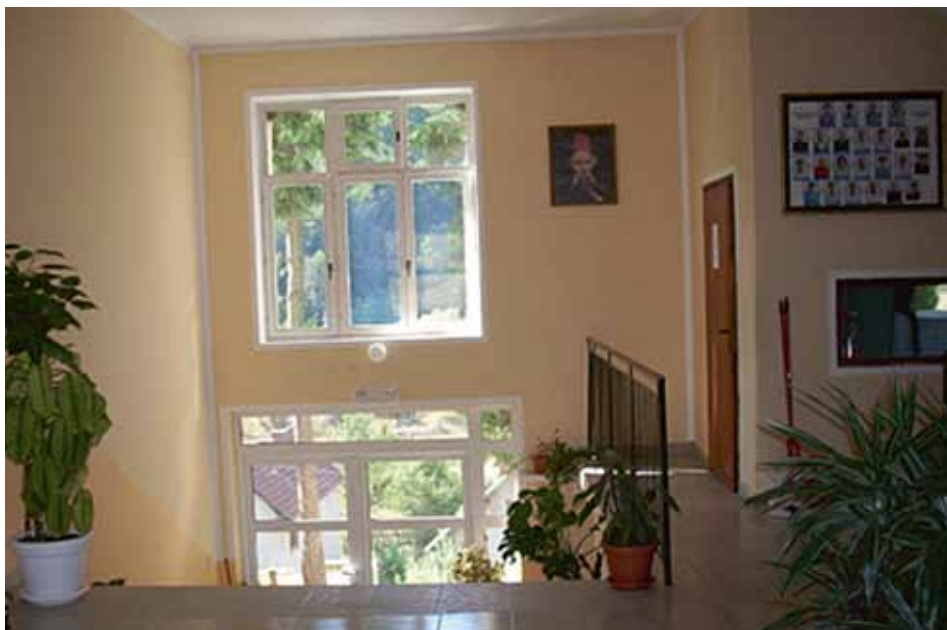

Слика 3. Модерно уређен ходник у Основној школи „Жарко Зрењанин Уча“
(Д. Здравковић, 2011)

Слика 4. Просторија обданишта у оквиру зграде Основне школе
„Жарко Зрењанин Уча“ у Радовници (Д. Здравковић, 2011)

Слика 5. Детаљи из ентеријера Основне школе „Жарко Зрењанин Уча“ у Радовници (Д. Здравковић, 2011)

Слика 6. Породична кућа са лепо уређеним двориштем Винке и Славета Пешића (пензионери-повратници) (Д. Здравковић, 2011)

Слика 7. Главни улаз Основне школе „Жарко Зрењанин Уча“ у Радовници
(Д. Здравковић, 2011)

Слика 8. Зграда некадашње школске кухиње (Д. Здравковић, 2011)

Слика 9. Зграда Основне школе „Жарко Зрењанин Уча“ у Радовници
(Д. Здравковић, 2011)

Слика 10. Сеоско игралиште (Д. Здравковић, 2011)

Слика 11. Спомен-чесма посвећена палим борцима из Другог светског рата
(Д. Здравковић, 2011)

Слика 12. Државна привредна организација – погон ЈУМКО (Д. Здравковић, 2011)

Слика 13. Државна привредна организација – погон СИМПО
(Д. Здравковић, 2011)

Слика 14. Црква Светог Пророка Илије (Д. Здравковић, 2011)

Слика 15. Прилазни пут поред државне привредне организације
– погон Симпо (Д. Здравковић, 2011)

Радовница (Трговиште)

Резиме

Село Радовница је сеоско насеље, разбијеног типа, у општини Трговиште у Пчињском округу. Налази се на надморској висини од 950 до 1.400 м, на долинским странама реке Трипушнице, десне саставнице реке Пчиње, 17 км североисточно од Трговишта, а 63 км од града Врања. По предању, назив сеоског насеља потиче од мушког имена Радован, првог становника овог села. Спада у стара насеља, о чему сведоче откривени остаци раније насељености (римски новац, црквешта ...). У прошлости се спомиње као село на познатом караванском Ђустендилском путу. У XVIII веку населили су га старији родови из Криве Планке, околине Прешева и Куманова. У селу живе Срби. У овом селу је присутна појава демографске депопулације, са следећим статистичким приказом: према попису из 1991. год. било је 1.041 становника, према последњем попису из 2002. године 992 становника, а данас село има свега 711 становника. Процеси индустријализације, оличени у отварању огранака текстилне и дрвне индустрије (Јумко и Симпо) из Врања, отворене пре две деценије у овом селу, нису успели да зауставе тренд депопулације становништва у и масовно одсељавање истог у градове Војводине и Србије. Важан показатељ неразвијености овог села су напуштене куће (200 од укупно 500 и свега десетак викенд-кућа које одржавају пензионери). У селу има мало деце и омладине, преовладавају пољопривредници, неожењени средовечни мушкарци и пензионери (индекс демографског старења креће се у распону од 0,2 1961. до 0,4 1991. год.). У Радовници је скоро отворено обданиште, а у сеоској осмогодишњој школи ради око 14 просветних радника. За задовољавање здравствених потреба мештана село има здравствену амбуланту. Међутим, у селу не постоји библиотека, нема дома културе, нити сеоске кафане. Село има задружни дом у којем мештани не задовољавају редовно културне потребе и цркву Св. Пророка Илије, а четвртком је у селу пијаца. У селу су у функцији седам продавница мешовите робе, једно ловачко удружење, пошта, месна канцеларија (основана још 1952. године). У селу постоје две државне (Симпо и Јумко) и једна приватна привредна организација (казанцијска радња), које упошљавају укупно 192 мештана.

Мештани су данас, упркос свему, оптимистички настројени, тим пре што поред колективне прославе школске славе Св. Саве (сарадња школе и мештана), потом поштовања традиције и турнира у малом фудбалу, који

их закупају и удружују како зими (сеоски вашар – Водице) тако и у пролеће и лети (сеоски вашари), имају и нове индивидуалне планове за развој свог села и обезбеђивање квалитетнијег живота за млађе нараштаје.

Кључне речи: јужна Србија, Пчиња, Радовница, неразвијено село, деиндустријализација.

Radovnica (Trgoviste)

Abstract

The village Radovnica is a scattered rural settlement in the municipality of Trgoviste, the district of Pcinja. It is located at 950-1400 m above sea level, 17 km to the northeast from Trgoviste and 63 km from the city of Vranje, situated at the banks of the river Tripusnica, a tributary of the Pcinja river. The legend says that the name of the village originated from the male name Radovan, the first inhabitant of this village. The village is part of the group of rural settlements as documented by the remains of an earlier settlement (Roman money, shrines, etc.). In the past, it was mentioned as a village at the famous road to Custendil. In the 18th century, older families from Kriva Palanka, near Presevo and Kumanovo, started settling there. Serbs live in this village. The phenomenon of demographic depopulation is evident and the following statistic data support this: according to the census from 1991, there were 1041 inhabitants, in accordance with the last census from 2002, 992 and today, only 711 people are living in the village. The process of industrialisation, embodied in the opening of a branch of the textile and wood industry (Yumco and Simpo) from Vranje two decades ago, did not manage to prevent the depopulation trend and the more and more evident emigration of the people from this village to the towns of Vojvodina and Serbia. Important indicators of the low development of this village are abandoned houses (200 of 500 and fairly 10 weekend cottages maintained by retired people). The population of the village includes just a few children and young people, a majority of agriculturally oriented people, many single middle-aged men and retired people (the demographic condition index related to age, is among 0.2 in 1961 to 0.4 in 1991). A day-care was opened in Radovnica just recently, while the village elementary school employs about 14 teachers. An outpatient health institution and a pharmacy provide for the health needs of the people. However, there is no library, cultural centre, pub or restaurant in the village though one community centre offers some form of

entertainment. In addition, there is the church of St Elijah the Prophet, the main market day on Thursday, seven shops offering different types of merchandise, one hunting Society, a post office, a local administrative office founded back in 1952. Two state (Simpo and Yumco) and one private (a kettle maker) business organisations employ about 192 people.

The inhabitants are mainly optimistic. The celebration of the school slava St Sava (the school and the villagers organise it together), traditional gatherings, the *Small-sided soccer tournament* bring the people together in the winter (village fair – Vodice), the spring and the summer (village fairs). Furthermore, they have individual plans to enable the development of their village and to ensure a better quality of life for their younger generations.

Key words: South of Serbia, Pcinja, Radovnica, underdeveloped village, deindustrialization.

UDK 316.335.55 (497.11-12 Лопардинце)

Лопардинце (Бујановац)^[76]

Јован Живковић
Александра Костић

---

[76] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Опште карактеристике подручја и села

Опште одлике подручја у коме се налази село Лопардинце

Село Лопардинце је смештено у централном делу општине Бујановац (Пчињски округ), и налази се на 400 м надморске висине у окружењу речних водотокова Моравице, Јужне Мораве, Пчиње, Трновачке, Кршевачке и Брезничке реке. Општина се простира између $42^{\circ} 15' 35''$ и $42^{\circ} 23' 30''$ северне географске ширине и $21^{\circ} 36' 30''$ и $21^{\circ} 57' 00''$ источне географске дужине на површини од 461 км². Бујановац спада у ред општина са већим бројем насељених места у Србији – има 59 насеља и 10.936 домаћинстава, са густином насељености од 94 становника на км². Највиши планински врх од 1.284 метара у том делу Србије су „Вирови“ на планини Козјак. Међу побрђа у котлини Бујановца налазе се планински врхови Китка, Козјак, Свети Илија и Рујан. Територија општине има укупно 16.972 ха шума и шумског земљишта, што у односу на укупну површину општине чини шумовитост од 37%. Друштвене шуме покривају површину од 8.857 ха, од чега су приватне 6.566 ха, односно 43%. У саставу друштвених шума преовлађују изданачке – 73%. Високе шуме учествују са 25%. Доминантни су лисчари са учешћем од 96%, и то углавном буква и храст. Равничарску територију обухвата 30%, а 70% је брдско-планинско подручје.

Пољопривредне површине општине Бујановац износе 26.768 ха, од чега се 84,19% налази у индивидуалном сектору. Од укупне пољопривредне површине оранице и баште обухватају 56,19%, воћњаци 2,38%, виногради 1%, ливаде 6,70% и пашњаци 33,70%, у којима је смештено село (Уводни део Стратешког плана Бујановца).

Позиционо посматрано ова општина је на размеђи између Прешева, Трговишта, Врања, Косовске Каменице и Гњилана, а једним делом на југу (у дужини од 13 км) граничи се и са БЈР Македонијом. Бујановац дели Коридор 10, што му у ближој перспективи наговештава боље услове за развој у привреди, образовању, култури и другим областима, а тиме и већу могућност запошљавања. Како општина Бујановац представља већим делом рурално подручје, онда се може рећи да је очекиван низак ниво

културне развијености становништва, што потврђује знатан проценат неписмених становника који према попису 2002. године износи 10,11%, а у популационој структури је 15.5% женског становништва.

Позиција оштинe Бујановац

Поред карактеристике да општина Бујановац има 43.302 становника, друга одлика је да се ради о средини са изразито мултиетничким и мултиверским саставом, будући да у њој живи 23.782 становника албанске националне заједнице, као најбројније, те 14.782 представника српске и 3.867 ромске националне заједнице. У градском подручју има 12.011, а у сеоском 31.291 становника. Општинска структурираност је таква да делује кроз 27 месних заједница и 7 месних канцеларија, од којих једна месна заједница припада селу које је предмет нашег интересовања – тј. селу Лопардинце. (Стратешки план Бујановца – www.bujanovacinfo.org).

Оштинe карактеристике села Лопардинце

Ушорено и у равничарском делу присојне карактеристичности са 1.350 ха површине, село Лопардинце се налази у централном делу општине граничећи се са запада селима Велики и Мали Трновац и севера селом Брезнице, док се с источне стране једним делом налази општина Врање, али и село бујановачке општине – Карашник. Сусед Лопардинца са јужне стране је место Раковац (слика 1). Претежна делатност у месту је пољопривреда с ратарским и сточарским пословима, тј. са мешовитим пословима становништва.

Лопардинце никада није мењало локацију, а удаљено је од Бујановца свега 4,5 км. Кроз село је некада текла река Скок (или тачније говорећи већи поток), мада је пресушила већ дуго година. Ово место повезује асфалтни пут са општинским центром, као и аутобуска линија којом се од прве до последње станице стигне за 10–12 минута.

Сада Лопардинце има око 200 кућа и 825 житеља према попису из 2002. године. Место се никада није делило на махале, већ према „сродничким кућама“ или фамилијама. Некадашња подела становника претрпела је мање промене, јер су се неке фамилије изгубиле, али њихов број није смањен. Од „сродничких кућа“ или фамилија, наводимо нешто модификовану листу: Бабушови, Масинци, Кљци, Гуљци, Канчини, Доганџинци, Сентини, Величкови, Бељинци, Дедасканови, Акаседини, Шутаци, Цветкови, Мијалкови, Ољачинци, Маџарци, Рајковци, Михајлови, Пиндрини,

Црногорци, З'уз'кови, као и: Џољици, Целеповци, Васиљкови, Попчини, Рокчини, Мучини, Веткови и Жељци (*Географске циклоредије насеља Србије*, књига 3).

Село нема просторни план развоја, али представници села истичу да постоје предлози шта би требало изградити: дом културе, канализациону мрежу, побољшати расвету, цркву, уредити корито реке Скок и депонију.

Према попису из 2002. године састав становништва по етничкој припадности је такав да га готово у потпуности чине Срби, само са два становника албанске националности и шесторо оних који су из непознате етничке заједнице.

И поред тога што увид у старосну структуру становништва села, сходно попису из 2002. године, не даје и данашњу слику о постојећем стању, ипак се на основу података који следе може констатовати да Лопардинце не би требало да је место у изумирању, односно да село има будућност (табеле 1/а и 1/б).

Табела 1/а. Старосна структура становништва села према попису 2002. године

	Укупно	0–4	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54
С	825	59	58	59	47	52	56	60	60	37	37	69
М	423	29	30	26	26	20	28	33	35	27	22	38
Ж	402	30	28	33	21	32	28	27	25	10	15	31

Табела 1/б. Старосна структура становништва села према попису 2002. године

	Укупно	55–59	60–64	65–69	70–74	75–79	80 и више	Непо- знато	Школ. деца	Пунолет. станов.	% по старости
С	825	35	49	39	35	27	13	33	81	617	37,1
М	423	21	25	17	11	13	3	19	43	320	36,6
Ж	402	14	24	22	24	14	10	14	38	297	37,5

Посебности села Лопардинце

Привредне одлике

У Лопардинцу, као делу општине Бујановац, никада нису доминирале индустријске или пољопривредне организације, упркос томе што је некада у њему радило предузеће „Кожар“, угашено пре транзиционих промена. Данашњу структуру делатности становника села чине око 200 пољопривредника, 120 мештана који раде у индустрији, администрацији, трговини или

угоститељству, али и око 300 пензионера, од чега су 150–200 из привреде, а 100 је стекло тај статус бавећи се пољопривредном делатношћу. Број становника који свакодневно путују у Бујановац, Бујановачку бању или Врањску бању је око 100. Интересантно је да у време структурних друштвених промена село бележи и повратнике у области пољопривреде, међу којима су и они који су били на привременом раду у иностранству. Да је реч о месту са производним пољопривредно-ратарским потенцијалима, указује и чињеница како у њему сваке године расте број оних који траже сезонски посао, али и то да су почеле да се граде викендице.

Од постојећих привредних или производно-услужних организација издвајају се погони за производњу елемената од бетона – бетоњерка „Ђоре“ (слика 2) и производњу намештаја – „Екостил“, као и у области саобраћаја – аутопревозно предузеће „Перица“. У овим организацијама ради 12 мештана.

У центру села отворене су и две мешовите трговачке радње у којима се врши снабдевање пољопривредним и прехранбеним производима, али делимично и робом широке потрошње.

Село нема банку, пошту, сервис за поправку аутомобила и пољопривредних машина и апарата за домаћинство, фризера и друге услужне делатности потребне за свакодневни живот мештана.

Друмски саобраћај

Имајући у виду напред наведену чињеницу да Лопардинце повезује са Бујановцем асфалтни пут дужине 4,5 км, који је и сада у добром стању и поред тога што је изграђен 1981. године. У центру села је на јединој раскрсници аутобуска станица, а мештани су изградили и стајалиште са настрешницом (слика 3).

По реду вожње међумесни аутобус радним данима има шест долазака и одлазака, независно од тога што се колима до општинског центра стиже за пет минута.

У селу постоји асфалтирана главна улица без стазе за пешаке, у дужини од око 350 метара, али је приступ домаћинствима и њиховим двориштима ипак веома добар (слика 4).

Остали део пута који се пружа кроз село је тзв. земљани пут и он у укупној дужини износи до 4 км. Међутим, независно од квалитета пута све улице имају ноћно осветљење.

Поред села не пролази железничка пруга, те житељи Лопардинца и других места ову врсту превоза могу да користе од Бујановца на релацији Београд–Скопље.

Електрификација и телефонска умреженост

Електрична мрежа је делимично уведена далеке 1957. године. Међутим, 2000–2001. године додатно је појачана квалитетнијим трансформатором, од када цело село има добро напајање електричном енергијом. То је додатно омогућило мештанима да адекватније користе предности новог ТВ репетитора изграђеног у атару Бујановца, што је укупно посматрано допринело да становници овог дела Србије имају квалитетнији ТВ сигнал и доступност бројним каналима.

И поред тога што у Лопардинцу нема поште, ипак је у њему 1994. године изграђена аутоматска телефонска централа. Од тада становници имају могућности да уведу фиксну телефонску линију, а тиме да користе друге видове комуникације према потребама које ова веза омогућава (факс, интернет итд.).

Сигнал мобилне телефоније у овом делу општине постављен је 2002–2003. године, што је – у складу са новим техничко-технолошким достигнућима – знатно повећало свакодневну мобилност људи, разноврснију комуникацију, али и аспекте њихове непосредне сигурности.

Комунална опремљеност

Проблем комуналне опремљености села делимично је реализован, јер је потпуно спроведена само водоводна мрежа за разлику од канализационе. Водовод је изграђен 2001. године у целом селу од средстава општине Бујановац, мада су породични бунари и даље у употреби. За сада се канализациони проблеми решавају изградњом индивидуалних септичких јама. Такође, ни сеоска депонија није ушла у програм организоване уређености, а о гробљу се и даље брине само село (слика 5).

Школство

У Лопардинцу је увођење школске мреже започето још далеке 1938. године, када је изграђена прва основна школа. И данас се није кренуло даље од четворогодишњег нивоа. Садашња Основна школа „Бранко Радичевић“ има пет учионица, и по два учитеља и два наставника који васпитавају и образују 20 ђака. Село нема посебно обданиште, али унутар школе ради предшколска група. У последње време су додатно поправљени зграда и кров школе, уређен предњи део дворишта, као и то да се током 2010. године у другом делу школског простора изградио асфалтни терен оспособљен за кошарку, рукомет, мали фудбал и одбојку (слике 6 и 7). Ђаци старијих разреда (од петог до осмог) и средњошколци наставу похађају у Бујановцу.

Спорти

Мештани села су 1995. године основали спортско друштво „Трешњевка“, са формирањем истоименог ногометног клуба. Активна ангажованост сталних чланова спортског друштва углавном варира, али је њихов број 25–30. Село је у свом атару изградило и фудбалски терен, тако да се данас на њему одржавају спортски међусеоски сусрети и такмичења.

За сада у селу не постоји могућност формирања клубова за кошарку, рукомет, мали ногомет и одбојку, пре свега зато што нема толико младих, док садашњи одрасли омладинци (поред школске омладине која користи терене у оквиру часова физичког васпитања) ипак упражњавају ове спортове кроз ванредне међусеоске сусрете и онда када се спортском активношћу баве у рекреативне сврхе.

Друшћивена позиција села

Имајући у виду не само величину атара села, који износи као што смо раније навели 1.350 ха, те број становника (825) који је у порасту, у Лопардинцу је сходно пропозицијама система локалне самоуправе формирана месна заједница. Променљивост председника МЗ и других чланова увек се одвија у складу са законом, као и други послови који су дефинисани општинским Статутом. У време истраживања била је у јеку акција за изградњу месне канцеларије, чије непостојање додатно отежава обављање предвиђених послова. Састанци МЗ се одржавају више од два пута годишње. Последњим финансијским планом општине сеоској МЗ одређена су средства у износу од 55.000 динара. Истим актом општине није предвиђена изградња или поправка било које од електрокомуналних мрежа (појачана расвета, канализација, депонија или уређење гробља). Велики број мештана је друштвено активан у општини, тако да је бивши кандидат за председника општине на претходним изборима управо рођен у овом селу.

Култура

Да је вишедимензионални начина живота људи у селу посустао, тј. да се живот превасходно свео на егзистенцијално збрињавање за разлику од ранијег периода, сугерише и то што у њему нема формиране организације за културу. У склопу такве стварности пропао је и претходни дом културе, који је био завидна грађевина – са великом салом и бином где су се одржавале позоришне, музичке и друге представе и прославе, као и окупљања

мештана другим поводима. По казивању мештана и председника МЗ наредни задатак села је реновирање пропале сале културног дома (слика 8).

Дискутабилност односа мештана према култури и културном наслеђу уопште, сугерише и немар према споменику из времена борбе против фашизма током Другог светског рата, будући да је једини подигнути споменик том времену знатно запуштен и оштећен. Овај културни објекат нико не посећује, нити се обележава дан антифашистичке борбе као посебне прогресивне идеје и праксе у једном друштвеном периоду, упркос томе што је педесетак мештана погинуло и чија су имена због значаја и вечног памћења уклесана на споменику (слике 9 и 10).

Традиција и верске свейковине

С обзиром на то да је на српском поднебљу у селима традиција сведена на верске породичне славе и групно празновање религијских празника, пошто се недовољно етаблирана индивидуална свест грађана утопила у тоталитет заједнице у којој је религија једини израз традиције, то се и у Лопардинцу нашло за сходно да се 2004. године започне са изградњом цркве Св. Архангела Гаврила у центру села. До данас су изграђена улазна капија (слика 11) и темељ будуће цркве (слика 12).

У дворишту цркве већ је постављена спомен-плоча са крстом на којој је с предње стране исклесан завет Св. Ђорђа. Њим се сугерише потреба да мештани изграде сеоску цркву „Св. Аранђел“ (слике 13 и 14). Постављање ове плоче има и велики симболички значај, јер – како кажу поносни представници села – то је доказ да им у будућности неће мањкати воље и решености да заврше цркву као залог поштовању и неговању традиције, али и опстанку на овом вековном простору. У том смислу се под испуњењем традиционалних норми подразумева подржавање и празновање верских светковина и празника уз учествовање у религијским обредима.

Верске свейковине се у Лопардинцу организују зими, с пролећа и у лето. Свака од њих има посебан значај, поготово у пролеће и лето, тим пре што су везане за посебности које се односе само на њихово село.

Зимско славље обухвата прославу Божића као једног од највећих хришћанских празника. Начин његовог обележавања не одступа од значаја и карактеристика у другим срединама у Србији, када се верски празник слави у кругу породице за одговарајућом трпезом и предвиђеним ритуалима које је хришћанство прихватило из паганства. Извесна сарадња међу породицама и комшијама ипак постоји како у набавци или размени одговарајућих намирница, тако и поводом међусобних посета другог дана празника. Део групног заједничког славља поводом овог дана – који се

наметнуо као потреба у сеоској заједници, како кажу мештани, реализује се њиховим окупљањем у центру села ради дружења уз песму и игру.

Пролећно славље је везано за Ђурђевдан када је истовремено и посебан сеоски верски празник Крсташи. Неколико дана пре самог празника припремају се разна јела по породицама, да би за време славља угостили многе чланове родбине која долази из других крајева. Светковина почиње пре подне на сам дан празника окупљањем мештана и њихових гостију у делу села Скок. Тада се обавља ритуал доручка, а потом се присутни деле у две групе ради обиласка атара села. У шетњи је присутан и свештеник, носе се упаљене свеће и иконе уз певање верских песама. Две поворке се спајају у центру села, у дворишту цркве у изградњи – Св. Архангел Гаврило. Онда следи обичај пењања на дрво (звани „мотка“), пошто се неко од мештана попне на врх дрвета одакле се сипа вино. Остали мештани певају верске песме крећући се у круг око спомен-плоче са заветом Св. Ђорђа. Циљ целокупног ритуала је аутентични начин упућивања молбе Богу да омогући бољу родну годину.

Летње славље се одржава 26. јула – на дан Св. архангела Гаврила (тзв. Горешњак). То је црквени празник и он се празнује у цркви која се налази у планини непосредно изнад села. За њу се претпоставља да је подигнута у XIV веку, мада у официјелним изворима стоји XVIII век као време њене изградње (слика 15). У комуникацији међу сељанима црква се обично назива манастиром, мада у њој нема монаха или организованог манастирског живота.

У време празновања Горешњака сви мештани села одлазе на светковину која има веома велики значај за њих, будући да тиме потврђују приврженост традицији и вери. Ако 26. јул пада у дане када се не пости, онда то значи да се на дан пре празника жртвује крава јаловица која ће бити спремљена непосредно уочи светковине. Присутни око цркве служе се месом и другим понудама. И у овом случају је обичај да верници предвође ни већим бројем свештеника обилазе цркву уз ношење икона и певање религиозних песама. Том приликом је заступљена и песма којом се изричито потражује божја милост ради што плодније године:

Дај нам боже ситну росу,
алелуја, алелуја,
Господе помилуј.

Потоња ритуална церемонија тог дана подразумева причест и заветовање, када се сече и славски колач.

Трећег дана празника у селу се практикује несвакидашњи обичај – да се на тргу у центру села организује јавна продаја свих поклона (прилога)

које су верници претходно подарили цркви. Обично се нуди пшеница, разни делови гардеробе и веша, као и други производи ручно урађени од стране мештана. Продаја се врши у виду „јавног давања“, што значи да се производи купују према првој или почетној цени, с тим што укупно прикупљени новац остаје цркви.

У селу нема посебних јесењих свечаности. Истовремено се тврди да нема заборављених приредби и обележавања посебних дана, мада је – ако се то не односи само на верске празнике, сигурно било оних световних или профаних пригода које су обележаване у некадашњем дому културе.

Закључак

Сумирањем позиције села издвајамо три аспекта којима се заокружује укупно сазнање о њему: (1) реална друштвено-материјална позиција, (2) ставови мештана о постојећој друштвеној и егзистенцијалној ситуацији и (3) разумевање религиозности као вида поштовања традиције.

Реална друштвено-материјална позиција

У структури друштвене организованости селу припада статус месне заједнице који није, нити ће бити, угрожен сходно величини атара, постојећој инфраструктури и броју становника. И поред тога што је место могло боље да се сагледа од стране општинских власти по питању средстава за послове МЗ, али и изградњу нове или одржавање постојеће инфраструктуре, Лопардинце има решену водоводну и електричну мрежу, фиксну и мобилну телефонију, транспортну везу са путном приступном мрежом, те и неколико привредних објеката који могу бити добар основ за отварање нових погона ради употпуњавања разноврсније делатности – а тиме и за запошљавање нове радне снаге. Пошто су отворене две трговачке радње, то је довољан указ како у селу постоји могућност да се унапреди и услужно-сервисна понуда. Дода ли се реченом и то да је школа реновирана са изграђеним асфалтним тереном за спортове, попут кошарке, рукомета и одбојке, али да село има и спортско удружење са фудбалским тимом који располаже тереном за тренинге и утакмице, онда је евидентно да ово место поседује основне претпоставке за даље напредовање у свим аспектима друштвености, тј. да додатним унапређењима може још више да побољша услове живота мештана.

Ставови мештана о постојећој друштвеној и економској ситуацији

Тиме што становници села сматрају незапосленост првим проблемом на листи могућих, директно је одређен и њихов однос према многим аспектима животне позиције у којој се налазе. Сматрајући да је њихово село мање развијено од других, они се недвосмислено изјашњавају како је сиромаштво основна одлика садашњег времена. За евентуални излаз из постојеће праксе сугеришу да би било добро да се води боља државна политика путем евентуалних субвенција за сељаке са власништвом на мањим парцелама, али тако што би се такав вид помоћи државе реализовао преко општинских центара на које становници имају више утицаја и где се ипак зна ко је ко у мањим срединама.

На присутну, али и пожељну, самокритичност према до сада постигнутом указује и то што мештани истичу да ће у наредном периоду морати да изграде: канализациону мрежу, депонију, да прошире осветљеност села, дом културе – тим пре што за њега постоји локација, слив реке Скок, просторије МЗ, али да заврше започету цркву и прошире стадион ФК „Трешњевка“. У том контексту мештани наводе да има људи на које могу да се ослоне, па са радосћу истичу самопрегорност прошлог председника МЗ Стојка Стојковића и бившег кандидата за председника општине – адвоката Драгана Величковића. Уз наведене личности на које се рачуна за унапређење њиховог места сељани придружују и садашњег председника МЗ Драган Станојковића, као и још неколико млађих људи који су спремни да наредни период посвете изградњи нових капацитета села.

Разумевање религиозности као вид постојања традиције

Да се култура и традиција схватају једнообразно или површно, јасно је када се има у виду да су становници Лопардинца дозволили да потпуно пропадне њихов дом културе, где су се – сигурно је – одржавале и разне приредбе световног карактера, због чега је низ генерација младих изгубило сваку могућност да имају кутак за упражњавање многих активности. С обзиром на то да када мештани говоре о традицији углавном мисле на поштовање верских обреда и учествовање у колективним верским празницима и прославама, онда је позитивност таквог приступа традицији и религиозности под великим знаком питања, поготово према схватању традиције која би требало да буде активистичка матрица очувања карактеристика једног етноса. Следећи постојећи однос мештана унутар српског система веровања и праксе истичемо став Веселина Илића како би нагласили да се:

„у социјалним одредницама митолошке и религијске свести, као колективне свести, налази појединац који готово да не припада себи, он је нека врста предмета којим друштво располаже, отуђен од себе (Илић 1988, 33).“

Осврнемо ли се на крајњу сврху верских празника, како прославу дана Крсташи, тако и на светковину поводом дана Св. архангела Гаврила (тзв. Горешњак), онда се уочава да се оба празновања завршавају са испоставањем молби Богу да посредује у стварању добрих временских услова и да заједници подари бољу родну годину. Тако модификовани облици групног додолског певања и радњи (игре – тј. шетње око спомен плоче са заветом св. Ђорђа и око цркве у планини), постају само врста ритуалног (обичајног) манифестовања религиозне припадности – као ауторитета колективитета, али не и досегнуте суштинске религиозности којом би требало да се утиче на стварност. Реч је о томе да се у оба наведена случаја Бог доживљава као инструментализовано биће чија је улога да прагматично и партикуларно посредује у оностраној сфери живота (којим поводом мештани мешају планове оностраног и оностраног), односно да се Бог нађе на услузи људима у омогућавању бољих животних услова. Та „редукција Бога на непосредну датост као непосредну моћ јесте и крајња инстанца схватања Бога као коректива функционисања заједнице“ (Живковић 2006, 100), што свакако није не само и досегнути аспект религиозног духа у правом смислу речи, већ нити и правац испољавања аутентичне религиозности.

Дакле, пошто недовољна израженост персоналног и индивидуалног у приступу животу појединаца резултира њихову стопљеност с тоталитетом заједнице чији је највиши израз обредност (због чега изградња цркве у селу није напредовала од постављања темеља 2004, а црква у планини је права руина, заправо), то указује да се и појам деловања (стварања) не може извући из замке митолошке свести која „ретроградно имагинира своје историјско наступање кроз ликове хероја и бранитеља 'родне' супстанције“ (Петровић 1994, 94) па били они Св. Ђорђе, Св. Гаврило архангел (Горешњак) или било који други светац – будући да такав појам традиције није ванвременовани гарант.

Литература

- Географска енциклопедија насеља Србије*, књига 3 (М-П). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду и Стручна књига, 2001.
- Живковић, Јован. Религиозност у српској традицијској култури кроз употребу појмова деловање и рад у народним пословицама и изрекама, у *Деловање и рад у старим друштвима*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2006.
- Илић, Веселин. *Митологија и култура*. Београд: НИРО, „Књижевне новине“.
- Петровић, Сретен. 1994. *Увод у културу Срба*. Ниш: Просвета, 1988.
- Сајт Бујановца: www.bujanovacinfo.org
- Сјановништво – делатност и њол*, књига 6, Београд: Републички завод за статистику, 2004.
- Сјановништво – национална или етничка припадност*, књига 1, Београд: Републички завод за статистику, 2003.
- Сјановништво – њолпривредно сјановништво*, књига 7, Београд: Републички завод за статистику, 2004.
- Стратешки план Бујановца, www.bujanovacinfo.org

Слика 2. Производи од бетона бетоњерке „Ђоре“

Слика 3. Аутобуска станица у центру села

Слика 4. Главна улица села

Слика 5. Сеоско гробље за које нема план уређења

Слика 6. Изглед школе „Бранко Радичевић“ после реновирања

Слика 7. Део терена за рукомет, одбојку, кошарку и мали фудбал у оквиру ОШ „Бранко Радичевић“

Слика 8.
Пропала сала дома културе

Слика 9. Запуштени споменик палим борцима у борби против фашизма током Другог светског рата

Слика 10. Спомен-плоча са уклесаним именима палих бораца током Другог светског рата

Слика 11. Улаз у двориште будуће цркве Св. Архангел Гаврило

Слика 12. Темељ будуће цркве Св. Архангел Гаврило

Слика 13. Спомен-плоча са крстом у дворишту будуће цркве на којој се налази уклесан завет

Слика 14. Спомен-плоча са
уклесаним заветом Св. Ђорђа
о потреби да се у селу
подигне црква

Слика 15. Црква у планини изнад села коју мештани обично називају манастиром

Лопардинце (Бујановац)

Резиме

Осредње село Лопардинце са 825 становника налази се 4,5 км од Бујановца као општинског места и града поред ауто пута или коридора 10. Са добрим путем до села оно је настањено Србима, упркос што је у суседству на 2,5 км место Велики Трновац са становницима искључиво албанске националности. Ушореног типа и сушног поднебља са доминантним пољопривредним и ратарско-сточарским пословима Лопардинце упошљава 200 сељана, али има и око 200 становника који се баве индустријским и занатским пословима у Бујановцу, Бујановачкој и Врањској бањи, као и до 200 пензионера. У месту постоје два производна приватна погона (бетоњерка и столарија) и једно приватно транспортно предузеће, основна школа до 4. разреда са припремним одељењем за школску децу. У оквиру недавно реновиране школе постоји и спортски терен за одбојку, кошарку, мали фудбал и рукомет. Центар је резервисан за две продавнице мешовите робе, аутобуску станицу и започету изградњу цркве Св. Архангел. Село је електрифицирано, има водоводну мрежу и покривеност фиксном и мобилном телефонијом, али нема канализацију. Поред цркве у изградњи планира се и обнова руинираног дома културе. Сељани су пуни оптимизма, тим пре што поред поштовања традиције која их окупља и зближава како зими (Божић) и у пролеће (Ђурђевдан) имају и нове планове за унапређење свог места.

Кључне речи: Лопардинце, Бујановац, југоисточна Србија, средње развијено село, Божић и Ђурђевдан.

Lopardince (Bujanovac)

Abstract

The average-sized village of Lopardince, with its 825 inhabitants, is located 4.5 km from Bujanovac, the seat of municipality, as well as other towns and cities along the highway or Corridor X. With a good road leading to it, the village is inhabited by Serbs, despite the fact that it is located 2.5 km away from Veliki Trnovac, a town populated exclusively by Albanians. Entrenched in type and dry in climate with predominant agricultural and agricultural-livestock activities, Lopardince employs 200 villagers, but there are about 200 people involved in industrial and craft jobs in Bujanovac, Vranje and Bujanovac Spa, as well as up to 200 pensioners. In the town there are two privately owned manufacturing plants (a batching plant and woodwork) and a private transportation company, a primary school up to grade 4 with a preparatory department for school children. In the recently renovated school there are sports courts for volleyball, basketball, football and handball. The village centrum is reserved for two variety stores, a bus station and the Church of St. Archangel, whose construction has only started. The village is electrified, has a water supply network and landline and mobile telephony coverage, but there is no sewage system. Next to the church that is being constructed, there is a ruined house of culture, whose renovation is now planned. The villagers are full of optimism, especially since in addition to respect of the tradition that unites them and brings them together in the winter (Christmas) and spring (St. George), they have new plans to develop their town.

Key words: Lopardince, Bujanovac, southeast Serbia, medium developed village, Christmas and St. George.

UDK 316.335.55 (497.11-12 Цакановац)
398 (497.11-12 Цакановац)

Цакановац (Прешево)^[77]

Драгољуб Б. Ђорђевић
Владан Петровић

---

[77] Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

Уводна разматрања

О предмету истраживања

Предмет истраживања је сабирање основних података о јужносрбијанском селу Цакановац (слика 1) према *Подсетнику за љикуљање љрађе* (Учествовање становника у обнови и развоју села, 2011), израђеном под руководством др Ђуре Стевановића у београдском Заводу за проучавање села, Српском удружењу за социологију села и пољопривреде и Балканској асоцијацији за социологију села и пољопривреде.^[78]

Подсетник је веома брижно сачињен, прилагођен савременом стању наших руралних подручја и јесте новина у односу на, примерице, упутства за истраживање села од пре неколико деценија.^[79] Наравно да је ту и тамо мањкав, кадикад и преоптерећен ситничавим захтевима. Састоји се из два дела. Први део – *Инфраструктурна опремљеност* – тражи информације о географским карактеристикама и просторном изгледу села, саобраћајној повезаности, стамбеној и комуналној опремљености, економском карактеру насеља и структури становника, привредним организацијама, здравству, школству, културним институцијама, објектима физичке културе, друштвима и удружењима грађана, трговини и о угоститељству и осталим услугама, док Други део – *Обнова и развој села* – циља на бележење годишњег празничног циклуса и активности становника у свеукупном развоју села. – Остављена је празна страница за додатне утиске.

Састављач *Подсетника*, боље *Училишника*, очито жели да исцрпним материјалом омогући тумачима целовито сагледавање села у трима структуралним сферама друштва, у социјално-економском пољу, правно-политичкој надградњи и области културе. Треба одговорити на неколико кључних упитности. Колико кретања у глобалном друштву утичу на сеску локалну заједницу и има ли она од њих некакву корист – доносе ли јој бољитак или је и даље скрајнују до урушавања? Да ли је забрињавајући

---

[78] Сакупљено сазнање предложак је и услов за писање реферата за XVII међународни научни скуп „Власински сусрети“, који се одржава 1. и 2. септембара 2011. године у Власотинцу и на Власини.

[79] Консултовати од последњих једно такво из средине 70-их, које је спремио др Јован Ђирић, дугогодишњи професор Социологије насеља на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (Ђорђевић и др. 2010, 251–60).

положај руралних места директна последица утицаја друштвеног, политичког и културног контекста, или кривица малкице пада и на душу мештана, тј. назадовању сами доприносе јер су неоправдано пасивни? Утемељени одговори се неће добити снимањем једног села, али хоће мноштвом, ако је већ немогуће, можда и методолошки неоправдано, обрადити баш сва.^[80]

О сајоворницима и информаторима

Тако обиман *Погсејник*, има 14 страна, напосто није препоручљиво попуњавати без мреже посредника, сарадника, информатора и казивача.^[81] Нама је теренски рад у самом Цакановцу, обављен током читавог 15. јуна 2011, сјајно организовао, трасирао и на лицу места подржао Славољуб Узуновић.^[82] (Додатни терен је изведен 9. септембра 2011) Наша главна спона с Чакановчанима, рођена 1971, живела до поласка у војску 1979. у прешевском насељу Железничка станица, чувар је сећања свога краја и све до преласка у Ниш судионик у већини дешавања, посебно у културним и верским. Доктор Узуновић не само да је поуздан информант за оно што нас је интересовало него нам је обезбедио квалитетне обавештаваче и помагаче, упутио на одговарајућу књижевност о народним јужносрбијанским обичајима, чак већину објеката фотографисао.

Упитник је попуњаван у дому фамилије Златковић: фин амбијент, атмосфера опуштена, казивачи расположни. Домаћин Трајко Златковић прикључио се у време ручка и дао пун допринос. Пре тога је гро ствари прибележен од његовог сина Саше Златковића, радника „Секјуритија“, водеће српске фирме за заштиту имовине и лица, одлично обавештеног мештанина на прагу средњег доба, који је љубазно и стрпљиво одговарао пола дана иако се вратио из ноћне смене и спремао да без икаквог одмора продужи у следећу. Повремено су му се незаменљиво придруживале, када су биле стимулисане с његове и социологове стране, дружбеница Сунчица Златковић и старица Станика Златковић, мајка му.

[80] Драгољуб Б. Ђорђевић, коаутор чланка, као руководица пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), донео је одлуку и предложио да се у свих 16 општина пограничја испита по једно село, рачунајући да се онда могу донети уопштавајући и важећи закључци.

[81] „У домаћој етнологији, социокултурној антропологији и фолклористици, осим термина *сајоворник/сајоворница*, у употреби су и изрази *казивач* (ретко у женском облику), *информатор/информаторка*, *информант*, *информанткиња* (лат. *informatore*) и *исјийаник* (ређе у женском облику), а у зависности од степена и облика остварене интеракције, као и од опредељења истраживача за употребу родно осетљивог језика (Златановић 2010, 131).“

[82] Доцент Факултета физичке културе и спорта Универзитета у Нишу.

Битни казивач је био и Драгољуб Дража Ристић, председник цакановачке месне заједнице, донедавно партијски активиста Српске радикалне странке, сада помало повучен од икаквог страначког ангажмана, но искуствено свестан да без њега нема решавања ни личних, нити насеобинских проблема. Деломице суздржан у одговорима и коментарима, као да га пече савест што се више није урадило за село и што су сељаци толико пасивни (слика 2).^[83]

О *прејходним сазнањима*

У изучавање прешевског села кренуло се обнаружано поприличним претходним сазнањима о том српском крају. Нинослав Голубовић, асистент на Групи за географију Природно-математичког факултета Универзитета у Нишу, упутио нас је на енциклопедијску одредницу о Цакановцу. Места у општини Прешево, тако и Цакановац, обрадио је познати српски географ др Србољуб Стаменковић, професор Географског факултета Универзитета у Београду, уједно заслужан за подухват описа свих српских насеља и *Географску енциклопедију насеља Србије* (2001), изашлу у четири књиге. Он, у трећој књизи и на 310. страници, на следећи начин представља место:

„ЦАКАНОВАЦ (183 ст.), ратарско (39,32% аграрног ст.) сеоско насеље збијеног типа, у Прешевском пољу, на (460–470 m) десној страни Бањске (Табановачке, Којнарске реке – Егејски слив), западно од железничке пруге Врање–Куманово, 7 km јужно од Прешева. Површина атара износи 305 ha. Дели се на две 'мале': *Горњу* и *Доњу*. Убраја се у стара расељена српска насеља. Помиње се у попису војника крајем XV (под именом *Чакановце*) и пописима из XVI в. као *Цакановце* и *Цакановци* (1519. – 24, 1528. – 23 и 1570. – 24 хришћанске породице и 18 неожењених). У време (1878) турске окупације насељен је босанским мухацирима (данас у атару постоји место Бошњачке њиве), који су се једним делом вратили у Босну, а другим иселили у Турску. Данашње ст. је српско (слави Св. Јована Крститеља, Митровдан, Св. Петку, Св. Ђорђа, Св. Аранђела, Св. Николу и др.; сеоска слава Спасовдан), досељено после I светског рата из Горње Пчиње, околине Бујановца и др. Индекс демографског старења (i₁) креће су у распону од 0,2 (1961) до 0,4 (1981). Електричну енергију добија 1961, а водом се снабдева из копаних бунара. Има четвороразредну ОШ. Већина житеља запослена је у Прешеву.“

[83] Успостављање присног односа до одређене границе између истраживача и саговорника не штети теренском изучавању и требало би да се осети и у интерпретацији резултата. То је тако барем у духу *thick description* Клифорда Герца (Geertz) (2010).

Славољуб Узуновић је указао на изванредно дело Драгутина М. Ђорђевића (1958) *Живоић и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, које нам је послужило да тамошњу традицију сравнимо с прешевском: много сличности, многе и разлике. Драгољуб Б. Ђорђевић (2005; Osmani 2005) већ је поседовао о њима искуствену потврду из неколико истраживања религијско-културног стила Срба, Албанаца и Рома са простора Прешева и Бујановца. А ту су и репрезентативни *Српски митолошки речник* (1998), Милета Недељковића (1990) лексикон *Годишњи обичаји у Срба*, Момчила Златановића (1998) *Речник љовора Јужне Србије* и Татомира Вукановића (2001) *Енциклопедија народној живојиа, обичаја и веровања у Срба на Косову и Мейхохији: XVI век – ѡочейшак XX века*.

Ипак је теренски рад незаменљив.

Цакановац у слици и речи

*Географске карактеристике и просторни
изглед села, саобраћајна повезаност и стамбена
и комунална опремљеност*

Цакановац, одувек у садашњем простору, смештен у равници с присојне стране, на надморској висини од 460 до 470 метара и нормалне влажности, груписан у два засеока, заселио је атарску површину са 0,19 км² (дужина 0,88 км² + ширина 0,22 км²).

У Горњој мали је од 20 кућа десетак од тврдог материјала: солидне су градње и у њима се живи. Остале су од тугле, непечене цигле (слика 3),^[84] а има их и од камена. Поједине имају подруме и ајете, једна чак и чардак (слика 4; кућа Милића Тодоровића – сада кћерке Мирославе Тодоровић). Све су приземне, величине од 50 до 70 квадратних метара.

У Доњој мали је више „живих“ кућа – 22 од 26 – половина изграђена од тврдог материјала, печених цигли и блокова; остале су од тугле. Неколико кућа се обнавља: враћају се људи, поглавито пензионери који су раније живели у Скопљу – ту су и необновљиве (слика 5). Куће су махом преко 50 м², са подрумима, купатилима и терасама; једна, рађена 1937, има и балкон (слика 6). У обе махале наишли смо само на једну економску зградицу – кованицу, пуњеницу још и са черпићима, покривену шашом и сеном, која и даље служи за стоку и одлагање марвене прехране (слика 7). Примећујемо

[84] Справљању тугли присуствовао сам као дечачић крајем 50-их г. у родном Доњем Комрену и радо се сећам главног мајстора Брице, сјајног лика и пијанца (Ђорђевић 2011, 269). О тугларству и код Д. М. Ђорђевића (1958, 89–90).

занатске радње и предузећа, а у Прешеву се налази и све нужно за поспешивање пољопривреде: пољопривредна апотека, стална ветеринарска станица, бензинска пумпа...

У селу нема никакве привредне организације, али зато у његовом атару, на излазу према Прешеву, бораве жандармерија и погранична полиција. Сељаци би свакојачо требало да имају некакву корист од тога, те очекују да им помогну, посебно жандармерија, око изградње водовода и дома културе.

Некада је било земљорадничке задруге, која је давно угашена, као што нема више ни дома културе: њега је Војска Србије одузела за своје потребе и заузврат ништа није саградила.

Кад побројано фали Цакановцу, онда је предвидљиво да изостаје здравствена амбуланта с повременим или сталним лекаром и апотека – има их у 3 км удаљеном насељу Железничка станица, у Прешеву је дом здравља с 25 лекара, у 45 километара далеком Врању је болница.

Село нема обданиште, а има *четворогодишњу школу*, подигнуту 1997, са три ђака и толико наставника. (Имали су стару школу, саграђену 50-их прошлог века, коју је војска преузела.) Осмогодишња школа из 1990. лоцирана је у вишеспоменутом насељу, док су средње у Прешеву.

Месту мањакају и културне установе, нема: дома културе, задружног дома, библиотеке, биоскопа – све је у Прешеву, једино је музеј у Врању. – Утолико хвалимо настојање Цакановчанина Стојана Крстића Танета да оформи етнолошку збирку у својој авлији (слика 9).^[88]

Имају неусловно, изистинско сеоско ногометно игралиште, остала су у Прешеву, а немају ни *актив*, најнижи ранг фудбалског тима (слика 10).

Чудно јесте у време када се без изузетка у сваком српском сеоцету, ако је раније није било, зида богомоља, да Цакановац нити има, нити подиже *цркву*, па су сељани приморани да иду у оближњу (3 км) Чукарку. Први манастир је знани Прохор Пчињски на 47 километара одатле.

Цакановац се спомиње у разним књигама и научним чланцима; тек треба написати хронику села или монографију.^[89]

Ту је месна заједница, док је месна канцеларија у Миратовцу; ни трага од спортских и културно-уметничких друштава, нити од риболовачких, ловачких и других удружења грађана – тога је овде-онде у Прешеву.

Цакановчани за *йошрејшијине* морају на Железничку станицу, јер немају ни уобичајен драгстор или зем-задругу; тамо је сва трговина: мешовите радње, самопослуга, специјализоване продавнице, пекаре и месаре. – На пијацу се жури у Прешево.

[88] Упоредимо овог заљубљеника у старине са садашњом прозирном помодношћу скоројевића да у двориште стави плуг и колски точак, и помисли – ето музеја.

[89] Наш прилог ће вероватно бити окосница такве работе.

Ништа ни од угоститељства и иних услуга у Цакановцу. Која кафана и кафић, фризер и сервис за поправку пољопривредних машина и кућних апарата су на Железничкој станици; банке, мењачнице и остало је у Прешеву.

Село има 156 становника (табеле 1, 2 и 3). Запослено је 60 мештана: један у месту, остали у Прешеву; 34 незапослених пријављено је служби за запошљавање, од тога отпуштених (технолошки вишак, предузеће у сте-чају) 21, повратника из других делатности у пољопривреду. Један сељанин ради у иностранству, нема печалбарења и коришћења радне снага из су-седних земаља.

Професионални састав становништва је следећи:

- а) земљорадници – 50,
- б) занатлије и индустријски радници – 27,
- в) административни радници – 4,
- г) интелектуалне професије – 5,
- д) пензионери фонда запослених – 21, и
- ђ) пензионери фонда пољопривредника – 3.

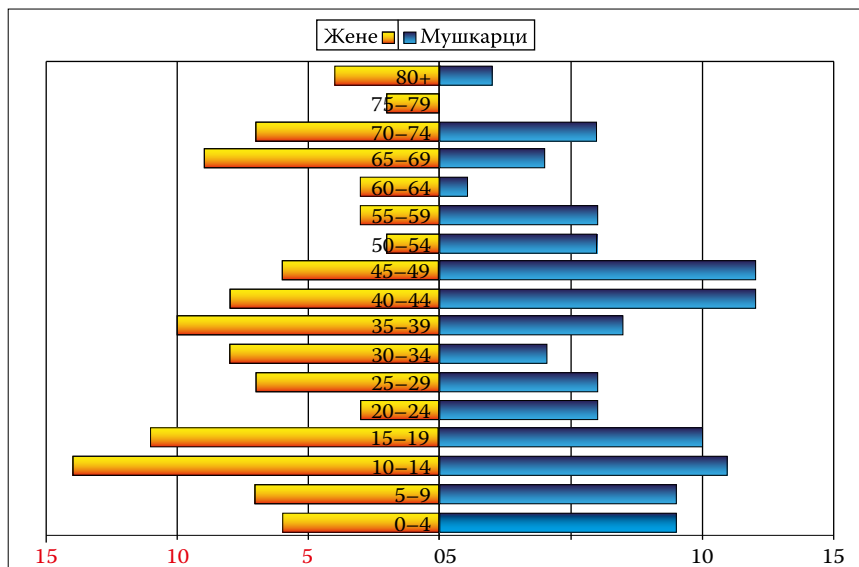
Табела 1. Кретање броја становника, домаћинства и просечног броја чланова по домаћинству Цакановца по пописима у периоду од 1948. до 2002. године

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002
Број ст.	278	271	313	233	188	179	221
Домаћинства	42	49	52	58	46	42	63
Просечан бр. чланова по домаћинству	6,62	5,53	6,02	4,02	4,09	4,26	3,51

Табела 2. Старосна структура становништва Цакановца по попису 2002. године

	Укупно	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80 и више	Просечна старост
Мушкарци	108	9	9	11	10	6	6	4	7	12	12	6	6	1	4	6	0	2	32,8
Жене	113	6	7	14	11	3	7	8	10	8	6	2	3	3	9	7	2	4	36,5
Укупно	221	15	16	25	21	9	13	12	17	20	18	6	6	4	13	13	2	6	34,7

Графикон 3. Старосна пирамида по попису 2002. године

Обнова и развој села

Локална заједница је скроз-наскроз *неактивна*, изостају окупљања, становници се лабаво труде да обнове и развију село. Само једном годишње одржавају састанак месне заједнице, иако га чешће заказују. Дража Ристић, председник,^[90] жали се да нико од сељака неће да дође и присуствује. Насупрот томе, пет до шест пута, јер је то оперативније тело, држе састанке савета месне заједнице. Руководство је активније од базе.

Утисак је истраживача да Цакановчани живе знатно лошије у односу на период од пре десет и више година. Тврде да су мање развијени од других насеља у општини, а међу најважније проблеме потцртавају незапосленост, сиромаштво, инфраструктурне недостатке, мањак омладине и мале могућности дошколавања и подизања квалификација. Веле да су им и тај, колико скроман, помак поспешили Национално инвестициони план (НИП), политичар Велимир Веља Илић и странка Нова Србија, док се сeosким питањима баве једино председник месне заједнице и савет грађана.

Горући данашњи проблеми су они исти од пре 20 година: пут, водовод, канализација, дом културе, продавница. – Само је друм делимично решен.

[90] Запослен, али не ради, у кречани „Будућност“ која је у големим проблемима; уполслени су само дежурни стражари.

Онда су скупљали новац за капелу и пут, који је посипан кроз село. Направљен је и дом културе, који је касније војска присвојила. (Три су празне и здраве куће које би могле да се адаптирају за разноврсне намене.) Нису могли више јер су посвема материјално слабашни. Јесте да сељаци нису претерано активни, али, питају се, шта би ионако могли сами да учине.

Сада је уведен телефон, унеколико и канализација, и на концу асфалтирана улица кроз село, што сврставају у успех. Неуспехом сматрају покренуту а неостварену акцију насипања пута до гробља, јер нису могли да сакупе довољно новца.

Ни увођење водовода још није реализовано јер село никако да уђе у програм општине Прешево; тек су планирани за 2014. Канализација би требало да буде завршена до краја текуће године, такође игралиште за децу и мобилијар. Тренутно се упињу да коначно уреде какав-такав прилаз до гробља, а њега среде и очисте.

Схватљиво да више не користе институт месног самодоприноса: малецно село, мало житеља, већином осиромашених – нема се пара за самофинансирање. Већма су се ослањали на *ојшићину*, као што њој, поред *државе*, испостављају рачун за будућност свог симпатичног сеоцета.

Притиснути многим муком, и без развојног плана села и лобистичке позадине – особе, групе или организације који би се борбено старали за њихове интересе – у наредних пет година намеравају да комплетирају водовод и канализацију, подигну дом културе и преасфалтирају друм до насеља Железничка станица Прешево. Живе у нади.

Годишњи циклус обичаја и верских њразника

Зими мештани масовно прослављају Бадње вече. Окупљају се у центру села, који и није средиште у правом смислу, већ је ту бивша, угашена аутобуска станица (још стоје остаци покривеног стајалишта од винила, слика 11).

Поп обавезно долази и врши службу. Ложи се бадњак, поставе до два стола, греје ракија и једе донета храна. Некад се ангажују трубачи а покадшто слуша музика са аутомобилског радија. Најчешће се остаје од 17 до 19 сати – опијањени, има и таквих, и дуже се задржавају. Окупљају се и стари и млади, ови највише; наврну и девојке и жене, погледају, мало поседе и одлазе.

Свако донесе иће и пиће, главнина учествује у спремању простора, намештању столова, припреми бадњака. Увек се неко посебно задужи за организовање у тој години. Запажа се да је све теже приволети људе да се прихвате те „обавезе“: житељи далеко невољније пристају него ли пре.

У пролећном стадијуму свечарења Цакановчани исто тако масовно светкују Ђурђевдан, на начин који се малтене загнуо у источној и југоисточној

Србији. (За утеху ли је, а није, то се дешава и Ромима код којих је, уз Васуљицу, Ђурђевдан централни обичајни празник у годишњем циклусу. – Ђорђевић 2005; Осман 2005).

Увече се збирају мушкарци свих годишта, па се онда тера до ујутру. Обезбеди се пиће (пиво, ракија и вино), испече јагње, јаре или прасе; то се све са столовима на трактору превезе до шумице зване Калајско. Тај гај је прозван по неком човеку који се презивао Калањ, јер је био у његовом власништву. Цакановчанин се прво одселио у насеље Железничка станица Прешево и тамо запослио; касније му се губи траг. У Цакановцу нема више те фамилије. Луг су купили други, али је по првобитном власнику остао потес Калајско. Сељаци су начули од старијих да је можда и Душанка Калањ, спикерска дива негдашње ТВ Београд, из ове породице.

У Калајско се остаје до освита, до зоре, певају се изворне и народне, старе српске песме – нема новокомпонованих – цуга и обедује, изостаје обредно бањање, осим умивања водом, а очишћена глава ритуалне животиње се, при повратку у сред села, качи на бандеру и кити врбовим границама (слика 12). Становници Ђурђевдан правилно везују за традицију познату у српском народу као „хајдучки састанак“ и почетак обнове природе; мање га једначе са хришћанском прославом популарног светитеља.

Сељани истичу мештанина Радета, парализованог човека, који се пре четири деценије здушно залагао за одржавање овог празника, био главни иницијатор и дотле упоран, да су га у Калајско, будући непокретан, носили на рукама.

Неоспорно да се, за разлику од Бадње вечери, овде сви занимају: прикупљају средства за алкохол и салате, хлеба и печеног брера, носе и претерују потрештине до ритуалног места у Калајско, ките главу на бандери и обављају све остале работе.

Одржао се и обичај Лазарица пред Велигден. У Лазарице иду девојчице, у групи од 5 до 6, некад и 7, обилазе сваку кућу и добијају најчешће јаја, чоколаде и нешто пара – дечази их прате из радозналости. Иако је кућа у жалости, десила се смрт, походи се, добијају се поклони, али се не пева.

У летњем исечку годишњег циклуса народних и црквених обичаја сви житељи прослављају Спасовдан као општу сеоску славу – литије. Сваки цакановачки дом оделито слави и прима госте, али се годишње бира и кум литија који организује свечани ручак у Крс', на Крс', што је заветни камени крст. Крст је смештен у великом, ограђеном и лепом простору, тик уз жан-дармеријску и полицијску базу, и новијег је датума.^[91] Поред њега расте раскошан запис – дивља крушка (слика 13).

[91] Потврдили смо стару етнографску чињеницу: у пчињском крају славиште – запис и крст – увек је ограђено (Филиповић и Томић 1955, 90).

Славиште је мењало локацију. Раније је било на другом крају сеоског атара и, наравно, звало се исто Крс, но сада ни старци не могу да га лоцирају.

За Спасовдан се износи столови око крста – поп редовно обави ритуал – после тога креће се с обедом који траје од 11 до 13 часова. Кратко и умерено се гости, јер се треба вратити прагу своме, дочекати својту и намернике и са њима дуго седети и веселити се.

На чему се заснива заједничко учешће становника села? Јесте да кум сеоске славе организује гозбу, које прасе и прибавља пијачу, али му и мештани приносе разне потрештине.

У јесенском (делом и зимском) периоду годишњег народног и црквеног празновања славе се једино славе – нема летњих преслава. Славе се Св. Јован Крститељ, Митровдан, Св. Петка, Св. Ђорђе, Св. Аранђел, Св. Никола; најраспрострањенији свеци су Св. Ђорђе и Св. Никола. Славе су породична светковина, па према томе се заједничко учешће локалне заједнице огледа се у томе што неке породице међусобно зову на трпезу. (Овде је сувишно представљати начин празновања породичног светитеља, јер се ни по чему не издваја од оног у окружењу.) У селу има седам бројних фамилија (у загради и њихова слава):

Тодоровићи (Митровдан),	Анђелковићи (Св. Ђорђе),
Златковићи (Св. Ђорђе),	Китановићи (Св. Никола),
Николићи (Св. Никола),	Узуновићи (Св. Никола), и
Веселиновићи (Св. Јован и Св. Ранђел).	

Мештани не знају, мада је међу саговорницима било и веома времешних људи, ни за какве приредбе или свечаности које су раније биле у селу, а сада их више нема.

Сировари

За социолога религије, што је један од коаутора, најважније сазнање у истраживању Цакановца јесте оно о практиковању *сироварства*, старог јужносрбијанског обичаја. О његовом значају казује и чињеница да везује пет речи, које је М. Златановић (1998, 366) скупии и уврстио у речник говора тога краја:

„**сировáр** м учесник у обредној групи која на Васуљицу опходи сеоске домове и пева сироварске песме (Коћура);

сировáрка ж коло које играју сировари уочи православне Нове године (Ново село на Варденику);

сировáрски, -а, -о који се односи на сироваре (Коћура);

сироварство с обичај сировара који се изводи на Васуљицу. 'Ја и брат ми сваку годину смо ишли у сироварство' (Коћура);

сироварштина ж обред сировара у Пчињи.

Цакановачки известиоци причали су нам да само они, и једино они, предновогодишњи обичај зову *сировари*, а да се у Прешевској долини, Пчињи и даље, у Македонији и Бугарској^[92] назива *коледари*. Двоструко омањују: а) и Срби Лесковачке Мораве, као и ближе пчињске комшије, истовентно именују ту јединствену традицију; б) мада су background и суштина готово исти, сироварштина и коледарство се не поистовећују.

Споменути Д. М. Ђорђевић (1958, 354–55), протојереј-ставрофор, под руководством Миленка С. Филиповића, записујући обичаје у недалекој Лесковачкој Морави, „открива“ и прецизно описује сироваре у низу села:

Сировари. – Да истерају караконцуле, ноћу, уочи Нове године, у Душанову иду сировари. Сировари у Душанову воде порекло из Пчиње, а има их и у Јабланици.

Није правило, али се сировари јављају само тамо где има компактних села, засељених од досељеника из Пчиње, где се утицај домородаца тако јако не осећа. Као пример за то могу послужити села: Барје, Душаново, Клајић, Гргуровце, Липовица (Срез јабланички).

Сировари иду ноћу у групи од 7–9–11, па и више лица, махом млађих, нежењених, али могу ићи и ожењени. Што се тиче броја, пази се да их неко не преброји и не сазна колико их је у групи, јер би у том случају неко из групе те године умро.

За разлику од коледара, сировари иду немаскирани. Неки од њих носе звона, неки на врпцу нанижу старе оплате, коњске и волујске плоче и тиме ударају на вратима на кућама и трескају по улицама. Неки носе траскалице ('траскатаљке', 'трашетаљке', 'рашавке') сл. 55. То је древна справа, чаталасто дрво, где распон чини један канап пронизан кроз низ ситних плеханих делова. Кад се тресе, траскатаљка звечи. Сем тога, они носе још и дугачке тојаге са задебљањем на доњем крају. Те тојаге неки поткују говеђом или коњском плочом. Један, међутим, носи обавезно бисаге у које ставља дарове које добију у природи.

Тамо где сировари почну своју игру, ту заврше и преспавају. Кући нико после игре не иде да спава, него сачека у тој кући да се свима сироварима спреми качамак који поједу на распрострајој рогожи наред куће.

[92] Тамо се зову сурвакари. Укратко, све зимске ритуалне поворке млађих мушкараца – коледари, *сурвакари*, *кукери*, *риначи*... – које се у бугарској традицији одвијају у јануару–фебруару и често су везане за маскирање, спадају у обреде прелаза (*rite de passage*) зато што дају право момцима да ступају у брак... (Габровски 1989).

Сировари иду страшно вичући: 'Сирово – бурово!' Кад наиђу на неку капију сви јако ударају, звоне и траскаљкама траскају. Такође снажно ударају тојагама по капији. Кад им отворе, уђу њих неколико (јер се неки крију да не буду избројани) прво у кућу један одмах почне царати по огњишту. Док један то ради, други скачу, играју и вичу: 'Сирово – бурово'. Возе по земљи оне тојаге и домаћину кажу: 'Чичо, да потковемо м'ску!' Изговарајући ово, сировари показују на тојаге које возе као да би хтели рећи да они иду на далеки пут па им је потребан новац да поткују мазге ('м'ске'). Или кажу: 'Газдо, да несустанемо на пут далеки, дај да потковемо м'ску.' И тада дигну тојагу за један метар увис. Домаћин онда даје бакшиш. Усто сировари добију од домаћице кукурузно брашно, пасуљ, сланине, паприку, кучину и др. Сироваре дарују из сита. Раније и за сироваре се спремао 'сироварски кравај', али сад то не чине. Све што сировари добију, деле међу собом на равне делове.

Сироваре у селу сви примају и то веома радо, али се деси ипак да их нека кућа не пусти и не прими. У том случају сировари натрпају пред врата те куће камење, греде, даске, канте, брану и др., па се удаље и почну викати: 'Сировац – буровац, до године ни колац!'

У Душанову када сировари изађу из куће, за њима домаћица избаци из куће један део упаљеног бадњака.

Слично пресуђује ауторитативни *Српски митолошки речник* (1998, 409):

СИРОВАРИ – група младића која у неким крајевима јужне Србије, ноћу уочи Нове године ('Васуљице'), обилази куће честитајући празник. Нису маскирани, носе 'сирове', штапове са главом у виду топуза, и звечку ('трескало'). Кад уђу у кућу, онај што скупља вуну цара штапом по огњишту и благосиља. На дар добијају вуну, брашно, сир, сланину и новац. По свом значењу, у основи одговарају коледарима и представљају духове предака (в. *collega*).^[93]

Данашњи сировари С. Златковић и Д. Ристић сведоче о следећем. Сироварштина, која се одржава 13. јануара, највише се поштује у овом селу у односу на околна – све до Врања; мештани веле да је можда и нема у том појасу, осим код њих.^[94] У сваком случају, само је у Цакановцу називају сировари. У селу се створи пет до шест „екипа“, чине их једино мушкарци свих узраста,

[93] Као и код Недељковића (1990, 204). Оба извора се директно ослањају на: Филиповић и Томић (1955), Борђевић (1958) и Николић Стојанчевић (1974).

[94] Да опет Цакановчани греше потврђује нам у електронском писму (29. август 2011) Данијела Здравковић, врањанска социолошкиња: „Да, сировара има у Пољаници и у селима поред Мораве, то је мала група људи који иду у време значајних верских празника у посете домаћинима да честитају, а они их дарују храном, воћем или новцем!“ Ни она није тачна, стриктно не наслана сироваре на тзв. српску Нову годину.

значи и дечаци, а свака група је непарна, састављена од пет до девет припадника. Треба нотирати да групу праве деца одвојено од одраслих сељака.

Раније је за сироваре био развијен поступак маскирања, неки су се преправљали у женско или младожењу, а поједини у мечке, уз обавезно кићење звончићима. Данас се маскира вештачким брковима и брадама, шминкањем угарком или фломастером, као и маскама од картона, а облаче се клашње, носе шубаре и шајкаче. Обиђени домаћин дарује сироваре малом свотом новца, вином, ракијом, шећером, машћу, јајима, пернатом живином. Иза тога се сировари окупе у кући једног члана групе и ту се готови обед, једе и пије. Ручак се већим делом спрема од добијеног; домаћица није преоптерећена, но обавезна је да смеси и послужи баницу, изнесе туршију...

На чему се заснива заједничко учешће житеља? Па, и код сироварства сегмент становништва скупно учествује у припреми и извођењу ритуалних радњи, а део, који се походи, даривањем прикључује практиковању обичаја.

Информатор С. Узуновић свакако има сопствено гледање на сироварску традицију, јер ју је и сâм упражњавао у Цакановцу, као што лаконски интерпретира и Д. М. Ђорђевићев славан запис. Доносимо га у целисти и без икаквих уплитања у изговорену реч:

Ја само желим да коментаришем, дедино^[95] писаније у односу на оно како су се 'сировари' организовали, односно, како су обављали те обичаје у Прешеву и Цакановцу, и тој околини, у чему сам ја лично учествовао. Дакле, јесте да је основна идеја била истеривање 'Караконцуле' у очи Нове године, тј. у очи оне старе, православне Нове године, 13. јануара, када се то одржавало. Није било битно колико ће људи сачињавати групу, већ је само било битно да су се људи унутар групе знали и били добри другари. Где смо се скупљали, то такође није било важно, важно је било где ћемо да се састанемо после акције, да тако назовем – о томе ћу касније. Значи, 'сироваре' су чинили: 'младожења', 'снашка' и остали. Е, сада једно појашњење: 'снашка' – то је у ствари био неко од нас преобучен у жену и уредно нашминкан. Носио је лутку која је представљала 'бебу' и он, односно она је била та особа која би код одласка код домаћина добијала паре. Таква екипа је ишла од куће до куће на начин који је деда Гуте (Драгутин Ђорђевић) већ описао, с том разликом што је он написао да су 'Сировари' ишли немаскирани, што у Прешеву и околини није био случај, јер смо ми ишли с маскама, јер је главна идеја била да ме комшије не препознају. Носили смо звона, такозване 'тракатаљке', а не

[95] Каква изненађујућа случајност: свештеник Ђорђевић је деда информантове жене Наташе, према томе и његов. Одатле и присно именовање – деда Гуте. Тај вредни протојереј-ставрофор, Лесковчанин родом, најдуже са службом у Туреквцу, где је поново сазидао црквени конак и увео струју, подигао цркву у Локошници, а са оцем Тошом, рођеним братом, поправио и цркву Оцаклију у Лесковцу, цитираним књигом је задужио српску етнологију.

'траскаталке' као што наводи деда Гуте, на исти начин прављене, и носили смо те штапове са којима смо лупали када смо улазили у дворишта, неби ли били што гласнији, јер смо на тај начин истеривали 'караконцуле'.

Сада, у новије време, тај обичај је прерастао у неку врсту забаве. И чињеница је да су нас домаћини радо прихватили и када смо улазили у дворишта, увек смо питали за здравље и пожелели срећну Нову годину, Божић и онда смо почињали да певамо све и свашта, кажем у задње време све и свашта, и за то смо добијали неку врсту награде. Неки динар добијала је 'снашка', а остали су добијали прехрамбене намирнице као што су: брашно, шећер, месо, суво месо, ракију. По завршетку обиласка свих кућа у селу, био је обичај да се екипа скупи код неког, односно сваке године код другог. Ето целине ради, последњи пут када сам ја ишао у 'сироваре', та екипа мојих другара скупила се код мене кући. Отац је тада направио вечеру, мајка спремила питу, а то месо које смо прикупили служило се тада и већином се од тих прикупљених намирница и припремала вечера. Такође, обичај је био да се и те намирнице поделе, али, ја се не сећам да смо тада те намирнице делили јер тада нам то није било интересно. Што се тиче пара које смо прикупили, нисмо хтели да делимо, већ смо одлучили да их потрошимо одласком после вечере у кафану, поготово, што је тада био 13. јануар и дочек православне Нове године. Тамо смо дочекали православу Нову годину и нисмо преноћили ни код кога, као што је деда Гуте описивао, јер је то било уобичајено раније, док ја причам о урбанијој верзији 'сировара'.

У обичају 'сировара' било је много празноверја, те немој да урадиш ово, те немој да урадиш оно, више се не сећам, нити желим да се сетим, јер сматрам да су то глупости које су падале на памет буквално сваком од нас, тобоже да су то биле важне ствари, које у ствари нису имале никакве везе са традицијом. Певало се: 'Сирово, бурово (борово), играмо, певамо, дран чешире шире немамо!'

Не знам значење те реченице која се понављајући певала, а посебно значење речи 'дран' или 'драм', док су 'чешире' представљале панталоне. То је по мојој претпоставци вероватно значило да су чланови екипе имали поцепане панталоне, односно чакшире, у песми 'чешире'. Сталним понављањем, певањем ове реченице у ствари се дозивао домаћин да изађе из своје куће када смо били у његовом дворишту. У случају да неко не отвори, ја сам чуо, али за мојих десет учешћа у 'сироварима' никад нисам доживео, да су онда следиле клетве, које не желим да изговорим. Чак ни касније, моји пријатељи су ми говорили да никад није неко некога клео у случају да не пусти или да не дарује 'сироваре'.

У нашем крају није ништа било везано нити је ико икад помињао *м'ске* или *м'зије*, јер је деда Гуте писао када медији нису практично ни постојали. Ето, толико од мене.

Очите су неподударности између цењених етнолошких извештаја о сироварштини и онога што смо записали од цакановачких саговорника и информатора. Разлог томе највероватније лежи у чињеници да је временом дошло до извесног преобликовања обичаја. Колико је оно захватило форму, а колико суштину, треба утврдити истраживајући обред у одвијању.

Закључак

Мало село Цакановац – само 156 житеља – сместило се на 7 км од Прешева, општинског места, а 3 од Железничке станице Прешево, дела вароши најближег аутопуту, Коридору 10, који Срби и Ђорговци (православни Роми) насељавају, сматрају својим и који као да их непремостиво дели од осталих Прешевљана, апсолутно већинских Албанаца. У осиромашеном насељу – старо, мало деце и омладине, превладавају пољопривредници и пензионери, једва шездесетак мештана запослено на некавалитетним пословима, нема задругу нити откупну станицу, с водом из авлијских бунара и делимичном канализацијом, без икакве продавнице, кафане, кафића и објекта за трошење слободног времена, чак нема ни фудбалски тим... – чини се да једва преживљава и опстаје исконском снагом сељака који знају одакле су, шта су и шта им је чинити у злехудо доба Срба и Србије (слика 14). Становници не губе наду у будућност понајвише због тога што се чврсто држе вековних, традиционалних српских обичаја, а у практиковању појединих се и издвајају од непосредне околине. Тако је с обичајем „сировари“, необичног имена за предновогодишњи, тринаестојануарски празник.

Цакановац заслужује наставак продубљенијег проучавања због своје историје, стратешког положаја који заузима у албанском окружењу, садашњег развоја и, посебно, народних и верских обичаја којих се мештани држе.

Литература

- Вукановић, Татомир. *ЕНЦИКЛОПЕДИЈА народној животињи, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији: XVI век – почетак XX века*. Београд: Војноиздавачки завод и VERZALpress, 2001.
- Габровски, Минко. „Преходът между старата и новата година у българите.“ В *Етнографски проблеми на народната духовна култура*, съст. Стоян Генчев, 12–51. Софиа: БАН, 1989.
- Gerc, Kliford. *Antropolog kao pisac*. Beograd: Biblioteka XX vek i Knjižara Krug, 2010.
- Географска енциклопедија насеља Србије*, књига 3 (М-П). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду и Стручна књига, 2001.

- Ђорђевић, Драгољуб Б. „Прилог социолошком проучавању порекла становништва, друштвене структуре и културе Доњег Комрена.“ *Нишки зборник* 3 (1977): 97–103.
- „Материјална организација простора Доњег Комрена.“ *Нишки зборник* 6 (1978): 83–8.
- „Сеоски млади и млади сељаци“, у: *Село у Црној Гори*, књ. 66, 199–206. Подгорица: ЦАНУ, 2004.
- „Доњокомренски азбучник.“ *Градина* 42 (2006): 216–17.
- „Између географије и социологије насеља“, у: *Од њушање до аутоетнографије: етноменица Јована Тирића*, приредили Драгољуб Б. Ђорђевић, Љубиша Р. Митровић и Андон. Г. Костадиновић, 13–26. Ниш: Југословенско удружење за научно истраживање религије и Универзитетска библиотека „Никола Тесла“, 2010.
- Казуј крчмо Церимо: њериферијска кафана и окол ње*. Београд, Ниш: Службени гласник и Машински факултет, 2011.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Љубиша Р. Митровић, и Андон Г. Костадиновић, прир. *Од њушање до аутоетнографије: етноменица Јована Тирића*. Ниш: Југословенско удружење за научно истраживање религије и Универзитетска библиотека „Никола Тесла“, 2010.
- Ђорђевић, Драгутин М. *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*. Српски етнографски зборник, књига LXX, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни, књига 31. Београд: Српска академија наука, 1958.
- Енциклопедија Ниша I – њприрода, њпросјор, етноовништво*. Ниш: Градина, 1995.
- Жунић, Драган, прир. *Етнотетска димензија куће*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ Универзитета у Нишу и Универзитет у Нишу, 2006.
- Zanini, Pjero. *Značenje granice: prirodna, istorijska i duhovna određenja*. Beograd: CLIO, 2002.
- Златановић, Момчило. *Речник њовора Јужне Србије (њровинцијализами, дијалектизми, варваризми и др.)*. Врање: Учитељски факултет, 1998.
- Златановић, Сања. „Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима.“ *Гласник Етнографској инститиуија САНУ* LVIII (2010): 129–39.
- Кулушић, Шпиро, Петровић, Петар Ж. и Никола Пантелић. *Српски митолошки речник*, 2. допуњено издање. Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт, 1998.
- Недељковић, Миле. *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: Вук Караџић, 1990.
- Николић Стојанчевић, Видосава. *Врањско њоморавље: етнолошка њосмајрања*. Српски етнографски зборник, књ. 86, Живот и обичаји народни, књ. 36. Београд: САНУ, 1974.
- Osmani, Ibrahim. „Romani Places of Cult in Pčinja County“, у: *Romani Cult Places and Culture of Death*, edited by Dragoljub B. Đorđević, 75–90. Niš: YSSSR, Sven, 2005.
- Romani Cult Places and Culture of Death*, edited by Dragoljub B. Đorđević. Niš: YSSSR i Sven, 2005.

Stefanović, Vidoje, Dejan Grujić i Boško Vojnović. *Kadrovska raskršća srpskog agrara*. Niš: PMF Univerziteta u Nišu, 2011.

Теренска истраживања (изазови – резултати – примена). Београд: Етнографски институт САНУ (у штампи).

Ђирић, Јован. „Новија сеоска кућа с посебним освртом на сеоску кућу у југоисточној Србији“, у: *Етнoлoгска димензија куће*, приредио Драган Жунић, 91–7. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ Универзитета у Нишу и Универзитет у Нишу, 2006.

Учешћивање сџановника у обнови и развоју села: Подсејник за прикуљљање ирађе (XVII међународни научни скуп „Власински сусрети“ 1. и 2. септембар 2011). Београд: Завод за проучавање села, Српско удружење за социологију села и пољопривреде, Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде, 2011.

Филиповић, Миленко С. и Персида Томић. *Горња Пчиња*. Српски етнографски зборник, књ. 68, Расправе и грађа, књ. 3. Београд: САНУ, 1955.

Čiževski, Kšištof. *Etos pograničja*. Beograd: Biblioteka XX vek i Knjižara Krug, 2010.

Прилог

ПОТЕСИ

Бел камен (Ђаилка)	Долина
Ђерен	Иванова падина ^[96]
Кадра (Урунов рид)	Калајско
Кантон	Лојзиња
Пирамида	Поток
Преко рид	Сува река
Утрина	Ширина

[96] Потес добио име по солунском ратнику Ивану Ивановићу, коме је земљу поклатио краљ Александар Карађорђевић.

Слика 1. Улазак у Цакановац (В. Петровић, 2011)

Слика 2. Казивачи и социолог (слева на десно): Славољуб Узуновић, Сунчица Златковић, Саша Златковић, Станика Златковић, Драгољуб Дража Ристић, др Драгољуб Б. Ђорђевић и Трајко Златковић (В. Петровић, 2011)

Слика 3. Туглара Ратка Китановића (С. Узуновић, 2011)^[97]

Слика 4. Доксат на „г“ (С. Узуновић, 2011)

[97] Овде су цемент и бетон употребљени за басамаке, терасицу и њене потпорне стубове.

Слика 5. Кућиште (остаци куће) (С. Узуновић, 2011)^[98]

Слика 6. Кућа с тремом из 1937. (С. Узуновић, 2011)^[97]

---

[98] Зграда Аритона Узуновића срушила се 2009, остали су темељ и подрум. У подруму је справљано вино све до 1995. године.

Слика 7. Помоћна зграда Стојана Тачка Стошића (С. Узновић, 2011)

Слика 8. Цаканавачко гробље зарасло у шипражје (В. Петровић, 2011)

Слика 9. Етнолошка збирка Стојана Кристића Танета (С. Узуновић 2011)

Слика 10. Игралиште (В. Петровић, 2011)

Слика 11. Аутобуско стајалиште и центар села (В. Петровић, 2011)

Слика 12. Ритуална бандера (В. Петровић, 2011)

Слика 13. Цакановачки запис (С. Узуновић, 2011)

Слика 14. Ратник с карауле Кошаре: зашто? (В. Петровић, 2011)

Цакановац (Прешево)

Резиме

Мало село Цакановац – само 156 житеља – сместило се на 7 км од Прешева, општинског места, а 3 од Железничке станице Прешево, дела вароши најближег ауто-путу, Коридору 10, који Срби и Ђорговци (православни Роми) насељавају, сматрају својим и који као да их непремостиво дели од осталих Прешевљана, апсолутно већинских Албанаца. Осиромашено насеље – старо, мало деце и омладине, превладавају пољопривредници и пензионери, једва шездесетак мештана запослено на некавалитетним пословима, нема задругу нити откупну станицу, с водом из авлијских бунара и делимичном канализацијом, без икакве продавнице, кафане, кафића и објекта за трошење слободног времена, чак недостаје и фудбалски тим... – чини се да једва преживљава и опстаје исконском снагом сељака који знају одакле су, шта су и шта им је чинити у злехудо доба Срба и Србије. Становници не губе наду у будућност понајвише и због тога што се чврсто држе вековних, традиционалних српских обичаја, а у практиковању појединих се и издвајају од непосредне околине. Тако је с обичајем „Сировари“, необичним именом за предногодишњи, тринаестојануарски празник.

Цакановац заслужује наставак продубљенијег проучавања због своје историје, стратешког положаја који заузима у албанском окружењу, садашњег развоја и, посебно, народних и верских обичаја којих се мештани држе.

Кључне речи: Цакановац, Прешево, југоисточна Србија, неразвијено село, сировари.

Cakanovac (Preševo)

Abstract

The tiny village of *Cakanovac* – only 156 inhabitants – lies 7 km from Preševo, a municipal town, and 3 km from the Railway Station of Preševo, the part of the town closest to the highway, Corridor 10, and is inhabited by Serbs and Djorgovci (Orthodox Roma), who think of it as their own village that seems to separate them insurmountably from the rest of the population of Preševo, which comprises an absolute Albanian majority. An impoverished settlement – old, small numbers of children and young people, occupied mostly by farmers and pensioners, with barely 60 inhabitants employed in low-quality jobs, with no cooperatives or collection points, with water from backyard wells and partial sewage, without any stores, taverns, cafes, or leisure facilities, even without a football team, unconnected to the rest of the world as far as traffic is concerned... – it seems it is barely alive and surviving only thanks to the ancient will of the peasants who know where they come from, who they are, and what they should do in these dire times for Serbs and Serbia. The inhabitants still have high hopes for the future, mainly because they stick firmly to the centuries-old, traditional Serbian customs, whose practice and names separate them from their immediate surroundings. This is the case with the custom „Sirovari“, an unusual name for a pre-New Year’s, January 13 holiday.

Cakanovac deserves a continuation of a more profound study because of its history, its strategic position in the Albanian surroundings, the current development, and, especially, folk and religious customs that the inhabitants are keeping alive.

Key words: Cakanovac, Preševo, Southeastern Serbia, Undeveloped Village, Sirovari.

Индекс имена

Алексић, Златко 265
Алексић, Тодор 273

Благојевић, Милан 297
Богдановић, Јован 351

Василев, Томислав 239
Велинов, Благица 380
Велинов, Велибор 380
Велинов, Милован 380
Величковић, Драган 406
Влајинац, Милан 37
Вукановић, Татомир 421
Вукосављевић, Сретен 37

Голубовић, Нинослав 421
Герц, Клифор 421

Димитријевић, Иван 265
Длеск, Михаил 351
Драговић, Његош 82
Дрљача, Душан 82

Ђоковић, Милојко П. 38
Ђорђевић, Богдан 111
Ђорђевић, Драгољуб Б. 9, 10, 343, 354,
420, 421
Ђорђевић, Драгутин М. 421, 430, 432
Ђорђевић, Небојша 265
Ђорђевић, Томислав 80, 82

Живковић, Мирослав 265, 278
Жикић, Александар 115
Жикић, Бранимир 108, 114

Здравковић, Данијела 431
Златановић, Момчило 371-374, 379,
421
Златковић, Саша 420
Златковић, Станика 420
Златковић, Сунчица 420
Златковић, Трајко 420

Иванов, Кирил 356
Иванов, Цветко 239, 242
Ивановић, Иван 436
Игов, Александар 239
Илић, Велимир 426
Илић, Веселин 406

Јакшић, Владимир 249
Јакшић, Слободан 354
Јовановић, Алекса 372
Јовановић, Коста 82

Калањ, Душанка 428
Каниц, Феликс 39
Карађорђевић, Александар 436
Караџић Стефановић, Вук 86, 88
Карић, Владимир 292
Килибарда, Крста 354
Коковић, Драган 354
Комнин, Алексеј I 373
Комнина, Ана 373
Крстић, Мирољуб 380
Крстић, Стојан 424, 441

Лукић, Радомир 37

Маринковић, Славко 297

- Марков, Милча 239
Мијуџић, Радинка 66
Милојковић, Милорад 80, 81
Митић, Драган 138
Митровић, Милован 89
Михајловић, Звонко 297
Михајловић, Лазар 351
- Недељковић, Миле 421
Николић, Владимир 265, 278
Николић, Риста 318
Новаковић, Стојан 292
- Обреновић, Александар 267
- Пауновић, Петар 68
Пелагић, Васа 68
Петровић, Јасмина 10
Петровић, Тихомир 374
Пешић, Винка 377
Пешић, Славе 377
Подолски, Иван 80
Поповић, Милорад 265
Продановић, Томислав 352
- Радојковић, Бобан 297
Ристић, Драгољуб-Дража 421, 426
- Стајковић, Слободан 380
Стаменковић, Слободан 265, 277
Стаменковић, Србољуб 318, 372, 421
Станковић, Борисав 319, 372
Станковић, Момчило 82
- Станојевић, Милојко 64
Станојковић, Драган 372
Станојковски, Александар 373
Стевановић, Ђура 9, 60, 183, 337, 371,
419
Стефановић, Видоје 351
Стојковић, Миленко 297
Стојковић, Стојко 406
Стојнев, Тијана 380
Стошић, Стојан 440
- Тодоровић, Драган 10
Тодоровић, Милић 422
Тодоровић, Мирослава 422
Томић, Персида 372
Тончев, Новица 342
Трифуноски, Јован 322, 372- 373
- Ђирић, Јован 9, 419
- Узуновић, Аритон 439
Узуновић, Слободан 420-421, 432
- Филиповић, Миленко 372, 430
- Хаци-Васиљевић, Јован 372
- Цветковић, Драган 265
Цветковић, Тодор-Тоца 132
Џвијић, Јован 37, 372, 374
Џоневић, Асен 239
Џоневић, Душанка 239

О приређивачима

Драгољуб Б. Ђорђевић, доктор социолошких наука, редовни професор Социологије културе и морала и Професионалне етике инжењера на Машинском факултету Универзитета у Нишу. Председник Југословенског удружења за социологију (1998-2000), главни уредник универзитетског часописа *Теме* (2001–2011), оснивач (1993) и почасни председник (2008) Југословенског удружења за научно истраживање религије, члан Међуодељењског одбора САНУ за проучавање мањина и људских права и Комисије за проучавање живота и обичаја Рома САНУ. Истражује православље, нове религиозне покрете, етничке, религијске и конфесионалне односе у Србији и на Балкану; могућности интеркултурализма у мултиетничким и мултиконфесионалним друштвима, с посебним освртом на Роме. E-mail: brkab@ni.ac.rs

Ђура Стевановић, доктор правно-социолошких наука, редовни професор социологије села и социологије (у пензији) на Пољопривредном факултету Универзитета у Београду и академик Балканске академије наука и културе. Члан је Одбора за проучавање села Српске академије наука и уметности. Оснивач је и почасни председник Југословенског (сад Српског) удружења за социологију села и пољопривреде, такође и председник Балканске асоцијације за социологију села и пољопривреде. Покретач је и главни уредник часописа за рурални развој „Виђења“. Био је директор Завода за социологију развоја села, сада Завода за проучавање села. Иницијатор је и организатор традиционалног међународног научног скупа „Власински сусрети“ посвећеног теоријским, методолошким и истраживачким проблемима обнове и развоја села. Проучава питања социологије савременог друштва, аграрне социологије, социологије села и социологије друштвеног развоја. E-mail: djurstev@eunet.rs

Драган Тодоровић, доктор социолошких наука, доцент Основа социологије и Историјске социологије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Генерални секретар Југословенског удружења за научно истраживање религије из Ниша (2002), члан и секретар редакције

универзитетског часописа Теме (2001–2011), члан Програмског савета семинара за друштвену историју Истраживачке станице „Петница“ у Ваљеву (2005–2011), члан Председништва Српског социолошког друштва (2009). Бави се историјском социологијом, социологијом религије и ромологијом; E-mail: dragan.todorovic@filfak.ni.ac.rs

О писцима

Ивана Влајковић, дипломирани филолог англиста – мастер, докторанд Филозофског факултета у Новом Саду, наставник страног језика за ужу научну област Англистика на Филозофском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: ivanavly@gmail.com.

Данијела Воza, мастер инжењерског менаџмента, асистент за ужу научну област Друштвене науке на Техничком факултету (Бор) Универзитета у Београду; E-mail: ddakic@tf.bor.ac.rs.

Милован Вуковић, доктор политиколошких наука, ванредни професор Социологије и Пословне етике на Техничком факултету (Бор) Универзитета у Београду; E-mail: mvukovic@tf.bor.ac.rs.

Данијела Гавриловић, доктор социолошких наука, ванредни професор Социологије морала и Социологије религије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: danig@filfak.ni.ac.rs.

Наташа Голубовић, доктор економских наука, ванредни професор Основа економије, политичке економије и Економике јавног избора на Економском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: natasa.golubovic@eknfak.ni.ac.rs.

Нинослав Голубовић, доктор географских наука, асистент из Демографије, Географије становништва и Географије насеља на Природно-математичком факултету Универзитета у Нишу; E-mail: ninoslav@pmf.ni.ac.rs.

Срђан Голубовић, доктор правно-економских наука, ванредни професор Економске политике, Права привредног система и Пословних и банкарских финансија на Правном факултету Универзитета у Нишу; E-mail: sgolub@ptt.rs.

Његош Драговић, дипломирани инжењер инжењерског менаџмента – мастер, докторанд Техничког факултета у Бору; E-mail: njeqdr@gmail.com.

Јован Живковић, доктор политиколошких наука, редовни професор Социологије и Социологије религије на Високој школи струковних студија за васпитаче у Алексинцу; E-mail: dda@eunet.rs.

Данијела Здравковић, доктор социолошких наука, доцент за ужу научну област Социологија на Учитељском факултету (Врање) Универзитета у Нишу; E-mail: danijelavranje@gmail.com.

Ивана Илић Крстић, магистар наука заштите животне средине, асистент за Друштвено-хуманистичке науке у заштити радне и животне средине на Факултету заштите на раду Универзитета у Нишу; E-mail: ivana_soc@yahoo.com.

Зоран М. Јовановић, доктор историје уметности, доцент за Националну историју уметности новијег доба на Филозофском факултету Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици; E-mail: zmjovan@sezampro.rs.

Милош Јовановић, дипломирани социолог, докторант Филозофског факултета у Нишу, асистент за Социологију права и Социологију морала на Филозофском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: milosjovanovic@filfak.ni.ac.rs.

Драган Коковић, доктор социолошких наука, редовни професор Социологије културе и Социологије образовања на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду; E-mail: kokovic@ff.uns.ac.rs.

Александра Костић, доктор психолошких наука, ванредни професор Социјалне перцепције и Невербалне комуникације на Филозофском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: aleksandrakost@gmail.com.

Дејан Крстић, магистар етнологије и антропологије, етнолог-виши кустос Народног музеја у Зајечару; E-mail: dejkrst@verat.net.

Сузана Марковић Крстић, доктор социолошких наука, асистент из Социјалне демографије, Социологије села и Социологије града на Филозофском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: suzana@filfak.ni.ac.rs.

Лела Милошевић Радуловић, магистар социологије, асистент за Основе социологије и Социологију васпитања и образовања на Филозофском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: lela.m@filfak.ni.ac.rs.

Весна Милтојевић, доктор социолошких наука, ванредни професор Социологије и основа безбедности и Социјалне екологије на Факултету заштите на раду Универзитета у Нишу; E-mail: vmiltojevic@yahoo.com.

Владан Петровић, магистар наука физичке културе, наставник вештина на Машинском факултету Универзитета у Нишу;

Јасмина Петровић, доктор социолошких наука, доцент за Методологију социолошких истраживања на Филозофском факултету Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици; E-mail: jasmina@medianis.net.

Душан Стаменковић, дипломирани филолог англиста – мастер, докторант Филозофског факултета у Новом Саду, асистент за Англистичку

лингвистику на Филозофском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: dstamenkovic@filfak.ni.ac.rs.

Марија Станковић, дипломирани филолог англиста, мастер студент Филозофског факултета у Новом Саду, наставник Енглеског језика на Универзитету Сингидунум (одељење у Нишу); E-mail: marijastankovic84@gmail.com.

Борислав Станојевић, економиста у пензији из Зајечара;

Видоје Стефановић, доктор економских наука, редовни професор Туристичког менаџмента и Лудских ресурса у туризму на Природно-математичком факултету Универзитета у Нишу; E-mail: widojes@yahoo.com.

Драгана Стјепановић Захаријевски, доктор социолошких наука, редовни професор Социологије породице на Филозофском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: bosna@filfak.ni.ac.rs.

Милан Д. Тасић, доктор филозофских наука, редовни професор филозофских предмета на Учитељском факултету (Врање) Универзитета у Нишу; E-mail: esse.homo.mtd@gmail.com.

Милош Тасић, дипломирани филолог англиста – мастер, сарадник у настави за Енглески језик I и II на Машинском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: baulkarea@gmail.com.

Весна Трифуновић, доктор социолошких наука, ванредна професорка Социологије и Социологије образовања на Педагошком факултету (Јагодина) Универзитета у Крагујевцу; E-mail: dimitrije95@ptt.rs.

Марија Цветковић, докторант Филозофског факултета у Београду, асистент за Предшколску и Школску педагогију на Филозофском факултету Универзитета у Нишу; E-mail: marijas@filfak.ni.ac.rs.

Предраг Цветковић, доктор правник наука, ванредни професор Међународног трговинског права и Права осигурања на Правном факултету Универзитета у Нишу; E-mail: peri@prafak.ni.ac.rs.

**ДВА ВЕКА
СРПСКИХ СЛУЖБЕНИХ
ГЛАСИЛА**

СЕЛО У ПОГРАНИЧЈУ ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ – приредили Драгољуб Б. Ђорђевић, Ђура Стевановић и Драган Тодоровић | Издавачи Завод за проучавање села и Јавно предузеће *Службени гласник* | За издаваче Ђура Стевановић и Слободан Гавриловић, директор | Извршни директор Петар В. Арбутина | Дизајн Милорад Митић | Извршни уредник Миодраг Раичевић | Лектура и коректура Светлана Грба | Техничко уређење Јасмина Живковић | Београд, 2012 | www.sglasnik.com

---

СIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.334.55(497.11-11)(082)
316.334.55(497.11-12)(082)

СЕЛО у пограничју источне и југоистичне Србије : [зборник радова од водећег националног значаја] / приредили Драгољуб Б. Ђорђевић, Ђура Стевановић и Драган Тодоровић. – Београд : Завод за проучавање села : Службени гласник, 2012 (Београд : Гласник). - 453 стр. : илустр. ; 24 см. – (Библиотека Пограничје ; књ. 1)

„Зборник од водећег националног значаја припремљен је у оквиру пројекта 'Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним областима источне и југоисточне Србије' који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет [...]” --> стр. 4. – Тираж 300. – Стр. 9–11: Погранично село: рак-рана српске државе / Драгољуб Б. Ђорђевић, Ђура Стевановић, Драган Тодоровић. – Напомене уз текст. – Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-87067-11-0
ISBN 978-86-519-1213-2

а) Села – Социолошка истраживања – Источна Србија – Зборници
б) Села – Социолошка истраживања – Југоисточна Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 192619020

КЛУБ ПРЕНУМЕРАНАТА

ЗЛАТНИ ПРЕНУМЕРАНТИ

Привредник

Београд, Шекспирова 27

Деус систем д. о. о.

Добановци, Нова 7

Град Крагујевац

Крагујевац, Трг слободе 1

СРЕБРНИ ПРЕНУМЕРАНТИ

Компанија Дунав осигурање

Београд, Македонска 4

Привредно друштво Дринско-лимске хидроелектране

Бајина Башта,

Трг Душана Јерковића 1

Град Ужице

Ужице, Димитрија Туцовића 52

Општина Горњи Милановац

Горњи Милановац, Таковска 2

ПТТ Србија

Београд, Таковска 2

Град Чачак

Чачак, Жупана Страцимира 2

Чачанска банка а. д.

Чачак, Пиварска 1

IMPOL SEVAL Ваљаоница

алуминијума Севојно

Севојно, Првوماјска б. б.

*Грађевинска дирекција
Србије д. о. о.*

Београд,

Булевар краља Александра 84

Igera Cartacell д. о. о.

Београд, Цара Душана 266

ДДОР Нови Сад

Нови Сад,

Булевар Михајла Пупина 8

Stylos д. о. о.

Нови Сад, Футошки пут 67

Comes

Београд, Вилине воде б. б.

Графикум д. о. о.

Београд, Јове Илића 17/9

Саобраћајни институт ЦИП

Београд, Немањина 6

МК group

Београд,

Булевар Михајла Пупина 115Е

*РДУ Радио Телевизија
Србије*

Београд, Таковска 10

Piraeus Bank АД Београд

Нови Београд,

Милентија Поповића 5б

Металац Холдині

Горњи Милановац,

Кнеза Александра 212

Град Крушевац

Крушевац, Газиместанска 1

